

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Географічний факультет
Кафедра економічної та соціальної географії

Ірина Мандрик

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Конспект лекцій

Луцьк 2021

УДК 911.3:33(332.143)

М 23

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Волинського
національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 7 від 17 березня 2021 р.)

Рецензенти:

Лажнік В. Й. – кандидат географічних наук, професор кафедри міжнародних відносин і регіональних студій Волинського національного університету імені Лесі Українки

Лепкий М. І. – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Мандрик І. П.

М 23 *Регіональна економічна і соціальна географія* : Конспект лекцій. Луцьк :
ПП Іванюк В. П., 2021. 261 с.

Висвітлені основні теми нормативного курсу «Регіональна економічна і соціальна географія». Подана економіко-географічна характеристика всіх регіонів світу за типовою схемою, що охоплює склад, економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення, макроекономічні параметри розвитку, характеристику промисловості, сільського господарства, транспорту, зовнішньоекономічні зв'язки.

Конспект лекцій розроблено для студентів 4 курсу денної та заочної форм навчання спеціальності «106 Географія», освітньої програми «Географія» та спеціальності «014 Середня освіта», освітньої програми «Середня освіта. Географія. Економіка» освітнього ступеня «бакалавр».

УДК 911.3:33(332.143)

© Мандрик І. П., 2021

© Волинський національний університет
імені Лесі Українки, 2021

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Тема 1. Теоретичні та методологічні основи курсу «Регіональна економічна і соціальна географія».....	4
Тема 2. Політична карта світу.....	15
Тема 3. Західна Європа.....	35
Тема 4. Північна Європа.....	50
Тема 5. Південна Європа.....	59
Тема 6. Центрально-Східна Європа.....	69
Тема 7. Південно-Східна Європа.....	81
Тема 8. Центральна Азія.....	91
Тема 9. Південно-Західна Азія.....	100
Тема 10. Південна Азія.....	114
Тема 11. Південно-Східна Азія.....	126
Тема 12. Східна Азія.....	138
Тема 13. Північна Америка.....	151
Тема 14. Латинська Америка.....	168
Тема 15. Північна Африка.....	189
Тема 16. Західна Африка.....	198
Тема 17. Центральна Африка.....	209
Тема 18. Східна Африка.....	218
Тема 19. Південна Африка.....	229
Тема 20. Австралія та Океанія.....	240
Література.....	260

ПЕРЕДМОВА

«Регіональна економічна і соціальна географія» – одна з найважливіших навчальних дисциплін у системі підготовки фахівців з географії, що навчаються за спеціальностями 106 Географія», освітньої програми «Географія» та «014 Середня освіта», освітньої програми «Географія. Економіка». Під час вивчення навчальної дисципліни у студентів формується поняття про сучасні регіони світу, особливості їх формування та розвитку, природно-ресурсний потенціал, населення, особливості розвитку і розміщення галузей господарства, зовнішньоекономічні зв'язки.

Мета навчальної дисципліни – сформувані цілісний просторово-часовий погляд у студентів на сучасні соціально-економічні і політичні процеси в різних країнах і регіонах світу, сформувані чіткі знання та навички складання їх комплексної суспільно-географічної характеристики.

Завдання навчальної дисципліни: навчити студентів складати опис історико-географічних районів світу; характеризувати регіональні відміни у рівнях соціально-економічного розвитку різних типів країн; давати оцінку сучасного рівня і характеру економічної інтеграції країн; складати регіональні комплексні економіко- та соціально-географічні характеристики окремих регіонів і країн світу; давати аналіз регіональних економіко- і соціально-географічних закономірностей розвитку.

Набуті компетентності дадуть можливість географу використовувати отримані знання при аналізі соціально-економічних процесів та оцінці господарського комплексу країн і регіонів світу; визначенні проблем регіонального розвитку. У результаті вивчення дисципліни студенти повинні набути вміння давати комплексну економіко-географічну характеристику країн світу за регіонально-континентальним принципом, зокрема, аналізувати природно-ресурсний потенціал, населення, галузеву та територіальну структуру господарства, зовнішньоекономічні зв'язки країн; характеризувати динаміку, тенденції, закономірності та перспективи розвитку соціальних, економічних та політичних процесів у регіонах світу.

Тема 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КУРСУ «РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ»

1. Об'єкт і предмет регіональної економічної і соціальної географії.
2. Історичні аспекти розвитку регіональної економічної і соціальної географії.
3. Теоретичні аспекти дослідження регіональної економічної і соціальної географії.
4. Методи дослідження регіональної економічної і соціальної географії.

1. Об'єкт і предмет регіональної економічної і соціальної географії

Регіональна економічна і соціальна географія є однією з галузей географічної науки. Головне її завдання полягає в обґрунтуванні шляхів удосконалення територіальної (просторової) організації суспільства: особливостей формування територіально-виробничих комплексів у конкретних природних і соціально-економічних умовах; основних напрямів вирівнювання соціальних відмінностей у регіонах світу. Як навчальна дисципліна вона дає науково обґрунтоване уявлення про характер взаємодії суспільства й природи, про форми і тенденції розвитку територіальної організації суспільства у значних територіальних масивах країн – регіонах.

Регіональна економічна і соціальна географія – складова соціально-економічної географії; наука про закономірності територіальної організації суспільного виробництва, просторових процесів та форм організації життя людей у конкретних регіонах та країнах світу.

Об'єкт дослідження регіональної економічної і соціальної географії – суспільство та його складові: регіональне господарство, населення регіонів світу, територіальні соціальні структури, господарські зв'язки країн світу, міжнародний поділ праці тощо.

Предмет дослідження регіональної економічної і соціальної географії – особливості та закономірності просторової організації суспільства і його складових на рівні регіонів світу. Регіональна економічна і соціальна географія вивчає територіальний (міжнародний) поділ праці, розміщення продуктивних сил у межах окремих регіонів, регіональну політику, територіальну організацію виробництва, геополітику і геостратегію регіонів світу, просторові соціально-економічні пропорції, територіальні соціально-економічні структури, транспортні й інфраструктурні мережі та системи, а також системи розселення та інші аспекти просторової організації суспільства у межах регіонів світу.

Базовим поняттям курсу є *регіон*, під яким розуміється певна історико-географічна область, що об'єднує території не менше двох країн, має конкретно визначені межі й подібні природні, історичні, соціально-культурні та господарські особливості.

Вихідною одиницею регіональної диференціації світу є *історико-географічний регіон* – більш-менш цілісна територія в історичному, географічному, політичному, культурному та господарському аспектах. Здебільшого вони мають різний ступінь внутрішньої єдності, часто є штучно роз'єднаними. Це залежить від їх історичної долі й типу цивілізацій, що склалися, перебігу етнічних процесів, наряду господарських зв'язків, розвитку транспортних шляхів тощо.

Характеристика кожного регіону базується на визначенні його географічної специфіки, тобто територіальних відмінностей. Головне у географічній специфіці регіонів – особливості розміщення населення, природно-ресурсного потенціалу та господарства на різних етапах історичного розвитку.

Проте, дотепер не існує єдиного уніфікованого підходу до виділення регіонів світу, наявні суттєві розбіжності у виділенні історико-регіональних одиниць. Відповідно до сучасного стану економічного, історичного, культурного та географічного розвитку країн світу найоптимальнішою є, на думку Безуглого В. В., Козинець С. В., історико-географічна типологізація, в якій виділяють 18 регіонів світу.

Так, Європу традиційно поділяють на Західну, Північну, Східну та Південну. Але після розпаду держав колишнього соціалістичного табору Східну Європу доцільно поділяти на два регіони: Східну (Центрально-Східну) Європу та Південно-Східну Європу. Азію традиційно поділяють на Південно-Західну (або Близький та Середній Схід), Південну, Східну, Південно-Східну та Центральну. В Америці виділяють два великих регіони — Північну Америку, або Англо-Америку, та Латинську Америку, яка поділяється на два субрегіони: Середню Америку (Мексика та країни Центральної Америки і Вест-Індії) та Південну Америку, що складається з Андських країн та країн Амазонії і Ла-Плати. Африку згідно з історичними, культурно-етнічними, географічними аспектами традиційно поділяють на п'ять регіонів: Північний, Західний, Центральний, Східний та Південний. До історико-географічного регіону Австралія та Океанія належать материк Австралія та всі острівні держави і території Тихого океану.

Відмінність у природних умовах, економічна й культурна специфіка сформували всередині регіонів окремі, відносно єдині території нижчого рангу – субрегіони. Найчіткіше вони виражені в Азії (Близький Схід, Середній Схід, Закавказзя, Далекий Схід, Середня Азія та ін.) і меншою мірою в Європі (Прибалтика, Скандинавія, Британські острови, Балканські країни тощо).

Диференціація світу на історико-географічні регіони є найбільш природною. Вона дає змогу універсального їх вивчення з урахуванням природних, історичних, культурних, господарських та інших особливостей, що, у свою чергу, має не тільки загальнонаукове, а й прикладне значення.

2. Історичні аспекти розвитку регіональної економічної і соціальної географії світу. Становлення і розвиток регіональної економічної і соціальної географії світу невід'ємно пов'язані з зародженням і історичним розвитком всієї соціально-економічної географії.

Виникнувши у глибокій давнині, економіко-географічна наука пройшла довгий шлях свого розвитку. Зародження географічного знання тісно пов'язано з появою перших античних держав (цивілізацій) стародавності (середина IV тисячоліття до н.е.). Свого розквіту антична географія досягла у Давній Греції і Давньому Римі завдяки працям Геродота, Аристотеля, Страбона, Птолемея і цілого ряду інших видатних вчених даної епохи. Наука про землю того періоду (завершився фактично тільки у XV-XVI ст.) була єдиною за структурою та описовою за суттю. У неї були присутні тільки деякі елементи економічної географії і перші зачатки ідей районування.

Як першу теоретичну працю з географії називають «Всесвітню географію» голландського географа Бернхардуса Вареніуса (Варена) (1622-1650), в якій він вперше поділив географію на загальну (систематичну) і регіональну. Регіональну географію він назвав власне географією, яка вивчає земні властивості країн (кордони, конфігурації, розмір, рельєф, природні властивості), небесні властивості (астрономічні характеристики і клімат), людські властивості (населення, його життєдіяльність, прибутки, науки і мистецтво, чесноти і злобу, дотепність, звичаї, слово і мову, політичний устрій, населенні пункти тощо).

Процес обособлення економічної географії як самостійної дисципліни почався на рубежі XVI ст. Бурхливий розвиток продуктивних сил та епоха географічних відкриттів стимулювали ріст емпіричного (що базується на спостереженні, збиранні і систематизації фактів) знання про населення і господарство різних країн. У XVIII ст. утворюються перші національні економіко-географічні наукові школи і в першу чергу німецька, французька, російська.

Німецька школа описового державознавства (або школа камеральної статистики) зародилася в німецьких університетах в XVII-XVIII ст. Характерними рисами цього напрямку була перевантаженість фактами і слабкість просторового аналізу зв'язків між ними.

Особливе значення у розвитку світової географії того часу належить видатному німецькому географу Олександрю Гумбольту (1769-1859). Головною областю його досліджень була Центральна і Південна Америка, де він вивчав природу і господарство Венесуели, Куби, Колумбії, Еквадору. Досліджував він також і природу Уралу, Алтаю, Каспійського моря. О. Гумбольта справедливо вважають одним з засновників наукового країнознавства, творцем порівняльного методу в географії. У цей же час працював інший видатний німецький географ Карл Ріттер (1779-1859), який створював історичні концепції, згідно з якими

історія народів залежить від розвитку природного середовища. Він прагнув кількісно оцінити просторові відношення: географічне положення, конфігурації країн, природних областей землі тощо. К. Ріттер фактично наблизився до розуміння системи просторових відносин, вивчення якої актуально і зараз.

Французька школа географії людини характеризується яскраво вираженою країнознавчою спрямованістю. Основи цієї школи були закладені Відалем де ла Бланшем (1845-1918) і для неї було характерне велике мистецтво опису. Географи французької школи країнознавства вивчали у першу чергу зовнішній вираз у ландшафті діяльності людини. Тому в працях представників цієї школи перевага віддавалася сфері, де людина тісніше всього була пов'язана з природою, більше всього від неї залежала.

В ХХ ст. особливо почала розвиватися соціально-економічна географія, зокрема в Англії, Франції, Німеччині, США. У Німеччині в середині століття панівною стала *теорія геополітики* на чолі з Карлом Гаусхофером. В Англії вперше було виділено так звані функціональні райони, розгорнуто дослідження територій на основі великомасштабних карт з практичними цілями. В США основний напрямок досліджень був сконцентрований на вирішенні проблем екології людини, регіональних дослідженнях, історичній географії, у тому числі на проблемах послідовності освоєння території і функціональної організації життєвого простору, вирішенні політико- і військово-географічних проблем.

Ще у довоєнні роки проявився інтерес і до розробки питань теорії: типології країн, економічного районування, критиці західних теорій розміщення продуктивних сил (Л. Я. Зиман, К. П. Пяртлі з Київського університету).

Нові і широкі проблеми стали перед економічною географією зарубіжних країн після війни. Розкол світу на дві ідеологічні системи, формування соціалістичного табору, розпад колоніальної системи, а також глобальні проблеми епохи НТР – все це призвело до появи комплексного і проблемного характеру досліджень зарубіжного світу. Зросла в наступні роки і увага до типології зарубіжних країн (В. В. Вольський). Значний внесок у розвиток країнознавства і регіональної економічної і соціальної географії в цей період внесли В. В. Покшишевський, Ю. Д. Дмитевський, І. М. Маєргойз, Б. М. Семевський, О. О. Мінц та багато інших. Значною віхою у розвитку регіонального країнознавства стало видання 20-ти томної серії «Країни і народи»(1970-1985).

В наступні десятиріччя кінця ХХ ст. була проведена чимала робота з вивчення і опису окремих регіонів і країн світу. Певний внесок у соціально-економічні дослідження Європи зробили вчені І. А. Вітвер, І. М. Маєргойз, С. І. Ледовських, С. Б. Лавров, О. Е. Слука, Л. . Серебрянський та інші; у дослідженні зарубіжної Азії – К. М. Попов, Л. І. Боніфатьєва, Г. В. Сдасюк та інші; у дослідженні Африки – М. С. Розін, Ю. Д. Дмитревський, М. Б. Горнунг та інші; у

дослідженні Північної Америки – В. П. Ковалевський, В. М. Гохман, Г. О. Агранат, Л. В. Смирнягін, Л. М. Карпов та інші; у дослідженні Латинської Америки – І. А. Вітвер, В. В. Вольський, Я. Г. Машбиць, А. О. Долініна, Р. О. Піменова та інші; у дослідженні Австралії та Океанії – І. Ф. Антонова та інші.

Історія країнознавства і регіональної економічної і соціальної географії світу в *Україні* нараховує декілька століть.

Економіко-географічні дослідження території України були зафіксовані в працях Геродота (490 (480)–425 до н.е.), Страбона (64(63) до н.е.–23(24) н.е), К. Птолемея (90-160) та інші. Деякі аспекти економіко-географічного опису України трапляються в працях літописців Київської Русі, яка була прабатьківщиною України.

Основним напрямком розвитку економічної і соціальної географії в Україні була антропогеографія, яка досліджувала географію людини відносно всіх географічних явищ. Вона вивчала просторові відносини держав і народів, їхні зв'язки з природним середовищем. Основними представниками цього напрямку були: В. Г. Григорович-Барський (1701-1747), який 24 роки мандрував і досліджував історію, господарство і культуру деяких країн Західної Європи і Близького Сходу; П. П. Чубинський (1839-1884), який займався етнографічно-статистичними дослідженнями території України, Білорусі та Молдови; А. С. Синявський (1866-1951) великий внесок зробив у розвиток теорії і методології української економічної географії, особливо у теорію економічного районування, є одним з перших національних геополітиків – досліджував геопросторові інтереси України на Близькому Сході (Єгипет, Сирія) та безпосередньо біля кордонів України (Польща, Румунія). Він велику увагу звертав на вивчення світового господарства, яке вважав не просто сумою національних комплексів окремих країн, а їх взаємопов'язаною єдністю, що виражена через систему обміну у глобальному масштабі. Видатний український економіст, демограф, економіко-географ В.В. Садовський (1886-1947) в своїх працях, присвячених актуальним проблемам економічної географії України і світу, економіки, соціології, демографії, розкриває зв'язок між світовим і національним господарствами як діалектичне відношення цілого і частини. Завданням регіональної економічної географії, на думку В. Садовського є дослідження господарства держав і окремих територій.

У післявоєнний період в українській географії спостерігався спад у вивченні країн і регіонів світу. В географії став домінувати україноцентричний підхід, в основному всі дослідження були направлені на вивчення природи та господарства України.

Відомий український географ, академік, засновник кафедри економічної географії Київського університету К. Г. Воблий (1876-1947) досліджував

проблеми економічної географії промисловості України, міграції населення, розвитку продуктивних сил, значну увагу приділяв вивченню Великого Дніпра, розробив наукову схему економічного районування України. Видатний український економіко-географ О. Т. Діброва (1904-1973) займався дослідженням Київської, Житомирської та Чернігівської областей, розробив схему економічних районів України, яка широко враховувала природно-історичні особливості. Неоціненний внесок у розвиток української економіко-географічної науки відомого українського академіка-географа М. М. Паламарчука (1916-2000), який у сучасну науку увійшов як засновник школи економіко-географів, що працюють у галузі територіальної організації виробництва і комплексотворення в промисловості та сільському господарстві, створив концепцію суспільно-територіального комплексу, займався глибоким і всебічним вивченням теорії сучасної економічної і соціальної географії України, дослідженнями геополітичного положення України та її національних інтересів.

Після здобуття Україною незалежності почався новий, бурхливий етап у розвитку економічної і соціальної географії. Головний напрямок досліджень у цей період – вивчення продуктивних сил держави, особливості соціально-географічного і економіко-географічного дослідження України, розробки теорії економічного районування території України (Ф. Д. Заставний, П. О. Масляк, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, О. І. Шаблій, П. Г. Шищенко та ін.).

Вивчення економічної і соціальної географії зарубіжних країн в Україні розвинене недостатньо. Здебільшого це зумовлено недавньою «закритістю» України від держав далекого зарубіжжя, складністю в одержанні первинної інформації для аналізу. Але в останнє десятиріччя намітився певний прорив у розвитку вітчизняної регіональної і країнознавчої географії. У цьому напрямку відзначився відомий український економ-географ В. М. Юрківський, яким виконані змістовні роботи з географії США (1988). Також вийшли праці П.О. Масляка, Я. Б. Олійника, А.В. Степаненко («Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу», Київ, 1996), Б. П. Яценко («Економічна і соціальна географія світу», Київ, 1997), Є. П. Качана («Розміщення продуктивних сил зарубіжних країн», Тернопіль, 1993), С. П. Кузика («Соціально-економічна географія світу», Тернопіль, 1998), В. В. Безуглого, С.В. Козинець «Регіональна економічна і соціальна географія», Київ, 2007) та ін.

3. Теоретичні аспекти дослідження регіональної економічної і соціальної географії. Навчальна дисципліна регіональної економічної і соціальної географії у своїх теоретичних положеннях спирається на цілий комплекс основних вчень, теорій, законів, закономірностей та гіпотез.

До категорії вчень, що мають безпосереднє значення для регіональної економічної і соціальної географії, можна віднести вчення про економіко-

географічне положення, про міжнародний географічний поділ праці, про розміщення і територіальну організацію господарства та суспільства (вивчалися на молодших курсах). Також в регіональній економічній і соціальній географії використовуються ряд теорій і концепцій.

Теорія географічного детермінізму перебільшує роль географічного середовища у розвитку суспільства, а іноді і більш того, абсолютизує його. В останньому випадку мова йде про те, що побут і звичаї людей, суспільний лад з його законами, розподіл багатства – все це ніби визначається тією географічною обстановкою, у якій існують люди.

У найбільш чистому вигляді географічний детермінізм проявився в XVIII-XIX ст., але і у першій частині XX ст. його вплив був достатньо великим. Численні підтвердження цьому дають географічні школи Франції, Німеччини, Росії, США.

Відомий французький просвітитель та філософ Шарль Луї Монтеск'є (1689-1755) особливо велике значення надавав клімату. Так, розповсюдження рабства переважно у південних країнах він пояснював розслабленістю людей від жару. Він вважав, що форма державного устрою будь-якої країни також залежить від клімату і її розмірів. Інший відомий французький географ та соціолог Елізе Реклю (1830–1905) говорив про залежність суспільства (аж до форм державної влади) від визначального впливу природи, для пояснення важливих розбіжностей між народами він залучив такі фактори, як форма височин, висота гір, температура повітря, стача або нестача опадів тощо. У Німеччині географічний детермінізм знайшов утілення у творах таких видатних вчених-географів, як К. Ріттер (1779-1859), Ф. Ратцель (1844-1904), А. Гетнер (1859-1941) та ін. За думкою К. Рітнера, розвиток природи визначає життя народів. Ф. Ратцель бачив завдання географії у тому, щоб «вичленувати вплив природи на дух і тіло індивідуумів і народів».

У наші дні географічний детермінізм звичайно зустрічається в більш завуальованій, не стільки прямолінійній формі. На Заході ці нові течії отримали назву енвайронменталізм (англ. environment – середовище) та посібілізм (англ. possibility – можливість), які виходять з того, що природне середовище утворює можливості, передумови для розвитку людського суспільства, однак її вплив на це суспільство все ж таки розглядається як пряме, а не опосередковане.

Теорія регіонального розвитку (регіоналізму) знайшла своє відображення у працях відомих вчених І. П. Герасимова (1905-1985), Ю. Г. Саушкіна, В. В. Покшишевського (1905-1984), Я. Г. Машбиця (1928-1997), С. Б. Лаврова (1928-2000) та інших. І. П. Герасимов виходив із того, що регіоналізм (ключове поняття – регіон) географічної науки служить важливим і сильним її устроєм, до того ж сприятливим збереженню її цілості. Ю. Г. Саушкін вважав, що саме регіоналізм, вчення про райони (їх формування, розвиток, перспективи, практичне

значення) стало ядром всіх географічних наук і в значному ступені визначило межі системи географічних наук у цілому.

Сучасна теорія регіоналізму являє собою свого роду міждисциплінарну теорію, яка проникла в інші науки, які в тій чи іншій мірі пов'язані з географічним простором. На цій основі виникла, наприклад, регіональна економіка, яка вивчає закономірності розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. Слід також згадати про регіональну політику, регіональну демографію, регіональну екологію тощо.

Теорія економічного районування, яке являє собою процес виявлення об'єктивно існуючих економічних районів. *Економічний район* – територіально цілісна частина господарства країни, що характеризується спеціалізацією як основною господарською функцією, комплексністю, тобто взаємопов'язаністю і збалансованістю (пропорційністю) найважливіших підрозділів і елементів господарства. Вчення про райони, їх формування, розвиток, перспективи, практичне значення стало, в цілому, ядром географічної науки, в тому числі економічної і соціальної географії. Особливий внесок у становлення та розвиток теорії районування внесли К. І. Арсен'єв (1789-1865), П. П. Семенов-Тянь-Шанський (1827-1914), І. Г. Александров (1875-1936), М. М. Колосовський, М.М. Баранський та інші.

До числа фундаментальних положень теорії районування слід віднести: 1) визнання об'єктивного існування економічних районів (заперечення довільного конструювання районів як методу їх пізнання); 2) наявність економічної єдності, економічної цілісності території як важливої ознаки району; 3) погляд на район як систему регіонів нижчого ієрархічного рангу. Принципом економічного районування виступає також урахування його комплексності (тобто всебічного розвитку всіх галузей господарства з орієнтацією на раціональне використання місцевих ресурсів) і, головне, господарської спеціалізації, що визначає функції району в межах господарства країни. Основним у економічному районуванні є і проблемний підхід, що виражений у специфічній для району вузловій господарській проблемі, що зв'язує в єдиний вузол всі факти і явища, які властиві даному району.

Концепція проблемного країнознавства була розроблена в 60-70 рр. ХХ ст. Ґрунтуючись на теоретичних положеннях М. М. Баранського, Я. Г. Машбиць запропонував новий, проблемний підхід в економіко-географічному країнознавстві зарубіжного світу. Основні теми, що складають ядро такого країнознавства, були об'єднані у три широкі групи: 1) проблеми, що мають важливе значення при вивченні практично всіх країн та регіонів; 2) проблеми, що представляють собою інтерес для країн визначеного типу і рівня розвитку; 3) проблеми, які специфічні для тієї або іншої країни (регіону).

Головне в концепції проблемно-орієнтованого країнознавства полягає у відході від всебічних покомпонентних характеристик за твердо заданою схемою. Упор робиться на аналіз ключових для будь-якої території проблем. Серед яких: характер забезпеченості природними ресурсами, спеціалізація господарства і його територіальна структура, етнокультурні і етносоціальні проблеми, стан навколишнього середовища, перспективи розвитку території тощо.

Згодом Я. Г. Машбиць розробив нову схему країнознавчої характеристики, яка включає 11 тематичних блоків, що сполучають підходи традиційного і проблемного країнознавства: 1) своєрідність території; 2) територія і географічне положення; 3) історико-географічні етапи; 4) природа і природокористування; 5) населення і культура; 6) господарство; 7) розселення; 8) суспільство; 9) райони; 10) стан навколишнього середовища; 11) перспективи. Основні методологічні підходи до даної схеми полягають у тому, щоб подібна комплексна характеристика включала взаємозалежний розгляд природних, соціально-економічних і етно-культурних територіальних систем та їх проблем; мала в центрі уваги людину, форми і географічні типи її діяльності і культури; мала історико-географічний підхід до аналізу заселення і освоєння території; виявляла внутрішні географічні розбіжності районів і їх ведучих центрів; приділяла увагу природним і соціально-економічним процесам тощо.

Концепція «полюсів росту» виникла на Заході і там же отримала найбільше розповсюдження. В загальному уявленні представляє собою концепцію регіональної економіки, яка була сформульована французьким економістом Франсуа Перру (1903-1987) та розвинена французьким вченим Жаном Будвилем.

Згідно даної концепції, розвиток виробництва не відбувається рівномірно в усіх галузях господарства. Завжди можна виділити динамічні галузі, які, перш за все, і стимулюють підйом економіки, які представляють собою «полюси розвитку». В результаті концентрації такі галузі мають тенденцію зосереджуватися у певній точці – «полюсі росту». Звичайно це місто, іноді район, який в результаті подібної концентрації починає робити сприятливий господарський вплив на своє оточення. Ця концепція у різних варіантах була покладена в основу численних планів і програм регіональної політики закордонних країн, як розвинених, так і тих, що розвиваються.

Концепція глобальних (світових) міст належить до числа найновіших і була висунута Дж. Фридманом, який для виділення глобальних міст використовував такі критерії: 1) чисельність населення; 2) роль міста як великого фінансового центру; 3) ступінь концентрації штаб-квартир ТНК; 4) важливість міжнародних функцій і присутність міжнародних організацій; 5) швидкий ріст сфери ділових послуг; 6) концентрація обробної промисловості; 7) роль великого транспортного вузла. До недавнього часу ця концепція застосовувалася тільки щодо країн з

ринковою економікою, а в якості прикладів глобальних міст розглядалися Нью-Йорк, Токіо, Лондон, Париж.

4. Методи дослідження регіональної економічної і соціальної географії.

В арсеналі економічної і соціальної географії є перевірені багатовіковим досвідом розвитку географії так звані «традиційні» методи досліджень і також «нові» методи, що з'явилися під впливом і у зв'язку з потребами НТР. До групи перших методів відносять історичний, картографічний, порівняльний, спостережень, статистичний, економічного районування та ряд інших. Інша група включає методи економіко-математичні, а також дистанційних спостережень.

Історичний метод застосовується в усіх суспільних та природничих науках. Своєрідність його вживання у регіональній економічній і соціальній географії складається у тісному сполученні з аналізом і просторовими аспектами соціально-економічного розвитку. Знання історичної географії необхідно для розуміння сучасної географії населення і розміщення продуктивних сил, а також для прогнозування їх змін на прикладі конкретних регіонів світу.

Картографічний метод дає можливість нанести на тематичні карти безліч об'єктів, показати їх взаєморозташування і взаємозв'язки. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформативність наукового матеріалу. Карти є не тільки чудовим ілюстративним та інформаційним матеріалом, але і діючим інструментом наукових досліджень.

Порівняльний метод притаманний всім географічним наукам. Він покликаний знайти найбільш істотні риси подібності і розходження у господарському використанні територій регіонів світу, в географічних типах господарства і розселення в їх взаємозв'язку.

Метод спостережень відіграє важливу роль в регіональній економічній і соціальній географії. Роль міжнародного туризму, поїздки по різним країнам розширюють можливості безпосередніх особистих спостережень в закордонних країнах.

Метод системного аналізу базується на принципі поетапності, включає визначення мети, завдань, постановку наукової гіпотези до всебічного вивчення кожної із територіальних систем, особливостей розміщення і розвитку продуктивних сил. Цей метод розглядає цілісність системи, її внутрішні і зовнішні зв'язки, погоджує складні галузеві і територіальні проблеми, що особливо важливо в умовах ринкових відносин.

Статистичний метод, заснований на аналізі даних про господарство і населення регіонів та країн, дає можливість представити просторову взаємодію різних територіально-економічних систем. В цьому аспекті важливу роль грає статистика, що покладена на карту і являє собою діючий інструмент досліджень, аналізу конкретного економічного і соціального стану будь-якої території.

Метод економічного районування дає можливість виявити взаємопов'язані в соціально-економічному відношенні частини країни з визначеною спеціалізацією. Цей метод потребує обробки різноманітної інформації економічного і соціального характеру та базується на вченні про економічні райони.

Економіко-математичні методи дозволяють виразити певні кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення різних форм і типів господарства, розселення і життєдіяльності населення. Великий інтерес представляють математичні моделювання різних соціально-економічних процесів і об'єктів.

Методи дистанційних спостережень широко використовуються в дослідженнях розміщення природних ресурсів, господарства й населення. Вони дають новітню і докладну інформацію про концентрацію господарського використання території, характер концентрації господарства і населення на великих регіональних просторах, про межі міських агломерацій, стан навколишнього середовища тощо.

Все більше значення має *геоінформаційний метод*, який включає створення геоінформаційних систем, що являють собою сучасний засіб збирання, збереження та аналізу різноманітних відомостей про територію, що базуються на ГІС-технологіях електронних варіантів карт тощо.

Запитання до теми

1. Що вивчає регіональна економічна і соціальна географія?
2. Які перші наукові школи з'явилися у світовій регіональній економічній і соціальній географії?
3. Які особливості розвитку регіональної економічної і соціальної географії та країнознавства простежуються у ХХ - початку ХХІ ст.?
4. Які особливості розвитку регіональної економічної і соціальної географії та країнознавства в Україні?
5. На які вчення, теорії та концепції спирається регіональна економічна і соціальна географія?
6. Які сучасні методи дослідження застосовують в регіональній економічній і соціальній географії?

Тема 2. ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

1. Базові поняття.
2. Політико-територіальні утворення.
3. Кількісні та якісні зміни на політичній карті.
4. Класифікація та типологія країн світу за різними ознаками.
5. Типологія країн за рівнем соціально-економічного розвитку.

1. Базові поняття. Об'єктами політичної карти світу є держави та їх кордони, столиці та найбільші міста, адміністративно-територіальний устрій територій. Але в науковому розумінні термін «політична карта світу» містить у

собі значно об'ємніший зміст, охоплюючи і процес еволюції форм державної влади та устрою країн, взаємовідносини між ними, що зумовлює створення різноманітних об'єднань і союзів або виникнення гострих протиріч, які спричиняють територіальні конфлікти, тощо.

Політична карта світу – географічна карта, яка дає територіально-політичну характеристику світу, материків або великих географічних регіонів.

Головним об'єктом вивчення політичної географії є країни і держави.

Країна – територія з визначеними кордонами, заселена певним народом, яка в політико-географічному аспекті може мати державний суверенітет або бути залежною. Якщо країна є суверенною територією, то вона набуває політичного змісту держави.

Держава – суверенне політичне утворення, яке здійснює свої повноваження на певній території через діяльність особливої системи органів і організацій – механізму держави.

Сучасна політична карта світу охоплює понад 250 країн і територій. Із них суверенними державами є до 80 % країн. За ХХ ст. кількість суверенних держав значно збільшилась. Так, у 1900 р. на політичній карті світу їх було 55, у 1947 р. – 76, у 1980 р. – 160, у 2002 р. – 191, а у 2006 р. – 193 держави, у 2019 р. – 194 держав.

Територія держави – частина земної кулі з природними, а також створеними в результаті людської діяльності властивостями і ресурсами, що перебувають під суверенітетом певної країни. У межах державної території держава є вищою стосовно всіх осіб та організацій владою, яка забезпечується системою державних органів (законодавчих, виконавчих і судових). Отже, державна територія — це простір здійснення державної влади.

До складу державної території входять: суходіл із його надрами; акваторія: а) внутрішні (національні) води; б) територіальні води; повітряний простір над суходолом та водами.

Юридично до державної території за міжнародними угодами також прирівнюють: морські судна, які належать державі й офіційно перебувають на певний момент за її межами; літаки; морські підводні кабелі; засоби зв'язку; території дипломатичних представництв держави за кордоном.

У світі існує кілька країн, оточених територією іншої держави.

Анклав (лат. *inclavare* – замикати на ключ) – державне утворення, оточене з усіх боків територією іншої держави. Анклавами є Сан-Марино, оточене територією Італії; Ватикан, розташований всередині столиці Італії Рима; Лесото – оточене територією Республіки Південна Африка.

Анклави, що мають частково морське узбережжя, називають *напіванклавами*. Наприклад, Бруней оточений територією сусідньої Малайзії і має

вихід до Південнокитайського моря, Гамбія оточена територією Сенегалу і має вихід до Атлантичного океану, Монако оточене територією Франції і має вихід до Середземного моря.

Державний кордон – позначена на поверхні землі (суходолу або водного простору) або уявна, але позначена на карті лінія, та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї у повітряному просторі та у надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів.

З огляду на різноманітні особливості їх встановлення та функціонування виділяють кілька видів кордонів.

Офіційні державні кордони – це кордони між державами, залежними територіями, колоніальними володіннями окремих держав на суші. Вони визначають межі державної території, і в цьому їх основне призначення.

Існують два типи встановлення державного кордону – делімітація й демаркація.

Делімітація (лат. de – відокремлення та limes – межа) – визначення за угодою між урядами суміжних держав загального напрямку проходження державного кордону і нанесення його на географічну карту.

Демаркація (франц. demarcation – розмежування) – проведення лінії державного кордону на місцевості й позначення його відповідними прикордонними знаками.

Кордони територіальних вод встановлюють за зовнішньою лінією територіальних вод, що прилягають до території держави в межах 12 морських миль (1 морська миля = 1852 м) від узбережжя. Встановлені Конвенцією ООН з морського права в 1982 р.

Формально недержавні кордони. До них належать: кордони за міжнародними угодами (наприклад, встановлені між етнічними територіями у колишній Югославії); тимчасові договірні кордони (встановлюються між зонами впливу різних угруповань під час військово-політичних конфліктів); демаркаційні (розділові) кордони – розділяють Саудівську Аравію та Ірак (нейтральна зона); кордони економічних зон на морі.

Економічна зона на морі (морська економічна зона) – район поза межами територіальних вод завширшки 200 морських миль, у якому приморська держава має суверенні права на розвідування й розробку живих і мінеральних ресурсів моря.

Державний кордон виконує дві основні функції: розділювальну і з'єднувальну (контактну).

Розділювальна функція виявляється в обмеженні умов виникнення потоків людей, товарів, капіталовкладень, інформації між країнами, а також в обмеженні умов їх пересування. У першому випадку ця функція полягає у блокуванні та

фільтрації потоків. Для обмеження або припинення пересування людей, наприклад, вводять заборони або важкоздоланні формальності, встановлюють високі державні збори на візи, створюють перешкоди для маятникових міграцій через кордон. Заходами, які регулюють перевезення товарів через кордони, є диференціація митних зборів на різні групи товарів, товари різних країн.

З'єднувальна (контактна) функція пов'язана з об'єктивними процесами інтернаціоналізації господарського життя, різносторонніми зв'язками між державами. Посилення контактної функції кордонів – поки лише тенденція, яка виявляється переважно в Європі та Північній Америці.

2. Політико-територіальні утворення. Політико-територіальне утворення – одиниця політико-географічного простору з певними об'єктивно існуючими та взаємопов'язаними елементами політичної сфери (політичними та адміністративними кордонами, центрами управління, органами влади та ін.), які функціонують у межах визначеної території.

На політичній карті світу існує чотири типи політико-територіальних утворень: держави, залежні території, спірні території, територія Антарктики.

Держави. Головною ознакою держави є наявність суверенітету. Державний суверенітет – незалежність держави, що полягає в її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні й зовнішні справи без втручання в них будь-якої іншої держави. Суверенітет – це повнота законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території. Він завжди є повним і винятковим.

Головні ознаки держави: наявність особливої системи органів і установ, які разом утворюють механізм держави; наявність права, тобто обов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою; наявність визначеної території, в межах якої діє державна влада.

Залежні території. Їх часто називають колоніями.

Колонія – (лат. соїопіа – со/о – заселяю, живу) – країна або територія, що перебуває під владою іноземної держави (метрополії), не має політичної, економічної самостійності; управління нею здійснюється на підставі спеціального режиму.

Найбільша кількість володінь належить таким країнам: Франції (18), Великобританії (14), США (9), Австралії (3), Нідерланди (2). Це переважно острови в Тихому океані та Карибському басейні.

Форма колоніальної залежності буває різною. Відповідно залежні території можуть мати певний статус.

Заморські території. Формально вони мають ті самі органи влади, що й одиниці адміністративного поділу метрополії:

– у Франції – це заморські департаменти (Французька Гвіана, Гваделупа, Мартініка, Реюньйон) та заморські території (Французька Полінезія, Нова Каледонія, Уолліс та Футуна, Французькі Південні та Антарктичні землі);

– у Нідерландах – Антильські (Нідерландські) Острови, які мають статус «автономної частини Королівства Нідерландів» та о. Аруба зі статусом адміністративної території Королівства Нідерландів з внутрішнім самоврядуванням;

– у США – Пуерто-Ріко зі статусом «вільно приєднаної» до США держави;

– у Данії – Гренландія та Фарерські Острови зі статусом самоврядної частини Данії.

Протекторати (лат. protector – захисник, покровитель) – форма колоніальної залежності, що встановлюється нерівноправним договором, за яким держава-протектор здійснює зовнішні відносини і вирішує інші найважливіші питання політики протекторату. Формально в Європі протекторатами є: Монако (протектор – Франція), Сан-Марино (протектор – Італія), Ліхтенштейн (протектор – Швейцарія). В минулому протекторатами Великої Британії з 1892 по 1971 рік були князівства так званого Договірного Оману (нині ОАЕ), з 1916 по 1971 рік – Катар.

Підопічні території. Це залежні території, які керуються створеною після Другої світової війни системою міжнародної опіки за дорученням і від імені ООН. До одержання цими територіями незалежності, наприклад, Каролінські, Маршаллові Острови були під опікою США, частина Каролінських Островів – острови Палау – під опікою ООН. На даний час Маріанські Острови перебувають під опікою США.

Домініон (англ. dominion – володіння, влада). Це самоврядні частини у складі Британської імперії, які визнали главою англійського короля (королеву): Канада з 1867 р., Австралія з 1901 р., Нова Зеландія з 1907 р., Південноафриканський Союз з 1910 р. Після утворення Британської Співдружності термін «домініон» вилучено з ужитку.

Спірні території – це території, на які претендують дві або більше держав. У світі існує до 300 ділянок і територій, які є предметами суперечок, а в 100 з них наявна гостра конфліктна ситуація. Основні спірні території об'єднують у такі групи:

1) території, які ООН визнає «де-юре» і вимагає надання їм незалежності: Палестина (частина території окупована Ізраїлем); Західна Сахара (окупована Марокко);

2) території, які існують «де-факто», але не визнаються ООН: Тайвань (Китай вважає цю країну невід'ємною своєю частиною і вимагає возз'єднання); о. Майотта (Маоре) (залежить від Франції і знаходиться в архіпелазі Коморських

Островів, ООН визнає право Союзу Коморських Островів на цей острів); міста Сеута і Мелілья (володіння Іспанії на півночі Марокко, які ця країна вимагає повернути до складу своєї державної території);

3) фактично спірні території: Фолклендські (Мальвінські) Острови – предмет суперечки між Великою Британією й Аргентиною, що у 1982 р. спричинила військовий конфлікт, перемогу в якому одержала Велика Британія, але Аргентина й досі не визнає існуючого статусу островів і вимагає їх возз'єднання зі своєю державною територією; штат Джамму і Кашмір – спірна територія між Індією та Пакистаном, яка вже понад півстоліття є «гарячою точкою» Азії; — територія площею 508 км² на лівому (іранському) березі р. Шатт-ель-Араб, в гирлі якої Ірак побудував нафтоекспортний порт Фао, спричинила восьмирічну ірано-іракську війну за володіння цією зоною; прикордонні спірні території в басейні Амазонки між Еквадором і Перу. В 1941-1942 рр. внаслідок війни з Еквадором Перу закріпила за собою більшу частину цих територій.

Наявність спірних територій на планеті часто зумовлює виникнення осередків міжнародної напруженості, так званих «гарячих точок». Причинами їх появи також можуть бути соціально-політичні протиріччя, що мають національно-релігійне забарвлення (Ліван, Кіпр, Північна Ірландія – Ольстер, Туреччина, Іспанія, Росія та ін.), боротьба внутріконтинентальних країн за вихід до моря тощо. Багато міждержавних суперечок пов'язано з кордонами колишніх колоніальних країн. Наприклад, в Африці територіальні суперечки стосуються 20 % площі континенту, не демарковано майже 40 % протяжності державних кордонів. Багато державних кордонів африканських країн не збігаються з етнічними межами, що породжує численні конфлікти (Сомалі, Західна Сахара, Уганда, Кенія та ін.). Країни Латинської Америки пред'являють одна одній до 10 територіальних претензій.

Антарктида і території на південь від 60° пд. ш. Існуючим договором про Антарктику від 01.12.1959 р. Антарктиду й Антарктику оголошено територіями, які не належать жодній державі й можуть використовуватися тільки в цілях миру і науки.

3. Кількісні та якісні зміни на політичній карті світу.

Кількісні зміни полягають у таких явищах:

1) приєднання щойно відкритих земель. Нині це практично неможливо через їх відсутність (на земній кулі не залишилося «білих плям»), але в минулому, особливо під час епохи Великих географічних відкриттів, ці явища були досить поширеними;

2) територіальні придбання або втрати внаслідок війн. Часто такі території є предметом суперечок між країнами, які брали участь у військових конфліктах. Наприклад, території провінцій Ельзас та Лотарингія протягом ХІХ-ХХ ст.

декілька разів переходили «з рук у руки» під час військових конфліктів між Францією та Німеччиною;

3) об'єднання або розпад держав. Тільки ХХ ст. ознаменувалося розпадом таких значних держав, як Австро-Угорщина, Російська імперія, Османська імперія, згодом – Радянського Союзу, Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, Чехословаччини, Ефіопії, Судану та інших країн. За цей період відбулися такі значні події, як об'єднання Північного та Південного В'єтнаму в 1976 р., ФРН та НДР у 1990 р., Єменської Народно-Демократичної Республіки та Єменської Арабської Республіки у 1993 р. та багато інших подій;

4) добровільні поступки або обмін між країнами ділянками суходолу – так звані цесії (англ. cession – передача, поступка) – передання всіх суверенних прав на певну територію однією державою іншій за угодою. Наприклад, за «Угодою між Польською Республікою та СРСР про обмін ділянками державних територій» від 15 лютого 1951 р. до України відійшли землі, розміщені в трикутнику між Західним Бугом та його лівою притокою р. Солокією, замість території в районі Нижніх Устрик (південно-західна частина Львівщини);

5) акреції (англ. accretion – розростання, приріст, збільшення) – нарощування території. Наприклад, відвойовування суходолу у моря шляхом намівання території та створення так званих «сміттєвих островів» з утилізованих промислових та побутових відходів (Японія). Такі ділянки суходолу використовують під промислове та цивільне будівництво, створення зон відпочинку. Нідерланди за рахунок будівництва системи гідротехнічних споруд і дамб відокремили від моря майже 40 % своєї сучасної площі. Осушені землі – польдери (гол. polder – родючі низинні ділянки) – насичені морськими намулами, які містять багато цінних поживних речовин. Після рекультивациї їх активно використовують у сільському господарстві.

Якісними змінами є:

1) історична зміна суспільно-економічної формації. Найпоширенішим прикладом є встановлення капіталістичних відносин на території деяких колоній Великої Британії внаслідок переселення туди емігрантів з Європи і штучного перенесення притаманних метрополії суспільно-економічних відносин. Завдяки цьому окремі території відразу перейшли від первісного суспільства. Найчастіше це було набуття суверенітету без змін кордонів. Так сталося з десятками колишніх колоніальних країн в Африці, Азії, Латинській Америці;

2) запровадження нових форм державного устрою та правління. Одним із варіантів цього було скасування монархічного ладу чи його встановлення. Так, Іспанія впродовж ХХ ст. тричі змінювала форму правління: від монархії у 1931 р. до республіки, з 1939 по 1975 роки формально була монархією, а з 1975 р. на трон офіційно зійшов король Хуан Карлос Бурбон, і країна стала конституційною

монархією. Зазнавала змін форма державного устрою в Бельгії, яка, будучи унітарною державою, на початку 90-х років ХХ ст. стала федеративною;

3) утворення і розпад міждержавних політичних спілок і організацій. Наприклад, створення Ради Економічної Взаємодопомоги у 1949 р. та її розпад у 1991 р. внаслідок трансформації політичних, соціально-економічних систем у колишніх соціалістичних країнах;

4) поява і зникнення на планеті «гарячих точок» – осередків міждержавних та внутрідержавних конфліктів. Тільки на початку 90-х років ХХ ст. у світі їх було десятки. Особливо на територіях багатонаціональних країн колишнього соціалістичного табору, де їх розпад або перехід до нових суспільно-економічних форм існування супроводжувався появою численних зон напруженості, зумовлених релігійними, національно-етнічними або територіальними чинниками;

5) зміна столиць. Це досить поширені явища, які мають різноманітні економічні, політичні передумови. Наприклад, протягом ХХ ст. було перенесено столиці багатьох країн: Росія – із Санкт-Петербурга до Москви; Туреччина – із Стамбула до Анкари; Бразилія – із Ріо-де-Жанейро до Бразиліа; Пакистан – із Карачі до Ісламабада; Нігерія – із Лагоса до Абуджі; Танзанія – із Дар-ес-Салама до Додоми; Казахстан – із Алмати до Астани; ФРН – із Бонна до Берліна тощо.

Головними причинами перенесення столиць здебільшого є: перенаселеність столичних міст і пов'язані з цим екологічні, транспортні проблеми; особливості зайнятості населення; подорожчання земель під забудівлю тощо; намагання уряду збалансувати розвиток внутрішніх, часто відсталих у соціально-економічному плані районів, для яких поява столичного міста буде своєрідним поштовхом до подальшого розвитку;

б) зміна назв держав, столиць і населених пунктів. Часто це є наслідком інших якісних змін на політичній карті. Наприклад, уряди країн — колишніх колоній після отримання незалежності нерідко намагаються «стерти із пам'яті» назви міст чи провінцій, які були надані їм колоніальними урядами метрополій і не мають нічого спільного з історією, традиціями і культурою місцевого населення. Велика хвиля перейменувань охопила терени колишніх соціалістичних країн на початку 90-х років ХХ ст., коли багатьом населеним пунктам, столицям та адміністративно-територіальним одиницям було повернуто первинні історичні назви. Прикладом перейменування держав є: Бірма » М'янма, Берег Слонової Кістки —> Кот-д'Івуар, Острови Зеленого мису —> Кабо-Верде, Кампучія —> Камбоджа, Заїр —> Демократична Республіка Конго, Молдавія —> Молдова та ін. Зміна назв столиць: Астана – Нур-Султан (Казахстан).

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. кількісних змін на політичній карті світу відбувається дедалі менше, а якісні набувають більшого значення, що передусім пов'язане з посиленням інтеграційних процесів.

4. Класифікація та типологія країн світу за різними ознаками. Кожна країна світу має свої неповторні особливості, що є підставою для виділення певних типів країн.

Тип країни – об'єктивно сформований і відносно стійкий комплекс властивих їй умов і особливостей розвитку, що характеризує її роль і місце у світовому співтоваристві на певному етапі розвитку.

Існують різні типології, які враховують багато показників, що характеризують рівень економічного й соціального розвитку країн, а також історичні й політичні аспекти. Залежно від ознаки, покладеної в основу типології, виділяють такі основні класифікації країн: за площею; за чисельністю населення; за формою правління; за формою державного устрою; за ідеологічною орієнтацією; за формою державного режиму; за політичною структурою; за рівнем розвитку науки і техніки; за рівнем соціально-економічного розвитку. Крім наведених основних видів типологій, існують класифікації за віддаленістю від моря, природно-ресурсним потенціалом, типом відтворення населення, рівнем урбанізації, національним складом населення тощо.

Класифікація країн за площею. В основі цієї класифікації – територіальний розмір країни. За нею виділяють країни-гіганти, великі, значні, середні, малі, невеликі країни та мікродержави. Країни-гіганти (площею понад 3 млн км²) – їх у світі 7: Росія (17,1 млн км²), Канада (10,0 млн), Китай (9,6 млн), США (9,4 млн), Бразилія (8,5 млн), Австралія (7,7 млн), Індія (3,3 млн).

Великі країни (від 1 до 3 млн км²) – 21 країна: Алжир, Ангола, Аргентина, Болівія, Ефіопія, Демократична Республіка Конго, Індонезія, Іран, Казахстан, Колумбія, Лівія, Мавританія, Малі, Мексика, Монголія, Нігер, ПАР, Перу, Саудівська Аравія, Судан, Чад.

Значні країни (від 500 тис. до 1 млн км²) – 21 країна: Афганістан, Ботсвана, Венесуела, Єгипет, Ємен, Замбія, Кенія, Мадагаскар, Мозамбік, М'янма, Намібія, Нігерія, Пакистан, Сомалі, Таїланд, Танзанія, Туреччина, Україна, Франція, ЦАР, Чилі.

Середні країни (від 100 до 500 тис. км²) – 56 країн: Бангладеш, Бенін, Білорусь, Болгарія, Буркіна-Фасо, Велика Британія та ін.

Малі країни (від 10 до 100 тис. км²) – 56 країн: Австрія, Азербайджан, Албанія, Багамські Острови, Беліз, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Бурунді, Бутан, Вануату, Вірменія, Гамбія, Гаїті, Гвінея-Бісау, Гренада та ін..

Невеликі країни (від 1 до 10 тис. км²) – 8 країн: Бруней, Західне Самоа, Кабо-Верде, Кіпр, Коморські Острови, Люксембург, Маврикій, Трінідад і Тобаго.

Мікродержави (менше 1 тис. км²) – 24 країни: Андорра, Антигуа і Барбуда, Барбадос, Бахрейн, Ватикан, Домініка, Кірибаті, Ліхтенштейн та ін.

Найбільшою країною світу за площею є Російська Федерація, яка займає 11,5 % суходолу, а найменшою – держава-карлик Ватикан, що займає територію 44 га в межах декількох кварталів столиці Італії – Рима.

Класифікація країн за чисельністю населення – виділяють країни найбільші, значні, середні, невеликі та дрібні.

Найбільші країни (чисельність населення – понад 100 млн осіб) – 13 держав (2020 р.): Китай (1402,4 млн.), Індія (1400,1), США (329,9), Індонезія (271,7), Пакистан (220,9), Бразилія (211,8), Нігерія (206,1), Бангладеш (169,8), Росія (146,7), Мексика (127,8), Японія (126,0), Ефіопія (114,9), Філіппіни (109,6).

Значні країни (40-100 млн осіб) – 16 держав: Велика Британія, В'єтнам, Демократична Республіка Конго, Ефіопія, Єгипет, Іран, Італія, Мексика, М'янма, ПАР, Південна Корея, Таїланд, Туреччина, Україна, Франція, ФРН.

Середні країни (20-40 млн осіб) – 21 держава: Алжир, Аргентина, Афганістан та ін.

Невеликі країни (1,5-20 млн осіб) – 98 держав: Австралія, Австрія, Азербайджан, Албанія, Ангола та ін.

Дрібні країни (менше 1,5 млн осіб) – 47 держав: Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Бахрейн та ін.

Найбільшою за чисельністю населення державою світу є Китай, в якому в 2020 р. мешкало понад 1,4 млрд осіб, а найменшою (як і за площею) – Ватикан, де офіційно громадянами є трохи більше 1 тис. осіб.

Класифікація країн за формою правління. Державний лад будь-якої країни характеризується насамперед формою правління.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємодія з населенням.

У світі існує 3 форми правління: республіка, монархія та країни Співдружності.

Республіка – (лат. *res* – діло і *publis* – суспільний) – форма правління, за якої суверенні права на владу належать або всім дієздатним громадянам, або їхній більшості.

За республіканського устрою правління від імені народу здійснюється представницькими органами, які обираються або прямим голосуванням, або на основі процедур непрямого народного волевиявлення (через довірених осіб, вибірників тощо).

Існують кілька типів республік.

Парламентська республіка – верховенство має парламент, перед яким уряд несе колективну відповідальність за свої дії, роль президента в державному

управлінні поступається ролі парламенту, а уряд очолює прем'єр-міністр. Уряд залишається при владі, доки має підтримку більшості в парламенті. За її відсутності уряд іде у відставку або голова держави розпускає парламент. До такого типу республік належать ФРН, Італія, Індія та ін.

Президентська республіка – в руках президента поєднані повноваження глави держави і голови уряду (США, Бразилія, Аргентина тощо).

Президентсько-парламентська або *парламентсько-президентська республіка (змішана)* – роль президента і парламенту урівноважена (Україна, Польща, Молдова тощо).

У світі 3/4 країн – республіки. Ця форма правління вважається найбільш прогресивною й демократичною. Республіками є більшість країн Латинської Америки, майже всі колишні колонії в Азії, 49 із 53 країн Африки та ін.

Монархія (грец. *monagstia* – єдиновладдя) – форма правління, за якої *верховна державна влада формально (цілком або частково) зосереджена в руках одноособового керівника держави – монарха.*

Як правило, влада монарха довічна і передається у спадок, але існують дві монархії, які мають елементи республіки: Малайзія – федеративна конституційна монархія, де монарха обирають на 5 років султани султанатів, що входять до складу держави; ОАЕ – федеративна абсолютна монархія, в якій главу держави – президента обирає Верховна Рада емірів, також на 5 років.

Особлива ситуація у Ватикані, де Папу Римського, який має світський титул Світлішого князя, довічно обирають на колегії кардиналів, серед яких право голосу мають лише кардинали віком менше 80 років, і їх кількість не повинна перевищувати 120 осіб.

Титул монарха в різних країнах різний: султан (Бруней, Оман), папа (Ватикан), емір (Кувейт, Бахрейн), герцог (Люксембург), імператор (Японія), король (у більшості монархій), князь (Монако, Ліхтенштейн).

Всього у світі існує 29 монархій: *Європа* – Андорра, Бельгія, Ватикан, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція; *Африка* Лесото, Марокко, Есватіні (Свазіленд); *Азія* Бахрейн, Бруней, Бутан, Йорданія, Камбоджа, Катар, Кувейт, Малайзія, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія; *Океанія* Тонга.

Монархії різняться за своєю формою:

Абсолютна монархія (необмежена) – форма правління, за якої глава держави – монарх є головним джерелом законодавчої та виконавчої влади (остання здійснюється залежним від монарха апаратом). Монарх здебільшого встановлює податки і розпоряджається фінансами. Парламент у деяких випадках взагалі відсутній або є дорадчим органом.

Абсолютних монархій у світі 5: Бруней, Бутан, Катар, ОАЕ, Оман.

Конституційна монархія (обмежена) – форма правління, за якої влада монарха обмежена конституцією, законодавчі функції передані парламенту, а виконавчі – уряду. Монарх юридично є верховним главою виконавчої влади, главою судової системи, формально призначає уряд, замінює міністрів, розпоряджається військами, може скасувати прийняті парламентом закони і розпустити парламент. Але фактично ці повноваження належать уряду.

Конституційних монархій у світі 22: Тонга (Океанія); Лесото, Марокко, Есватіні (Свазіленд) (Африка); Бахрейн (фактично абсолютна), Йорданія, Камбоджа, Кувейт (фактично абсолютна), Малайзія, Таїланд, Японія (Азія); Андорра, Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція (Європа).

Теократична монархія (грецьк. theokratia – влада бога) – форма правління, за якої політична і духовна влада перебувають у руках церкви.

У світі таких монархій дві – Ватикан і Саудівська Аравія.

Держави у складі Співдружності. До них належать 14 країн – колишніх колоній Великої Британії, в яких формально главою держави є Британська королева, представлена в країні генерал-губернатором (обов'язково її уродженцем). Такі країни мають свій парламент і уряд. Це Канада, Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Тувалу, Антигуа і Барбуда, Співдружність Багамських Островів, Барбадос, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Ямайка.

Країни Співдружності можуть здійснювати незалежну політику, їх мешканці є громадянами своїх держав, а не підданими Британської королеви, але об'єднує їх визнання верховної влади королеви Великої Британії. Члени Співдружності мають беззастережне право одностороннього виходу з неї за власним бажанням. Ним скористалися М'янма, Ірландія, Пакистан.

Від «держав у складі Співдружності» за формою правління суттєво відрізняється інтеграційне угруповання Британська Співдружність Націй (Commonwealth), яке було юридично оформлене у 1931 р. і нині охоплює 51 країну – колишні колонії Великої Британії, розташовані у всіх частинах світу на площі понад 30 млн км² із населенням більше 1,2 млрд осіб. Учасники угруповання мають різноманітні форми правління: монархії, республіки, держави у складі Співдружності.

До 2013 р. існувала ще одна форма правління – *джамахирія* (араб. – народовладдя, влада мас) – форма правління, за якої відсутні традиційні інститути влади; вважається, що всі державні рішення приймаються усім народом, яка була представлена однією країною у світі – Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамахирією. Однак після громадянської війни і

повалення режиму Муаммара Каддафі ця форма правління зникла. Лівія стала парламентською республікою.

Класифікація країн за формою державного устрою. Безпосередньо форма державного устрою пов'язана з особливостями політичного ладу і формою державного правління, відображає національно-етнічний (у деяких випадках також конфесійний) склад населення, історико-географічні особливості формування країни.

Форма державного устрою – територіально-організаційна структура держави, що встановлює порядок поділу країни на частини та взаємовідносини центральних і місцевих органів влади.

Виділяють такі форми державного устрою: унітарна держава, федеративна держава, конфедеративна держава.

Унітарна держава (лат. unitas – єдність) – форма державного устрою, за якої територія держави не має у своєму складі федеративних одиниць (штатів, земель тощо), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони та ін).

Унітарна держава має такі ознаки: єдина для всієї країни конституція, єдина система органів влади, суспільні процеси керуються централізовано.

Цю форму правління має 173 країни світу (2020).

Федеративна держава (лат. foederacio — союз, об'єднання) – форма державного устрою, за якої декілька державних утворень, що юридично мають певну самостійність, об'єднані в єдину союзну державу.

Федерації мають такі ознаки:

- територія федерації складається з територій окремих її суб'єктів (штатів, кантонів, земель, республік, провінцій тощо);
- суб'єкти федерації здебільшого наділені законодавчою владою;
- компетенції між федерацією та її суб'єктами розмежовуються союзною конституцією;
- у більшості федеративних держав парламенти складаються з двох палат, одна з яких забезпечує представництво федеральних одиниць;
- кожний суб'єкт федерації має свою правову й судову системи;
- у більшості федерацій існує єдине союзне громадянство і громадянство союзних одиниць;
- федерація, як правило, має єдині збройні сили, загальнофедеральний бюджет.

Проте в багатьох сучасних федеративних країнах роль загальнофедеральних органів настільки велика, що їх можна розглядати і як унітарні держави. Так, конституції таких федерацій, як Аргентина, Канада, США, ФРН, Швейцарія, не визнають за членами федерації права на вільний вихід із неї.

У світі нараховується 21 федерація. Залежно від принципу, покладеного в основу утворення федерації, виділяють:

– *історико-географічні федерації* (утворилися шляхом історичного об'єднання федеральних одиниць в єдину державу): Австралія, Австрія, Аргентина, Бразилія, Венесуела, Канада, Коморські Острови, Малайзія, Мексика, ОАЕ, ПАР, Сент-Кітс і Невіс, США, Федерація Мікронезії, ФРН

– *національно-етнічні федерації* (федеральні одиниці в таких країнах утворені на основі врахування етнічних меж та національних інтересів їх населення): Бельгія, Пакистан, Індія, Росія, М'янма, Швейцарія, Нігерія.

Конфедеративна держава (лат. *confederatio* – союз, об'єднання) – постійний союз суверенних держав, створений для досягнення політичних або військових цілей.

Конфедерація утворює центральні органи, які мають повноваження, делеговані їм державами-членами союзу. Ці органи не мають прямої влади над державами, які входять у конфедерацію. Їх рішення приймаються і здійснюються тільки за угодою держав, що належать до конфедерації. У конфедерації немає єдиної території та громадянства, єдиної податкової та правової систем. Правова основа конфедерації – союзний договір, тоді як у федерації – конституція.

Конфедеративні держави недовговічні: вони або розпадаються, або перетворюються на федерації (Австро-Угорщина, США). Нині формально у світі існує одна конфедерація – Швейцарія, яка у ХІХ ст. фактично стала федерацією.

Класифікація країн за ідеологічною орієнтацією. За цією класифікацією країни поділяють на плюралістичні та клерикальні.

Плюралістичні держави мають такі ознаки: відсутність переваги будь-якої церкви (конфесії), визнання релігії приватною справою громадян, право людей будь-яких віросповідань обіймати державні посади, невідзначання релігійних свят державою. Таких країн переважна більшість.

Клерикальні держави. У таких державах релігія впливає на всі сфери діяльності. Ознаками клерикальних держав є: релігія, яка має статус державної, обов'язкове вивчення релігійних догматів у школах, вищі посади обов'язково обіймають особи, які є послідовниками пануючої в країні конфесії, участь державних органів у релігійних церемоніях, залежність умов і безпеки проживання іновірців у цих країнах від загальної культури конкретного народу і правлячого режиму.

До цього типу держав належать: Скандинавські країни (лютеранство), в яких монархи формально є главами церкви; Велика Британія (англіканство, пресвітеріанство), монарх – також формально глава церкви; Ватикан, Ірландія, Аргентина, Парагвай, Болівія, Перу, Еквадор, Коста-Ріка, Гаїті, Екваторіальна

Гвінея (католицизм); Греція (православ'я); майже всі мусульманські країни (іслам); Таїланд, Камбоджа, Бутан (буддизм); Непал (індуїзм, буддизм).

Крім того, Ватикан і Саудівська Аравія є теократичними монархіями, де глава держави – абсолютний монарх водночас є керівником релігійної конфесії загалом.

Класифікація країн за формою державного режиму – сукупність засобів і методів здійснення влади державою.

Існують демократичні та антидемократичні державні режими.

Демократичні режими. вважаються найпрогресивнішою формою правління.

Демократія (грецьк. *demos* – народ і *kratos* – влада) – форма державно-політичного устрою суспільства, заснована на визнанні народу як джерела влади, його права брати участь у вирішенні державних справ.

Основними принципами існування демократичної держави є: влада більшості, рівноправність громадян, захищеність їх прав і свобод, верховенство закону, поділ влади, виборність глави держави та представницьких органів. Розрізняють дві форми демократії: безпосередню (основні рішення приймаються безпосередньо всіма громадянами на зборах або шляхом референдумів) і представницьку (рішення приймаються виборними органами).

Демократичними державами є країни Західної Європи, США, Канада, Японія, Австралія та ін.

Антидемократичні режими. До них належать тоталітаризм, диктатура, авторитаризм, апартеїд, геноцид тощо.

Тоталітаризм (лат. *totalis* – весь, цілий, повний) – одна з форм держави (тоталітарна держава), яка характеризується її повним (тотальним) контролем над усіма сферами життя суспільства, фактичною ліквідацією конституційних прав і свобод, репресіями щодо опозиції та інакомислячих. Різноманітні форми тоталітаризму були властиві фашистській Італії та нацистській Німеччині, колишнім і теперішнім соціалістичним державам (сталінському режиму, комуністичному режиму в КНДР, на Кубі тощо).

Диктатура (лат. *dictatura* – необмежена влада) – термін, який характеризує систему здійснення нічим не обмеженої влади особи, класу чи інших соціальних груп у державі, регіоні, що спирається на силу. Означає, з одного боку, сутність державної влади, що забезпечує політичне панування визначеному класу, а з іншого – засіб здійснення державної влади, політичний режим, наприклад особиста диктатура. Основними особистими диктатурами в ХХ ст. були: в Італії в 1922-1945 рр. – диктатура Муссоліні, в Іспанії в 1939-1975 рр. – диктатура Франко, в СРСР у 1930-1953 рр. – диктатура Сталіна тощо.

Авторитаризм (лат. *autoritas* – влада, вплив) – політична концепція і політична практика, в основу яких покладено зосередження монопольної чи більшості влади в руках однієї особи чи групи осіб; політичний режим, встановлений або нав'язаний такою формою влади, що занижує або виключає роль представницьких інститутів влади.

Авторитаризм є системою влади, характерною для антидемократичних політичних режимів. Здебільшого поєднується з особистою диктатурою. До історичних форм авторитаризму належать азіатські деспотії, тиранічні й абсолютні форми правління стародавності, військово-поліцейські та фашистські режими, різноманітні варіанти тоталітаризму.

Апартеїд (африканс, *apartheid* – роздільне проживання) – крайня форма расової дискримінації, яка означає позбавлення певних груп населення залежно від їх расової приналежності політичних, соціально-економічних і цивільних прав, аж до територіальної ізоляції. За сучасним міжнародним правом апартеїд є злочином проти людства. Політику апартеїду здійснював уряд ПАР у 1948–1991рр.

Геноцид (грец. *genos* – рід, плем'я і лат. *caedere* – вбивати) – один із найзначніших злочинів проти людства, що припускає знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними ознаками, а також навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення цих груп. Такі злочини здійснювалися в масових масштабах турецькою державою проти вірменського народу в 1915 р., це голодомор українського народу в 1930–1933 рр. у колишньому СРСР, гітлерівські злочини під час Другої світової війни, особливо проти слов'янського та єврейського населення, геноцид проти кампучійського народу клікою Пол Пота у 1970–1979 рр. тощо.

Класифікація країн за політичною структурою. За цією класифікацією держави поділяють на однопартійні та багатопартійні.

Однопартійні країни мають неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Вони характерні для китайського, православного і мусульманського світу: Китай, Північна Корея, В'єтнам, Лаос, Куба, Іран, Ірак, Сирія, Лівія, Алжир, колишній СРСР. Однопартійні режими часто перероджуються в диктатуру.

Багатопартійні країни. Їх політична система є багатопартійною і формується на основі усталених зв'язків між партіями, які різняться програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою.

Серед багатопартійних країн виділяють три підгрупи:

– *біпартійні (двопартійні) країни.* Дві партії становлять конкуруючу олігархію, а демократичні вибори дають змогу населенню змінювати керівників.

У Західній Європі до таких партій належать християнські демократи і соціалісти, а в США – республіканська (протестанти) і демократична (католики) партії;

– *країни «двох з половиною партій»*. У них жодна з двох найбільших партій не може отримати більшості в парламенті й одна з них утворює коаліцію з третьою для формування уряду. Така партійна система характерна для сучасної Німеччини;

– *поліпартійні країни* мають три і більше партій з приблизно однаковим за кількістю електоратом, жодна з яких не здатна на тривалий час одержати підтримку більшості в парламенті й змушена формувати урядові коаліції. Такі партійні системи існують в Італії, Франції, Бельгії, Нідерландах, Україні, Росії тощо. Також поліпартійність характерна для більшості країн, що розвиваються і нещодавно вийшли з-під влади метрополії або позбулися диктатури.

5. Типологія країн за рівнем соціально-економічного розвитку є однією з найважливіших у дослідженні світу та його регіонів. Здійснення її дає можливість згрупувати країни за особливостями та рівнем їх соціально-економічного розвитку, виявити характерні риси, визначити їх місце у світовому господарстві й міжнародному гізаеографічному поділі праці, а також визначити вірогідні перспективи розвитку.

Для визначення певних типів країн за рівнем соціально-економічного розвитку використовують різноманітні критерії, основними з яких є:

– макроекономічні показники (ВНП або ВВП, національний прибуток на душу населення, особисте споживання на душу населення);

– рівень життя населення (дитяча смертність, забезпеченість продуктами харчування, житлом, медичними послугами, предметами першої необхідності);

– структура економіки (переважання промислового або сільськогосподарського виробництва, галузева структура промисловості: йереважання видобувних чи обробних галузей);

– структура експорту (переважання в ньому сировини або готової продукції);

– продуктивність праці;

– самозабезпеченість країни продуктами харчування;

– рівень стабільності політичної системи, дотримання прав людини;

– гострота соціальних проблем та ін.

Нині існує багато варіантів типологій країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Використовують різні методики та різноманітні критерії об'єднання країн у типологічні групи. До науково обґрунтованих класифікацій країн за рівнем соціально-економічного розвитку належать типології, запропоновані П. Масляком, Я. Олійником, А. Степаненком, В. Вольським, В. Максаковським, В. Дроновим, В. Ромом та ін.

Типологія П. Масляка, Я. Олійника, А. Степаненка

1. Високорозвинуті країни:

1.1. «Велика сімка»: США, Японія, ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Канада.

1.2. Малі індустріально розвинуті країни: Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Швеція, Норвегія, Австрія, Швейцарія.

1.3. Країни «переселенського капіталізму»: Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР.

2. Середньорозвинуті країни:

2.1. Країни, які досягли середнього рівня розвитку: Ірландія, Фінляндія, Ісландія, Ізраїль, Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина, Чехія, Словенія;

2.2. Країни, що відстали у своєму розвитку (переважно колишнього соціалістичного табору): Росія, Україна, Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Болгарія, Румунія, Литва, Латвія, Естонія.

3. Країни, що розвиваються:

3.1 Країни з високими прибутками:

3.1.1. Нові індустріальні країни: – Азії – «Азіатські тигри»: Південна Корея, Сянган, Тайвань, Сінгапур;

– Латинської Америки – Чилі, Аргентина, Бразилія, Мексика, Венесуела, Уругвай.

3.1.2. Казахстан, Грузія, Вірменія.

3.1.3. Нафтоекспортери: Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Оман, Бахрейн, Катар, Бруней, Лівія, Габон.

3.1.4. «Багаті острови»:

– Карібського басейну: Антигуа і Барбуда, Антильські, Багамські Острови, Барбадос тощо;

– Індійського океану: Сейшельські Острови, Реюньйон тощо;

– Тихого океану: Науру, Східне Самоа.

3.2. Країни із середніми прибутками:

3.2.1. Країни Центральної та Південної Америки: Гватемала, Беліз, Коста-Ріка, Панама, Колумбія, Еквадор тощо.

3.2.2. «Цукрові острови»: Ямайка, Гренада, Куба.

3.2.3. Мусульманські країни Європи: Боснія і Герцеговина, Албанія.

3.2.4. Мусульманські країни Західної та Центральної Азії, Північної Африки: Сирія, Йорданія, Іран, Азербайджан, країни Середньої Азії, Туніс, Алжир.

3.2.5. Монголія, КНДР, Малайзія, Намібія.

3.3. Країни з низькими прибутками: Індія, Китай, Пакистан, Індонезія, В'єтнам, Гондурас, Нікарагуа, Марокко, Ліберія та інші країни Азії, Африки й Америки.

3.4. Найменш розвинуті (найбідніші) країни:

- Азії – Бангладеш, М'янма, Бутан, Лаос, Камбоджа, Афганістан та ін.;
- Африки – Ефіопія, Сомалі, Уганда, Бурунді, Чад, Руанда, Ботсвана тощо;
- Океанії – Вануату, Папуа-Нова Гвінея, Західне Самоа, Тувалу, Кірибаті;
- Америки – Гаїті.

Типологія В. Вольського

1. Економічно високорозвинуті країни:

1.1. Головні капіталістичні країни (великі держави): США, Японія, ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Канада.

1.2. Економічно високорозвинуті невеликі країни Західної Європи («привілейовані дрібні нації»): Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія.

1.3. Країни «переселенського капіталізму»: Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР, Ізраїль.

2. Країни із середнім рівнем розвитку капіталізму:

2.1. Середньорозвинуті країни Західної Європи: Іспанія, Португалія, Греція, Ірландія.

2.2. Середньорозвинуті країни Центрально-Східної Європи: Чехія, Угорщина, Словенія, Польща, Словаччина.

3. Економічно слабкорозвинуті держави (що розвиваються):

3.1. «Ключові країни»: Бразилія, Мексика, Індія, Китай.

3.2. Країни відносно зрілого капіталізму:

3.2.1. Переселенські країни раннього розвитку залежного капіталізму: Аргентина й Уругвай.

3.2.2. Країни «великоанклавного розвитку» капіталізму: Венесуела, Чилі, Іран, Ірак, Алжир.

3.2.3. Країни зовнішньоорієнтованого «пристосовницького розвитку» капіталізму: Болівія, Колумбія, Парагвай, Перу, Еквадор, Малайзія, Тайвань, Таїланд, Філіппіни, Південна Корея, Єгипет, Марокко, Туніс, Туреччина, Сирія, Йорданія, Румунія, Болгарія.

3.2.4. Невеликі країни залежного плантаційного господарства: Нікарагуа, Гватемала, Коста-Ріка, Гондурас, Сальвадор, Домініканська Республіка, Гаїті, Куба, Шрі-Ланка.

3.2.5. Малі країни «концесійного розвитку» капіталізму: Ямайка, Трінідад і Тобаго, Суринам, Папуа-Нова Гвінея, Габон, Ботсвана.

3.2.6. Дрібні та найдрібніші «держави-квартироздавачі»: Мальта, Кіпр, Панама, Ліберія, Багамські Острови, Бахрейн, Сінгапур, Сянган, Бермудські Острови, Барбадос тощо.

3.2.7. Невеликі країни – фінансово надлишкові значні нафтоекспортери: ОАЕ, Катар, Кувейт, Бруней, Саудівська Аравія, Оман, Лівія.

3.2.8. Значні низькоприбуткові країни: Індонезія, Пакистан, Бангладеш, Нігерія, В'єтнам.

3.3. Молоді держави, що звільнилися (нації, що формуються): майже 60 найменш розвинутих країн Африки, Азії й Океанії.

Типологія В. Максаковського, В. Дронова, В. Рома

1. Економічно розвинуті країни:

1.1. «Велика сімка»: США, Японія, ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Канада.

1.2. Менш значні, насамперед європейські країни: Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія, Іспанія, Португалія, Греція.

1.3. Країни «переселенського капіталізму»: Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР, Ізраїль.

1.4. Країни Східної Європи.

2. Країни, що розвиваються:

2.1. «Ключові країни»: Індія, Бразилія, Мексика (разом дають стільки промислової продукції, скільки весь інший світ, що розвивається).

2.2. Нові індустріальні країни: «Азіатські тигри» і деякі країни Латинської Америки.

2.3. Нафтодобувні країни: насамперед країни Південно-Західної Азії.

2.4. Країни, які відстають у своєму розвитку (із відсталою економікою та значними феодальними пережитками): більшість країн, що розвиваються.

2.5. Найменш розвинуті країни (їх 42): Бангладеш, Непал, Афганістан, Еритрея, Сомалі, Чад, Нігер, Мозамбік тощо.

2.6. Китай – окрема стаття зі своїми специфічними особливостями: поєднання планової та ринкової економіки.

Запитання до теми

1. В чому полягає відмінність між поняттями «країна» і «держави»?
2. Які виділяють політико-територіальні утворення?
3. Які кількісні і якісні зміни відбуваються на політичній карті світу?
4. За якими ознаками класифікують країни світу?
5. Чому майже всі країни Латинської Америки мають республіканську форму правління?
6. В якій частині світу розташовано монархій?
7. Які країни світу мають більше можливостей для тривалішого стабільного існування в історичному аспекті: унітарні чи федеративні? Чи впливає форма державного устрою на цей процес?
8. Яка із запропонованих схем сучасного поділу країн за рівнем соціально-економічного розвитку є найбільш повною та обґрунтованою?

Тема. 3. ЗАХІДНА ЄВРОПА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.

Країни Західної Європи межують з чотирма іншими регіонами Європи: Північною, Південною, Східною та Південно-Східною Європою. Регіон охоплює 11 країн – Австрію, Бельгію, Великобританію, Ірландію, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Німеччину, Францію, Швейцарію.

Економіко-географічне положення країн регіону характеризують:

1) відносна компактність і межування між собою більшості країн. При цьому природні умови регіону не тільки не створюють перешкод для відносин між країнами, а, навпаки, сприяють їх розвитку. Гірські території давно освоєні й не становлять особливих труднощів для транспортних зв'язків (побудовано численні тунелі);

2) приморське розташування більшості країн. Регіон омивається морями Атлантики (Балтійським, Північним, Ірландським, Середземним) та має безпосередній вихід у відкритий океан. Естуарії численних рік (Темзи, Сени, Ельби та ін.) заходять глибоко у суходіл, що здавна сприяло розвитку морського господарства. Вихід до Атлантичного океану та його морів створює зручні передумови для торгівлі з усім світом;

3) центральне положення щодо інших чотирьох регіонів Європи. Територією Західної Європи проходять зв'язки між Північною, Південною, Східною й Південно-Східною Європою. Всі країни входять до ООН і ЄС; ФРН, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург є членами НАТО, у 1966 р. Франція вийшла з військової структури цієї організації.

2. Природні умови і ресурси. У Західній Європі широко представлені низовини, горбкуваті рівнини і молоді високі гори альпійської складчастості, які утворюють головний вододіл материка. Тут знаходяться невеликі за площею і висотою гори: Центральний Французький масив, Вогези, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори, Північно-Шотландське нагір'я тощо. Альпи (нім. Alpen, франц. Alpes, італ. Alpi) – найвищі гори Європи, їх довжина – 1200 км, ширина – до 260 км. Складчаста структура Альп створена переважно рухами альпійського віку. Найвища вершина – гора Монблан (4807 м). Гори прорізані долинами, заселені й засвоєні людиною, через перевали прокладено залізниця й автомобільні дороги. Рівнинні території розташовані переважно в прибережних районах. Найбільшими низовинами є Північногерманська, Північнопольська та ін. Майже 40 % площі

Нідерландів знаходиться нижче від рівня моря, це так звані «польдери» – низинні землі, для яких характерна висока родючість.

Клімат помірний, частково субтропічний середземноморський (Франція, Монако). Наявність активного західного перенесення вологих атлантичних повітряних мас робить клімат м'яким і сприятливим для життя і господарської діяльності (у тому числі в сільському господарстві). Середні температури найхолоднішого місяця становлять $-1^{\circ}\dots+3^{\circ}$ С, найтеплішого $+18^{\circ}\dots+20^{\circ}$ С. Річна сума атмосферних опадів загалом зменшується із заходу на схід. У приатлантичних районах і на навітряних схилах гір вона дорівнює 1000-2000 мм, на іншій території – 500-600 мм. Максимальна кількість опадів припадає на літні місяці.

Розподіл *річкового стоку* територією регіону нерівномірний: він зменшується із заходу на схід і з півночі на південь. Найбільші ріки – Дунай, Рейн, Луара, Сена, Ельба, Маас, Рона, Темза тощо. На заході живлення рік переважно дощове, вони не замерзають або мають короткий нестійкий льодостав. На східних територіях переважає також дощове живлення, а на річках високогірських районів Альп до снігового і дощового приєднується льодовикове, тут влітку характерні великі паводки, взимку стік дуже малий або зовсім відсутній. Деякі країни постійно ведуть гідротехнічне будівництво і «боротьбу з морем». Так, у Нідерландах побудовано 2400 км дамб і 5440 км каналів.

Значна частина *озер* розташована в тектонічних зниженнях. Таких озер багато у Швейцарії: Женевське, Цюріхське, Боденське, Невшательське, Тунське, Лаго-Маджоре тощо. В Альпах і в горах Британських островів є невеличкі озера у карових заглибленнях. Ірландія особливо багата на торфовища.

Мінеральні ресурси. Надра Західної Європи в минулому мали високий потенціал мінеральної сировини, але внаслідок тривалого промислового освоєння вони значно вичерпані. На регіон припадає понад 1/4 запасів кам'яного вугілля в Європі. Найбільшими кам'яновугільними басейнами і районами є: у ФРН – Рурський і Саарський, у Франції – Лілльський басейн і Центральний масив, у Великій Британії – Північ Англії та Шотландія, у Бельгії – район Льежа. Буре вугілля має ФРН (Кельнський басейн і Саксонія). Становище із запасами нафти й газу поліпшилося після відкриття на початку 60-х років ХХ ст. величезних родовищ природного газу в Нідерландах (1929 млрд. м³ – 1-ше місце в Європі за видобутком), а згодом – нафти й газу в британському секторі шельфу Північного моря (розвідані запаси нафти становлять 0,6 млрд. т, газу – 610 млрд м³). В Ірландії є істотні запаси торфу. Велика Британія – єдина з чотирьох головних індустриальних країн у Європі, що цілком забезпечена власними енергоресурсами.

Порівняно великі поклади залізної руди є у Франції (Лотарингія), Люксембурзі, поліметали – у ФРН та Ірландії, олово – у Великій Британії (п-ів

Корнуолл), боксити – у Франції (узбережжя Середземномор'я), уран – у Франції (Центральний масив, де знаходяться найбільші в Європі запаси). Серед нерудної сировини помітними є запаси кам'яної солі (ФРН, північ Великої Британії), калійної солі (ФРН і Франція); дуже багаті запаси магнезиту і графіту (Австрія).

Гідроенергоресурси є дуже значними. Особливо багаті на них альпійські райони (Швейцарія, Австрія, Франція) і гірські райони Шотландії, Припиренейські райони на півдні Франції. На Францію, Австрію та Швейцарію припадає понад 2/5 гідроресурсів країн Європи.

Регіон бідний на *ліси*, які вкривають 22 % його території. Значні площі лісів в Австрії (лісистість становить 47 %), ФРН (31 %), Швейцарії (31 %), Франції (28 %), в інших країнах ліси здебільшого зведені. Лісистість у Великій Британії та Нідерландах становить близько 10 %, в Ірландії – 6 %, у Монако – всього 1 %. У більшості країн ліси переважно штучні, багато окультурених посадок дерев.

Агрокліматичні та земельні ресурси сприятливі для ведення сільського господарства. Розорані практично всі придатні землі: від 10 % у Швейцарії до 30 % у Франції, ФРН і Великій Британії. Найбільш поширеними є ґрунти середньої та низької родючості в природному стані. Але повсюдно вони значно поліпшені завдяки високому рівню агротехніки. Клімат сприятливий для вирощування багатьох культур.

Природні рекреаційні ресурси дуже багаті й різноманітні: від Альп, найвищих гір Європи, до найнижчих у Європі Нідерландів, від субтропічного Середземномор'я Франції до прохолодної та вологої Ірландії. Регіон має велику рекреаційно-туристичну зону завдяки надзвичайній порізаності берегової смуги і наявності багатьох бухт, заток, внутрішніх морів, тисяч кілометрів морських пляжів, густої річкової мережі, мозаїчності ландшафтів.

Найпривабливішими районами є Лазуровий берег у Франції, Альпи, Тюрингенський ліс у Німеччині тощо. У країнах регіону багато заповідників, резерватів, національних парків (91), територій, що охороняються.

Розмаїття природних умов і ресурсів у різних районах регіону зумовило формування різноманітних видів господарської діяльності, а відповідно і певної їх спеціалізації.

3. Населення. Західна Європа – один з найбільш заселених регіонів світу. Тут проживає 267,2 млн осіб (2020 р.). Найбільше – у ФРН – 83,3 млн осіб. Середня густина населення – 176 осіб/км². Особливо густо заселені Нідерланди, де густина населення найвища в Європі (397 осіб/км²), і Бельгія (328 осіб/км²). Найменша густина населення характерна для Ірландії (58 осіб/км²).

Демографічні особливості. Переважання високорозвинутих країн у регіоні вплинуло і на ситуацію з відтворенням населення. Всі вони належать до 1-го типу відтворення, який характеризується низькими рівнями народжуваності та

смертності, старінням населення, здрібненням сімей. Природний приріст у всіх країнах близький до нуля і становить у середньому 0,0 % на рік, а у Німеччині у 2020 р. був навіть від'ємним (- 0,2 %), лише в Люксембурзі він максимальний для регіону – 0,3 %. Це зумовлено великою часткою населення літнього віку, диспропорціями статевого складу, малодітністю переважної більшості сімей. Кількість пенсіонерів і людей похилого віку постійно збільшується і у 2020 р. становила 21 %, молодого населення віком до 15 років – 16 %. У кількісному відношенні жінки переважають (51 %) над чоловіками. Середня тривалість життя – 82 роки, для чоловіків – 79 років, для жінок – 84 роки.

Етнічний склад. У національному складі переважають представники індоєвропейської мовної сім'ї. Домінують германська група (німці, англійці, австрійці, голландці, фламандці, германошвейцарці) і романська група (французи, валлони, франко- та італошвейцарці).

Більшість держав однонаціональні: Нідерланди (96 % – голландці), Австрія (99 % – австрійці), Ірландія (93 % – ірландці), Люксембург, Ліхтенштейн. Національні меншини є у Франції (корсиканці, бретонці, фламандці, ельзасці – 15 % населення), ФРН (турки, італійці, вихідці з колишньої Югославії, греки, іспанці – 6 %), Великій Британії (шотландці – 10 %, ірландці – 2 %, уельські – 2 % тощо), Швейцарії. А у Монако піддані держави (монегаски) становлять меншість – 16 %, тоді як французів – 47 %, італійців – 18 %. У Бельгії національний склад представлений двома основними етносами: фламандцями (55 %) і валлонами (32%).

Сучасна етнічна ситуація в регіоні складна. Останнім часом у двонаціональних і багатонаціональних країнах спостерігається загострення міжнаціональних відносин. Так, національне питання, пов'язане із соціальними і релігійними суперечками, тривалий час залишається дуже гострим у Великій Британії (Ольстер), Бельгії (Фландрія і Валлонія), Німеччині (між турками-іммігрантами та місцевими жителями).

Релігійний склад. Більшість населення – християни (католики і протестанти). Католицизм переважає у Франції, Ірландії, Монако, Бельгії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, у частині Нідерландів і на півдні ФРН. Протестантські церкви представлені: англіканством, пресвітеріанством і методизмом у Великій Британії, кальвінізмом серед частини населення Нідерландів, лютеранством у північних районах ФРН.

Розміщення населення. Розміщене населення досить нерівномірно: найгустіше (понад 300 осіб/км²) заселені Південно-Східна Англія, Нідерланди, Бельгія, Північна Франція, Рур та прирейнська частина Німеччини. Західна Європа має один із найвищих у світі рівень урбанізації. Загалом частка міського населення становить до 80 %, при цьому найбільш урбанізованими є Монако

(100% міських жителів), Бельгія (97 %), Велика Британія (89 %), Люксембург (92 %), ФРН (88 %). Незначний рівень урбанізації характерний для Швейцарії(68 %), Австрії та Нідерландів (по 66 % міських жителів), Ірландії (60 %), у Ліхтенштейні міськими жителями вважаються 22 % населення.

Міста більшості країн регіону старовинні, виникли ще за Давньоримської імперії, тобто майже 2000 років тому, багаті на історичні та архітектурні пам'ятки, мистецькі скарби, що створювалися впродовж століть. Мережа міст регіону найгустіша у світі. Її утворюють гігантські промислово-міські агломерації, які охоплюють сотні міст різного розміру. В них зосереджено до 60% усіх мешканців. Таких агломерацій налічується більше 400.

У верхній частині течії Рейну сформувалася найбільша поліцентрична агломерація не тільки ФРН, а й усієї Європи – Рейнсько-Рурська (11,3 млн осіб). Вона складається із двох частин – міст Рурського кам'яновугільного басейну на правобережжі Рейну, від Дуйсбурга на заході (це найбільший річковий порт всієї Європи) до Дортмунда на сході, та рейнських міст – Дюссельдорфа (важливий фінансовий центр ФРН), промислового Кельна і тихого, трохи провінційного Бонна (колишня столиця Західної Німеччини). Південніше, там, де в Рейн впадає його найбільша притока Майн, знаходиться Рейнсько-Майнська агломерація (2,8 млн осіб) з центром – Франкфурт-на-Майні, який є фінансовою столицею ФРН, а з 1994 р. – і резиденцією Європейського банку. Ще південніше, біля гирла іншої притоки Рейну – Неккару, два міста, що злилися, утворюють Рейнсько-Неккарську агломерацію (понад 2 млн осіб): Мангейм – на правому та Людвігсхафен – на лівому березі Рейну.

Великими агломераціями в регіоні є також Лондонська (11,2 млн осіб), Паризька (11,2 млн), Берлінська (4 млн), Манчестерська (3,6 млн), Штутгартська (2,4 млн), Бірмінгемська (3,2 млн), Брюссельська (2,4 млн), Віденська (2,1 млн).

Ланцюжок агломерацій вздовж Рейну в Німеччині та поліцентрична колоподібна агломерація Рандстадт у Нідерландах (об'єднує Амстердам, Роттердам, Гаагу, Гарлем, Утрехт) утворюють найбільший мегалополіс Європи – Рейнський (30 агломерацій з населенням понад 30 млн осіб). Він разом з Англійським мегалополісом (охоплює агломерації Лондона, Бірмінгема, Манчестера, Лідса, Ліверпуля та інші, всього 30 агломерацій з населенням 30 млн осіб) та агломераціями Північної Італії (Міланською, Туринською) і Південної Франції (Ліонською, Марсельською) становить найбільше урбанізаційне утворення Європи – мегалополісну зону «Блакитний банан» (назву отримала від конфігурації, яка його нагадує).

В 70-80-ті роки ХХ ст. після періоду бурхливого зростання великих міст у Західній Європі почався процес субурбанізації. В регіоні спостерігається постійний виїзд людей на проживання із центральних районів у приміську зону

або сільську місцевість. Темпи зростання кількості жителів периферійних районів агломерацій вищі, ніж міського населення.

У сільській місцевості переважають хутори й невеликі села, здебільшого з міським способом життя.

Трудові ресурси. Вони становлять приблизно 151,4 млн осіб (2019), з яких 4/5 припадає на ФРН, Велику Британію і Францію. Більшість працюючих зайнята у сфері послуг (від 50 до 70 %), у промисловості й транспорті (у середньому 30 %) і лише 4 % – у сільському господарстві. Населення Західної Європи має високий рівень освіти та професійної кваліфікації, робоча сила тут на 20-25 % дорожча, ніж, наприклад, у США. Одна з найвищих у світі продуктивність праці є передумовою зростання добробуту мешканців регіону.

4. Господарство. Територіальна структура господарства Західної Європи складна і мозаїчна Її визначає так звана центральна вісь розвитку, яка простягається територією Великої Британії, Бельгії, Люксембургу, ФРН, Франції, Швейцарії і далі в Італію, понад 1,5 тис. км, займаючи 15 % площі Західної Європи, вона концентрує до 50 % її населення майже 70 % промислового потенціалу. У межах цієї «вісі» розташована більшість промислових районів.

Країни регіону мають високий рівень розвитку економіки, лише Ірландія помітно відстає від них. Структура господарства загалом однорідна. Частка промисловості у ВВП країн становить 2/5, частка сільського господарства разом з лісовим і рибним знизилася до 2-5 % (в Ірландії – 15 %). Частка послуг щорічно зростає.

Західна Європа не поступається США та Японії за технологічним рівнем базових галузей промисловості (металургії та металообробки, машинобудування), а в хімічній промисловості є явним лідером (насамперед завдяки ФРН). Але вона ще відстає від цих країн у таких новітніх галузях, як мікроелектроніка, робототехніка, біотехнології, оптична електроніка тощо. Регіональний експорт високотехнологічної продукції розвивається переважно за рахунок Німеччини. Країни регіону загалом відстають від США та Японії і за показниками продуктивності праці, хоча в останні 10-15 років цей розрив вдалося скоротити на 3-5 % .

Виробничі відносини характеризуються всебічним розвитком ринкових чинників, підприємництва й конкуренції. Уже із 70-х років ХХ ст. помітними тут стали посилення концентрації виробництва і капіталу, інтеграційні процеси. Зростають роль і значення транснаціональних корпорацій (ТНК), які намагаються скоротити своє відставання за рівнем концентрації виробництва й капіталу від ТНК США. Проте їхня галузева спеціалізація менш рухома, ніж у американських та японських ТНК, відстають вони і за рівнем прибутків.

Найбільшими транснаціональними корпораціями є: нафтові – «Шелл» і «Бритіш Петролеум» (Велика Британія), «Ройял-Датч-Петролеум» (Нідерланди); металургійні – «Пешине-Южин-Кюльман» (Франція), «Арбед» (Люксембург); автомобільні – «Даймлер-Крайслер», «Фольксваген» (ФРН), «Рено» (Франція); електротехнічні та електронні – «Філіпс» (Нідерланди), «Сіменс» (ФРН), «АСЕА-Браун Бовері» (Швеція, Швейцарія); хімічні – «Байєр», БАСФ (ФРН), «Рон-Пуленк», «Сен-Гобен» (Франція), «Юнілевер» (Нідерланди, Велика Британія), «СІБА-Гейгі» (Швейцарія); харчова – «Нестле» (Швейцарія); фінансові – «Дойче Банк» (ФРН), «Ллойдс» (Велика Британія); телекомунікаційні – «Бритіш Телекомунікейшн» (Велика Британія), «Дойче Телеком» (ФРН); фармацевтична – «Глаксо вел ком» (Велика Британія).

Західна Європа – потужний фінансовий центр світу. Тут зосереджено 60 із 200 найбільших за активами банків. Крім взаємного обігу капіталу між країнами регіону відбувається його міграція на світовому рівні. Фінансовими столицями є Лондон, Франкфурт-на-Майні та Цюріх. У деяких країнах інтенсивно розвивається банківська сфера. Особливо виділяються Швейцарія з її відомими банками (нараховується до 1,5 тис. банків, але провідними є п'ять, чотири з яких розташовані в м. Цюріх) та Люксембург («податковий оазис», в якому нараховується понад 200 великих банків). У Європі сконцентровано більшість золото-валютних запасів світу.

Зростає експорт капіталу регіону в США та інші розвинуті країни. Понад 60 % прямих закордонних капіталовкладень Західної Європи розміщено за її межами (США, нові індустріальні країни Східної та Південно-Східної Азії та ін.).

В економіці функціонує значний державний сектор (Франція, Велика Британія, Австрія). В економіці Франції держава відіграє більшу роль, ніж в інших розвинутих країнах регіону. Під її контролем перебувають банки і страхові компанії, енергетика (вугільна, газова та електроенергетична галузі), залізничний транспорт, великі підприємства, наукові дослідження в атомній та аерокосмічній промисловості. Держава визначає пріоритетні напрями і планує їх розвиток. До державного сектору Великої Британії належать Англійський банк, пошта, основні авіакомпанії, атомна промисловість, видобування вугілля, газове господарство та електроенергетика, виплавлення сталі, залізниці, доки і внутрішні водні шляхи. В Австрії державний сектор контролює 4/5 акціонерного капіталу банків, транспорт, основну частину видобувної, металургійної, хімічної промисловості, електроенергетику. У Швейцарії держава є власником більшої частини залізниць, авіаційного транспорту, пошти тощо. Позиції державного сектору в економіці ФРН, Бельгії, Нідерландів, Ірландії мінімальні.

Країни ЄС поділені на економічні райони, розвиток яких планується. Це, передусім, пов'язано з наявністю проблемних районів, для яких виділяють

спеціальні фонди. Йдеться про аграрно відсталі (частина Ірландії, французька Корсика) та промислово депресивні райони (Саар, «Чорна Бельгія», північний схід Англії).

У Західній Європі знаходяться три країни з групи «великої сімки» – ФРН, Франція та Велика Британія. Другу групу становлять «малі» високорозвинені країни – Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Австрія, Швейцарія. До вередньорозвинених держав належить Ірландія. В окрему групу виділяються країни-карлики – Ліхтенштейн та Монако.

У міжнародному географічному поділі праці (МГПП) країни Західної Європи представлені передусім галузями наукомісткого машинобудування (автомобільним, електронним та електротехнічним, авіабудуванням, виробництвом побутової техніки, точних приладів – годинників, оптики тощо), хімічною промисловістю (переважно галузями оргсинтезу та тонкої хімії), окремими галузями легкої (виробництво елітних тканин, одягу, взуття) та харчової промисловості (м'ясопереробною, молочною, сироробною, пивоварною, виноробною галузями тощо).

У сільському господарстві переважають галузі інтенсивного тваринництва (молочно-м'ясне скотарство, свинарство та птахівництво), в землеробстві – вирощування кормових, технічних (картопля, цукровий буряк, соняшник), зернових культур (пшениця, кукурудза), овочів, фруктів, винограду, квітів.

Країни Західної Європи мають високорозвинену нематеріальну сферу, надають різноманітні послуги: банківські, страхові, рекламні тощо. Західна Європа є одним з провідних у світі туристсько-рекреаційних регіонів.

Промисловість є основою господарства регіону. Тривалий час вона розвивалася на базі власної сировини, але останніми десятиріччями цілком переорієнтована на імпорту. Сконцентрована переважно в трьох найбільших країнах – ФРН, Франції та Великій Британії (понад 4/5 вартості продукції). За територіальною концентрацією робочої сили та виробництва багато промислових районів цих країн, що збігаються з міськими агломераціями, належать до найбільших у світі: Рурський район і долина Рейну у ФРН, райони Центральної Англії та її південного сходу, Паризький і Північнофранцузький райони. Проте й інші країни регіону відіграють помітну роль у виробництві Європи. Їх промислові райони, які охоплюють насамперед усю територію Нідерландів, Бельгії та Люксембургу, також мають складну структуру і високий рівень розвитку.

У структурі промисловості всіх країн Західної Європи переважають обробні галузі.

Паливно-енергетичний комплекс представлений видобутком вугілля, нафти і природного газу. Разом із традиційним видобутком вугілля тут щорічно добувають до 200 млрд м³ природного газу (Нідерланди) і 90 млн т нафти

(Великобританія). У Франції видобувають уран – 1734 т щорічно. Сумарне виробництво електроенергії становить 1792 млрд кВт електроенергії. Велика роль ТЕС у ФРН і Бельгії, де вони розташовані переважно в міських агломераціях. Значення АЕС важливе у Франції, де 59 реакторів (потужністю 60 млн кВт) виробляють 78 % електроенергії в країні й на них припадає 1/3 усіх західноєвропейських АЕС, у Бельгії (7 атомних реакторів виробляють 56 % електроенергії), ФРН (17 атомних блоків, на які припадає 31 % електроенергії) і Великій Британії (23 реактори, 20 % електроенергії). Значна частка ГЕС у виробництві електроенергії у Франції, Австрії, Швейцарії (майже 60 %). У Франції в 1966 р. побудовано першу у світі припливну електростанцію потужністю 240 МВт у гирлі р. Ране. Найбільші енергетичні компанії регіону – «Бритіш Петролеум» і «Рургаз».

Металургійний комплекс працює цілком на імпортній руді з Африки, Австралії й Америки. Найбільшими виробниками чорних металів є ФРН (Рур, Саар), Бельгія («Чорна Бельгія» – район Льежа, Шарлеруа), Франція (Лотарингія), Люксембург (південний захід) – «сталевий карлик», посідає 1-ше місце у світі за кількістю виробленої сталі на душу населення (більше 10 т). Об'єднання єдиної компанії Люксембурга «Арбед» з французькою групою «Юзінор-Сасілор» призвело до створення у 2001 р. найбільшого сталеливарного підприємства світу з виробничими потужностями більше 50 млн т сталі на рік.

Найзначніші виробники кольорових металів: алюмінію – Велика Британія, Франція; міді, олова, цинку – ФРН, Велика Британія, Франція, Бельгія; свинцю – Велика Британія.

Машинобудування залишається провідною галуззю промисловості Західної Європи. Разом узяті країни регіону мають найширший асортимент машинобудівної продукції у світі. Найвищий рівень розвитку цієї галузі, найширший профіль і найбільший експорт її продукції характерні для Німеччини, Франції, Великої Британії.

Підприємства машинобудування у Західній Європі розташовані повсюдно. Найбільше вони тяжіють до високорозвинених районів, великих міст і міських агломерацій. Це зумовлено сконцентрованістю там кваліфікованих кадрів, наукових центрів, наявністю розвинутої інфраструктури. У машинобудуванні зайнято понад 30 % трудових ресурсів регіону.

У Західній Європі розвинуті практично всі галузі машинобудування (їх приблизно 120). Автомобілебудування: у ФРН (концерни «Фольксваген», «Даймлер-Крайслер», «БМВ» та ін.); у Франції («Рено», «Пежо», «Сітроен»); у Великій Британії компанія «Бритіш лейланд» та інші. Суднобудування найвищого рівня досягло у ФРН (експортна орієнтація), Великій Британії та Нідерландах. Європейські суднобудівні компанії відмовилися від виробництва масових

серійних суден і виробляють переважно спеціалізовані судна. Електротехніка розвинута в Німеччині (фірми «Бош» і «Сіменс»), на яку припадає 1/8 виробництва електроприладів світу, а також у Нідерландах («Філіпс» – телевізори, радіо), Франції («Тэфаль», «Мулінекс» – побутова техніка). Швейцарія – один із головних світових виробників високоякісних годинників. Аерокосмічна промисловість (міждержавна компанія «Аеробус») виробляє військові і громадянські літаки і гелікоптери.

Хімічна промисловість. Західна Європа зберегла свої позиції у виробництві класичних видів продукції, яке базується на місцевій сировині й відходах інших галузей. На країни регіону припадає до 1/3 світового хімічного виробництва, а ФРН і Франція входять до трійки світових хімічних лідерів.

Чітко окреслена спеціалізація країн з випуску певної хімічної продукції:

– ФРН – барвники, пластмаси, продукція нафтохімії, медикаменти (посідає друге місце в світі). Найбільші концерни: БАСФ, «Байер», «Хьохст», ФЕБА. Місто Людвігсхафен є «хімічною столицею» ФРН і всієї Європи;

– Франція – барвники, хімічне волокно, синтетичний каучук, пластмаси, парфумерія. Найбільший концерн країни – «Рон-Пуленк» (м. Ліон);

– Швейцарія – фармацевтика – концерни «СІБА-Гейгі» і «Сандоц» (м. Базель).

Медична промисловість. Усі країни випускають сучасні діагностичні та лікувальні прилади для медицини, медичні інструменти, а Ліхтенштейн, наприклад, дає 1/2 світового виробництва фарфорових зубів та зубних протезів.

Деревообробна промисловість функціонує у всіх країнах регіону, але дедалі більше орієнтується на імпорту сировину. Найбільші обсяги виробництва продукції цієї галузі – у ФРН, Франції та Австрії.

Легка промисловість. Розвинені майже всі її галузі, але деякі з них (надто текстильна і швейна) відчувають гостру конкуренцію з боку країн, що розвиваються, де за такої самої якості виробів нижчою є ціна. Багато значних швейних концернів мають свої філії у країнах Східної та Південно-Східної Азії.

Проте у багатьох «специфічних» галузях легкої промисловості Західна Європа є світовим лідером: вироби «високої» моди і галантереї – Франція; взуттєва промисловість – ФРН; хутрова промисловість – ФРН; килимова промисловість – Бельгія (один зі світових лідерів із випуску килимових покриттів); іграшкова промисловість – ФРН (Баварія, Баден-Вюртемберг).

Харчова промисловість високорозвинена, країни регіону є одними з найбільших виробників харчових продуктів. Тут одержали розвиток:

– м'ясопереробка – ФРН, Франція, Велика Британія;

– молочна промисловість – ФРН, Швейцарія (концерн «Нестле»), Австрія, Нідерланди, Франція (друге місце у світі по виробництву вершкового масла);

- сироваріння – Франція (понад 300 сортів сирів), Швейцарія, Нідерланди;
- олійна промисловість (соняшникова олія) – Франція;
- виноробство – Франція (відома марочними винами: шампанське, бордоське, анжуйське, бургундське, кагор, коньяк; посідає 1-ше місце разом з Італією за обсягом їх виробництва), ФРН (мозельські вина);
- пивоваріння – ФРН, Австрія, Нідерланди, Ірландія, Велика Британія;
- тютюнова промисловість – ФРН (205 млн шт. тютюнових виробів – перше місце в Європі).

Промислова продукція країн Західної Європи вирізняється високою конкурентоспроможністю, що зумовлено застосуванням при її виготовленні як новітніх, так і традиційних технологій.

Сільське господарство. Цій галузі традиційно властива мала кількість працюючих і дуже висока інтенсивність. Передумовами значного розвитку сільського господарства є м'який і вологий клімат, величезні капіталовкладення, наявність платоспроможного попиту на сільськогосподарську продукцію за межами регіону.

Середній розмір ферм в регіоні – 40–50 га. У більшості країн фермери користуються урядовою підтримкою. Галузь надзвичайно добре організована. Малопродуктивні землі вилучають із сільськогосподарського землекористування та використовують під будівництво або лісонасадження, скорочують площі орних земель (за постійного зростання врожайності), багато земель відводять під численні парки, садиби, живоплоти. Оскільки сільське господарство власні потреби забезпечує не повністю (в Австрії – на 3/4, у Великій Британії і ФРН – на 2/3, у Швейцарії – тільки на 1/2), країни регіону імпортують масло, м'ясо, тростинний цукор, кормове зерно, продукти тропіків (чай і каву), рибу.

Тваринництво – провідна галузь сільського господарства, на яку припадає до 70 % всієї сільськогосподарської продукції. Основною спеціалізацією тваринництва є виробництво молока, молочних продуктів, м'яса.

У регіоні сформувалися такі зони і території тваринницької спеціалізації:

- молочне скотарство (гірські райони, де розташовані альпійські луки: Швейцарія, ФРН, Австрія) і м'ясний напрям вирощування великої рогатої худоби (Велика Британія й Ірландія). Загалом у регіоні налічується приблизно 58 млн голів великої рогатої худоби;

- свинарство: Велика Британія, ФРН, Нідерланди. В регіоні налічується 67 млн свиней;

- вівчарство: Велика Британія (поголів'я овець найчисельніше в Західній Європі), Альпійські та Піренейські території Франції, Ірландія, ФРН – до 54 млн овець;

– птахівництво: Франція (переважно великі сучасні ферми), Нідерланди, де несучість курей (260 шт. яєць у розрахунку на одну курку-несучку за рік) найвища у світі, також Бельгії.

Рослинництво. Ця галузь є високопродуктивною, що пояснюється не тільки сприятливими кліматичними умовами, а й належним технічним оснащенням, раціональним добором культур, ефективним використанням добрив тощо.

Швидко зростає виробництво найважливіших зернових культур – пшениці та кукурудзи. Найбільшим їх виробником традиційно є Франція, яка за експортом зернових належить до десятки світових лідерів. У північних районах значними є посіви жита. В усіх країнах, де історично склалося пивоваріння (ФРН, Бельгія, Велика Британія, Ірландія), багато орних земель відведено під ячмінь, який використовують для виготовлення пивного солоду, а у Великій Британії – для виготовлення віскі. У Франції у нижній течії та дельті Рони розташований один із небагатьох районів Європи, де кліматичні умови дають змогу вирощувати рис.

У переважній більшості країн регіону важливою продовольчою культурою є картопля, а Нідерланди – значний виробник її насіння.

Серед технічних культур домінує цукровий буряк. Франція є найбільшим виробником і експортером цукру в регіоні, значний виробник цукру – Бельгія. Вирощують цукровий буряк у ФРН та в незначній кількості в інших країнах. У ФРН «національною» культурою став хміль, що використовується для пивоваріння, великі плантації хмелю є також у Бельгії, Франції та Австрії. Історично склалися території льонарства на північному сході та півночі Франції. Значні посіви тютюну – у центральних районах Франції, південних районах Бельгії та Німеччини, в східних районах Австрії.

Серед олійних культур домінує соняшник, особливо у Франції. Південь її також славиться вирощуванням оливок, з яких виробляють цінну олію. На виробництво олії спрямовується і частина врожаю кукурудзи і рапсу. На півдні Франції в історичних областях Прованс та Лангедок розташовані великі плантації ефіроолійних культур (шавлія, троянда, розмарин, лаванда та ін.), що зумовило створення тут мережі науково-дослідних інститутів і фірм парфумерно-косметичної галузі.

Скрізь добре розвинене овочівництво. Безліч сільськогосподарських підприємств цих країн вирощує різні сорти капусти (у тому числі брюссельську, брокколі, кольорову тощо), цибулі, моркви, огірків, шпинату, пряних трав. У південніших районах, особливо у Франції, багато площ відведено під помідори.

На території регіону залежно від кліматичних умов для плодкових насаджень виділяють кілька «поясів» садівництва: північні райони (Ельзас, Нормандія і Бретань у Франції, Люксембург) відомі своїми яблуневими садами та яблучним вином (сидром); центральні території (Лотарингія у Франції, середня течія Рейну

в Німеччині) – вишневими садами; у районах, прилеглих до Середземномор'я, більш поширеними є теплолюбні культури (персики, абрикоси, мигдаль, черешні).

У тепличних господарствах Нідерландів і Бельгії вирощують багато ягід, особливо полуниць. Овочівництво та квітництво в країнах Бенілюксу цілорічне. За розмірами парників (загальна закрита площа перевищує 8,8 тис. га) Нідерланди посідають 1-ше місце у світі.

Вже давно самостійною галуззю сільського господарства у Великій Британії, Бельгії й особливо в Нідерландах стало квітництво, історія розвитку якого охоплює 400 років. Тут не тільки вирощують квіти (тюльпани, троянди, гвоздики, нарциси, хризантеми тощо), а й виробляють велику кількість насіння та квіткових цибулин. Майже 60 % зрізаних квітів і 50 % кімнатних квітів, що продаються у світі, були вирощені у Голландії. На території Нідерландів у м. Алсмер розташований найбільший у світі квітковий аукціон.

Важливу роль відіграє виноградарство. За збором винограду (6,8 млн т – 3-тє місце в світі після Італії та США) та виробництвом вина (5,3 млн т – 1-ше місце в світі) традиційним лідером є Франція. Виноград для власних потреб вирощують майже в кожному її агрогосподарстві. Також виноградарські райони склалися в долинах р. Мозель у Німеччині та Люксембурзі, верхнього Рейну у ФРН і в теплих долинах Швейцарії, Ліхтенштейну та Австрії.

Останніми десятиріччями багато фермерських господарств країн Західної Європи переходять на виробництво екологічно чистих продуктів – переважно без застосування хімічних агрозасобів або з їх мінімальною кількістю. Незважаючи на значно вищу вартість такої продукції, попит на неї щороку зростає.

Транспорт. Західна Європа насичена різноманітними шляхами сполучення, обслуговується всіма видами транспорту. Транспорт виконує тут величезну роботу як для обслуговування власного господарства, так і для забезпечення значного транзиту.

Транспортна система – так званого європейського типу, характеризується дуже густою мережею *залізниць* (особливо країни Бенілюксу, ФРН), загальна довжина яких становить 113 951 км; із них 40 % припадає на ФРН і 29 % – на Францію. Високошвидкісні залізниці TGV (Trainsâ Grande Vitesse) функціонують у Франції (на лінії Париж – Ліон завдовжки 425 км уперше в світі почав курсувати поїзд зі швидкістю до 400 км/год.), у Рурі (Німеччина) існує система залізниць «Інтерсіті». Проте роль залізничного транспорту в регіоні останнім часом знижується.

Автомобільний транспорт успішно конкурує із залізничним і за багатьма показниками перевершує його. За кількістю автомобільного парку (107 млн пасажирських і 14 млн вантажних автомобілів) Західна Європа перебуває на 2-му місці у світі після Північної Америки. Особливо виділяється ФРН, автомобільний

парк якої налічує 4,5 млн пасажирських і 3,1 млн вантажних машин. Автомобіль – найпопулярніший у населення вид транспорту, який доповнюється широко розвинутою мережею автобусного сполучення. Постійно розвивається мережа автомобільних шляхів, їх довжина становить 2,52 млн км, з яких із твердим покриттям – 95 %. Автомобільні дороги за зручністю, освітленням та іншими показниками – поза конкуренцією у світі.

Річковий транспорт дуже важливий для внутрішніх вантажних перевезень. Річкові шляхи мають як меридіональний (Рейн, Рона), так і широтний (Темза, Дунай) напрямки. Головна водна артерія – Рейн, яким перевозять 250–300 млн т вантажів щорічно. В його середній течії, в місці впадіння р. Рур, розташований найбільший річковий порт Європи – Дуйсбург, який обслуговує промисловий район Руру. В регіоні є численні найрізноманітніші канали і «каналізовані» річки, особливо у ФРН – Середньогерманський (Рейн – Одер) канал, канал Рейн – Майн – Дунай. У Нідерландах річкові перевезення становлять 60 % від усіх внутрішніх перевезень.

Авіаційний транспорт незамінний у міжнародних пасажирських перевезеннях. Найбільші авіакомпанії регіону: «Ер-Франс» – «КЛМ» (об'єднана франко-нідерландська авіаційна компанія), «Люфтганза» (ФРН), «Сабена» (Бельгія), «Свісер» (Швейцарія), «Бритіш Еруейз» (Велика Британія). У Західній Європі міжнародні та внутрішні рейси обслуговує 161 аеропорт, з яких найбільшими є: «Хітроу» в Лондоні (третій за кількістю перевезених пасажирів у світі), у Франкфурті-на-Майні, «Орлі» та «Шарль де Голь» у Парижі, «Скіпгол» у Амстердамі тощо.

Морський транспорт здійснює переважно вантажні міжнародні перевезення. Найбільші торгові флоти мають Велика Британія (10,7 млн бр.-реєстр, т), ФРН (10,8 млн), Нідерланди (4,9 млн), Франція (1,5 млн). 12 портів можуть приймати судна вантажопідйомністю понад 20 тис. т. У Нідерландах розташований найбільший порт («ворота Європи») Європи за вантажообігом – Роттердам. Його вантажообіг досягає 350 млн т на рік. Основою його спеціалізації є масові вантажі – нафта і нафтопродукти, руда, вугілля, зерно, добрива тощо. Другим за значенням є бельгійський Антверпен (вантажобіг – майже 110 млн т щорічно). У Німеччині знаходиться Кільський канал, що з'єднує Північне й Балтійське моря. Він належить до міжнародних і посідає 3-тє місце у світі (після Суецького і Панамського), довжина каналу – 98 км, річний вантажообіг – 65 млн т. Більшість вантажів йде у східному напрямку.

У регіоні функціонує потужна система *нафто- і газопроводів* із родовищ Північного моря, *порогні переправи*. З 1994 р. діє тунель під Ла-Маншем завдовжки 49,7 км, який з'єднує Францію і Велику Британію, напрямком Лондон–Кале–Париж.

Міжнародне значення мають перевали в Швейцарських та Австрійських Альпах: Сен-Бернар (2469 м), Сен-Готард (2108 м), Сімплонський (2005 м), Бреннер (1371 м). Через них ще в давні часи проходили шляхи із Середземномор'я в Центральну Європу. Тунелі, прокладені під перевалами, є важливими транспортними шляхами. В Альпійському регіоні функціонують канатно-підвісні та зубчасто-канатні дороги загальною кількістю майже 1800.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Залежність усіх країн Західної Європи від зовнішніх економічних зв'язків дуже значна. Структура і географія зовнішньої торгівлі відображають як ступінь забезпеченості окремих галузей господарства сировиною, енергією тощо, так і особливості розвитку конкретної країни.

В експорті всіх країн переважає готова промислова продукція. Основні статті експорту:

- Австрія – машини, устаткування, лісоматеріали, папір, графіт, азотні добрива, металовироби, харчові продукти;

- Бельгія – чавун, сталь, хімічні товари, продукція машинобудування, текстильні вироби, скло, медикаменти, оброблені діаманти;

- Велика Британія – аерокосмічне устаткування, хімікати, фармацевтичні препарати, автомобілі, наукові та медичні інструменти, зброя, капітали і послуги (банківські, страхові операції, ділові, телекомунікаційні, науково-інформаційні та культурні послуги, аукціони, реклама);

- Ірландія – найважливіший експортер м'яса, масла, племінних коней, комплектуючих для ЕОМ;

- Ліхтенштейн – машини, конторські лічильні апарати, зубопротезні вироби, марки;

- Люксембург – сталь, металовироби, скло;

- Монако – харчові продукти, сувеніри, марки;

- Нідерланди – промислова продукція (електротехніка) паливна сировина, продукція тваринництва, овочі і квіти, оброблені діаманти;

- Франція – машини, обладнання, літаки, хімічна та фармацевтична продукція, вина, сільськогосподарська продукція;

- ФРН – капітал і послуги, зброя, автомобілі, хімічна продукція, текстиль, медикаменти, продовольство;

- Швейцарія – медикаменти, машини, устаткування, годинники, харчові продукти, марки.

В імпорті важливі промислова і сільськогосподарська сировина та напівфабрикати, продовольство (тропічні культури). Нідерланди, Швейцарія і ФРН – найбільші в Європі імпортери робочої сили.

Зовнішньоекономічні зв'язки України з країнами регіону: значні обсяги українських товарів постачаються у ФРН, Велику Британію, Францію,

Нідерланди, Австрію, Швейцарію, а найбільша кількість імпорту в Україну надходить із ФРН, Франції, Великої Британії, Австрії, Нідерландів, Бельгії.

Запитання до теми

1. Які особливості економіко-географічного положення Західної Європи?
2. Який вплив мають природні умови і ресурси на розвиток і розміщення господарства і населення регіону?
3. Яка сучасна демографічна та етнополітична ситуація в країнах Західної Європи? В яких країнах поширений сепаратизм?
4. Які основні особливості розвитку і розміщення промисловості в країнах Західної Європи?
5. Яка галузева структура сільського господарства і особливості розміщення окремих галузей?
6. Якими рисами характеризується західноєвропейська регіональна транспортна система?
7. Яка товарна і географічна структура експорту та імпорту західноєвропейських країн?

Тема 4. ПІВНІЧНА ЄВРОПА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. До регіону Північна Європа належить 5 країн – Ісландія, Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, а також автономні території Данії – Фарерські Острови та острів Гренландія.

Північна Європа має вигідне ЕГП, яке визначається такими рисами: межування країн регіону із Західною та Східною Європою; вихід до морів Атлантичного (Балтійського, Північного Норвезького) та Північно-Льодовитого океану (Гренландського та Баренцового); розташування на перетині важливих морських і авіаційних магістралей між Європою і Північною Америкою; сухопутне сусідство з Росією, що дає перспективу тісних економічних контактів і величезний ринок збуту, а також морське сусідство з країнами Балтії, що впливає на їх політичну й економічну ситуацію; сусідство на південних кордонах із високорозвинутими країнами Європейського Союзу (Данія, Швеція і Фінляндія є членами ЄС).

В історичному розвитку, географічному положенні, мові та культурі народів країн Північної Європи багато схожих рис.

Всі країни є членами ООН; Данія, Швеція і Фінляндія – члени ЄС; Данія, Ісландія і Норвегія – члени НАТО; Швеція з 1814 р. у зовнішній політиці дотримується нейтралітету (неучасті) у військово-політичних блоках і військових конфліктах.

2. Природні умови і ресурси. Геологічна будова країн представлена Балтійським кристалічним щитом і каледонськими відкладами Скандинавських гір. Західні схили круто обриваються до Норвезького моря, розчленовані фіордами, східні – ступінчастоподібно знижуються до Ботнічної затоки. Площа сучасного зледеніння – майже 5000 км². В Ісландії розташована одна з найактивніших вулканічних зон, в якій знаходяться понад 200 вулканів, у тому числі 26 діючих, лавові поля, гарячі джерела – гейзери.

Клімат західних районів регіону м'який морський, східних – більш континентальний. Середні температури літніх місяців коливаються від +11°C в Ісландії до +17 °C в Данії, Швеції, Фінляндії. Середня температура січня – приблизно -1.0 °C. Опадів достатня кількість, мінімум припадає на Швецію й Данію (500-610 мм на рік), а максимум – на Норвегію (800-2000 мм на рік).

Водні ресурси дуже багаті. Скандинавські країни і Фінляндія густо помережені короткими повноводними і порожистими річками, на ріках і озерах багато водоспадів. Річки мають великий гідроенергетичний потенціал (Швеція, Норвегія). На сході регіону велика кількість озер льодовикового походження. У Фінляндії їх нараховується до 60 тисяч (10% площі країни), тому її називають «країною озер». Майже третину земельного фонду Фінляндії становлять болота. В Ісландії головним джерелом енергії є гейзери.

Мінеральні ресурси. Країни бідні на паливні ресурси. Виняток – шельф Північного моря біля узбережжя Норвегії, де було відкрито родовища нафти (1,2 млрд т) і газу (1995 м³). Фінляндія має значні запаси торфу (25 млн. т). Швеція належить до найзабезпеченіших власною урановою сировиною країн в Європі. Кристалічні породи Балтійського щита багаті на залізну руду із вмістом заліза від 25 до 40% (Швеція), мідь і свинець (Фінляндія).

Лісові ресурси. Північна Європа належить до Північного лісового поясу, де домінують хвойні породи. Тут зосереджено понад 70% хвойних лісів всієї Європи (без країн СНД), 45% лісових запасів становить сосна, 37% – ялина, на півдні трапляються листяні породи, найчастіше – береза. Показник лісистості значно коливається в різних країнах: від 1% в Ісландії, 10% – в Данії, 29% – у Норвегії, 67% – у Швеції і до 72% у Фінляндії (максимальний показник у Європі).

Природно-рекреаційні ресурси дуже своєрідні, особливо в Ісландії – країні гейзерів і діючих вулканів, розташований біля полярного кола. Великих територій майже не торкнулась діяльність людини. Унікальними є Скандинавські гори,

фіорди Норвегії, шхери Фінляндії, національні парки (їх налічується більше 30), заповідники, заказники тощо.

Особливості природно-ресурсного потенціалу країн Північної Європи зумовили розвиток у них галузей міжнародної спеціалізації, зокрема пов'язаних із використанням морських (суднобудування, переробка риби), лісових (лісопереробна, целюлозно-паперова промисловість), мінеральних ресурсів (паливно-енергетичні, металургійні галузі) та ін.

3. Населення. Загальна чисельність населення в регіоні – 27,7 млн осіб (2020 р.). Чисельність населення коливається від 10,4 млн осіб у Швеції до 0,4 млн в Ісландії. За особливостями відтворення населення країни регіону належать до першого типу, тобто характеризується низькими показниками народжуваності та смертності. Темпи приросту населення позитивні, але мінімальні: від -0,1 % у Фінляндії до 0,5% у Ісландії. У регіоні одна з найвищих в світі тривалість життя – 81 рік, наприклад, у Швеції – 81 рік у чоловіків і 85 років у жінок. Постійно знижується частка дітей у загальній кількості населення (18 %), натомість зростає частка літніх людей (19 %). За кількістю жінки переважають чоловіків (51 % та 49% відповідно).

Етнічний склад. Значною мірою однорідний. Мешканці регіону належать до двох великих мовних сімей – індоєвропейської й уральської. Шведська, норвезька, датська, фарерська та ісландська мови належать до скандинавської підгрупи германської групи індоєвропейської мовної сім'ї. Ісландська мова практично не змінилася порівняно з давньою норвезькою мовою. Фінська належить до фінно-угорської групи уральської мовної сім'ї.

У Заполяр'ї, Скандинавії та Фінляндії (Лапландія) живуть саамі (лопарі або лапландці), які теж належать до фінно-угорської групи уральської сім'ї. Їх чисельність сягає 50 тис. осіб (з них 60% – у Норвегії, 30% – у Швеції і 10% – у Фінляндії).

Населення майже всіх країн однонаціональне: у Швеції 94 % становлять шведи, у Фінляндії 94% – фіни, у Норвегії 97% – норвежці, в Ісландії 98,3% – ісландці, у Данії 97% – датчани. Найбільша частка населення національних меншин – у Фінляндії (5,7% – шведи), тут впроваджено дві державні мови – фінську і шведську.

Релігійний склад. Панівна релігія в регіоні – лютеранство. Країни Північної Європи належать до клерикальних, і державні посади в них мають право обіймати тільки громадяни протестантського віросповідання.

Розміщення населення. Населення розміщується вкрай нерівномірно, що пов'язано насамперед із природними умовами регіону. Максимальна його густина – на півдні та на узбережжі Балтійського моря. Дуже мало заселені північні, окремі гірські та заболочені райони. Середня густина населення є однією з

найнижчих у Європі – від 10 до 50 осіб/км². Великі північні райони Швеції, Норвегії, Фінляндії і центральна Ісландія майже незаселені. Набагато густіше (127 осіб/км²) і рівномірніше заселена Данія.

Північна Європа – урбанізований регіон, частка міського населення коливається від 61% у Фінляндії до 93% у Ісландії. Переважають невеличкі міста, робітничі селища. Найбільшими агломераціями є Стокгольм (1,9 млн. осіб), навколо якого сконцентровано майже 50 малих і середніх міст, та Копенгаген (1,3 млн. осіб), який вирізняється своєю культурною спадщиною.

У сільській місцевості домінує розселення фермерського типу. Населення мешкає переважно на хуторах або в садибах.

Трудові ресурси. Становлять понад 12,5 млн. осіб. Найбільша кількість трудових ресурсів – у Швеції (до 4,5 млн.). Більшість населення зайнято у сфері послуг (майже 60%). Пенсійний вік у країнах регіону однаковий для чоловіків і жінок – понад 60 років (у Данії – 67 років, у Фінляндії – 65 років). Трудовим ресурсам країн Північної Європи традиційно притаманний високий рівень освіти та професійно-кваліфікаційної підготовки. Відповідно й вартість робочої сили досить велика. Високу трудову активність виявляють жінки, частка яких серед працюючих дуже значна, особливо серед представників розумової праці.

4. Господарство. Країни Північної Європи є одними з економічно найрозвинутіших у світі. Вони сформували особливу модель соціально-економічного розвитку («суспільство загального добробуту», так званий «скандинавський соціалізм»), який визначається високим рівнем життя, відсутністю різких контрастів між багатими і бідними за рахунок високих податків (до 55 % від прибутку), високою соціальною захищеністю.

Країни належать до групи «малих» високорозвинених країн Європи. На них припадає приблизно 1% населення та 3% ВВП і промислової продукції розвинутих держав, але за показниками ВВП та промислового виробництва на душу населення вони належать до другого десятку найрозвинутіших країн світу. У скандинавських країнах дуже високий рівень життя населення.

Маючи порівняно невелике населення, країни Північної Європи вирізняються високим рівнем промислового розвитку й інтенсивним сільським господарством. Галузева структура їх національних господарств повністю відповідає сучасній структурі економіки інших високорозвинених держав: частка сільського господарства та видобувної промисловості в структурі ВВП становить від 2 до 4%, лише в Ісландії вона сягає 15% внаслідок інтенсивного розвитку рибальства та вівчарства; обробна промисловість та будівництво в середньому в регіоні дорівнюють 28% ВВП; сфера послуг – 67%.

Висока частка витрат на НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи) у структурі ВВП понад 3 %. У країнах переважають не

фундаментальні, а прикладні наукові дослідження. За окремими напрямками втілення досягнень НТП у практику країни Північної Європи є лідерами у світі.

У країнах Північної Європи досить високим є ступінь монополізації економіки, тобто 1-3 компанії можуть домінувати в певній галузі національного господарства. Найбільшими компаніями країн Північної Європи є:

– у Швеції – „Вольво” (автомобілебудування), „Еріксон Л.М.” (є частиною корпорації „Sony Ericsson), АББ („АСЕА-Браун Боварі”), „Електролюкс”, яка є частиною корпорації Artur Martin-Elektrolux (електротехнічна та електронна промисловість), „Сандвік” (металургія), „Стура” та „Свенська целюлоза” (деревообробна промисловість), СКФ (машинобудування);

– у Норвегії – „Ношк Гідро” (багатогалузева корпорація), „Статойл” (нафтовидобуток), „Елем” (металургія), „Квернер” (машинобудування);

– у Фінляндії – „Нокія” та „Репола” (багатогалузеві машинобудівні корпорації), „Куммене” (деревообробна та целюлозно-паперова галузь), „Оутокумпу” (кольорова металургія), „Раума” та „Валмет” (машинобудування);

– у Данії – „Карлсберг та „Дануско” (харчова промисловість), „Данфосс” (машинобудування).

У підприємницькій структурі країн значне місце посідає малий та середній бізнес. Переважна більшість малих та середніх фірм функціонує в сфері послуг, оскільки промисловість північноєвропейських країн вкрай монополізована і великі корпорації не залишають шансів на виживання малих та середніх компаній у цій сфері економіки.

Частка державної власності в країнах регіону особливо велика. Малий та середній бізнес активно підтримується державними спеціальними програмами, які передбачають податкові, кредитно-фінансові та інші заходи. Під особливою опікою держави перебувають освіта, система охорони здоров'я, соціальне забезпечення, громадський порядок, оборона тощо. Майже 30% шведів, норвежців і датчан та 25% фінів є державними службовцями і робітниками. Такі показники зайнятості населення у державному секторі економіки – найвищі серед розвинутих країн світу.

У міжнародному господарському поділі праці (МГПП) країни регіону представлені окремими галузями ПЕК (нафтова та гідроенергетична), кольоровою металургією (алюмінієва, мідна), машинобудуванням (суднобудування, автомобілебудування, виробництво електротехнічної продукції та засобів зв'язку), високорозвинутим лісопромисловим комплексом (виробництво пиломатеріалів, целюлози, паперу), галузями харчової промисловості (рибопереробна, м'ясопереробна, молочна та маслосиробна).

У сільському господарстві переважає інтенсивне тваринництво (молочно-м'ясне скотарство та свинарство). В районах, розташованих за Полярним колом,

розводять північних оленів, а в Ісландії та на Фарерських островах – овець. Землеробство (переважно в південних районах регіону) представлене кормовими культурами, вирощують картоплю, цукровий буряк, пшеницю, ячмінь та жито.

Здавна велике значення в житті країн мають рибальство та морське торгове судноплавство.

Промисловість. Переважає обробна промисловість за значної частки електроенергетики, видобування мінеральної сировини і розробки лісів (крім Данії та Ісландії). Промисловість Швеції, Норвегії та Фінляндії розміщена переважно в південних районах, особливо в портових містах. У центральних і північних районах, які займають 2/3 території, розташовані лише окремі центри гірничорудної, лісової та рибної промисловості, а також ГЕС.

У світовому поділі праці основними галузями спеціалізації є енергетика, металургія, лісопереробна промисловість, машинобудування.

Енергетика. Галузь базується як на власних ресурсах (уран, торф), так і на імпорتنих (нафта, мазут). У Норвегії та Ісландії майже всю електроенергію виробляють ГЕС, у Швеції та Фінляндії на них припадає до 30%. Останнім часом інтенсивно розвивається атомна енергетика у Фінляндії (частка АЕС – 33%, побудовано 4 атомних реактори) і Швеції (10 атомних реакторів, які дають 45% електроенергії в країні). За запасами гідроенергії Норвегія посідає Норвегія посідає перше місце в Європі, а за щорічним виробництвом електроенергії на душу населення – перше місце в світі. Данія є лідером у світі за виробництвом та використанням вітрових електричних приладів. В Ісландії 6,4% електроенергії отримують на геотермальних станціях.

Металургія достатньо розвинута у Швеції, Фінляндії та Норвегії завдяки великим запасам руд, забезпеченості електроенергією та водою. Чорна металургія інтенсивно розвивається у Швеції. Кольорова металургія, особливо енергоємні галузі (виробництво алюмінію, нікелю, магнію, цинку), розвивається в Норвегії, Швеції й Ісландії. У регіоні виробляють також концентрати титану і кобальту.

Машинобудування посідає перше місце у структурі промисловості регіону. Традиційна галузь – суднобудування. Фінляндія має міцні позиції у виробництві криголамів (до 50% всього світового виробництва), бурових установок і платформ, прогулянкових яхт; Норвегія й Швеція – у суднобудуванні для рибальства; Данія однією з перших у світі почала будувати нафтопродуктовози, випускає також танкери, контейнеровози та двигуни для суден, поставляючи їх здебільшого на зовнішні ринки.

Визнаним у світі є шведське автомобілебудування („Вольво”, СААБ, „Сканія”). Електронна та електротехнічна промисловість представлена виробництвом побутової техніки та засобів зв'язку: у Швеції (фірми „Ерікссон” та „Електролюкс”, які нині є частинами транс національних корпорацій), у

Фінляндії (фірма „Нокія”, викуплена «Microsoft»). Данія є одним з найбільших у світі виробників кабелю, що використовується на поверхні землі і на дні морів та океанів. У значних масштабах випускають оптичний кабель для передавачів, приймачів, телевізійної мережі та кабельного телебачення. Новітні наукомісткі виробництва – роботобудуванні (Швеція), виробництво медичної апаратури та устаткування для вітрових електростанцій (Данія).

У Швеції досить розвинуте виробництво металомісткого промислового устаткування, важких машин (особливо будівельних) і верстатів, локомотивів і вагонів, підшипників (SKF), інструментів тощо. Датська фірма „Пасилак” є найбільшим постачальником на світовий ринок передової технології для молочної промисловості.

Хімічна промисловість. Переважають традиційні виробництва (лісохімія, виробництво мінеральних добрив, хлору, кислот, соди, синтетичного каучуку). Фармацевтична промисловість – Данія (найбільше в світі виробництво інсуліну, тваринних антибіотиків).

Деревообробна і целюлозно-паперова промисловість є однією з найдавніших і найважливіших галузей спеціалізації регіону, що інтенсивно розвивається у Швеції, Фінляндії, Норвегії, які є одними з головних експортерів у світі високоякісного паперу і целюлози. Лісопаперова промисловість за рівнем технічного оснащення посідає одне з провідних місць у світі.

Харчова промисловість. Найзначніший її розвиток спостерігається у Данії, яка виділяється глибокою переробкою сировини в молочної і м'ясопереробній промисловості (дає 1/3 світового експорту свинини, бекону і шинки та 1/10 масла і сиру). Молочний напрям має харчова промисловість Фінляндії. У Норвегії та Ісландії однією з головних є рибопереробна (морожене філе, рибне борошно, жир та консерви). Данія традиційно є головним постачальником на світовий ринок райдужної форелі.

Сільське господарство є однією з найпродуктивніших галузей економіки країн регіону. Оброблювані землі займають невеликі площі: у Данії – 53%, Фінляндії – 6,5%, Швеції – 6%, Норвегії – 2,7%, Ісландії – 1,5%, а у Швеції – всього 1% території країни. Переважна частина земель, які оброблюються, зайнята травами та іншими кормовими культурами. Більшість ферм є невеликими (до 10 га). Продуктивність сільськогосподарської праці висока в усіх країнах. Найсприятливішими для сільськогосподарського виробництва є території Данії та Південної Швеції. У Фінляндії – це південний захід, а в Норвегії – південний схід. Сільське господарство найбільш розвинуте у Данії, на яку припадає до половини сільськогосподарської продукції регіону і яка є її найзначнішим експортером. Її називають „свинофермою” або „м'ясним цехом” Європи.

Тваринництво. У сільському господарстві країн регіону явно виражений тваринницький напрям, на який припадає 70-80% продукції сільського господарства. Переважає розведення: у Фінляндії та Швеції – великої рогатої худоби, свиней, північних оленів; у Норвегії – великої рогатої худоби, овець, північних оленів; в Ісландії – овець, великої рогатої худоби, ісландських поні; у Данії – великої рогатої худоби, свиней; на Фарерських островах – овець. Тут найвищі надої молока, у середньому – 5000 кг на рік, а датська чорно-ряба корова дає до 6500 кг молока на рік (жирність понад 4%).

Особливого розвитку, передусім у Данії, набуло беконне та м'ясне свинарство, харчову базу якого становлять дешеві відходи цукробурякового виробництва, концентровані корми, коренеплоди, картопля тощо.

Використовуючи дешеві рибні відходи, передусім кормове рибне борошно, розвивається кліткове звірівництво. Розводять переважно норок, сріблястих лисиць і песців. Данія задовольняє приблизно 40% потреб світового ринку у норкових шкурках, а у Фінляндії сконцентровано 90% світового виробництва хутра тхорів та єнотів.

Рибальство – галузь міжнародної спеціалізації. Лідирують Норвегія, яка за експортом посідає друге місце в світі, та Ісландія. Рибу експортують у сушеному, засоленому або швидкозамороженому вигляді. До 60-х років ХХ ст. Норвегія вела найбільший у світі китобійний промисел, але у зв'язку з міжнародним мораторієм на вилов малих китів їх лов був припинений.

Рослинництво має другорядне значення. Традиційно 50-75% посівних площ відведено під кормові культури (сіяні трави). Серед зернових у країнах Скандинавського півострова та у Фінляндії переважають посіви ярої пшениці, у Данії – озимої. Повсюдно, навіть у деяких районах заполярної Лапландії сіють ячмінь, а також жито (крім Ісландії). Овес, як вимогливіша до тепла культура визріває лише в південних районах регіону. Серед технічних та продовольчих культур найбільші обсяги вирощування припадають на картоплю, яку висаджують аж до полярного кола. Цукровий буряк культивується у південних районах, а Фінляндія є найпівнічнішою країною світу, яка вирощує цю культуру. У південній частині Швеції значні площі відведено під рапс, з олії якого виробляють маргарин.

На території Данії великими є масиви садів, особливо яблуневих, а також плантації полуниці. Активно розвивається тут овочівництво (передусім вирощування моркви та селери). Значних обсягів набуло оранжерейне господарство (вирощування овочів, фруктів, та квітів).

Сільське господарство майже повністю задовольняє населення країн Північної Європи. Вони є крупними експортерами продукції тваринництва.

Транспортна система країн регіону має складну структуру.

Морський транспорт – основний в регіоні. За тоннажем явний лідер – Норвегія (5,8 млн брутто-реєстрових тонн), яка посідає перше місце в Європі і 3 – у світі за величиною торгового флоту. Основні порти регіону: Гетеборг, Гельсінборг (Швеція), Копенгаген, Фредерисія (Данія), Шелдвік, Гельсінкі (Фінляндія), Нарвік, Осло, Берген (Норвегія). Судноплавство у Фінській і Ботнічній затоках узимку здійснюється за допомогою криголамів. Фінляндія має один з наймогутніших в світі криголамних флотів, рибальський флот Ісландії налічує понад 1000 суден загальним тоннажем 130000 брутто-реєстрових тонн.

Залізничний транспорт за значенням вантажообігу посідає друге місце і відіграє головну роль у внутрішніх перевезеннях на великі відстані у Швеції та Фінляндії. Довжина всіх залізниць в регіоні становить 23972 км, найбільша вона у Швеції – 11481 км. В Ісландії через складні природні умови залізничних колій немає зовсім.

Озерний транспорт розвинутий у Швеції та Фінляндії, де озера з'єднані каналами і мають вихід у море. У Фінляндії знаходиться Сайменський канал (58 км), побудований у середині XIX ст., який дає вихід у Фінську затоку через територію Росії.

Автомобільний транспорт створює значну конкуренцію залізничному. Стан автошляхів у Північній Європі – один із найкращих у світі. Загальна їх довжина – 680371 км, з них 386000 км – із твердим покриттям. Автопарк регіону нараховує 10 млн. пасажирських і 1,3 млн. вантажних автомобілів.

Повітряний транспорт добре розвинутий. У міжнародних повітряних перевезеннях важливу роль відіграє САС (Skandinavien Ejrlains) – об'єднання авіакомпаній скандинавських країн. Понад 95% усіх авіаперевезень в Ісландії здійснює компанія „Флюглейр”. У регіоні побудовано 276 аеропортів, найбільші – в Стокгольмі й Копенгагені.

Трубопровідний транспорт має велике значення. Безпосередньо з морських платформ Північного моря підводними трубопроводами нафта транспортується у Велику Британію, а природний газ – у Німеччину.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Країни регіону є досить активними суб'єктами міжнародної політики та торгових відносин. Вони виробляють 2% продукції промисловості розвинутих країн і дають 5% їх експорту.

Експорт Швеції: 85% – готові вироби: папір, картон, целюлоза, продукція машинобудування, а також залізна руда, деревина, пиломатеріали); імпорт – паливо, продовольство, устаткування, метали, споживчі товари.

Норвегія експортує нафту й нафтопродукти, природний газ, продукцію деревообробної, електротехнічної, електрометалургійної промисловості, продовольство, а імпортує продовольство й споживчі товари.

В експорті Фінляндії 83% – продукція деревообробної, целюлозно-паперової, металообробної та металургійної промисловості, в імпорті переважають пальне, продовольство і машини.

Данія вивозить продукцію машинобудування і металообробки, медикаменти, сільськогосподарські продукти і продукцію харчової промисловості (один з світових лідерів за експортом свинини, масла, сиру, яловичини, консервів, яблук тощо). В імпорті переважають пальне, корми, устаткування і транспортні засоби. Ісландія експортує рибопродукти, метали, шкіру, а імпортує продовольство і машини.

Основними торговельними партнерами для країн регіону є Європейський Союз і США.

Запитання до теми

1. Як приморське положення країн Північної Європи впливає на їх спеціалізацію та розвиток і розміщення господарства?
2. Якими природними ресурсами виділяються країни Північної Європи серед європейських країн?
3. Які характерні риси населення та розселення країн регіону?
4. Які характерні риси «скандинавської» економічної моделі?
5. Яка галузева структура промисловості і сільського господарства країн регіону?
6. Яка роль морського транспорту у господарському комплексі країн Північної Європи?
7. Яка товарна і географічна структура зовнішньої торгівлі країн регіону?

Тема 5. ПІВДЕННА ЄВРОПА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. До Південної Європи належать 8 держав – Андорра, Ватикан, Греція, Іспанія, Італія, Мальта, Португалія, Сан-Марино і 1 залежна територія – Гібралтар (володіння Великої Британії).

Особливістю регіону є розташування тут найменшої за площею держави-міста Ватикан, територія якого становить 44 га, і найдавнішої республіки світу – Сан-Марино. Майже 10 % площі регіону припадає на острови у Середземному морі й Атлантиці: Сицилія, Сардинія, Крит, Мальта, Мадейра, Балеарські, Азорські, Канарські острови тощо.

Середземноморська природа, вплив моря зумовили наявність у господарстві регіону, традиціях і культурі народів багатьох спільних рис. Південна Європа є одним із регіонів формування людського суспільства, надбання її народів справили величезний вплив на розвиток світової культури. Цілком справедливо її називають «колискою європейської цивілізації». Стосується це насамперед Греції та Італії, де сформувалися античні високорозвинуті держави: Давня Греція (з кінця II тис. до н. е., розквіт – V–IV ст. до н. е.); Давній Рим (із середини VIII ст. до н. е., розквіт – перші сторіччя нашої ери).

Сан-Марино – найдавніша республіка Європи. Згідно з легендою була заснована у 301 р. каменярем Марино, якого згодом стали вважати християнським святим. У 1631 р. Папа Римський офіційно визнав незалежність цієї держави. З 1862 р. республіка перебуває під італійським протекторатом.

Важливою особливістю ЕГП країн Південної Європи, які розташовані на півостровах і островах Середземного моря, є те, що всі вони знаходяться на головних морських шляхах із Європи до Азії, Африки й Австралії, а Іспанія і Португалія – також до Центральної та Південної Америки. Усе це ще з часів великих географічних відкриттів позначилося на розвитку регіону, життя країн якого тісно пов'язане з морем. Не менш суттєвим є і те, що регіон знаходиться між Середньою Європою та арабськими країнами Північної Африки, які мають багатосторонні зв'язки з Європою.

Всі країни (крім Ватикану) входять до ООН, ОЕСР, а найбільші – члени НАТО та Європейського Союзу. Мальта – член Співдружності націй, очолюваної Великою Британією, з 2004 р. – член ЄС.

2. Природні умови і ресурси. Регіон розташований на півостровах Середземного моря – Піренейському, Апеннінському і Балканському. Лише Італія займає частину материкової Європи. Середземне море багато в чому визначило подібність природних умов регіону. Для південноєвропейських ландшафтів характерні сусідство гір і моря, значне розчленування берегів, мальовничі й унікальні ландшафти.

Південна Європа є найбільш гірським європейським регіоном, *гори* займають 3/4 його площі. Найвищими системами є молоді гори альпійської складчастості – Альпи, Апеннінські, Балканські та Піренейські гори. У материковій частині Італія відділена від іншої частини континенту найвищою в Європі гірською системою Альп. їх дуга тут простягається із заходу на схід майже на 1200 км. Найвища західна її частина, де знаходяться найвищі вершини – Монте-Бьянко, або Монблан (висота 4807 м), Монте-Роза (4634 м), Червіна (4478 м). Апенніни досягають довжини майже 1200 км, висоти до 2914 м (г. Корно). Піренейські гори відокремлюють Піренейський п-ів від Середньої Європи. Довжина його – майже 450 км, висота – до 3404 м (пік Ането). Балканські гори –

середньовисотні, мають висоту до 2376 м (г. Ботев) На території регіону є й невисокі гірські системи: Іберійські, Кантабрійські гори, Пінд та ін. Усі вони належать до альпійської зони складчастості, їм властива підвищена сейсмічна активність. У регіоні розвинуті вулканічні явища: найбільші й найвідоміші вулкани – Етна (3340 м), Везувій (1277 м), Стромболі (926 м). *Низовини* невеликі за площею і розташовані вздовж узбережжя та в долинах великих рік. Найбільша низовина – Венеціансько-Паданська на північному сході Італії.

Клімат на більшій частині території типово середземноморський, із сухим жарким літом, м'якою дощовою зимою, ранньою весною і довгою теплою осінню, що сприяє сільському господарству і рекреації. Середні температури липня коливаються від +21° С у Португалії до +27° С у Греції, температури зими становлять у середньому -1° ...+9° С. Опади бувають переважно у зимовий період – 500–1200 мм. Влітку дуже часті посухи, особливо в Греції та Італії.

Мінеральні ресурси. У регіоні відчувається гостра нестача паливних корисних копалин. Тут майже немає нафти, дуже мало природного газу і вугілля. Проте багатими є поклади різноманітних металів, особливо кольорових: бокситів (Греція належить до трійки європейських лідерів), ртуті, міді, поліметалів (Іспанія, Італія), вольфраму (Португалія). Величезні запаси будматеріалів – мармуру, туфу, граніту, цементної сировини, глин. Наприклад, Іспанія і Португалія є найбільшими в Європі виробниками цементу, черепиці, стінових матеріалів. На о. Наксос (Греція) розташоване найбільше у світі родовище наждаку.

У південноєвропейських країнах недостатньо розвинена *річкова мережа*, невеликими є розміри річкових басейнів, переважають короткі й бурхливі річки, що стрімко падають із гір. Багато рік влітку міліють або пересихають. Для судноплавства використовуються лише найповноводніші ріки (По, Тахо та ін.). В Італійських Альпах розташовані мальовничі гірські *озера*: Комо, Лаго-Маджоре та ін.

Країни регіону бідні на деревину. Великі масиви *лісів* збереглися лише в Піренеях та Альпах. Середня лісистість регіону – 28 %. Найбільші лісові масиви – в Португалії (40 %) та Андоррі (35 %), а мінімальна лісистість – на Мальті (1 %).

Природно-рекреаційні ресурси надзвичайно багаті. Це теплі моря, багатокілометрові піщані пляжі, пишна рослинність, мальовничі ландшафти, численні морські та гірські курорти, а також місцевості, сприятливі для альпінізму і гірськолижного спорту тощо. У регіоні розташовано 14 національних парків.

Унікальний природно-ресурсний потенціал регіону сприяв значному розвитку аграрного сектору та туристично-рекреаційної діяльності в його країнах.

3. Населення. У Південній Європі мешкає понад 120 млн осіб. Природний приріст населення майже у всіх країнах від'ємний: від -0,4 % на рік в Італії до 0,2% на Мальті. Частка осіб віком до 14 років становить 14 %, 65 років і більше – 21 % (2020). На жінок припадає 51% населення регіону.

Расовий склад. Більшість населення належить до південної (середземноморської) гілки європеїдної раси. Її представники вирізняються порівняно невеликим зростом, темним хвилястим волоссям і темними очима.

Етнічний склад. Історія народів Південної Європи сягає сивої давнини. В епоху Римської імперії більшість з них була романізована, і нині тут переважають народи, які належать до романської групи індоєвропейської мовної сім'ї (португальці, іспанці, галісійці, каталонці, італійці, сардинці, ретороманці). Виняток становлять:

- греки (грецька група індоєвропейської сім'ї);
- албанці (албанська група індоєвропейської сім'ї) представлені в Італії;
- гібралтарці (германська група індоєвропейської сім'ї);
- мальтійці (семітська група семіто-хамітської мовної сім'ї). Вважають, що мальтійська мова є діалектною формою арабської;
- турки (тюркська група алтайської мовної сім'ї) – їх багато у Греції;
- баски (в ранзі окремої сім'ї) – живуть в історичній області Країна Басків на півночі Іспанії.

Склад населення в країнах регіону переважно однорідний. Високі показники мононаціональності характерні для Португалії (99,5 % – португальці), Італії та Греції (по 98 % італійців і греків відповідно), і лише в Іспанії значна частка (майже 30 %) національних меншин: каталонці (18 %), галісійці (8 %), баски (2,5%) та ін.

Релігійний склад. Більшість населення – християни. Християнство представлене двома гілками: католицизмом (захід і центр регіону); православ'ям (схід регіону, Греція). У Південній Європі знаходиться духовний і адміністративний центр Римської католицької церкви – Ватикан, який існує з IV ст. Частина турків, албанців, греків – мусульмани.

Розміщення населення. Населення розміщене нерівномірно. Найбільша густота – в родючих долинах і приморських низовинах, найменша – у горах (Альпи, Піренеї), становить на деяких територіях до 1 особи/км².

У Південній Європі протягом декількох останніх століть еміграція переважала над імміграцією. Ще у XVI—XVII ст. багато іспанців і португальців переселилися в Новий Світ, ставши там важливою складовою сучасного населення більшості країн Латинської Америки. Нині масові міграції відбуваються як усередині регіону, так і за його межами. З 60-х років XX ст.

значна кількість робочої сили емігрувала з цих країн у ФРН, Францію, Швейцарію та інші країни Західної Європи.

Рівень урбанізації в регіоні набагато нижчий, ніж в інших частинах Європи: тільки у Ватикані, Андоррі, Мальті і Сан-Марино у містах мешкає більше 90 % населення, а, наприклад, у Греції, Іспанії та Італії – дещо більше 60 %, у Португалії – 55 %. Більшість міст розташована в приморських районах або поблизу них, особливо вздовж річок, тут же розміщена й основна кількість населення. Внутрішні гірські області мають, як правило, низьку густоту населення. Міста здебільшого невеликі (крім Італії). У сільській місцевості переважають села, на півночі Італії – хутори.

Трудові ресурси. їх загальна кількість становить приблизно 56 млн осіб (2020). Найбільша їх чисельність – в Італії (24,5 млн) та Іспанії (20,6 млн). Загалом 30 % активного населення зайнято в промисловості, 15 % – у сільському господарстві, 53 % – у сфері послуг. Останнім часом до Південної Європи на сезон збирання врожаю фруктів та овочів приїздить багато найманих робітників зі Східної та Південно-Східної Європи, які не можуть знайти роботу у власних країнах.

4. Господарство. Італія є економічним лідером регіону, належить до високорозвинених індустріально-аграрних держав з чіткою тенденцією формування постіндустріального типу економіки. Інші країни регіону дотепер відстають економічно від високорозвинутих держав Європи. Хоча Португалія, Іспанія, Греція та Мальта входять до ЄС, але всі вони належать до середньорозвинених країн. Значною мірою це спричинено історичними особливостями їх розвитку. Передусім тим, що впродовж ХХ ст. тут існували військові режими та диктатури. Відчутно позначилася й певна економічна «закритість» країн від зовнішньоекономічного простору. Зумовлена вона була економічною політикою урядів, спрямованою на значну самоізоляцію, а також дією економічних санкцій міжнародного співтовариства, які значно обмежували міжнародну економічну діяльність країн. Із середини 70-х – початку 80-х років ХХ ст. країни Південної Європи, обравши шлях демократичного розвитку, почали здійснювати економічні реформи, спрямовані на розширення ринкових засад функціонування економіки. Прийняття країн до ЄС відкрило нові перспективи їх суспільно-економічного розвитку.

Особливістю розміщення сучасних продуктивних сил у промисловості країн регіону є зосередження обробних галузей у найбільших портових містах. Найбільшою є концентрація в приморських столицях (Афіни, Лісабон) або у других-третьох за значущістю містах (Барселона, Валенсія – в Іспанії, Порту – в Португалії). Лише в Італії значні промислові центри розташовані далеко від узбережжя – в північній частині країни.

Країни-карлики регіону мають специфічні галузі господарства, пов'язані з випуском раритетних грошових знаків (Ватикан, Сан-Марино), дорогих колекційних поштових марок (Сан-Марино), з обробкою місцевих видів каміння, дорогих сортів деревини, вичинкою шкіри (Андорра, Мальта). Ватикан високі прибутки одержує від випуску та експорту церковних атрибутів та сувенірів.

У МГПП країни регіону представлені окремими галузями машинобудування (випуск автомобілів, побутової техніки, технологічного обладнання для галузей легкої та харчової промисловості), меблевою промисловістю, випуском будівельних виробів та обладнання, галузями легкої (швейною, шкіряною, взуттєвою тощо) та харчової промисловості (плодоовочеконсервною, олійною – випуск оливкової олії, виноробною, макаронною тощо).

У сільському господарстві переважають галузі землеробства – вирощування різноманітних субтропічних культур: цитрусових, олив, винограду, овочів, фруктів, ефіроолійних рослин тощо. Через недостатню кормову базу у тваринництві переважають вівчарство і в невеликих обсягах м'ясне скотарство.

Країни регіону активно розвивають торгове судноплавство та судноремонт. Вони є безперечними лідерами за розвитком міжнародного туризму.

Промисловість. У промисловості традиційно потужними є галузі переробки сільськогосподарської сировини, а також харчова, легка, меблева тощо. Останніми десятиріччями активно розвиваються галузі обробної промисловості.

Енергетика, нафтопереробна і нафтохімічна промисловість орієнтуються переважно на імпортне паливо: нафту імпортують із Лівії та Ірану, а газ – із Росії та Алжиру. В електроенергетиці значна частка ГЕС: виробляють в Італії до 1/3 електроенергії, в Іспанії – майже 1/2, у Португалії – 3/5. Атомна електроенергетика розвинена тільки в Іспанії (8 атомних реакторів, які виробляють 19 % електроенергії). В Італії після проведення референдуму у 1988 р. було закрито 4 атомних реактори.

Металургія. Розвинуті чорна металургія і деякі галузі кольорової металургії: алюмінієва, мідна, свинцево-цинкова, особливо в Іспанії.

Машинобудування має міжнародне значення, зокрема транспортне («ФІАТ» – Італія і «СЕАТ» – Іспанія, які загалом випускають понад 4,5 млн легкових автомобілів щорічно). «ФІАТ» – найбільший приватний концерн регіону (29 тис. робітників та службовців), що об'єднує понад 100 компаній і зосереджує у своїх руках переважну частину (1,3 млн, понад 80 %) виробництва легкових автомобілів у країні, а також контролює близько 15 % європейського автомобільного ринку. Його штаб-квартира, а також головний автомобільний завод розташовані в Турині.

У регіоні розвинені точне машинобудування, приладобудування. Італія посідає 1-ше місце у світі за випуском окремих видів побутової техніки – холодильників, пральних машин, газових плит (торгові марки ARSTON, INDESIT,

ZANUSSI, ARDO; на заводах фірми «Мерлоні» випускають 3200 пральних машин щоденно). Фірма «Оліветті» відома виробництвом офісної та конторської техніки. Суднобудування і судноремонт у сухих доках представлені на Мальті (мальтійські доки належать державі і є найбільшими в Середземному морі).

Хімічна промисловість. У структурі галузі помітне місце посідає нафтохімія, зростає виробництво кислот, соди, мінеральних добрив тощо, передусім в Іспанії, багатій на різноманітну хімічну сировину. Найбільшим італійським хімічним концерном є «Монтедісон». Португалія – один із провідних у світі постачальників хімічної речовини органічного походження – агар-агару, який отримують із морських водоростей і використовують для виробництва желатину.

Цементна промисловість і промисловість будматеріалів. Вона спеціалізується на випуску кахлю та облицьовувальної плитки, черепиці, санітарно-технічного устаткування тощо. Ця галузь значного розвитку набула в Іспанії, Італії, Португалії.

Лісова та деревообробна промисловість. Хоч регіон небагатий на лісові ресурси, Італія та Іспанія ще за середньовіччя славилися в Європі виробництвом дорогих меблів, і тепер ці країни відомі своїми меблями з натуральної деревини, а також збірними меблями широкого вжитку. Португалія та Іспанія є провідними у світі виробниками корка (кори коркового дуба).

Легка промисловість. Найкрупнішою її галуззю є бавовняна, що працює переважно на імпортній сировині. В усіх країнах регіону розвинуті швейна, текстильна, взуттєва (Італія посідає 1-е місце за експортом взуття у світі) промисловість. Греція відома своїми хутряними виробами (здавна тут виготовляють вироби із завезених з усього світу обрізків хутра) з норки.

Харчова промисловість працює переважно на власній сировині. Міжнародну спеціалізацію мають консервна, виноробна, борошномельна, макаронна, тютюнова галузі тощо. Португалія разом із Марокко з Північної Африки є провідними у світі виробниками консервованих сардин в оливковій олії. Споконвіків славиться виноробство країн регіону: Італія поділяє 1-ше місце із Францією, а Іспанія посідає 3-тє місце у світі. Найвідомішими португальськими винами є портвейн (від назви міста Порту) і мадера (від назви о. Мадейра). Світову славу мають також іспанські марочні вина малага та херес.

Південноєвропейські країни значну увагу приділяють розвитку трудомістких галузей промисловості (випуск побутової техніки, легка, меблева, харчова тощо), залучаючи у виробництво значну армію працездатного населення. Це деякою мірою стримує економічну еміграцію з країн регіону.

Сільське господарство. Південна Європа є аграрним регіоном із давніми традиціями. За стандартами ЄС сільське господарство більшості країн регіону

недостатньо ефективно. Фермерські господарства невеликі за площею, переважно не більше 5 га. Малі господарства малопродуктивні й малотоварні. Причини відсталості сільського господарства: переважання екстенсивних форм господарювання, наявність подекуди феодальних пережитків; низький рівень механізації, хімізації та енергоозброєності селянської праці; вікова роздрібненість земельних наділів. Врожаї вирощують згідно з традиціями, без урахування умов ринку, стану ґрунтів.

Рослинництво в усіх країнах регіону переважає над тваринництвом. За обсягами вирощування домінують «середземноморські культури». Культивують також зернові: пшеницю (переважно в центрі та у південних районах країн регіону), кукурудзу (в північних районах), жито та овес (на приальпійських та припіренейських територіях). Тверді сорти пшениці (для макаронної промисловості) вирощують на півдні Італії. Значні території зайняті під рис (в Іспанії найвища його врожайність у Європі – 60–70 ц/га, а Італія посідає 1-ше місце в Європі за його зборами). Здебільшого для зернових використовують богарні землі.

Серед технічних культур найважливішими є: у групі олійних – оливи, плантації яких поширені на значних площах країн регіону; у групі цукроносних культур домінує вирощування цукрових буряків (особливо в Паданській низовині на півночі Італії та центральних районах Іспанії), на півдні Іспанії розташована єдина в Європі місцевість, де вирощують цукрову тростину. Португалія та Іспанія найбільше у світі виробляють кори з коркового дуба. В незначних кількостях в Іспанії та Італії вирощують бавовник, а Греція є провідним в Європі виробником цієї культури. Культивують (найбільше на території Італійської Рив'єри) ефіроолійні культури – троянду, лаванду, шавлію тощо.

Великі площі зайняті під овочі: помідори (італійська область Кампанія), капусту, салат, цибулю. У Сан-Марино галуззю сільськогосподарської спеціалізації є вирощування зеленої цибулі на експорт. Значними є обсяги вирощування баштанних культур.

Середземноморський теплий клімат якнайкраще сприяє розвитку садівництва. На півночі поширені яблуні, груші, вишні, сливи, ближче до півдня – інжир, абрикоси, персики, гранат, мигдаль, волоські горіхи. З метою експортування вирощують цитрусові дерева: апельсини (в Іспанії, Італії, Португалії та Греції), лимони (особливо в Греції). Тільки на південному сході Іспанії плодоносять в Європі фінікові пальми.

Країни регіону є одними з найбільших виробників винограду. Так, Італія займає 1-ше місце в світі за збором винограду та 2-ге місце (після Франції) за виробництвом вина. Іспанія та Португалія також є провідними виробниками

виноградарської продукції. Наприклад, Іспанія займає 4-те місце в світі за зборами винограду та 3-тє – за виробництвом вина.

Внаслідок переважання у структурі сільського господарства рослинництва зі спеціалізацією на плідівництві та садівництві регіон часто називають «садом» і «городом» Європи.

Тваринництво. Воно традиційно є другорядною галуззю сільського господарства (умови Середземномор'я для нього не сприятливі), але набуває дедалі більшого значення. Розводять переважно кіз (9,7 млн голів), велику рогату худобу (15 млн.), свиней (37,8 млн), овець (45,2 млн) та птицю. Молочну худобу вигодовують здебільшого на альпійських пасовищах. Окремим напрямом тваринництва в Іспанії здавна є вирощування биків для кориди.

Рибальство. Галузь розвинута недостатньо, причиною цього є невеликий шельф (слабка кормова база для риби) і давнє освоєння моря (велика вичерпаність рибних багатств). Загальний вилов риби – 1,3 млн т, лідирує Іспанія – 768 тис. т.

Транспорт. Здавна середземноморський регіон склався як значний район *судноплавства*. Проте значних портів світового масштабу мало, більшість із них – середні за вантажообігом: Генуя (понад 60 млн т), Аугуста (Сицилія), Таранто, Трієст, Пірей та ін. У регіоні є значна кількість поромних переправ (з'єднують материкову Італію із Сицилією, Сардинією, Грецією, Мальтою тощо).

Тут розташовані дві держави з групи країн зі «зручним прапором»: Греція (3-тє місце у світі за тоннажем торгового флоту) і Мальта. Торговий флот Греції нараховує 3356 суден (9 % всього світового флоту), Італії – 1,5 тис. суден, Іспанії – 400 суден.

У внутрірегіональних перевезеннях велике значення має *автомобільний транспорт*. Італія здавна славиться добротними дорогами, густо помережена вона й сучасними автострадами. Загальна довжина автомобільних шляхів – 1,33 млн км, серед яких із твердим покриттям – понад 1,2 млн км. Сучасний автопарк регіону складається з понад 49 млн легкових і 8 млн вантажних автомобілів.

Залізничний транспорт має менше значення: Загальна довжина залізниць у регіоні становить 39 753 км, з яких на Італію припадає 19,4 тис. км (49 %). Багато тут давніх і складних перевалів і тунелів (Альпи).

Авіаційний транспорт найбільшого розвитку набув в останні 10–20 років внаслідок активного поширення туризму і збільшення пасажиропотоку туристів. Найкрупніші авіакомпанії регіону: «Іберія» (Іспанія) та «Аль Італія» (Італія). Нарховується 305 аеропортів, з яких найбільші – в Афінах, Барселоні, Мадриді, Римі, Мілані, Валлетті та ін.

У 60-70-ті роки ХХ ст. у регіоні споруджено магістральні *нафто- і газопроводи*. Нафтопроводи простягаються через Італію, Грецію, Іспанію та Португалію, загальною довжиною майже 2016 км, газопроводи – 26 906 км.

Розташування на півдні Європи, поблизу Північної Африки та Південно-Західної Азії зумовлює важливість транспортної системи регіону, яка є поєднуючою ланкою трансрегіонального значення – своєрідним «мостом» між частинами світу Європа – Африка та Європа – Азія.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Країни регіону є важливими суб'єктами світової торгівлі. Їх головні торгові партнери – країни ЄС, США, багато країн, що розвиваються.

Головні статті експорту:

- Андорра – сіль, кераміка, деревина, овчина;
- Греція – боксити, нікель, тютюнові вироби, виноград, оливки та оливкова олія, цитрусові, бавовна тощо;
- Іспанія – продукція машинобудування (автомобілі, судна), хімічні продукти, пластмаси, папір, картон, меблі, взуття, текстильні вироби, електроустаткування, залізна, мідна та уранова сировина, ртуть, вольфрам, цитрусові, рослинні консерви, вина, оливкова олія тощо;
- Італія – транспортні засоби, побутова техніка, сільськогосподарські та продовольчі товари, вина, продукція легкої промисловості, хімічні продукти, меблі тощо;
- Мальта – електронна продукція, швейні вироби, шкіряне взуття, вина, овочі, фрукти, квіти;
- Португалія – текстиль, швейні вироби, одяг, взуття, продукція деревообробної промисловості, корок, рибні консерви, вина;
- Сан-Марино (переважно в Італію) – вина, вовняні вироби, шкіра, кераміка, будівельне каміння.

В імпорті переважають нафта й нафтопродукти, значними є ввезення машин та устаткування, хімічних добрив, споживчих товарів, продовольства, зброї.

Україна найбільше експортує своїх товарів у Італію, Грецію та Іспанію, найбільше імпортує – з Італії, Іспанії, Греції.

Запитання до теми

1. В чому виявляються переваги ЕГП Південної Європи?
2. Яка забезпеченість природними ресурсами країн регіону?
3. Яка сучасна демографічна ситуація в країнах Південної Європи?
4. У чому полягають внутрішні відмінності в господарстві Південної Європи?
5. Що сприяло значному розвитку судноплавства у країнах Південної Європи?
6. Які особливості зовнішньоекономічних зв'язків країн Південної Європи з країнами ЄС?
7. Чому індустрія туризму є провідною галуззю економіки Південної Європи?

Тема 6. ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА (СХІДНА ЄВРОПА)

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. Країни Центрально-Східної (Східної) Європи як соціально-політичну й економічну цілісність почали виокремлювати у 90-ті роки ХХ ст. Пов'язано це з розпадом колишнього СРСР і соціалістичної системи, утворенням незалежних держав. Регіон охоплює 9 країн – Білорусь, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія, Україна. Також до цього регіону відносять європейську частину Росії. Однак Росія, як євразійська країна, розглядатиметься окремо.

Економіко-географічне положення Східної Європи вирізняється такими особливостями:

– межування на заході з високорозвинутими країнами, а на сході й південному сході – з Росією і країнами Південно-Східної Європи – потенційними ринками збуту для Східної Європи;

– проходження через регіон транс'європейських транспортних магістралей меридіонального і широтного напрямків. Перші з них зв'язують Скандинавські країни та Фінляндію з країнами Дунайського басейну і Південної Європи, а другі забезпечують зв'язок між сходом і заходом материка;

– центральне положення між заходом і сходом європейського масиву країн;

– вихід до морів (Балтійського, Чорного та Азовського), що забезпечує пряму вигоду для транспортно-торговельних зв'язків;

– велика протяжність території регіону з півночі на південь, різноманітність природних умов, що істотно впливає на спеціалізацію сільського господарства, геологічна та тектонічна будова території — на розміщення різних видів мінеральної сировини.

Політична карта регіону зазнала значних змін впродовж ХХ ст. Після Першої світової війни у 1918 р. утворилися такі держави, як Польща, Угорщина, Чехословаччина. У 1990 р. відбулося об'єднання Німеччини; 1991 - розпад СРСР, утворення України, Білорусі, Росії, Молдови, Латвії, Литви, Естонії; розпад Чехословаччини, внаслідок чого утворилися дві самостійні держави: Чехія і Словаччина.

Друга половина 80-х років ХХ ст. увійшла в історію цих країн як період докорінних соціально-політичних змін. У Польщі, Угорщині, Чехословаччині, НДР, СРСР зазнали краху політичні режими, запроваджені після Другої світової

війни за зразком сталінської адміністративно-командної системи. Правлячі комуністичні та робітничі партії одна за одною втратили монополію на владу, більшість із них розпалися.

У процесі глибоких революційних змін країни Східної Європи вступили у період політичних та економічних реформ, активно стверджуючи принципи реальної демократії, політичного плюралізму, ринкової економіки. Розбудовується багатоукладна економіка з рівноправними формами власності, у тому числі приватною, формується інститут громадянського суспільства, наявна тенденція врахування розрізнених економічних, політичних, національних і культурних інтересів різноманітних груп населення.

Завдяки цим процесам низка країн регіону зазнали таких змін економічного і соціально-політичного характеру, які дозволили їм стати рівноправними членами ЄС та поповнити склад військово-політичного блоку НАТО.

Усі країни регіону входять до ООН. До складу ЄС та НАТО входять Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія.

2. Природні умови і ресурси. У *рельєфі* чітко простежуються: низовини, горбкуваті рівнини і гори. Територія переважно рівнинна. *Гірські масиви* здебільшого розташовані на заході регіону – Судетські, Богемські та Карпатські гори. Найвищою гірською системою в регіоні є Карпати, які утворюють опуклу до північного сходу дугу завдовжки майже 1500 км. Середні висоти – 1000 м, найбільша – 2655 м (г. Герлаховські Штит у Татрах). До Карпатської гірської країни належать Західні та Східні Карпати, Бескиди, Південні Карпати, Західні Румунські гори, Трансильванське плато. Входять до складу альпійської геосинклінальної області. Є багато термальних джерел.

Значну частину території регіону займають *рівнини*, а Східно-Європейська (Руська) є однією з найбільших на земній кулі (майже 5 млн км²). На ній (середня висота понад 170 м) розташовані височини (Донецький кряжі, Середньоруська, Придніпровська, Подільська тощо), на півдні – смуга приморських низовин – Причорноморська. Більшість низовинних територій розміщені в прибережних районах і заплавах рік: Середньодунайська (Паннонська), Причорноморська, Північнопольська, Придніпровська низовини.

Клімат на переважній частині території – помірно-континентальний, середні температури січня – -3°...-5° С, липня +20°...+23° С, опадів випадає до 500—650 мм. На крайньому півдні регіону – Південному березі Криму – субтропічний середземноморський. Тропічні повітряні маси надходять переважно влітку із Середземного моря й зумовлюють безхмарну і спекотливу погоду, взимку тепло (+2°...+4° С) і волого.

Досить густою є *річкова мережа* в регіоні. Рівнинні Дунай, Вісла, Одер, Тиса, Дніпро, Дністер та їхні притоки переважно повноводні, мають спокійну течію і тому відносно малу енергію.

Багато тут й *озер*: найбільші Балатон (Угорщина), Шацькі озера (Україна) та інші. Лише у Литві їх налічується майже 4000. У Білорусі, на півночі України, у Польщі величезними є площі болотистих територій, найбільш відомі – Прип'ятські болота.

Цілющі *мінеральні джерела* є в Угорщині, Литві (Друскінінкай), Чехії (Карлові-Вари), Україні (Миргород, Прикарпаття і Закарпаття, Куяльник тощо).

Мінеоальні ресурси регіону досить багаті й різноманітні. Він цілком задовольняє власні потреби у кам'яному вугіллі (Верхньосілезький (Польща), Кладненський, Остравсько-Карвінський (Чехія), Донбас, Львівсько-Волинський (Україна), бурому вугіллі, яке видобувають у всіх країнах переважно відкритим способом (Дніпровський басейн в Україні, центральні райони Польщі, північ Угорщини). На нафту й газ припадають незначні запаси в Україні (Прикарпаття, Дніпровсько-Донецький басейн) і в Угорщині (Середньодунайська низовина), а також на півдні Білорусі (Річиця). Торф залягає в Білорусі, Польщі, Литві, на півночі України, найбільші запаси горючих сланців – в Естонії (Кохтла-Ярве). Значну частину паливно-енергетичних ресурсів, особливо нафти й газу, країни змушені завозити.

Рудні корисні копалини представлені залізними рудами (Криворізький басейн в Україні, марганцем (Нікопольський басейн в Україні, який за запасами найзначніший в Європі та другий у світі), мідними рудами (Нижньосілезький басейн у Польщі), бокситами (північний захід Угорщини), ртуттю (Микитівське родовище в Україні).

Серед нерудних корисних копалин наявні істотні запаси кам'яної солі (Донбас і Крим в Україні, нижня течія Вісли в Польщі), калійної солі (Передкарпаття в Україні, Солігорськ у Білорусі), сірки (південний схід та Передкарпаття у Польщі, захід і Передкарпаття – родовище Новий Роздол – в Україні), бурштину (Латвія), фосфоритів (Естонія).

Лісові ресурси найбільші в Естонії (49 %), Білорусі (47 %), Словаччині (45 %), Латвії (47 %). Основну частину лісових площ становлять насадження, що захищають води, поля, морське узбережжя, ландшафт, а також гаї та парки в рекреаційних районах. Середня лісистість регіону – 37 %.

Агрокліматичні та земельні ресурси найсприятливіші у південній частині регіону завдяки достатній кількості тепла та наявності родючих чорноземних ґрунтів в Україні та Угорщині.

До головних *рекреаційних ресурсів* належать морське узбережжя, гірське повітря, ріки, ліси, мінеральні джерела, карстові печери. У регіоні знаходяться

найвідоміші морські курорти: Ялта, Алушта, Євпаторія (Україна), Юрмала (Латвія) тощо. Найбільший озерний курорт – на озері Балатон в Угорщині. Лижні курорти розташовані в Карпатах, у Татрах. Лісові масиви в рекреаційних цілях широко використовуються в Білорусі, Україні, Польщі. В країнах Східної Європи останнім часом створюється багато національних парків, серед яких особливо відомим і популярним є національний парк «Біловезька пуца», де оберігають зубрів. Великою мірою природно-ресурсний потенціал регіону є найбільшим в Європі.

3. Населення. На території Центрально-Східної Європи проживає 121,6 млн осіб. (2020 р.) Найбільша чисельність населення припадає на Україну (41,8 млн) і Польщу (38,4 млн). В інших країнах вона коливається від 1,3 до 10,2 млн осіб. Демографічна ситуація є досить складною, що зумовлено наслідками Другої світової війни, зростанням урбанізації та пов'язаним із нею промисловим розвитком держав.

Як і в більшості інших європейських країн, природний приріст населення в останні десятиліття суттєво зменшився, передусім внаслідок різкого зниження народжуваності. Крім Словаччини (+0,1 %), в усіх країнах регіону природний приріст від'ємний і колиється у межах від -0,0 % у Чехії до -0,5 % у Латвії та -0,6% в Україні. Скорочується і чисельність населення – показники народжуваності нижчі від рівня смертності, що зумовило процес старіння населення. Помітно збільшилася кількість осіб старших вікових груп (65 років і більше), яка становить 16 %, натомість скоротилася кількість молоді (до 14 років) – 14 % усього населення. За статевим складом населення переважають жінки (53%).

Етнічний склад. Країни мають здебільшого неоднорідний етнічний склад. У багатьох із них серед національних меншин переважають росіяни, наприклад у Латвії (34 %), Естонії (30 %), Україні (22 %), Білорусі (12 %), Литві (9 %). В інших країнах: угорці – в Словаччині, цигани – в Угорщині та Словаччині, словаки – у Чехії. Єдиною мононаціональною країною є Польща, де поляки становлять 98,5 %. Строкатий етнічний склад населення призводить до конфліктів і воєн (анексія Криму, захоплення частини території Донецької і Луганської областей України).

Населення належить переважно до двох мовних сімей: індоєвропейської – найчисельнішої, у складі слов'янської групи (росіяни, українці, білоруси, поляки, чехи, словаки) та балтійської групи (латиші, литовці); уральської, представлені фінно-угорською групою (угорці, естонці).

Релігійний склад. У регіоні домінує християнство, представлене всіма напрямками: католицизм сповідують у Польщі, Чехії, Словаччині, Литві, значна кількість угорців і латишів; православ'я – в Україні, Білорусі; протестантизм

(лютеранство) – в Естонії, більшість латишів і частина угорців; до уніатської (греко-католицької) церкви належать західні українці та західні білоруси.

Розміщення населення. Населення розміщене відносно рівномірно. Середня густина – майже 46,5 осіб/км², максимальна – в Чехії (129 осіб/км²), високі показники (понад 100 осіб/км²) спостерігаються в Польщі, Словаччині, Угорщині, мінімальні – в Естонії (28 осіб/км²). Арктичні острови постійного населення не мають.

Рівень урбанізації невисокий – в середньому 67 %. Максимальні показники – в Чехії (74 %), Білорусі (71 %), Естонії (71 %), мінімальні – у Польщі (62 %) і Словаччині (58 %). Чисельність міського населення постійно збільшується.

У регіоні дуже густа мережа міських поселень, більша частина яких існує вже декілька століть. Унікальною не тільки для Польщі, а й загалом для Європи є Верхньосілезька агломерація (3,4 млн осіб), яка становить суцільну міську забудівлю із понад 30 міст і робітничих селищ у межах Верхньосілезького вугільного басейну. Центр агломерації – місто Катовіце. Переважна більшість міських жителів зосереджена в столичних агломераціях: Київська (3,4 млн), Будапештська (2,6 млн), Варшавська (2,3 млн), Мінська (1,7 млн).

Міський спосіб життя значною мірою характерний і для сільської місцевості західних країн регіону (Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина). Сільське населення має різний тип розселення: груповий (села) – у центрі, на півдні й сході регіону; хутірський – у Прибалтиці та Польщі.

Трудові ресурси. У промисловості зайнято 20-30 % працюючого населення, у сільському господарстві – 20%, у невиробничій сфері – понад 50 %. Внаслідок переходу до ринкових відносин у більшості країн істотно зросла кількість безробітних, які становили у середньому 5-10 % економічно активного населення.

Із середини 90-х років ХХ ст. у країнах Східної Європи значно зросла економічна еміграція населення в пошуках роботи та сталих заробітків. Відчутна і внутрірегіональна міграція зі східних районів (України, Білорусі) до економічно розвинутіших західних країн цього ж регіону – Польщі, Чехії, Угорщини.

4. Господарство. На початку 90-х років ХХ ст. країни Центрально-Східної Європи розпочали перехід до ринкових засад економічного життя. Трансформація соціально-економічних систем у кожній із них супроводжувалася відчутним спадом виробництва, зниженням рівня життя, що тривали до 1997 р. В останні роки минулого століття розпочалися глибокі економічні й політичні перетворення, спрямовані на підвищення ефективності економіки, утвердження сталих ринкових відносин, створення передумов для її збалансованого та стабільного зростання, поліпшення умов і якості життя населення, демократизацію суспільних відносин тощо.

Реформування економіки спершу базувалося переважно на концепції «шокової терапії», яка передбачала швидке забезпечення фінансової стабілізації та лібералізацію цін, розвиток усіх форм власності, розширення прав суб'єктів економіки, збільшення внутрішнього ринку. Проте досвід засвідчив, що перехід до ринкових відносин потребує тривалішої трансформації на макро- та мікроекономічному рівнях. Це зумовило необхідність реалізації довготривалої стратегії економічних перетворень, яка передбачає структурну перебудову, розвиток фінансових ринків, вирішення проблем зайнятості та соціального захисту, забезпечення прав людини.

Кожній із східноєвропейських країн довелося зіткнутися із серйозними проблемами, накопиченими у попередній період. Не менш гострими були й нові проблеми, більшість із яких постала внаслідок не завжди вдалої економічної політики. Серед них – зовнішня заборгованість, інфляція, зниження рівня життя.

Однією з важливих проблем регіону, особливо в пострадянських державах, є незначні обсяги іноземних інвестицій, що стримує економічний розвиток. Найпривабливішими для іноземних інвесторів є країни західних територій регіону – Угорщина, Чехія, Польща та Словаччина, що зумовлено вищим рівнем їх економічного розвитку, широкою приватизацією економіки, ефективнішою податковою політикою. Продаж власності іноземним інвесторам, крім значних бюджетних надходжень, відкривав можливості для технічної модернізації підприємств, упровадження нових виробничих та управлінських технологій, залучення до співпраці досвідчених менеджерів. Іноземні інвестиції спрямовуються здебільшого в автомобільну, електротехнічну, хімічну, паперову, легку та харчову промисловість. Модернізація підприємств та підвищення конкурентоспроможності продукції зумовлюють проникнення східноєвропейських товарів на нові зовнішні ринки, тобто стимулюють експорт.

Політична воля урядів та народів низки східноєвропейських країн до здійснення структурних реформ та підтримка європейських фінансово-економічних структур сприяли вступу до ЄС 7 країн регіону: Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Естонії, Литви, Латвії. Інші країни регіону мають віддаленішу перспективу вступу до ЄС і повинні довести свою готовність відповідними практичними заходами щодо реформування політичних та економічних систем. Але вже існуючі факти свідчать, що політика країн-кандидатів до вступу в ЄС сприяла економічній стабілізації регіону, залученню в їх економіки значних обсягів іноземного капіталу.

Одним із факторів високого приросту ВВП є підвищення внутрішнього інвестиційного та споживчого попиту. Саме завдяки цьому значних успіхів досягла Польща. Зростання споживчого попиту було зумовлене тут підвищенням середнього рівня реальної зарплати. Економічне зростання в Чехії стимулювало

збільшення інвестицій у приватний сектор економіки. Зростання роздрібного обороту має своєю передумовою збільшення реальних доходів населення за рахунок надання послуг іноземним туристам, прибутків від торгівлі. В Угорщині джерелом економічного зростання було збільшення експорту та значний приріст іноземних інвестицій.

Необхідною умовою економічного зростання є також трудові ресурси. У деяких країнах регіону (Польща, Угорщина, Україна) склалася система «подвійної зайнятості населення», яка зумовлює розвиток кооперативного сектору та індивідуальної трудової діяльності, а також роботу за сумісництвом, що сприяє залученню в економіку додаткової робочої сили.

Проте в багатьох країнах регіону гострою залишається проблема безробіття, зумовлена передусім скороченням кількості зайнятих на державних підприємствах. Для протидії безробіттю призупинена практика банкрутства підприємств, наслідком чого завжди є звільнення працівників. Цій меті підпорядковано спеціальні програми державної допомоги підприємствам-банкрутам.

Усі держави регіону належать до країн із середнім рівнем соціально-економічного розвитку. Однак, Україна і Білорусь значно поступаються іншим країнам регіону за рівнем соціально-економічного розвитку.

У МГПП країни представлені галузями ПЕК (вугільною, нафтовою, газовою), металургією, хімічною промисловістю (переважно галузями основної хімії та вуглехімії), окремими галузями машинобудування (важкого, транспортного, сільськогосподарського та верстатобудуванням), лісопромисловим комплексом, легкою (текстильною, трикотажною, взуттєвою тощо) та харчовою (м'ясо- та рибопереробною, цукровою, олійною та борошномельною тощо) промисловостями.

Сільськогосподарська спеціалізація країн визначається вирощуванням зернових (пшениця, жито, ячмінь, кукурудза), технічних (цукровий буряк, соняшник, льон, хміль) та кормових культур, картоплі, овочів тощо. Тваринництво представлене переважно молочно-м'ясним скотарством, свинарством, птахівництвом. У країнах узбережжя Балтійського моря здавна традиційним є рибальство.

Промисловість є провідною галуззю економіки країн регіону, переважно обробна (машинобудування, металургійний комплекс, хімічна, легка й харчова тощо).

Паливно-енергетичний комплекс. На сьогодні тільки Польща та Україна використовують для енергетичних потреб значну кількість вугілля. Всі інші країни орієнтуються на імпортовані з Росії нафту й газ. Нафтопереробні заводи в більшості країн розміщені біля нафтопроводів: Плоцьк (Польща), Новополоцьк,

Мозир (Білорусь), Кременчук, Лисичанськ, Дрогобич (Україна), Братислава (Словаччина), Мажейкяй (Литва).

Основу електроенергетики становлять ТЕС, що працюють переважно на кам'яному і бурому вугіллі, мазуті. Каскади ГЕС побудовано на Дніпрі, р. Ваг (Словаччина). АЕС функціонують у Словаччині (6 реакторів дають 56 % електроенергії), Угорщині (на 4 реактори припадає 37 % електроенергії), Україні (15 реакторів потужністю 13,7 млн кВт виробляють 48 % електроенергії), Чехії (6 реакторів, 30 % електроенергії).

Чорна металургія. Використовується як місцева, так і привізена сировина (залізна руда з України). Найбільшими металургійними районами і центрами регіону є Донбас, Придніпров'я (Україна), Катовіце (Верхня Сілезія в Польщі), Острава, Кладно, Мост (Чехія), Кошице (Словаччина), Мішкольц, Дунауйварош (Угорщина). Потужне трубопрокатне виробництво сформувалося в Україні (Дніпро, Нікополь, Харцизьк).

Кольорова металургія. Простежується її зорієнтованість на виробництво алюмінію (Секешфехервар, Айка в Угорщині), міді (Нижня Сілезія в Польщі), свинцю й цинку (Польща, Чехія, Словаччина, Україна), нікелю (Україна). За виробництвом та споживанням алюмінієвих виробів на душу населення Угорщина посідає одне з перших місць у світі.

Машинобудування. Важке машинобудування розвинуте в Україні, Польщі. Провідною галуззю спеціалізації стає енергетичне машинобудування. Його традиційним напрямом є виробництво потужних парових котлів та устаткування для атомних електростанцій (Харків – Україна).

Автомобілебудування зосереджено в усіх країнах України (Авто-ЗАЗ – Запоріжжя, КраЗ – Кременчук, ЛуАЗ – Луцьк, ЛАЗ – Львів), Білорусі (МАЗ – Мінськ, БілАЗ – Жодіно), Чехії («Шкода» – Пльзень, «Татра» – Копршивніце), Польщі (САН (автобуси) – Варшава), Угорщині («Ікарус» – Будапешт). Десятки підприємств виготовляють деталі, вузли й устаткування для автомобілів.

Суднобудівні заводи і верфі побудовано в Україні (Миколаїв, Херсон – морське, Київ – річкове), Польщі (Гданськ, Гдиня, Щецин), Словаччині (Комарно – річкове). В усіх портах здійснюють ремонт суден.

Авіаційна промисловість розвинута в Україні й Польщі. Електронна й електротехнічна промисловість значного розвитку набула у Польщі (виробництво телевізорів, радіо, засобів зв'язку), Угорщині (апаратні телефони, енергоустаткування), Латвії (УЕБ, Рига – радіо- і телефонна апаратура). Велике значення цієї галузі також у Україні, Білорусі, Чехії. Деякі галузі в Білорусі та Україні забезпечують машинами сільськогосподарське виробництво.

Хімічна промисловість. Домінуючими в ній є нафто-, газо- і вуглехімія. Мінеральні добрива (азотні, фосфатні, калійні) випускають в Україні, Білорусі,

Угорщині, Естонії. Виробництво кіно- та фотоматеріалів розвинуте у Польщі, Україні. Відходи сільськогосподарського виробництва в Білорусі переробляють на численних гідролізних заводах на спирт, кормові дріжджі, глюкозу, фурфурол. Найпотужніше розвинута хімічна промисловість у Польщі, Чехії, Словаччині, Україні.

Фармацевтика є традиційною галуззю для Словаччини, Польщі тощо. Угорська фармацевтична промисловість має давні традиції, її продукція широко відома у багатьох країнах світу. Головні підприємства галузі – «Хіноїн» та «Гедеон Ріхтер», створені ще у повоєнний період.

Будівельна індустрія. Вона переробляє місцеву сировину і представлена виробництвом цементу, шиферу, залізобетонних конструкцій, стінних блоків, швидко зростає виробництво скла, панелей, легких заповнювачів (перліт, керамзит).

Лісова й деревообробна промисловість. Галузь розвивається в Польщі (виробництво меблів), Словаччині (меблева і лісопильна промисловість), Чехії (фанерне і виробництво ДСП), Білорусі (сірникова промисловість – Борисов, Гомель, Пінськ), Україні (Полісся, Карпати). В країнах Балтії виробляють фанеру, меблі, музичні інструменти, збірні будинки, спортивний інвентар.

Легка промисловість також має давню історію. У регіоні сформувалися текстильні райони: у Польщі – Лодзь. Розвинуті вовняна промисловість (Чехія, Польща), бавовняна (Естонія, Польща), лляна (Польща, Литва, Білорусь, Україна). Шкіряно-взуттєва промисловість є специфічною галуззю для Чехії (м. Злін – підприємство «Томаш Батя»), Польщі (Варшава, Люблін), Угорщини (Будапешт), Білорусі (Вітебськ).

Харчова промисловість. Галузь є важливою у всіх країнах регіону. На півночі переважає переробка продукції тваринництва, на півдні – рослинництва. Провідними галузями є:

- у Польщі – рибна, цукрова, виробництво свіжоморожених овочів, фруктів, напівфабрикатів, м'ясопереробна;
- у Чехії – пивоваріння (пльзеньське пиво), цукрова, кондитерська;
- у Словаччині – цукрова, виноробна;
- в Угорщині – олійна, плодоовочеконсервна, м'ясопереробна, виноробна (токайські вина у місцевості Токай), виробництво свіжомороженої птиці;
- у Латвії й Естонії – молочна, м'ясопереробна, рибна;
- у Литві – молочна, м'ясопереробна;
- в Україні – борошномельно-круп'яна, олійно-жирова, цукрова, плодоовочеконсервна, м'ясопереробна, виноробна;
- у Білорусі – молочна, м'ясопереробна.

Всесвітньо відомі олівцева фабрика («Кох-і-Нор» у Ческе-Будейовіце виробляє 1 млн олівців щодоби), вироби з бурштину (Юрмала в Латвії), іграшкова промисловість (м. Жодіно в Білорусі, де випускають м'які іграшки). В Богемії (Чехія) ще в середні віки зародилося складувне мистецтво. Богемський кришталь визнаний в усьому світі, майже 500 років йому немає рівних. У деяких країнах регіону розвинуті художні промисли: розпис дерев'яних виробів (Петриківка в Україні).

Однією з важливих проблем розвитку промисловості в регіоні є застаріла матеріально-технічна база у деяких галузях, що працюють переважно на обладнанні повоєнних, а подекуди й довоєнних років випуску (особливо на більшості металургійних заводів старих промислових районів). Тому модернізація обладнання – одне з першочергових завдань промислових підприємств.

Сільське господарство. Обсяги сільськогосподарського виробництва загалом забезпечують продовольчі потреби населення регіону. У країнах із найбільш інтенсивним у регіоні сільським господарством (Чехія, Словаччина, Польща) тваринництво переважає над землеробством. В інших країнах (Україна, Угорщина, Білорусь) випереджаючими темпами розвивається рослинництво.

Рослинництво. Вирощування зернових, олійних і кормових культур, овочівництво, садівництво є спеціалізацією регіону. Усі країни є значними виробниками зернових культур. У північних районах висівають озиму пшеницю, а ближче до півдня – яру. Основними виробниками пшениці є Україна, Угорщина, Чехія. Жито – провідна зернова культура у Польщі, Білорусі, в країнах Балтії. Всі країни мають значні посіви ячменю, найбільші – у Польщі, Чехії, Словаччині, країнах Балтії та Україні. Овес вирощують у Польщі, в гірських місцевостях Чехії, Словаччини та України, гречку – переважно у лісостеповій зоні регіону. На південних територіях великі площі відведено під кукурудзу (найбільші її врожаї збирають в Україні, Угорщині).

Найважливішою технічною культурою у більшості країн є цукровий буряк, який вирощують переважно у лісостеповій зоні. За виробництвом його лідирують Україна, Угорщина, Польща. Перший у світі цукровий завод був побудований на початку ХІХ ст. у Нижній Сілезії. Україна, Угорщина, Північні зони з вологим, не дуже теплим літом мають найсприятливіші умови для вирощування льону-довгунцю. Його культивують у Польщі, Білорусі, Україні, країнах Балтії.

Чехія як один із найбільших у Східній Європі виробників пива має значні плантації хмелю. Нечорноземні райони з піщаними та супіщаними ґрунтами Білорусі, Польщі, Чехії, України, країн Балтії є провідними виробниками картоплі, а Білорусь – світовий лідер за її зборами (на душу населення – майже 1000 кг).

Усі країни вирощують різноманітні овочі (помідори, баклажани, перець, цибуля, огірки тощо). Деякі овочеві культури стали символами національної кухні: капуста – у Польщі (славнозвісну польську національну страву – бігос готують із тушкованої капусти), червоний перець (паприка) – в Угорщині (сільськогосподарські райони навколо міст Сегед і Калоча, розташованих на півдні низовини Альфельд, багато століть конкурують за першість у виробництві цієї культури).

Країни регіону мають великі площі садів. Яблуневими садами славляться Польща, Білорусь, Чехія, Україна. Абрикоси, груші, вишні, черешні, персики поширені на півдні Словаччини та Угорщини. У Польщі чимало сільськогосподарських підприємств займається вирощуванням ягід (полуниць, порічок, агрусу та переробкою їх у свіжозаморожений продукт). Південні райони здавна займаються виноградарством – Причорномор'я, Закарпаття в Україні, південний захід у Словаччині, південь у Чехії. Виноградники Угорщини займають 8 тис. га. На весь світ відоме токайське вино, яке виробляють із винограду, вирощеного на схилах вулканічної гори Токай. Вирощують у регіоні й ефіроолійні культури.

Тваринництво. Галузі тваринництва відповідно до різноманітних природних умов регіону представлені скотарством, свинарством, промисловим птахівництвом тощо. Скотарство має різні напрями залежно від кормової бази. На півночі та в центрі регіону переважає розведення молочної та молочно-м'ясної великої рогатої худоби (країни Балтії, Польща, Білорусь), на півдні регіону (Угорщина, південь України) розводять здебільшого м'ясні породи.

Залежним від кормової бази є й свинарство (51 млн свиней). Беконний напрям розвинутий в Угорщині, Чехії, країнах Балтії, а в Україні, Польщі, Словаччині та Білорусі – м'ясо-сальний та сальний.

Вівчарство (тонкорунне) розвинуте в передгірських та гірських районах Карпат, південностепових районах України (22 млн овець і кіз). Птахівництво (у районах розвитку зернового господарства) у промислових масштабах розвивається в Угорщині, Україні. Угорщина, Польща, Україна мають досить численне поголів'я племінних та робочих коней. У лісостепових районах, особливо в місцях значних посівів гречки, здавна займаються бджільництвом (Україна, Польща).

Рибальство. Морські країни регіону, надто ті, що виходять до Балтійського моря (Латвія, Естонія, Польща), – виробники рибної продукції (славнозвісні естонські та латиські салака, шпроти тощо). Загальний вилов риби – 3,16 млн т.

Аграрні реформи в пострадянських країнах, розташованих у Східній Європі, є важливою передумовою подальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Транспорт. У Східній Європі розвинуті всі види транспорту. За вантажообігом найбільше значення мають залізничний і морський.

Особлива роль у перевезенні товарів і пасажирів належить *залізничному транспорту*. Загальна довжина залізниць – 235 тис. км. Більшість їх електрифікована.

Мережа *автомобільних доріг* розподілена в регіоні нерівномірно, найгустіша вона у західних його частинах – в Чехії, Польщі тощо. Автопарк нараховує 26,9 млн пасажирських і 2,1 млн вантажних автомобілів. Загальна довжина автошляхів – понад 1,8 млн км.

Морський транспорт обслуговує зовнішньоторговельні зв'язки країн регіону. Великі порти: Гданськ, Гдиня, Щецин (Польща), Клайпеда (Литва), Вентспілс, Лієпая, Рига (Латвія), Таллінн (Естонія), Одеса, Маріуполь (Україна). Функціонують поромні переправи: Клайпеда – о. Рюген (ФРН), між Таллінном та Гельсінкі, а також Стокгольмом, Іллічівськ – Варна. Більша частина суден (до 80 %) ходять під прапорами інших країн (Кіпра, Панами, Коморських Островів, Ліберії, Мальти тощо).

Розвинутий у східноєвропейському регіоні *річковий транспорт*, зосереджений переважно на водних системах Дунаю та Дніпра. Найзначніші річкові порти: Братислава, Будапешт, Київ, Дніпро.

Повітряний транспорт використовується переважно для перевезення на значні відстані пасажирів, цінних вантажів. Аеропортів із постійними смугами – 1087. Найбільші авіакомпанії «Авіалінії України» здійснюють перевезення літаками типу «Іл» і «Ту» на міжнародних лініях, а також «Як» і «Ан» – на внутрішніх. Також значні обсяги перевезень мають польська компанія Air Polonia, чеська CSA Czech Airlines, угорська «Малев» та ін.

Зросла роль *трубопроводів* (особливо після будівництва гілки Уренгой (Росія) – Білорусь – Польща – Лойна (ФРН)). Через територію регіону проходять нафтопроводи «Дружба», газопроводи «Союз», «Сяйво Півночі», «Блакитний потік», багато трубопроводів прокладено з портів Адріатики. За планами через територію України пролягатимуть нафтопроводи з Казахстану та Азербайджану. Вже введено в експлуатацію нафтопровід Одеса – Броди, який має важливе стратегічне значення для України. Важливим завданням для країн регіону є доведення показників транспортної системи до стандартів ЄС, чого майже досягли більшість країн-членів цієї організації.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки країн Центрально-Східної Європи ще тільки формуються і не мають чітко вираженої орієнтації. Зовнішня торгівля здебільшого обслуговує потреби власне цього регіону, оскільки продукція багатьох країн поки неконкурентоспроможна на світовому ринку.

В експорті переважає продукція машинобудування, хімічної та легкої промисловості, деяка продукція кольорової металургії.

Статті експорту:

- Білорусь – вантажні автомобілі, трактори, хімічна продукція, картопля, м'яса і молочна продукція;
- Естонія – товари легкої та харчової промисловості (рибні консерви);
- Латвія – електропоїзди, мікроавтобуси, телефонне устаткування, медикаменти, меблі, радіоапаратура, рибні продукти;
- Литва – телевізори, прилади, товари народного споживання;
- Польща – судна, хімічна продукція, кам'яне вугілля, парфуми, медикаменти, сірка;
- Словаччина – текстильні вироби, фармацевтичні препарати, мотоцикли, товарні вагони;
- Угорщина – автобуси, тканини, медикаменти, одяг, взуття, меблі, боксити, сільськогосподарська продукція (червоний перець — паприка);
- Україна – чорні метали, автобуси, літаки, тепловози, масло і олія, цукор;
- Чехія – машини й устаткування, пиво, вироби із скла, меблі, взуття.

Імпорт спрямований на ввезення мінеральної сировини (переважно нафти й газу), легкових і вантажних автомобілів, деяких видів продовольства (зерна, цукру, цитрусових, чаю, кави), товарів народного споживання (вовни, шкіри), металів.

Зовнішньоекономічні зв'язки України з країнами регіону: значні обсяги експорту українських товарів надходять у Білорусь, Угорщину, Польщу, Литву, Чехію, а найбільша кількість імпорту в Україну – із Польщі, Білорусі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Литви.

Запитання до теми

1. Які особливості формування політичної карти Центрально-Східної Європи?
2. Які країни регіону мають найсприятливіші природні умови і найбільші запаси природних ресурсів?
3. Які найактуальніші проблеми характерні для демографічної ситуації країн Центрально-Східної Європи?
4. Які сучасні соціально-економічні проблеми характерні для країн регіону?
5. Які провідні галузі промисловості країн Центрально-Східної Європи?
6. Які характерні риси розвитку і розміщення сільського господарства в країнах регіону?
7. Які головні статті експорту та імпорту в країнах регіону?

Тема 7. ПІВДЕННО-СХІДНА ЄВРОПА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.

3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. Південно-Східна Європа охоплює 9 країн колишнього соціалістичного табору, розташованих у південно-східній частині Європи, які не ввійшли до Східної (Центральної) Європи – Албанія, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Молдова, Північна Македонія, Румунія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія.

Формування політичної карти – половина країн регіону з 1 грудня 1918 р. входила до Королівства сербів, хорватів і словенців, (1929 року перейменованого в Югославію). З червня 2006 р. в результаті проголошення незалежності Чорногорії (за підсумками референдуму від 21 травня 2006 р.) припинив своє існування Союз Сербії та Чорногорії і утворились дві незалежні держави – Сербія (столиця Белград) і Чорногорія (столиця Подгоріца).

Внаслідок війни 1999 р. між сербами та албанцями край перейшов під контроль ООН (хоча де-юре залишався автономією у складі Сербії). 17 лютого 2008 р. парламент Косова проголосив незалежність краю в односторонньому порядку. Сербія досі не визнає незалежності Косова, через що країна не має остаточного визнання у світі (визнали 105 країн).

Регіон має досить вигідне економіко-географічне положення, зумовлене розташуванням на шляхах із Південно-Західної Азії до Центральної Європи. Держави регіону межують із країнами Східної, Південної та Західної Європи, а також Південно-Західної Азії. Країни омиваються морями Атлантики (Чорним, Адриатичним), а через Середземне море мають вихід до транспортних шляхів в Атлантичному океані. Ускладнює економіко-географічне положення регіону високий рівень гористості території (Карпатські та Балканські гори) і розташування її в зоні молодого альпійської складчастості. Це є передумовами високої сейсмічної території.

На особливості політико-географічного положення району продовжують впливати ще й досі непоодинокі релігійно-етнічні конфлікти (в Сербії, Косово, Молдові).

Всі країни регіону, крім Косово, входять до ООН. Словенія – член ЄС і НАТО з 2004 р., Румунія, Болгарія – члени ЄС та НАТО з 2007 р., Хорватія – член ЄС з 2013 р., НАТО – з 2009 р. Чорногорія – член НАТО з 2019 р., Молдова – член СНД, Албанія – член НАТО з 2009 р.

2. Природні умови і ресурси. Країни регіону багаті на найрізноманітніші ландшафти помірного і субтропічного поясів, характерні для гірських, горбкуватих і рівнинних зон. Розташовані вони в безпосередній близькості один від одного й утворюють мозаїку ґрунтів, гідрологічних умов і рослинності.

Найважливіші особливості природних умов пов'язані з будовою земної поверхні, де майже 70% території зайнято горами.

Гори альпійської складчастості в регіоні представлені найбільш високою і складною за будовою частиною Карпат, які в Румунії утворюють велике, неправильної форми кільце, що охоплює половину Східних Карпат, Південні Карпати і Західні Румунські гори. Найпотужніша гірська система півдня – Динарське нагір'я, якому властиві карстові форми рельєфу. У регіоні розташовані Трансільванське плато, Македонські гори, Родопи, Стара Планіна тощо. Це сейсмічний регіон із частими потужними землетрусами. Рівнинні території займають незначні площі, представлені Нижньодунайською і східними окраїнами Середньодунайської низовин.

Своєрідності регіону надає Адріатичне узбережжя. Внаслідок опускання суші море затопило долини поміж хребтами, утворивши берег класичного далматинського типу. Тут багато витягнутих уздовж берега островів і півостровів, розділених глибокими і зручними для судноплавства затоками і протоками.

Клімат на більшості території помірний континентальний, лише на півдні та південному заході – субтропічний середземноморський. Середні температури січня коливаються від -1°C у Румунії до $+1^{\circ}\text{..}+2^{\circ}\text{C}$ у Північній Македонії, липня $+21^{\circ}\text{..}+2^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів помітно зменшується з північного заходу до південного сходу. Для одержання стійких врожаїв тут зрошують великі площі.

Густа мережа *рік* належить до басейну Дунаю – другої за довжиною ріки Європи (2850 км). Вище Відня Дунай є переважно гірською річкою, потім (до ущелини „Залізні ворота”) тече Середньодунайською низовиною, далі – Нижньодунайською. Впадає у Чорне море, утворюючи велику дельту, де поділяється на 3 головних рукави (гирла). Дунай має понад 300 приток, головні – Драва, Тиса, Сава, Морава, Олт, Сірет (Серет), Прут та ін.

Багато в регіоні *озер*. Найбільші з них розташовані у тектонічних западинах Динарського нагір'я: Скадарське, Охридське, Шкодер, Преспа тощо. Вони придатні для місцевого судноплавства, рибальства та водопостачання. Болгарська земля ставиться своїми цілющими водами (майже 500 джерел).

Гідроенергетичні ресурси регіону є одними з найпотужніших в Європі. Особливо великі вони у Боснії і Герцеговині, Словенії, Румунії, Болгарії, Албанії. Судноплавні лише значні ріки (Дунай та його притоки – Тиса, Сава, Драва).

Мінеральні ресурси різноманітні, але забезпеченість ними країн регіону неоднакова. Найбільші запаси кам'яного вугілля – у Трансільванії (Румунія), незначні – на захід від Софії у Болгарії. Буре вугілля залягає у Румунії, Сербії, Болгарії, Албанії, Словенії. Єдина країна регіону, яка цілком забезпечена власними нафтою й газом, – Румунія. Всі інші залежать від їх імпорту. Незначні запаси залізної руди є в Румунії, Сербії, Болгарії, Північній Македонії, Боснії і

Герцеговині, манганової руди – у Боснії та Герцеговині і Болгарії. Багаті на хром – Албанія та північна Македонія, на мідь – Болгарія. В регіоні є також поліметали (Румунія, Болгарія, Сербія), боксити (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Сербія), ртуть (Словенія), золото (Румунські Карпати). Із нерудної сировини великими є запаси кам'яної солі (значні запаси – у Румунії, Болгарії), морських солей і соди (на морському узбережжі Болгарії знаходяться Поморійські озера, на основі мінералів яких виготовляють ліки та зубні пасти).

Грунтово-рослинний покрив більше зумовлений вертикальною поясністю, ніж широтною зональністю. Найродючіші ґрунти – чорноземи займають великі території у Румунії, Болгарії та Молдові. У дельті та заплаві Дунаю домінують болотно-торф'яні ґрунти.

Ліси, що вкривають понад 29% території, є національним багатством країн регіону. Багаті на ліси Румунські Карпати і Балканські гори. Лісові ресурси регіону є основою для розвитку деревообробної, особливо меблевої промисловості в Румунії, Сербії, Словенії, Хорватії. Внаслідок багатовікової вирубки й випасання худоби в лісовій зоні утворилось багато лук вторинного походження, які використовуються як пасовища і сіножаті.

Є в регіоні значні *рекреаційні ресурси*: узбережжя Адріатики (Ядран, як його називають хорвати) з його історичними пам'ятками (Дубровнік, Котор), теплим блакитним морем і середземноморською рослинністю, альпійські та карпатські гірські краєвиди з мальовничими озерами (Блед, Бохинське), а також знаменитими карстовими печерами і цілющими мінеральними джерелами. Розташований тут 31 національний парк.

Сприятливі агрокліматичні ресурси зумовили розвиток досить значного аграрного сектору більшості країн регіону.

3. Населення. Усього в регіоні мешкає 53,3 млн. осіб (2020 р.). *Демографічну ситуацію* характеризують ті самі тенденції, що й у більшості країн Європи. Їй властиве різке зниження народжуваності та природного приросту, що зумовлено соціально-економічними факторами. Народжуваність і відповідно природний приріст населення найвищі в Косово (0,7%), Албанії (0,2%), Чорногорії (0,2%), Північній Македонії (0,1%)), а в інших країнах він від'ємний (у середньому –0,3%). Віковий склад населення сприятливий для відтворення трудових ресурсів: дітей до 15 років – 19 %, осіб працездатного віку (15-64 роки) – 69 %, пенсійного (понад 65 років) – 12 %. Всюди жінок більше (51 %), ніж чоловіків.

Етнічний склад. Південно-Східна Європа є дуже неоднорідним регіоном у національно-етнічному і релігійному відношеннях. Це зумовлює численні конфлікти, коріння яких сягає історичного минулого народів – за вплив на них боролися кілька могутніх держав: православна Росія, протестантська Німеччина,

мусульманська Туреччина, католицькі Австрія та Баварія, Угорщина. Постійні військові конфлікти породжували значні міграції населення. Наслідком цього є специфічне заселення величезних територій (поряд розташовані сербські, хорватські, боснійські, албанські села).

У країнах регіону великим є відсоток національних меншин, а в деяких із них сталося територіальне перемішування етносів (Боснія і Герцеговина, Хорватія, Сербія). У Болгарії до національних меншин належать турки (8 %), у Боснії і Герцеговині – серби (32 %), у Македонії – албанці (22 %), у Молдові – українці (14 %) і росіяни (13 %), у Румунії – угорці (9 %) і цигани (1,1 %), у Косово (серби – 8 %).

Більшість жителів регіону належить до індоєвропейської мовної сім'ї: слов'янська група (словени, хорвати, серби, чорногорці, македонці, боснійці (муслімани), болгари); албанська група (албанці); романська група (румуні, молдавани).

На півдні Болгарії, Північної Македонії та Албанії проживає незначна кількість турків, які належать до тюркської групи алтайської мовної сім'ї. На заході Румунії (Трансільванія) проживає багато угорців, що належать до фінно-угорської групи уральської сім'ї.

Релігійний склад. Переважна більшість населення сповідує християнство (православні – болгари, румуні, молдавани, серби, чорногорці, значна частина македонців, і католики – словени, хорвати, частина румунів і угорців) та іслам (албанці, косовські албанці, боснійці, турки). Албанія – єдина в Європі країна, у якій майже все населення – мусульмани.

Розміщення населення нерівномірне. Низька густина його простежується у найвищих районах Карпатських і Балканських гір, найвища – в долинах Дунаю і його приток: Сави, Драви, Тиси, Пруту.

Дедалі відчутніше впливає на розміщення населення урбанізація, пов'язана передусім з переміщенням сільських мешканців у міста. Це зумовлює високі темпи приросту міського населення, збільшення кількості нових міст, концентрування людей у великих містах, формування міських агломерацій. Проте за часткою міського населення, ступенем „зрілості” агломерацій, рівнем урбанізації сільської місцевості країни Південно-Східної Європи істотно відстають від більшості країн інших регіонів Європи. У деяких з них (Боснія і Герцеговина, Молдова, Албанія) понад 2/3 населення мешкає в сільській місцевості, переважно в маленьких селах. Найбільшою агломерацією є Бухарест (2,3 млн. осіб).

Трудові ресурси становлять понад 23,4 млн. осіб, з яких 15,6 млн. припадають на Румунію, Болгарію та Сербію. Дуже великою є зайнятість у сільському господарстві – 24 %, а в Албанії – 55 %, найвищий показник для

Європи, 38 % населення зайнято у промисловості, будівництві та транспорті, 38 % – у сфері послуг (один з найнижчих показників у Європі). Особливо скупчене населення в давніх індустріальних районах, столичних містах та їх околицях, районах інтенсивного землеробства.

Однією з важливих проблем є подолання соціально-демографічної та релігійно-етнічної кризи, яка виникла на теренах колишньої Югославії. Від цього багато в чому залежить демократичний розвиток деяких країн регіону.

4. Господарство. За рівнем соціально-економічного розвитку країни регіону належать до середньорозвинених. За структурою економіки переважають індустріально-аграрні країни.

Після Другої світової війни в усіх країнах регіону було насаджено адміністративно-командну систему. З часом поступово у більшості з них почали пробивати собі дорогу національні моделі розвитку (югославська, румунська), які попри адміністративно-командні методи управління допускали певний розвиток елементів ринку: наявність приватних селянських господарств, збереження приватного сектору в дрібному виробництві та роздрібній торгівлі, розвиток зовнішньоекономічних відносин з країнами ринкової економіки, залучення іноземних капіталів в економіку. Водночас в Албанії до початку 90-х років ХХ ст. зберігався господарський механізм сталінської моделі.

На початку 90-х років ХХ ст. країни регіону ступили на шлях економічних реформ, спрямованих на формування ринкової економіки. Однак темпи, глибина, результативність цих реформ у кожній із них мають свою специфіку. Передусім це залежить від досягнутого на початок реформ рівня розвитку елементів ринкової економіки, менталітету населення, ступеня відкритості економіки.

Ринкові механізми у країнах регіону формуються переважно еволюційно. Найпомітніших результатів домоглися Словенія, Румунія, Болгарія і Хорватія, що дозволило їм вступити до ЄС; найгірші показники економічного розвитку мають Албанія, Косово, Молдова, Сербія, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина. Насамперед це зумовлено військовими діями та їх наслідками на території цих країн. Відчутно стримують розвиток національних економік численні збиткові підприємства важкої промисловості та інших неконкурентоспроможних галузей, які залишилися від планової економіки. Даються взнаки і намагання уникнути соціальних потрясінь, які нерідко супроводжують радикальні реформи.

Промисловість. У всіх країнах регіону переважають галузі обробної промисловості – легка, харчова, деревообробна, машинобудування.

Енергетика базується переважно на ТЕС (працюють на кам'яному і бурому вугіллі) та ГЕС, побудованих здебільшого на гірських ріках і на Дунаї (наприклад, „Залізні ворота” в Румунії). Функціонують АЕС у Румунії (1 реактор, що дає 9 % електроенергії), Словенії (1 реактор, який виробляє 42 % електроенергії), Болгарії

(4 реактори, які виробляють 44 % електроенергії). Нафтопереробна промисловість розвинута в Румунії та Хорватії.

Чорна металургія найбільше розвинена в Румунії, Болгарії, Боснії та Герцеговині, які крім власної сировини, імпортують її зі Східної Європи (залізна руда – з України і Росії, вугілля – з Польщі та Чехії).

Кольорова металургія створена після Другої світової війни, ця галузь розвивається на власній сировині. Країни регіону виробляють мідь (Болгарія), свинець і цинк (Румунія, Болгарія), алюміній (Сербія, Хорватія, Боснія та Герцеговина).

Машинобудування є головною галуззю за сумарною вартістю продукції. Переважає загальне і середнє машинобудування. Серед продукції: автомобілі (Румунія (завод Dacia) – 194,8 тис. автомобілів, Словенія – 177,9 тис., Сербія – 14,1 тис.), морські судна (Румунія, Болгарія, Хорватія), електровози й тепловози (Румунія), електрокари (Болгарія), трактори (Румунія, Болгарія), верстати та електротехнічне устаткування (всі країни).

Хімічна промисловість значно розвинута в Румунії (добрива, сода, кислоти, оргсинтез), Болгарії (сода, парфумерно-косметичні вироби), Хорватії та Словенії (оргсинтез на імпортній сировині).

Лісова, деревообробна й меблева промисловість найбільш поширена в Румунії (на базі лісових масивів в Карпатах) та Словенії. Румунія є значним виробником меблів із натуральної деревини. Численні майстри виготовляють дерев'яні сировини.

Легка промисловість є традиційною галуззю економіки країн регіону. Її розвиток зумовлений наявністю місцевої сировини (вовни, шкіри, хімічних волокон) і значною кількістю трудових ресурсів. Розвинуті швейна, трикотажна, взуттєва, галантерейна галузі.

Харчова промисловість, будучи однією з найдавніших і традиційних, переробляє значну кількість сільськогосподарської продукції, виробленої в регіоні. Досить розвинутими є плодоовочеконсервна промисловість (у всіх країнах), виноробство (Болгарія, Молдова, Румунія), тютюнова (Болгарія, Молдова, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина), кондитерська (Сербія, Молдова, Хорватія), олійно-екстракційна промисловість на базі ефіроолійних культур (Болгарія традиційно посідає перше місце у світі за виробництвом трояндової олії).

Меблева, більшість галузей легкої та харчової промисловості працюють переважно на експорт.

Сільське господарство. Продуктивність та інтенсивність сільського господарства в регіоні загалом низькі. Найінтенсивніше воно на зрошуваних землях і спеціалізується переважно на вирощуванні теплолюбних культур.

Кліматичні умови сприятливі для рослинництва (обробляється 31,6% площі регіону). Тваринництву не вистачає кормової бази.

Рослинництво більш розвинуте в приморських районах та на родючих рівнинах. В усіх країнах значні площі займають зернові. Пшеницю вирощують переважно на родючих чорноземоподібних ґрунтах. Здавна однією з головних зернових та кормових культур є кукурудза. Ще й досі в окремих сільських районах хліб з кукурудзяного борошна та кукурудзяна каша (мамалига) є основою харчування. Найбільші врожаї кукурудзи збирають у Румунії, Молдові та Сербії. Повсюдно сіють ячмінь. На заплавлених територіях річок (особливо в Румунії) вирощують рис. Вимогливіші до опадів овес та жито поширені переважно у високогірних долинах. У південних районах колишньої Югославії у значних обсягах вирощують квасолю, яка є важливим продуктом тамтешніх національних кухонь. З технічних культур великі площі відведено під соняшник, за виробництвом якого Румунія належить до десятки світових лідерів. Багато його вирощують у Болгарії, Молдові, Сербії, Чорногорії.

Насадження олів поширені переважно на схилах пагорбів Адріатичного узбережжя (від 100 до 300 м над рівнем моря). Теплий клімат сприяє вирощуванню ефіроолійних культур (лаванди, м'яти, шавлії, троянди тощо). У Болгарії в Карлівській та Казанлицькій котловинах розташовані плантації славнозвісної казанлицької троянди. За виробництвом трояндової олії, один грам якої дорожчий від грама золота, Болгарія є світовим лідером. На Адріатичному узбережжі росте благородний лавр, листя якого використовують у харчосмаковій промисловості.

В усіх країнах вирощують цукровий буряк. Власного цукру цілком достатньо для потреб плодоконсервної промисловості. У регіоні сприятливі умови для вирощування тютюну. Лідером за обсягом його виробництва є Болгарія. У південних районах Північної Македонії та Албанії, де влітку багато тепла культивують бавовник.

Широким є асортимент овочів (помідори, цибуля, баклажани, капуста, перець та інші). Недостатня кількість опадів та високі температури обмежують вирощування картоплі, найбільші площі якої – в Словенії та на північному заході Хорватії.

У регіоні сприятливі умови для садівництва: вирощують яблука, груші, персики (Болгарія), черешні, сливи (Сербія, Боснія і Герцеговина). У кращі роки тут збирають до 50% світового врожаю сливи. Велику кількість її спрямовують на виробництво сливової горілки – ракії, а чорнослив є важливою статтею експорту.

Клімат Адріатичного узбережжя придатний для вирощування інжиру, цитрусових, айви, мигдалю, волоських горіхів. У країнах Дунайського басейну

великі плантації винограду. Переважають винні сорти, столовим найбільше уваги приділяють лише в Болгарії.

Тваринництво поступається рослинництву. Відчутну роль у ньому відіграє вівчарство, для якого використовують природні пасовища Карпат, Динарського нагір'я, Трансильванського плато та ін. Загальне поголів'я овець – 17 млн. Найбільш розвинуте тваринництво в Румунії (7,5 млн овець), яка за цим показником поступається в Європі тільки Великій Британії та Іспанії. В Албанії надають перевагу розведенню кіз.

Свинарство (13,7 млн. голів) – традиційна галузь лише у православних і католицьких частинах регіону, мусульманські країни цю галузь ігнорують. Поголів'я великої рогатої худоби невелике – до 7,5 млн голів. М'ясо-молочне скотарство є галуззю спеціалізації в Румунських Карпатах, на півночі Болгарії, у гірських районах Словенії та Хорватії.

За традицією в сільській місцевості Румунії, Молдови, Сербії, Чорногорії, Косово, Словенії поширене конярство. У підсобних господарствах селяни здавна розводять сільську птицю (курей, індичок, качок). Високопродуктивні птахівницькі комплекси розташовані навколо всіх великих міст.

Продукція сільського господарства регіону – одна з основних статей експорту.

Транспорт. Останніми десятиріччями в регіоні помітно зросла роль вантажного автотранспорту як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях.

Роль залізничного транспорту дещо знизилась. Загальна протяжність залізничних колій – 26911 км, з яких майже 35% електрифіковано.

Морський транспорт здавна відіграє головну роль у зовнішній торгівлі, а в Хорватії й Болгарії – ще й у каботажних (між портами однієї країни) перевезеннях. Швидко розвивається морський торговий флот у Хорватії, Болгарії і Румунії. Серед країн регіону виходу до моря не мають тільки Північна Македонія, Молдова, Сербія і Косово. Найбільшими портами є Рієка, Спліт, Дубровнік (Хорватія), Варна, Бургас (Болгарія), Констанца, Бреїла (Румунія), Дуррес (Албанія), Боснійський Брід (Боснія і Герцеговина), Копер (Словенія) тощо. Побудовано канал Дунай – Чорне море завдовжки 50 км, діє паромна переправа Варна (Болгарія) – Іллічівськ (Україна).

Повітряний транспорт розвивається особливо динамічно. Найефективніший він для перевезень на далекі відстані цінних малогабаритних вантажів. Розширюються обсяги міжнародних вантажних та пасажирських авіаперевезень. У регіоні функціонують 232 аеропорти.

Через територію Південно-Східної Європи проходить мережа *нафто- і газопроводів* із Росії, адриатичних портів (нафтопровід „Адріатика” від Рієки до

Белграда і Будапешта). Загальна довжина нафтопроводів – 4080 км, газопроводів – 14189 км.

Дедалі зростає транзитна роль регіону в сполученні між Західною Європою та Південно-Західною Азією.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Між країнами регіону існують тісні економічні зв'язки. Головні статті експорту:

- Албанія – овочі, фрукти, тютюн, метали, продукція легкої промисловості;
- Болгарія – машини, продукція харчової промисловості (тютюнові й консервні вироби, ефірні олії, вино) і сільського господарства (помідори, фрукти, виноград, тютюн, ефіроолійні культури, зокрема казанлицька троянда);
- Боснія і Герцеговина – залізна руда, чорні метали, алюміній, папір;
- Північна Македонія – чорні метали, хроміти, текстильні й тютюнові вироби, взуття, опійний мак, оливки;
- Молдова – овочі, плодови консерви, цукор, рослинна олія, вино;
- Румунія – трактори, нафтопродукти, устаткування, прокат, хімічні добрива, цемент, меблі, взуття, тканини, вино, овочі, фрукти, плодови консерви;
- Сербія – кольорові метали, лісоматеріали, овочі, фрукти, плодови консерви, взуття, текстиль;
- Словенія – автобуси, мотоцикли, електротехнічні вироби, побутові прилади, меблі, взуття, текстиль, фармацевтичні препарати;
- Хорватія – кам'яне вугілля, електротехнічні вироби, фармацевтичні препарати, текстиль, взуття;
- Чорногорія – промислові товари, м'ясо, машини і транспортні засоби.

В імпорті переважають пальне, промислові товари, устаткування тощо. Головними торговими партнерами є країни ЄС, Австрія, Німеччина, Італія, Туреччина та інші.

Україна експортує багато товарів у Молдову, Румунію та Болгарію, імпортує – переважно із Болгарії, Румунії, Молдови, Словенії.

Запитання до теми

1. Які особливості економіко-географічного положення країн Південно-Східної Європи?
2. Який ступінь забезпеченості природними ресурсами різних країн регіону?
3. Які чинники зумовили конфлікти у регіоні наприкінці ХХ ст.? як це впливає на економічний, соціальний і політичний розвиток країн регіону?
4. Які спільні та відмінні риси господарства країн регіону?
5. Які провідні галузі промисловості і сільського господарства країн регіону?
6. Яка спеціалізація країн Південно-Східної Європи у МТПП?

7. Які перспективи розвитку економічних відносин країн регіону з Україною?

Тема 8. ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.

Центральна Азія сформувалася у самостійний регіон в 90-х роках ХХ ст. внаслідок розпаду СРСР. Регіон охоплює 5 країн, які мають спільну пострадянську економічну спадщину, досить подібну політичну ситуацію, що іноді загострюється до збройних конфліктів, соціальні проблеми – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Особливість економіко-географічного положення – глибинне континентальне розміщення, віддаленість від океанів. Покращує географічне положення Казахстану і Туркменістану вихід до Каспійського моря. Регіон є єдиною ланкою між Європою і Далеким Сходом в Азії. Країни регіону безпосередньо межують Росією, Південно-Західної та Східної Азії. Лише вузька смужка території Афганістану відділяє їх від найбільших країн Південної Азії – Індії та Пакистану.

З розпадом СРСР новоутворені незалежні держави Центральної Азії стали ареною зіткнення політико-економічних інтересів мусульманського світу (Туреччина, Іран), з одного боку, і східноазіатського регіону (Китай, Південна Корея) – з іншого. Тривале співіснування країн регіону в межах колишнього СРСР зумовило багато спільних рис їх соціально-економічного розвитку.

Всі країни регіону входять до ООН і СНД, Казахстан і Киргизстан до Євразійського митного союзу.

2. Природні умови і ресурси здебільшого відносно сприятливі, але подекуди і несприятливі для життя населення. У Центральній Азії величезні площі займають напівпустелі та пустелі, малоприсадатні для життя і господарювання.

Рельєф. Територія регіону переважно знаходиться на підвищенні. Гірські масиви та плоскогір'я займають 3/4 її території. Найбільші гірські ділянки оточують схід і південь регіону (Тянь-Шань, Памір, Алтай, плоскогір'я Казахський дрібносопковик). Найвисокогірнішим масивом регіону є Памір (найвища точка – пік Комунізму, 7495 м). У горах Середньої Азії зареєстровано понад 7000 льодовиків загальною площею майже 20 тис. км². Характерна висока

сейсмічність. Рівнини мають алювіальне й акумулятивне походження, розташовані переважно в долинах рік і поблизу морських берегів. Північна частина Казахстану розташована в межах Західно-Сибірської рівнини. У південній частині регіону розташована велика Туранська низовина (рівнина), для якої характерне чергування акумулятивних низовин і рівнин зі столовими плато (найбільше з яких – Устюрт). На поверхні рівнини переважають полино-солянкові, псамофітні та ефемерні пустелі, які використовують як пасовища.

Кліматичні умови різноманітні. Територія регіону розташована в межах помірного і субтропічного кліматичних поясів. На більшій частині регіону клімат континентальний і різкоконтинентальний. Особливо контрастними є температури дня й ночі, літа й зими, що властиво континентальному типу клімату. Температури липня $+30^{\circ}$ $+40^{\circ}$ С, взимку на півночі Казахстану можуть опускатися до -30° С. Найменше випадає опадів у пустелях (до 100 мм на рік), у горах до 1500 мм.

Ріки і озера. Найбільші річки Казахстану – Іртиш (довжина в межах країни – 1770 км), Ішим (1400), Урал, Тобол. Середня Азія – область внутрішнього стоку. Найбільші річки, які впадають в Аральське море – Сирдар'я і Амудар'я. Інші великі ріки – Атрек, Теджен, Мурзаб, Талас, Чу. Багато малих і середніх рік влітку пересихають.

Територію Казахстану і туркменістану омиває Каспійське море, яке є найбільшим озером у світі. З 1978 р. відбувається масовий підйом рівня озера із середньою швидкістю 13—14 см на рік. За цей час його рівень збільшився на 2,5 м, внаслідок чого берегова смуга пролягла ще на 20—40 км. На сході від Каспійського моря, у піщаній пустелі, знаходиться Аральське море, що займало у середині 30-х років ХХ ст. площу у 65 тис. км² (нині від нього залишилося майже 36,5 тис. км²). У південних пісках Центрального Казахстану розташоване велике о. Балхаш (має прісну західну акваторію і солону східну) площею 1 тис. км². Загалом у Казахстані нараховується понад тисячу озер, загальна площа яких перевищує 45 тис. км². У Киргизстані розташоване озеро Ісси-Куль.

Середня Азія багата на підземні води, значна кількість яких витрачається на живлення поверхневого стоку, забезпечення потреб населення та зволоження пасовищ.

У Центральній Азії обмеженість запасів води зумовила створення широкої мережі іригаційних споруд, за допомогою яких здійснюється регулювання водостоків. З метою зрошення споруджено більше 30 великих і багато магістральних зрошувальних каналів, у тому числі таких, як Чуйський, Північний і Великий Ферганські, Аму-Бухарський, Каршунський, Гіссарський тощо. Унікальний Каракумський канал (завдовжки 1200 км) побудований у 1954 р. і простягається через південну частину пустелі Каракум.

Мінеральні ресурси багаті і різноманітні. Серед країн регіону найкраще забезпечений мінеральними ресурсами Казахстан, за запасами деяких з них займає провідні позиції у світі (хром, марганець, азбест). Паливні ресурси представлені великими покладами кам'яного і бурого вугілля (140 млрд. т). У Західному Казахстані (Прикаспійська низовина) знаходяться поклади нафти й газу. Наявні великі родовища рудних ресурсів, особливо залізних руд (16 млн. т), мідних руд (Казахський дрібносопковик, Рудний Алтай), поліметалевих і нікель-кобальтових руд, рідкісних металів. Видобувають боксити, срібло й золото. Казахстан багатий на різноманітну хімічну та нерудну сировину (фосфорити, калійна та кам'яна сіль, вапняки, доломіти тощо).

На території Туркменістану (узбережжя Каспію) є поклади нафти. Газ (родовище Газлі в Узбекистані, східні райони Туркменістану). Вугільні ресурси Середньої Азії невеликі, найбільше їх зосереджено в Киргизії і Таджикистані. Рудні поклади представлені родовищами поліметалів і рідкісних руд (Узбекистан і Таджикистан), сурми і ртуті (Киргизія). Алюмінієва сировина розвідана в Ферганській (Узбекистан) і Гісарській (Таджикистан) долинах. Нерудні корисні копалини представлені мірабілітом (глауберова сіль) (затока Кара-Богаз-Гол у Туркменістані).

Лісів у регіоні дуже мало. Вони займають лише 5% території регіону, здебільшого представлені хвойними породами, хоча у горах зустрічаються береза, осика, яблуня та арчевники. У Казахстані багато лісів (9 млн га) припадає на саксаульники. На решті території поширена різнотравно-злакова, полинно-злакова, полинно-солянкова і пустельна рослинність

Природно- рекреаційні ресурси. Країни характеризуються потенційно високими рекреаційними ресурсами для розвитку туризму і оздоровлення: гори, озера, мінеральні джерела і лікувальні грязі, чудові мальовничі ландшафти і пам'ятки природи, велика піщана пляжна смуга на узбережжі, тепле море, іонізоване повітря тощо. В кожній країні створені заповідники і національні парки.

3. Населення. У регіоні проживає 73,6 млн осіб (2020): максимальна кількість – в Узбекистані (33,5 млн), мінімальна – у Туркменістані (5,9 млн).

Демографічні особливості. У Центральній Азії традиційно природний приріст населення досить високий (1,5 %). Статеві-віковий склад населення країн Середньої Азії характеризується такими показниками: дітей до 15 років – 29 %, осіб віком старше 65 років – 5 % . Жінки чисельно переважають над чоловіками (відповідно 51 % та 49 %).

Расовий склад. Казахи та киргизи представляють південносибірську змішану расову групу з чітко вираженими монголоїдними рисами і слабкими елементами європеїдності. Туркмени, частково узбеки і таджики, належать до

середньоазіатської змішаної расової групи, в якій риси монголоїдності на фоні європеїдної раси виражені дуже слабо.

Етнічний склад населення дуже строкатий. У країнах регіону проживають представники таких етнічних сімей: алтайська сім'я: тюркська група (казахи, киргизи, туркмени, узбеки, каракалпаки, уйгури, татари); індоєвропейська сім'я: іранська група (таджики); слов'янська група (росіяни, українці, білоруси – іммігранти у Центральній Азії); германська група (німці);

Релігійний склад. Більшість жителів Центральної Азії є мусульманами-сунітами. Православ'я поширене серед росіян, українців, білорусів. Протестантами є німецькі поселенці в Казахстані та Середній Азії.

Розміщення населення. Населення розміщене вкрай нерівномірно, що зумовлено несприятливими природними умовами для життя (Центральна Азія, деякі райони Казахстану, Туркменістану, Узбекистану, де на великих пустельних територіях відчутним є дефіцит води). Райони давньої зрошувальної культури в Середній Азії заселені особливо густо. Так, у Ферганській долині густота населення становить 200-250 осіб/км². Найгустіше заселені долини, оазиси, передгірські зони, долини рік й іригаційних каналів, які мають сприятливі умови для господарювання. Казахстан – малозаселений край, середня густота населення становить 6,1 особи/км². Населення розміщене нерівномірно. Більша його частина зосереджена у периферійній смузі вздовж південних, східних і північних кордонів. Слабо заселені Західний і Центральний Казахстан.

Рівень урбанізації невисокий – в середньому по регіону 48 %. У Казахстані він найвищий – 58 % міських жителів, в Туркменістані – 52 %, Узбекистані – 51%. Сільське населення переважає в Киргизстані (34 %) і Таджикистані (26 %).

Найбільші міста регіону: Ташкент (2,3 млн мешканців); колишня столиця Казахстану Алмати (1,9 млн), Нур-Султан (1,1 млн), Шимкент (1.0 млн), Ашхабад, Бішкек, Караганда, Актобе, Тараз, Павлодар, Усть-Каменогорськ, Сямей, Самарканд, Фергана, Бухара та ін. Оскільки міста виникали у радянські часи, вони майже повністю зберігають європейський архітектурний і культурний вигляд, азійський вплив помітний лише на півдні регіону. Для степової і лісостепової зони характерні великі сільські селища, у пустелях і напівпустелях переважають дрібні поселення.

Трудові ресурси. В країнах регіону помітними є відмінності щодо кількості та якості трудових ресурсів, рівня їх використання. У країнах Центральної Азії з їх особливою демографічною ситуацією, яка характеризується високими темпами приросту населення і значною кількістю молоді, специфічним розумінням ролі жінки в суспільстві, завжди існували проблеми з працевлаштуванням молодих людей та жіночого населення. Специфіка економіки середньоазіатських країн зумовила переважання зайнятості населення в сільському господарстві (44-55 %).

У промисловому секторі економіки зайнято лише 15-20 % економічно активного населення. В Казахстані у сфері послуг працюють понад 50 % зайнятих, у промисловості – 30%, у сільському, лісовому та рибному господарстві – 20 %. У промисловому виробництві зайняті переважно росіяни, серед селян і керівників домінують казахи.

4. Господарство. Країни регіону значно різняться за рівнем соціально-економічного розвитку, про що, зокрема, свідчать показники ВВП на душу населення. Найрозвинутішою країною регіону є Казахстан (ВВП на душу населення у 2018 р. — 24230 дол.). За ним ідуть Туркменістан (18460 дол.), Узбекистан (7230 дол), Таджикистан (4040 дол), Киргизстан (3780 дол).

Казахстан – індустріально-аграрна країна. Господарський комплекс країни має у своїй структурі потужний сировинний базис та високий рівень розвитку добувних галузей, зокрема паливно-енергетичних, розвинуту важку індустрію. Однак досить невисоким є інфраструктурне освоєння багатьох районів (транспорт, будівельна інфраструктура, енергетика, водопостачання). Це ускладнює розвиток продуктивних сил Казахстану.

У країнах Середньої Азії внаслідок пізнього промислового освоєння цих територій у структурі їх господарств помітні певні диспропорції. Низькою є частка промисловості порівняно із сільським господарством, високою – частка добувних галузей порівняно з обробними. В усіх середньоазіатських країнах держава й досі суттєво впливає на економіку через великі промислові, транспортні, енергетичні, фінансові та інші підприємства, що належать державі, а також практикують такі неринкові методи, як субсидування окремих виробництв, повний адміністративний контроль за цінами і валютними операціями.

Рівень життя місцевого населення визначається низькими прибутками і великою залежністю від продуктів харчування власних родинних господарств. Нині різко посилюється соціальна нерівність і зубожіння населення. Внаслідок приватизації значна, а нерідко й основна частина виробництва припадає на недержавні підприємства. їх частка у ВВП країн коливається на рівні 1/3—2/3. Значна питома вага державної власності в країнах залишається в галузях інфраструктури (енергетиці, транспорті, зв'язку) та ВПК.

З другої половини 90-х років ХХ ст. у країнах регіону почалися стабілізаційні процеси. Повсюдно було подолано інфляцію. Сприятливі тенденції економічного розвитку спостерігаються в Узбекистані та Казахстані. Тому економічне зростання у них не набуло стійкого характеру. Важливі зміни відбулися і в структурі підприємницького капіталу. Для цього в усіх країнах було прийнято сприятливі для іноземних інвестицій закони, які стосуються оподаткування, розпорядження прибутками тощо. Проте для іноземних інвесторів, крім правового режиму, не менш важливими є політична стабільність

країни, реальна захищеність капіталів, загальний стан економіки і споживчого ринку, які у багатьох країнах й досі є проблематичними.

Попри це рівень іноземних інвестицій є досить відчутним. Перше місце серед країн СНД за показником прямих іноземних інвестицій посідає Казахстан, де понад 80 % промисловості контролюється іноземними корпораціями. Найпривабливіші для них нафтова галузь, видобуток кольорових металів, будівництво нафто- і газопроводів.

Крім традиційних експортерів капіталів (США, Японія, країни Західної Європи), значний інтерес до центральноазіатських країн останнім часом виявляють Південна Корея, Китай та Туреччина. Країни регіону активно використовують міжнародні кредити. Однак сплата державних боргів стає обтяжливою статтею витрат.

У МГПП регіон виділяється передусім (Казахстан) галузями видобувної промисловості, паливно-енергетичного комплексу, важкої індустрії (металургія, основна хімія, важке машинобудування). Швидкими темпами розвивається текстильна промисловість (країни Середньої Азії). У сільському господарстві переважає вирощування зернових та олійних культур (Казахстан), бавовни, рису та баштанних культур (країни Середньої Азії), тваринництво спеціалізується на м'ясо-молочному скотарстві та вівчарстві.

Промисловість. Однією з особливостей промисловості країн регіону є переважання сировинної орієнтації порівняно з галузями обробної промисловості.

Гірничовидобувна промисловість посідає помітне місце в економіці регіону. Тут видобувають багато різноманітних рудних і нерудних копалин: залізну руду, мідь, нікель, поліметали, вольфрам, молібден, олово, кобальт, азбест, тальк (Казахстан). Узбекистан і Туркменістан останнім часом значну увагу приділяють нафтогазовидобуванню з орієнтацією на експорт.

Паливно-енергетичний комплекс. Казахстан володіє такими паливно-енергетичними ресурсами, як вугілля, нафта, газ, гідроенергоресурси, горючі сланці, гідротермальні води. У Шимкен ті та Атирау працюють великі нафтопереробні заводи. У 2019 р. виробництво електроенергії становило 66,8 млрд. кВт-год., з яких 85 % використовується для потреб країни, а 15 % експортується до Росії. Більша частина електроенергії (86 %) виробляється на 37 ГЕС. ГЕС розташовані на ріках Іртиш (Усть-Каменогорська, Бухтармінська) та Ілі (Капчагайська), на гірських річках Тянь-Шаню (Алматинський каскад ГЕС), що задовольняють 13 % потреб країни. Біля м. Актау (колишнє Шевченко) функціонує перша в країні АЕС на швидких нейтронах. У Киргизії і Таджикистані найбільшою є частка ГЕС (96 %), а в Туркменістані і Узбекистані – ТЕС (92 %)

Металургія. Підприємства чорної металургії працюють на власних рудах і паливі; зосереджені Теміртау, Кустанаї (Казахстан). Кольорова металургія

представлена переробкою поліметалевих руд, виробництвом міді та свинцю (Казахстан), Також виплавляють золото (Узбекистан, Киргизія), молібден, вісмут, стронцій, ртуть, срібло, титан, магній.

Машинобудування. Місцеві потреби задовольняються власною сировиною. Переважає випуск гірничошахтного устаткування (Казахстан), сільськогосподарських машин (Казахстан), засобів електроніки й енергетичних машин (Узбекистан). Ташкент, Бішкек (бавовнозбиральні комбайни). За участі автоконцернів Східної Азії розвивається автомобілебудівна галузь Узбекистана — 95,8 тис. шт. Новою галуззю є виробництво електро- й радіотехнічної апаратури, електроніки, телевізорів. Загалом розвинене недостатньо.

Хімічна промисловість. Розвиток хімічної промисловості Узбекистана підпорядкований інтересам бавовництва. Тут виробляють переважно азотні та фосфатні добрива. У Таджикистані на базі дешевої електроенергії – енергоємна хімія (виробництво рідкого хлора, фреонів, хлорного вапна, а також товарів побутової хімії). В Казахстані на базі фосфоритів Каратау створений потужний гірничо-хімічний комбінат з видобутку і збагачення фосфоритів. В Жамбилі виробляють жовтий фосфор, а в Шимкенті – широкий асортимент фосфорної продукції.

Цементна промисловість розвинута у Казахстані (Караганда, Шимкент, Семипалатинськ, Усть-Кам'яногірськ тощо) та інших країнах регіону.

Легка промисловість. Галузь складна за структурою та значна за обсягом виробництва продукції. Домінує передусім група галузей, що забезпечують населення предметами споживання: бавовняна, вовняна, швейна, трикотажна. Здавна на північних територіях розвинуті вичинка шкіри, овчини, виробництво валяного і шкіряного. Швейні фабрики діють майже в усіх великих промислових центрах. У Середній Азії значне місце посідає первинна обробка сировини: бавовни-сирцю, шовку-сирцю, вовни, каракульських смушок. У Казахстані та країнах Середньої Азії розвинута килимова промисловість.

Харчова промисловість. Галузь представлена розвинутими борошномельною, м'ясною, маслосироробною галузями (Казахстан). У Середній Азії розвинуті плодоовочева та олійножирова галузі.

Сільське господарство. Складні агрокліматичні умови більшої частини регіону зумовили осередковий розвиток сільського господарства в найбільш сприятливих для цього районах: на сході, півдні та півночі Казахстану, в оазисах та родючих долинах Середньої Азії. В Казахстані провідною галуззю є тваринництво, країнах Середньої Азії – рослинництво.

Рослинництво. У зоні різнотравно-злакових степів із чорноземами й темно-каштановими ґрунтами (Казахстан) вирощують яру пшеницю сильних сортів із

найкращими хлібопекарськими якостями. У значних обсягах рис вирощують на зрошувальних землях країн Середньої Азії.

Серед технічних культур кожний підрайон має свої пріоритети: на півночі Казахстану найважливішою технічною культурою є соняшник; на сході та на південному сході Казахстану переважають цукровий буряк та тютюн. Основою економіки країн Середньої Азії є бавовняний комплекс. Врожайність бавовнику – одна з найвищих у світі, понад 28 ц/га. Він займає 40 % посівних площ і понад 60% – зрошувальних земель. Бавовництво є фондовою й трудомісткою галуззю (1т бавовнику-сирцю містить 330—350 кг волокна й 600—620 кг насіння), що потребує іригаційної підготовки площ, їх інтенсивного поливу і обробки, механізації й хімізації. Найбільш трудомісткою операцією – збирання бавовнику – вже механізовано на 70 %. Однак найцінніші довговолоконні його сорти становлять лише 10 % загального виробництва культури і не задовольняють потреб господарства. У Киргизстані серед технічних культур переважають площі цукрового буряку і тютюну.

На сході та південному сході Казахстану, в східній частині Середньої Азії вирощують різноманітні овочі, баштанні культури. У країнах регіону є значні масиви фруктових садів, де переважають яблуні, абрикоси, персики, гранати, інжир, волоський горіх. У гірських районах Центральної Азії значний збір фісташкових горіхів.

Традиції мусульманського способу життя забороняють вживати вино, тому серед сортів винограду переважають столові, а також ті, з яких виробляють родзинки.

Тваринництво має багатогалузевий характер. Окремі господарства займаються шовківництвом. Важлива галузь тваринництва регіону – вівчарство. У центрі й на заході розводять м'ясо-сальних, на півдні – каракульських і тонкорунних овець. Киргизія, Казахстан і Туркменістан активно займаються конярством (всесвітньо відомі ахалтекінські скакуни з Туркменістану). На пустельних територіях переважає розведення верблюдів. У центральних та південних районах Казахстану та в усіх країнах Середньої Азії через релігійну заборону на вживання свинини не отримало розвитку свинарство.

Залежно від кормової бази, особливостей утримання худоби і породного складу стада спеціалізація його різниться в окремих частинах регіону: молочно-м'ясну худобу найбільше розводять у господарствах, розташованих поблизу промислових центрів і в основних сільськогосподарських зонах; м'ясна худоба переважає в посушливих районах Центральної Азії

Транспортна система регіону недостатньо розвинена. Більшість вантажів і пасажирів припадає на залізничний транспорт. На півночі залізнична мережа є складовою російських залізниць. Транссибірська, Південносибірська і Казахська

залізниці перетинають всю країну, а Оренбурзька гілка доходить до Ташкента. У 1991 р. було відкрито залізницю, що пов'язала Казахстан з Китаєм, у 1993 р. – з Іраном і Туреччиною через Туркменістан. Однак і досі відсутні зручні шляхи для транспортування вантажів у межах регіону.

По всій Центральній Азії відіграють велику роль у перевезеннях на короткі та середні відстані *автомобільні дороги*.

Морський транспорт розвинений лише в Казахстані і Туркменістані. Переправа Туркменбаші (Туркменістан) – Баку здійснює перевезення бавовни, нафти, зерна, прісної води.

Підвищується значення *авіаційного* транспорту, особливо в місцевих авіаперевезеннях. У деяких районах – це єдиний регулярний вид зв'язку.

У системі транспортного сполучення регіону важлива роль належить *трубопроводному* транспорту. Мережа нафто- і газопроводів прокладена із Казахстану і Середньої Азії в європейські країни. Загальна довжина нафтопроводів у Казахстані та країнах Середньої Азії становить 12 473 км, газопроводів – 26 976 км. Створено Каспійський трубопровідний консорціум за участю компаній «Лукойл», «Роснафта», «Транс-нафта» (Росія), «Мобілойл», «Шеврон» (США), «Аджип» (Італія) і «Бритіш газ» (Велика Британія).

На території Казахстану діє космічний комплекс «Байконур», який Росія взяла в оренду на 50 років. У країнах регіону зберегли своє значення гужові та в'ючні перевезення.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки Країни регіону активно здійснюють, хоч і різною мірою, зовнішньоекономічну діяльність.

Головні статті експорту:

- Казахстан – кам'яне вугілля, нафта, хроміти, чорні та кольорові метали, зерно, шкіра, вовна;
- Киргизстан – кольорові метали, електротехнічні вироби, цукор-пісок;
- Таджикистан – бавовна, продукція сільськогосподарського виробництва;
- Туркменістан – природний газ, вовна, бавовна, сухофрукти, овчина;
- Узбекистан – фрукти, виноград, баштанні культури, мінеральні добрива, цемент, овчина, бавовна і бавовняні тканини, кольорові метали тощо.

Імпортують машини і устаткування, сировинну продукцію переважно ліс і лісоматеріали, цукор, масло, чай, зерно та ін.

Головні торговельні партнери – Росія, Китай, країни ЄС.

Запитання до теми

1. За якими принципами країни Центральної Азії об'єднані в регіон?
2. Як забезпечені країни регіону природними ресурсами?
3. Яка сучасна демографічна та етнополітична ситуація в країнах Центральної Азії?
4. З чим пов'язані диспропорції у розвитку господарства країн регіону?

5. Які особливості та спеціалізація сільського господарства в окремих країнах Центральної Азії?
6. Які причини труднощів у розвитку транспорту та їх негативні наслідки для регіону?
7. Які основні проблеми в економіці регіону? Як це впливає на зовнішньоекономічні зв'язки країн?

Тема 9. ПІВДЕННО-ЗАХІДНА АЗІЯ

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальна характеристика регіону. Економіко-географічне положення.

До складу регіону входять 19 країн, на які припадає до 17 % території Азії та майже половина її держав – Азербайджан, Афганістан, Бахрейн, Вірменія, Грузія, Ємен, Ізраїль, Ірак, Іран, Йорданія, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина. Займає він півострів Мала Азія, Вірменське та Іранське нагір'я, частково Великий і Малий Кавказ, Месопотамію, Палестину, Аравійський півострів і острів Кіпр.

Країни регіону мають давню історію і такі особливості:

– розташування на «жвавому місці» – стику трьох частин світу: Азії, Європи й Африки, межування з країнами регіонів Південна та Південно-Східна Європа, Північна Африка, Північна та Центральна і Південна Азія;

– більша частина території регіону омивається морями: Середземним, Чорним, Червоним і Каспійським морем-озером, а також Перською затокою Аравійського моря. За доступністю суші з моря регіон поступається тільки Європі;

– наявність найдавніших центрів цивілізації, де ще 10 тис. років тому існували землеробство і скотарство, 6 тис. років тому – іригація і приблизно тоді ж зародилася металургія (виплавка міді). На території регіону виникли найдавніші рабовласницькі державні утворення: Давньовавилонське царство у Месопотамії, Елам у Західному Ірані, Хетська держава у Малій Азії, фінікійські міста-держави у Леванті, Маїн та Саба у південно-західній частині Аравії, Урарту на Вірменському нагір'ї тощо, де розвивалися художні ремесла, монументальне зодчество, писемність, література, наука;

– давні традиції політичної інтеграції країн регіону. Протягом сторіч вони входили до складу могутніх державних утворень (арабські халіфати, Османська імперія). Дотепер, особливо у фундаменталістському середовищі, живі ідеї єдиної арабської держави;

– належність більшості країн до ядра ісламського світу. Іслам виник тут на початку VII ст. у західній частині сучасної Саудівської Аравії і поширився насамперед у країнах регіону. Нині головні центри, найбільші духовні святині ісламу розташовані саме тут. Крім ісламу, регіон є батьківщиною християнства, іудаїзму та ряду інших місцевих релігій;

– політична напруженість у регіоні, який є найбільшим світовим імпортером зброї. За кількістю національно-релігійних конфліктів і осередків напруженості він не має собі рівних у світі. Вже більше півстоліття триває конфлікт між євреями Ізраїлю та арабами Палестини. Невирішеною залишається курдська проблема. Греко-турецькі суперечки розділили надвоє Кіпр. «Гарячими точками» залишаються Сирія, Ірак, Ліван, Афганістан тощо.

Усередині регіону виділяють декілька субрегіонів: Близький Схід, Середній Схід, Закавказзя, Левант (у вузькому значенні – Сирія, Ліван, а в широкому – Середземноморське узбережжя Азії). Також поширена самоназва арабських країн Сходу – Машрик.

Країни регіону входять до ООН, ЛАД, ОПЕК (Ірак, Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ). Туреччина з 1955 р. входить до НАТО, а з 1961 р. – до ОЕСР, Кіпр з 2004 р. є членом ЄС

2. Природні умови і ресурси. Південно-Західна Азія охоплює значну частину Близького і Середнього Сходу, півострови Мала Азія та Аравійський, Закавказзя, Вірменське й Іранське нагір'я, Месопотамію, острів Кіпр і низку невеликих островів Перської затоки та Червоного моря.

Для регіону характерна значна гористість альпійського віку, висока сейсмічність, свідченням чого є землетруси у Вірменії, Туреччині, Ірані тощо. Найбільші *гірські системи* регіону – Кавказькі гори, Іранське й Анатолійське (Малоазіатське) нагір'я. Хребти Кавказу мають альпійські форми рельєфу. Вершини деяких із них досягають понад 5000 м висоти (Ельбрус – 5642 м, Дихтау – 5203 м, Казбек – 5033 м). Найбільше за площею у світі (2,7 млн км²) Іранське нагір'я сформувалося внаслідок альпійського і більш раннього орогенезу. Великі внутрішні плоскогір'я (заввишки від 500 до 2000 м) оточені окраїнними дугами хребтів. Внутрішні плоскогір'я становлять собою безстічні западини з великими пустелями й озерами, що пересихають. Анатолійське (Малоазіатське) нагір'я займає територію Туреччини і має довжину до 1200 км, ширину до 600 км, переважаючи висоти 800-1500 м. Внутрішня частина нагір'я зайнята Анатолійським плоскогір'ям, на півдні розташовані гори Тавр. До великих гірських систем регіону також належать Гіндукуш, Загрос, Ельбурс, Хіджаз, Асир, Мекран, Оманські, Сирійські, Туркмено-Хорасанські гори та ін.

Найбільша *низовина* регіону – Месопотамська, що розташована у долинах річок Тигр та Євфрат і є одним із великих зрошуваних оазисів світу.

Клімат дуже жаркий і сухий. Регіон розміщений у субтропічному і тропічному поясах. Велика частина території – сухі степи, напівпустелі й пустелі. У центрі й на півдні Аравійського півострова температури сягають +55° С. Лише на узбережжях Чорного і Середземного морів розташована зона твердолистяних лісів й чагарників, а в Туреччині, Грузії, Азербайджані та Ірані є невеличкі ділянки вологих субтропіків (Колхіда, Ленкорань).

Гідромережа регіону порівняно густа у горах, дуже розріджена на рівнинах. Великі ріки: Тигр, Євфрат, Кура, Ріоні, Амудар'я, Пяндж, Кизил-Ірмак та ін. Чимало малих і середніх рік закінчується у безстічних басейнах або зникає у пісках.

На *озера* багаті переважно гірські території Кавказу, Малоазіатського нагір'я, де розташовані мальовничі тектонічні озера Севан, Ріца, Ван, Туз, Урмія. Особливо виділяється Мертве море (безстічне озеро), яке розташоване у тектонічній западині Гхір на території Ізраїлю та Йорданії і є найсолонішим водоймищем суходолу на земній кулі. Довжина його – 76 км, ширина – від 4,5 до 15 км, площа – майже 1 тис. км². Рівень води в ньому на 392 м нижчий від рівня Світового океану. Вміст солей у воді Мертвого моря за відсутності стоку і великого випаровування – 260-270 % (в окремі роки – до 310 %). Це всесвітньо відомий курорт.

У регіоні зосереджені одні з найбільших *пустель* світу: Руб-ель-Халі (на південному сході Аравійського півострова, площа – до 650 тис. км²), Великий і Малий Нефуд, Сирійська пустеля, Деште-Лут, Деште-Кевір та ін. Усі пустелі вкриті величезними піщаними барханами.

Мінеральні ресурси. Головне багатство – нафта й газ. Запаси нафти оцінюються у 50 млрд т (60 % запасів світу), щорічне видобування – майже 1 млрд т (40 % світового видобутку). Запаси газу – понад 10 трлн м³ (30 % запасів світу), щорічний видобуток – до 10 % світового. На шельфі поблизу Катару знайдено найбільше у світі родовище газу «Північний намет». Більшість країн входить до ОПЕК (Іран, Ірак, Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, ОАЕ). У країнах Перської затоки найнижчі у світі витрати на видобуток і найвища продуктивність праці у нафто- і газовидобувних галузях, що є наслідком сприятливого для видобутку залягання сировини. Собівартість нафти – одна з найнижчих у світі. Регіон багатий і на інші корисні копалини, що використовуються переважно для місцевих потреб: фосфорити (Йорданія, Сирія, Іран), мідь (ОАЕ), золото (Саудівська Аравія), сірка (Іран, ОАЕ), кам'яна сіль (Ємен), калійна сіль (Ізраїль), хром (Туреччина), горючі сланці (Йорданія).

Водні ресурси дуже обмежені. Через гостру нестачу прісної води у країнах Аравійського півострова налагоджене опріснення морських вод (до 30 заводів в ОАЕ, Саудівській Аравії, Кувейті). Саудівська Аравія – найбільший у світі

виробник опрісненої води. Діючі опріснювальні установки забезпечують до 70 % потреб у прісній воді, а загальна протяжність водоводів перевищує 30 тис. км. Світовою популярністю користуються теплі мінеральні джерела Памуккале в Туреччині, мінеральні води Г Грузії (Боржомі, Цхалтубо) та ін.

Лісові ресурси обмежені. Середня лісистість – 7,1 %. У деяких країнах через переважання пустель і напівпустель цілком відсутня лісова рослинність (Бахрейн, Кувейт, Йорданія, Афганістан, Катар, Ємен, ОАЕ, Саудівська Аравія). Багата субтропічна і гірська флора характерна для Грузії (лісові площі займають 44 % території, де поширені такі цінні породи, як самшит, тис, волоський горіх), Кіпру (15 %), Туреччини (13 %), Азербайджану (13 %), Вірменії (12 %).

Розташування на межі трьох частин світу (Азії, Африки, Європи) та перехресті важливих морських комунікацій (Босфор і Дарданели, Суецький канал, Баб-ель-Мандебська протока), наявність різноманітних, а подекуди унікальних природних ландшафтів та багатющих нафтових родовищ надають Південно-Західній Азії велике економічне й стратегічне значення.

3. Населення. У південно-західноазіатських країнах мешкають понад 404 млн осіб (2020). Більше 80 % населення регіону проживає у Туреччині, Ірані, Іраку, Афганістані, Саудівській Аравії. Максимальна чисельність його в Ірані (84,28,6 млн осіб), мінімальна – у Кіпрі (1,2 млн осіб).

Демографічні особливості. Вплив ісламу на життя більшості країн позначився і на демографічних показниках: простежується швидке зростання населення, «демографічний вибух». Показники народжуваності дуже високі – 20-35 % на рік. Середні щорічні темпи приросту населення 1,6 % . Максимальні значення спостерігаються в Афганістані (2,7 %), Омані (2,7 %), Ємені (2,4 %), Іраку (2,3 %), Йорданії (1,8 %), що є одним із найвищих показників у світі; мінімальні – в Грузії (0,0 %), Вірменії (0,3 %), на Кіпрі (0,4 %). Смертність за останні десятиріччя знизилася, а середня тривалість життя зросла. Рівень дитячої смертності в окремих країнах ще дуже високий, наприклад в Афганістані – майже 150-200 ‰ на рік (один із найвищих у світі).

Чоловіки чисельно переважають над жінками – 53 % населення. У всіх мусульманських країнах діти і молодь у віковій структурі населення становлять 30 %. Кількість літніх людей у регіоні незначна (6 %), але спостерігається тенденція до її збільшення за рахунок зростання тривалості життя. У чоловіків вона становить 73 роки, у жінок – 77 років (2020).

Расовий склад. Переважна більшість населення регіону належить до південної расової групи великої європеїдної раси. Виділяється значною пігментацією шкіри, темним, переважно чорнявим хвилястим волоссям, темними (карими та чорними) очима.

Етнічний склад дуже строкатий і представлений кількома мовними сім'ями: семіто-хамітська сім'я (арабське населення регіону, євреї Ізраїлю); алтайська сім'я (турки, азербайджанці, турки-кіпріоти); картвельська сім'я (грузини) та індоєвропейська сім'я (іранська група – перси, курди, белуджі, пуштуни; вірменська група – вірмени; грецька група – греки-кіпріоти).

У кожній країні проживають національні меншини. Зокрема, понад 50 % азербайджанців світу зосереджено в Ірані (Іранський Азербайджан); курди становлять 20 % населення Туреччини та Іраку, багато їх в Ірані та Сирії; в Грузії, Вірменії та Азербайджані значна кількість росіян; в Афганістані 25 % населення припадає на таджиків, що мешкають на півночі країни; у Лівані 4 % вірмен; у Бахреїні, Катарі, ОАЕ, Кувейті корінне населення становить всього 50-60 % , а решта – іноземні робітники з інших країн регіону.

Релігійний склад. Більшість населення сповідує іслам різних напрямів: сунізм (переважна частина ісламських країн), шиїзм (Іран, частково Ірак, Азербайджан, Ємен), ваххабізм – Саудівська Аравія, хариджизм (ортодоксальний іслам) – Оман. Регіон є батьківщиною ісламу. На його території містяться святі для кожного мусульманина міста – Мекка (найсвятіше місто в ісламі), де, за легендою, народився Мухаммед, і «місто пророка» – Медина., Паломництво сюди є одним із п'яти «стовпів» ісламу. Значну роль у житті деяких мусульманських країн регіону, особливо в Ірані, відіграє ісламський фундаменталізм.

Євреї Ізраїлю сповідують іудаїзм – офіційну релігію в державі, хоча законодавчо це не підтверджено. Проте вплив рабинату на внутрішнє життя ізраїльського суспільства дуже великий. Рабини контролюють питання шлюбу і сім'ї, оскільки лише вони уповноважені оформляти акти цивільного стану, стежать за дотриманням кашрута (правил приготування, вживання і збереження харчових продуктів) і суботи (шабату), що вимагає припинення будь-якої виробничої та службової діяльності. Релігійні свята в Ізраїлі є одночасно і державними.

Греки-кіпріоти і грузини — православні, а вірмени належать до вірмено-григоріанської церкви. Приблизно 1/2 населення Лівану представники місцевих християнських церков католицького і православного напрямів.

Розміщення населення. Через особливості природних умов основна маса жителів регіону проживає на узбережжі, у гірських долинах і низовинах (наприклад, Араратська долина Вірменії, Колхіда у Грузії тощо), у долинах великих рік – Месопотамія в Іраку (середня густина населення – 100 осіб/км² і більше). Величезні райони пустель Аравії й території Іранського нагір'я заселені слабо (1 особа/км²) або взагалі не мають постійного населення.

Помітними є тут міграції людей, спричинені традиціями, соціально-економічними, політичними умовами тощо. У Південно-Західній Азії дотепер

існує багато кочівників-бедуїнів (араби пустель) і кочівників-горців (курди у Туреччині, Ірані, Іраку та пуштуни в Афганістані). За різними оцінками їх нараховується від 10 до 20 млн осіб.

Чимало давніх міст регіону виникли ще до нашої ери в оазисах і на перехрестях караванних шляхів. Вони багаті на пам'ятки середньовічної мусульманської архітектури. Вважають, що на території сучасного Ізраїлю знаходилося найдавніше місто на Землі – Єрихон (виникло ще у IV тис. до н. е. поблизу гирла р. Йордан).

Рівень урбанізації загалом невисокий і становить у середньому 69 %: у Кувейті – 100 %, Катарі – 92 %, Ізраїлі – 92 %, ОАЕ – 85 % , а в Ємені – 26 %, в Афганістані – 24 %. Найбільшими агломераціями регіону є: Тегеран (12 млн осіб), Стамбул (10 млн), Багдад (5,4 млн), Анкара (4 млн). Міста-мільйонери — Ер-Ріяд (4,0 млн осіб), Джидда (2,8 млн), Дамаск (2 млн), Ізмір (2 млн), Баку (1,8 млн), Бейрут (1,2 млн), Єреван (1,1 млн) тощо.

Майже половина населення проживає в сільській місцевості, здебільшого компактними селами.

Трудові ресурси. Переважна частина місцевого населення зайнята у сферах управління, торгівлі, фінансів або живе на відсотки з капіталу. Більшість економічно активного населення (особливо до 80-90 % у виробничій сфері) багатьох нафтовидобувних країн регіону (крім Ізраїлю, Ірану, Іраку, Туреччини, Кіпру, Афганістану) становлять іммігранти з бідних арабських країн. Останніми десятиріччями помітне збільшення кількості іноземних робітників і в галузях сфери послуг.

Напружена зовнішньоекономічна ситуація впродовж десятиріч, майже постійні воєнні конфлікти в багатьох країнах регіону позначилися на демографічній ситуації, спричинивши масові міграції. Низький життєвий рівень (бідність, неписьменність, поширення хвороб, епідемій тощо) характерні для значної частини населення регіону.

4. Господарство. У 2020 р. на країни регіону припадало 4,5 % світового сукупного продукту. Проте вони помітно різняться як за напрямками соціально-економічного розвитку, так і за його рівнем. За цими критеріями їх об'єднують у такі групи:

- багаті нафтоекспортуючі країни із високими показниками ВВП і національного доходу («золоті князівства» Перської затоки) – ОАЕ, Кувейт, Катар, Бахрейн, Саудівська Аравія, Оман;
- розвинуті країни та країни «переселенського капіталізму» – Кіпр, Ізраїль;
- країни групи НІК – Туреччина (3-тя хвиля в Азії);

– країни-«середняки» – Іран, Ірак, Ліван, Йорданія. До цієї групи належать також країни Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан), яких ще відносять до категорії країн із перехідною економікою;

– найбідніші країни – Ємен, Сирія, Афганістан, економічна відсталість яких є наслідком громадянської війни.

До початку активного видобування нафти й газу держави регіону були периферією світового господарства з переважанням кочового тваринництва, дрібнотоварного землеробства, рибальства, ремесел, видобування перлів. Активна розробка нафтових родовищ почалася у 30-ті роки ХХ ст. в Іраку, Бахреїні, Саудівській Аравії. У середині 70-х років ХХ ст. держави – члени ОПЕК збільшили ціни на нафту майже у 5 разів, закріпивши за собою роль світових лідерів за її видобутком і продажем. Великі обсяги доходів істотно підвищили роль країн регіону у світовому господарстві. Вони є власниками значних валютно-фінансових ресурсів, експортерами капіталу в промислово розвинуті держави та країни, що розвиваються. У Бахреїні 150 банків оперують понад 60 млрд дол., в ОАЕ – 60 банків – до 40 млрд дол. Бахреїн, ОАЕ і Катар є лідерами за розвитком офшорних банківських зон. На Кіпрі нараховується до 20 тис. офшорних компаній. На країни Близького і Середнього Сходу припадає загалом до 5 % світових золото-валютних запасів.

Із середини 70-х років ХХ ст. країни регіону починають активно перебудовувати економіку в напрямі створення багатогалузевого експортно-орієнтованого господарства (нафтохімія, чорна й кольорова (алюмінієва) металургія на базі ТЕС, судноремонт, будівельна індустрія, банківська справа). Також створюється потужна сучасна інфраструктура, у тому числі туристична.

Щоб не залежати від кон'юнктурних змін на ринку нафти, країни регіону почали активно розвивати обробну промисловість. Нині у структурі ВВП нафтодобувних країн регіону зросла питома вага промисловості: у 2020 р. найбільші показники були у Катарі (80 %), Іраку (67 %), Саудівській Аравії (61 %), ОАЕ (59 %) та Кувейті (48 %). Частка промисловості у ВВП країн агропромислової групи значно нижча: 21% у Лівані, 23 %. На обробну промисловість припадає майже 14 % вартості ВВП країн регіону.

Важливим у структурі господарства регіону є третинний сектор (торгівля та сфера послуг). Впливовим фактором економічного розвитку в багатьох країнах регіону є державний сектор економіки. Це пояснюється передусім тим, що значні фінансові ресурси від експорту нафти контролюються державою. Крім того, держава та державний сектор традиційно відігравали важливу роль в економічному житті регіону. У країнах Близького Сходу держава визначає головні завдання та напрями економічної стратегії, використовуючи довгострокове планування як інструмент її реалізації.

Однак у регіоні досить відчутною є нестабільність суспільно-політичного життя. В силу історичних особливостей розвитку, внутріполітичних протиріч (зумовлених найчастіше релігійно-етнічними чинниками) та великих запасів нафтогазової сировини країни регіону здавна є ареною міждержавних та міжнаціональних збройних конфліктів. Це спричиняє високий ступінь милітаризації економіки. За останні десятиріччя військові витрати тут досягли в середньому 50 % всіх військових витрат країн, що розвиваються. Ізраїль, Туреччина та Іран мають розвинуті військово-промислові комплекси, виробляють власне військоове озброєння, а інші країни регіону імпортують багато зброї та військової техніки. Загалом у країнах регіону питома вага військових витрат у структурі ВВП становить від 9 до 15 %.

Численні конфлікти в регіоні зумовлюють потоки вимушених мігрантів – біженців. Наприклад, з території Ізраїлю емігрувало понад 3 млн арабів-палестинців, переважно на Західний берег ріки Йордан, в сектор Газа, Ліван та Сирію. Під час громадянської війни в Афганістані декілька мільйонів біженців з цієї країни осіли в Пакистані та Ірані. Під час громадянської війни в Сирії кілька мільйонів сирійців осіли в Туреччині та країнах ЄС. збільшився потік емігрантів-курдів з Туреччини та Іраку до країн ЄС.

У МГПП регіон виділяється передусім видобутком та експортом нафти, розвитком легкої (особливо у Туреччині та Ізраїлі) та харчової промисловості. За виробництвом та експортом ізюму, сухофруктів, горіха-фундука, фініків, бавовни, тютюну, ангорської вовни регіон є провідним у світі. Останніми роками зросла його роль у розвитку міжнародного туризму.

Промисловість. Країни регіону мають багаті природні ресурси для створення багатогалузевої національної промисловості. В індустріалізації та використанні природних багатств найвагоміших результатів досягли Ізраїль, Туреччина, Іран, Ірак, Грузія, Азербайджан, ОАЕ, Саудівська Аравія. В інших країнах рівень промислового розвитку невисокий, а промисловість спрямована переважно на переробку місцевої сільськогосподарської сировини.

Нафтова і нафтопереробна промисловість посідає провідне місце за обсягами і вартістю продукції. Країни регіону видобувають більше 1/3 світових обсягів нафти. Головними нафтодобувними країнами є Саудівська Аравія, Іран, ОАЕ, Кувейт, Ірак. Крім того, нафту видобувають в Омані, Катарі, Сирії, Бахреїні, Туреччині. На експорт припадає 9/10 видобутку, що становить майже 40 % світового експорту. Нафту експортують переважно сиру (нафтопродуктів – не більше 10 %). Інтенсивно розвивається нафтопереробка в Саудівській Аравії, ОАЕ, Кувейті, Іраку, Ірані, Лівані, Катарі, Сирії. Це зумовлено тим, що нафтопродукти дорожчі від сирої нафти.

У Йорданії, Ємені, Сирії, Саудівській Аравії видобувають фосфорити, калійну та кухонну сіль, гіпс, мармур, сировину для скляної та цементної промисловості, будівельне каміння, пісок, глину, а також свинцево-цинкові та залізні руди.

Енергетика. Практично всю електроенергію виробляють на ТЕС. У Вірменії (на р. Раздан), Грузії (на р. Ріоні), Сирії (на р. Євфрат), Туреччині, Азербайджані, Ірані, Іраку побудовані ГЕС. Атомні станції будують в Ірані.

Чорна металургія представлена виробництвом сталі в Ткреччині, Саудівській Аравії, Іраку, Катарі, Йорданії, Бахрейн, феросплавів у Саудівській Аравії, коксохімічним, трубопрокатним виробництвом у країнах Закавказзя (Грузія та Азербайджан).

Кольорова металургія. Останнім часом швидко розвиваються алюмінієва (Бахрейн, ОАЕ, Азербайджан, Вірменія, Саудівська Аравія) та мідна промисловість (Оман, Вірменія).

Машинобудування. Розвинуте складання автомобілів у Туреччині і Ірані. Останнім часом інтенсивно розвивається електротехніка (Ірак, Ізраїль, Азербайджан, Вірменія, Туреччина, Ліван, ОАЕ), в Бахрейн і Азербайджані збирають кондиціонери. Ізраїль має міцні позиції на світовому ринку у виробництві медичної електроніки, засобів зв'язку, в авіа- і суднобудуванні (особливо військовому). В Ізраїлі, Туреччині та деяких «золотих князівствах» регіону (наприклад, ОАЕ) розвивається машинобудування високих технологій (електронне та для ВПК).

Хімічна промисловість. Мінеральні добрива (на базі фосфоритів) виробляють у Йорданії, Сирії та Ірані. На Аравійському півострові розширює масштаби нова галузь – опріснення морської води та отримання морських мінералів.

Промисловість будівельних матеріалів. Нарощується швидкими темпами цементна промисловість, представлена заводами в усіх країнах регіону.

Легка промисловість. Здавна розвивається текстильне виробництво в Сирії, Лівані, Туреччині, Ізраїлі, Азербайджані. На весь світ відомий перськими килимами Іран. Шовківництво й виробництво натурального шовку відіграють важливу роль в економіці Азербайджану й Туреччини.

Харчова промисловість. Традиційна галузь для всіх країн регіону. Важливе значення має виробництво овочевих і фруктових консервів. Розвинуті такі виробництва: у Грузії – мінеральних вод, вина, тютюнових виробів, чаю; в Туреччині – цукру, кондитерських виробів, фасування сухофруктів; у Сирії – томатного соку, переробка винограду; в Лівані – кондитерські вироби; в Саудівській Аравії – томатної пасти і кондитерських виробів; в Ємені – переробка тютюну і виробництво цигарок, прохолодних напоїв, кави; в Омані –

переробка фініків для одержання патоки, вина; в ОАЕ – виробництво кока-коли; у Бахрейн – безалкогольних напоїв; на Кіпрі – оливкової олії тощо. Виноконьячне виробництво розвинуте у Вірменії, Азербайджані, Ізраїлі та Грузії. На світовому ринку цінуються і кіпрські вина.

Кустарні промисли і ремесла. Серед національних промислів виділяються килимарство (Іран, Афганістан, Ірак, Азербайджан, Туреччина), виробництво парчі (Сирія), видобування перлів (Катар, Бахрейн), обробка імпортих алмазів (гранильна промисловість Ізраїлю виробляє до 40 % діамантів світу), дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння (Вірменія, Іран), виробництво кинджалів (Сирія) і обробка коралів (Ємен, Бахрейн).

Промисловість високорозвинутих країн регіону базується на видобувних галузях, а в економічно відсталих країнах домінують галузі промисловості на основі напівкустарних та дрібних підприємств.

Сільське господарство дотепер є найважливішим сектором зайнятості населення (крім країн Перської затоки), але продуктивність його дуже низька через малоземелля і значну орендну плату за землю і воду. Зрошувальних земель багато, але іригаційні системи переважно примітивні. У 70-80-ті роки ХХ ст. в усіх країнах регіону з метою стимулювання фермерського сільськогосподарського виробництва було проведено аграрні реформи (ліквідовано велику земельну власність, встановлено максимум володіння землею на одну особу або сім'ю). Здійснювалася політика сприяння кооперативному рухові. Але у зв'язку з непослідовністю реформи не дали очікуваної ефективності.

Рослинництво – провідна галузь сільського господарства в регіоні. Майже повсюдно спостерігаються невисокі врожаї, низька товарність. Під сільськогосподарськими культурами перебувають невеликі площі (15 %), а у деяких країнах оброблюваних земель надзвичайно мало (в Омані, Саудівській Аравії та Бахрейн – 2 %). Останнім часом завдяки використанню опріснювальних приладів і гідропонного зрошення сільськогосподарських культур значних успіхів досягли Ізраїль (зрошуються навіть плантації бананів), Саудівська Аравія (збирає до 2,5 млн т пшениці за кількості опадів 100 мм на рік), Кувейт (експортує ягоди і квіти).

Основа землеробства – зернові культури: пшениця (батьківщиною якої є Передня Азія), ячмінь, кукурудза, просяні. На поливних землях в Ірані, Туреччині, Іраку, Азербайджані вирощують рис.

Із технічних культур багато країн культивують бавовну (переважно середньоволокнисті сорти), у Туреччині, Вірменії, Грузії – цукровий буряк. Туреччина, Вірменія, Азербайджан, Ліван, Кіпр, Іран вирощують багато тютюну, а сорти, які висаджують на півночі та заході Туреччини, за ароматом вважаються

одними з найкращих у світі. В Афганістані вирощують 92 % усього світового маку. Країни Середземноморського узбережжя (Туреччина, Ізраїль, Кіпр, Ліван, Сирія) та Апшеронський п-ів Азербайджану мають великі плантації олив. На Каспійському і Чорноморському узбережжях Грузії, Азербайджану, Туреччини та Ірану для місцевих потреб культивують чай, у південних районах Ємену навколо міста Моха – каву сорту «мокка», яка вважається однією з найкращих у світі.

Усі країни вирощують багато овочів. Ізраїль і нафтовидобувні країни Перської затоки (особливо Кувейт, ОАБ, Саудівська Аравія, Бахрейн, Катар) застосовують для вирощування овочів гідропонні технології, що значно підвищує їх урожайність.

Майже всюди ростуть різноманітні плодові насадження. Країни Середземномор'я у великих обсягах вирощують цитрусові (особливо апельсини), Іран та Ірак традиційно конкурують за обсягами виробництва фініків у світі. Іран посідає 1-ше місце у світі за виробництвом фісташок, Туреччина є світовим лідером за зборами горіха-фундука. У Лівані на висотах 800-1000 м розташовані яблуневі сади, він є основним постачальником яблук в арабському світі. У Лівані, Ізраїлі та Ємені вирощують банани. Традиційно збирають щедрі врожаї абрикосів, з яких виробляють курагу (особливо в Туреччині), інжиру, гранатів й мигдалю.

Туреччина, Ємен, Кіпр, Грузія, Вірменія, Азербайджан та Іран спеціалізуються на вирощуванні винних та столових сортів винограду. Туреччина відома у світі виноградом сорту кишмиш, із якого виробляють родзинки. Традиційно у Південно-Західній Азії вирощують баштанні культури (кавуни, дині тощо).

Тваринництво. Природні умови та релігійні традиції зумовлюють особливу спеціалізацію галузі. Переважає розведення дрібної рогатої худоби, коней та верблюдів. Значно менше тут великої рогатої худоби і зовсім відсутнє свинарство. В посушливих напівпустельних районах розводять каракульські породи овець. Загальне поголів'я овець – майже 136 млн голів. В Азербайджані, Грузії, Афганістані, Іраку, Ірані, Туреччині розвинуте скотарство із загальним поголів'ям худоби 32 млн.

В історико-етнографічній області Туреччини Анатолії здавна розводять ангорських кіз, відомих шовковистою вовною (тифтик). За виробництвом мохеру Туреччина належить до групи лідерів разом з Китаєм та ПАР.

Традиційним напрямом тваринництва в країнах напівпустельних і пустельних зон є верблюдівництво (1,3 млн голів). Ще й досі використовують каравани верблюдів для перевезення вантажів (один верблюд може перевезти до 400 кг вантажів у рівнинній та 250 кг у пересіченій місцевості). У підсобному

господарстві багатьох країн використовують віслюків. Народи регіону здавна розводять коней (731 тис. голів). За століття було виведено багато їх елітних порід.

Особливості харчування єврейського народу є передумовою розвитку птахівництва (переважно вирощують курей та індичок). Здавна в регіоні було поширене шовківництво. Особливого розвитку воно набуло в Ірані, Туреччині, Азербайджані.

Рибальство. Води Червоного, Аравійського та Каспійського морів, Перської затоки багаті на рибу. Тут виловлюють такі цінні промислові види риб, як тунець, макрель, ставрида тощо. Загальний вилов риби в країнах регіону становить 1,4 млн т. Велику рибу споживає населення тих країн, де її виловлюють (Ємен, Катар, Оман та ін.), а дрібну – переважно сардину та анчоуси (засолені або висушені на сонці) – експортують в інші країни. У водах Перської затоки поширений вилов креветок. На світовому ринку чорної ікри найбільшим її виробником став Іран. На узбережжі Аравійського моря виловлюють черепах, м'ясо яких використовують у їжу.

Хоча сільське господарство є важливою сферою економічної діяльності в регіоні, останніми десятиріччями майже всі країни відчувають гостру нестачу основних продуктів харчування, що зумовлює посилення їх залежності від світового ринку. Країни Південно-Західної Азії імпортують зерно, олію, цукор, чай, продукти тваринництва. Рівень самозабезпечення м'ясом становить 40 %, молоком – 27 %, рибою – 77 %. Низькі темпи відтворення у сільськогосподарському виробництві спричинені складними природними умовами, низьким технологічним рівнем і технічним забезпеченням, непослідовністю у здійсненні аграрних реформ тощо.

Транспорт. Інтенсивного розвитку сучасні види транспорту набули з початком активного нафтодобування в багатьох країнах регіону.

Залізнична мережа загальною протяжністю 29 429 км зосереджена у північно-західній частині, в прибережних районах Середземномор'я, Туреччині, Ірані, Грузії, Азербайджані. Через територію багатьох країн проходить Транс'євразійська магістраль Берлін – Белград – Стамбул – Басра. У 1958 р. була відкрита залізнична поромна переправа через протоку Босфор (Сіркелі–Хайдар) завдовжки 2 км, через яку здійснюється сполучення регіону з країнами Європи. Бахрейн, Ємен, Кіпр, ОАЕ, Оман, східна частина Саудівської Аравії залізниць не мають, в Афганістані було побудовано всього 24,5 км колії, які нині повністю зруйновано.

У зовнішніх і внутрішніх перевезеннях важливу роль відіграє *автотранспорт*. Загальна протяжність автомобільних шляхів – до 1 млн км (з них 471 тис. км з твердим покриттям), найбільші автостради прокладено в усі

центри цивілізації і райони видобутку нафти. Автопарк регіону налічує 13,0 млн пасажирських і 5 млн вантажних машин. Через територію регіону прокладено Трансаравійське шосе.

Важливе значення має *морський транспорт*. В усіх країнах останніми десятиріччями побудовано сучасні порти і доки, де обслуговують нафтові танкери, пасажирські лайнери і судна. Найбільший у регіоні флот – на Кіпрі («країна зручного прапору»), нараховує 2750 суден. Власні великі флоти мають Іран, Туреччина, Кувейт, Саудівська Аравія; «Саудівська національна компанія морських перевезень» має 21 судно для транспортування нафтопродуктів), а також Грузія. Через регіон проходять два важливі міжнародні морські шляхи: із Середземного моря в Індійський океан Суецьким каналом і з Чорного в Середземне море протоками Босфор і Дарданелли. В еміраті Дубай (ОАЕ) знаходиться найбільший у світі сухий док, розрахований на ремонт танкерів тоннажністю до 1 млн т. Судноремонтні доки є у Бахреїні та Катарі. Два мости побудовано через стратегічну для Туреччини і всього регіону протоку Босфор, проектується підводний тунель під нею.

Країнам Південно-Західної Азії належить вагоме місце в системі міжнародних *повітряних сполучень*. Над територією регіону проходять найважливіші повітряні траси, які з'єднують Європу з Південною і Східною Азією та Австралією. Останніми роками в деяких країнах створено національні авіакомпанії: найбільша на Близькому Сході «Сауді Арабіен Ер-лайнз» (Саудівська Аравія), «Ель-Аль» (Ізраїль), «Сиріен Араб Ейрлайнз» (Сирія), «Кувейт ейруейз компані» (Кувейт), «Алія» (Йорданія). Функціонує 580 аеропортів (2006) із постійними рейсами; з-поміж них багато аеропортів міжнародного значення: у Баку, Єревані, Тель-Авіві, Багдаді, Стамбулі, Ізмірі тощо.

Регіон є одним із провідних у світі за потужністю і протяжністю *трубопроводів*. Загальна довжина нафтопроводів – 38 110 км, газопроводів – 42 260 км, з яких на Іран припадає майже 17 тис. км. Біля Суецького каналу побудовано проміжний нафтопровід від Суеца до Александра. Велетенські танкери доставляють нафту в Суецький порт, а з порту Александрія її транспортують звичайними танкерами.

У деяких країнах (Ізраїль, ОАЕ, Бахрейн, Кувейт та ін.) створена високорозвинута система міжнародних *телекомунікацій*.

Нині більшість країн регіону вкладає значні кошти у вдосконалення транспортної інфраструктури, особливо у розвиток морського, трубопровідного та авіаційного транспорту. Внутрішній транспорт (передусім залізничний і автомобільний) розвинутий недостатньо. У пустельних і напівпустельних

районах ще й досі активно використовують гужові засоби перевезення (верблюдів).

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Зовнішня торгівля орієнтована здебільшого на розвинуті країни. Експортні товари постачають переважно у США, Японію, країни Західної Європи. Основною експортною продукцією в країнах Аравійського півострова і Перської затоки є нафта й нафтопродукти. Держави регіону вивозять:

- Азербайджан – нафту, газ, бавовну, фрукти, чай;
- Афганістан – опіум, сухофрукти, бавовник, килими, каракуль;
- Бахрейн – нафту і нафтопродукти, алюміній;
- Вірменія – електро- і радіотехнічні вироби, мідь, вино-коньячну продукцію;
- Грузія – марганцеву руду, вантажні автомобілі, чай, лавровий лист, цитрусові, вино-коньячні вироби;
- Ізраїль – оброблені діаманти, цитрусові, хімікати, мінеральні добрива, фруктові соки та консерви, програмне забезпечення;
- Йорданія – фосфорити, цемент, сільськогосподарську продукцію, добрива;
- Ірак – нафту, фініки, вовну, шкіряну сировину;
- Іран – нафту, килими, залізо, шкіряну сировину, сухофрукти;
- Ємен – нафту, рибу, шкіру, каву, фрукти, овочі, тютюн;
- Катар – нафту, нафтопродукти, хімічні добрива, сталь;
- Кіпр – цитрусові, продукцію виноградарства і легкої промисловості, цемент;
- Кувейт – нафту, хімічні добрива;
- Ліван – цитрусові, цемент, хімікати, шкіру, овочі, тютюн, маслини;
- ОАЕ – нафту, в'ялену рибу, перли, тютюн, шкіряну сировину;
- Оман – нафту, рибу, текстиль, метали;
- Саудівська Аравія – нафту, нафтопродукти, овочі, курячі яйця, м'ясо птиці;
- Сирія – нафту, бавовну, ячмінь, фрукти й овочі, шкіряну сировину, баранину;
- Туреччина – продукцію легкої (текстиль, шкіряна сировина) і харчової промисловості (сухофрукти, чай, горіх-фундук, тютюн), метали, транспортне обладнання, хімічні товари.

В імпорті переважають автомобілі, устаткування, продовольчі товари, будівельні та лісоматеріали. Ізраїль ввозить необроблені алмази; Кіпр і Туреччина – нафтопродукти, Кувейт – легкові автомобілі; ОАЕ – предмети повсякденного вжитку, Іран – пшеницю, рис, цукор; Саудівська Аравія – всі види

промислових товарів. Ізраїль, Іран, Ірак, ОАЕ, Саудівська Аравія й Туреччина є найбільшими у світі покупцями сучасної військової техніки і зброї.

Україна експортує найбільше товарів у Туреччину, Сирію, Грузію, Ліван, Іран, імпортуючи їх з Туреччини, Ізраїлю, Азербайджану.

Запитання до теми

1. Які країни входять до регіону та які особливості їх економіко-географічного положення?
2. Як можна оцінити природно-ресурсний потенціал Південно-Західної Азії?
3. Які особливості етнічної та релігійної структури населення? Якеі причини релігійно-етнічних конфліктів у регіоні?
4. Чи можна вважати країни Південно-Західної Азії моно спеціалізованими? Якщо так, то які з них і чому?
5. Як впливають природне середовище, а також історичні та релігійні особливості регіону на структуру місцевого рослинництва і тваринництва?
6. Які види транспорту набули найбільшого розвитку в регіоні?
7. Яка тоарна та географічна структура зовнішньої торгівлі країн Південно-Західної Азії.

Тема 10. ПІВДЕННА АЗІЯ

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. До складу регіону належать 7 країн: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівська Республіка, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка.

Країни Південної Азії межують з трьома сусідніми азіатськими регіонами: Південно-Західною, Східною та Південно-Східною Азією. Вони омиваються водами Індійського океану, зокрема Аравійським морем на заході, Бенгальською затокою та Андаманським морем на сході. Дві країни розташовані безпосередньо на островах: Мальдівська Республіка на однойменному архіпелазі та Шрі-Ланка на великому однойменному острові біля південно-східного узбережжя Індії. Індії належать три великих архіпелаги: Лаккадівські острови в Аравійському морі та Андаманські й Нікобарські острови в Індійському океані.

До Другої світової війни всі країни регіону перебували під владою Великої Британії й становили одну колонію під назвою «Імперія Індії». Непал і Бутан мали права васальних князівств. У 30-х роках ХХ ст. в окрему колонію був виділений Цейлон. Після війни метрополія змушена була визнати незалежність своїх колоній, але гальмувала й ускладнювала утворення нових держав.

Історичне становлення політичної карти регіону має деякі особливості. У 1947 р. із загальної колонії було утворено два самостійних домініони – Індію і Пакистан. За критерій взято належність до мусульманської або індуїстської релігії, без урахування національної й економічної цілісності окремих територій, що спричинило порушення існуючих на той час економічних зв'язків. У регіоні часто виникають прикордонні суперечки, що здебільшого переростають у воєнні конфлікти. Частина індійської території перебуває під окупацією Пакистану і понині. У 1950 р. в Індії, а у 1956 р. у Пакистані було запроваджено республіканську форму правління. Такий шлях пройшов і Цейлон, який у 1972 р. став республікою Шрі-Ланка. Зростаючі економічні та політичні протиріччя між Західним і Східним Пакистаном вилилися в 1971 р. у народне повстання, внаслідок якого на місці Східного Пакистану виникла нова мусульманська держава Бангладеш.

Особливості географічного положення регіону визначаються його центральним розташуванням у басейні Індійського океану. Ще у давні часи Індія й Цейлон підтримували тісні торговельні зв'язки з країнами Середземномор'я, Південно-Східної Азії, Китаєм, які й нині не втратили свого значення. Сухопутні кордони мають гірське обрамлення. Ця особливість зумовлює географічне відокремлення регіону, але не повністю, оскільки через гірські перевали прокладені транспортні шляхи.

Сучасне політико-географічне положення регіону є досить нестабільним через суперечки між Індією і Пакистаном щодо належності території Кашміру, де був утворений індійський штат Джамму і Кашмір, частина якого опинилася під контролем Пакистану. Становище ускладнюється й тим, що обидві держави, змагаючись у військовій могутності, інтенсивно працюють над виготовленням ядерної зброї (Індія перший випробний ядерний вибух здійснила у 1974 р., а Пакистан – у 1998 р.), що не може не турбувати світове співтовариство.

Країни Південної Азії є членами ООН і СААРК (Асоціація країн Південної Азії).

2. Природні умови і ресурси. Регіон розташований на півострові Індостан, в Індо-Гангській низовині, а також на островах Шрі-Ланка, Мальдівських, Андаманських, Нікобарських, Чагос та ін. Загальна довжина берегової смуги – 9436 км.

Серед різних форм *рельєфу* переважають пологохвилясті великі рівнини висотою понад 500 м із широкими долинами і вулканічними плато, що створюють потужне плоскогір'я Декан, утворене давніми кристалічними породами віком від 300 до 500 млн років. Підняті й розчленовані краї півострова формують брилові гори – Західні Гати (Сах'ядрі) та Східні Гати.

На півночі регіону розташована широка та плоска Індогоангська низовина, яка є алювіальним поясом завширшки від 240 км (на сході) до 500 км (на заході). На північ від низовини простягається найвища гірська система світу – Гімалаї, протяжність яких 2500 км, а ширина – від 150 до 400 км. Гімалаї належать до молоді складчастості, складаються з хребтів, які поступово підвищуються з півдня на північ. У межах регіону знаходяться 12 піків заввишки понад 8000 м, серед яких найвищим є Джомолунгма (Еверест, 8848 м). Північний захід регіону обрамовує грандіозна гірська система Каракорум, у межах якої розташована друга після Евересту вершина світу – г. Чогорі (8611 м). Район Гімалаїв і території навколо них високосейсмічні: тут частими є землетруси катастрофічної сили.

Розташований по обидва боки від північного тропіка регіон має дуже жаркий *клімат*, близький до екваторіального на півдні, гірський субтропічний на півночі. Зміна сезонів визначається мусонами. Протягом року змінюють один одного два типи повітряних мас: влітку – вологі екваторіальні, що приходять з Індійського океану, а взимку – відносно холодні й сухі із суші. Потужна стіна Гімалаїв не пропускає у країни регіону холодні вітри з розташованої на півночі Внутрішньої Азії. Тому зима тут тепла, а Індія й Пакистан є одними із найбільш жарких країн світу. На північному сході регіону знаходиться найвологіше місце на Землі – м. Черрапунджі, де опадів випадає до 12 000 мм щорічно, а на заході регіону – пустеля Тар, у якій опадів не буває по кілька років.

До *річкової системи* належать великі ріки – Інд, Ганг, Брахмапутра, Біас, Джамна, Гогра, Коси та ін. Регіон багатий на підземні води, особливо у межах південних схилів Гімалаїв, приморських низовин і річкових долин.

Мінеральні ресурси багаті й різноманітні: унікальні запаси кам'яного вугілля (на північному сході Індії в долині Дамодар), бурого вугілля (північний захід Пакистану), урану й торію (Індія, Пакистан), залізних, марганцевих і хромових руд (становлять вдале поєднання сировини для чорної металургії на північному сході та сході Індії), бокситів (в центрі й на північному сході Індії). Також видобувають багато нерудної сировини: графіту (Індія), слюди (Індія), кухонної солі (Індія, Пакистан), магнезиту (Індія), алмазів (Індія), багатьох дорогоцінних каменів (Індія). Однак головні паливні корисні копалини – нафта й газ – тут у дефіциті (0,5 % світових запасів). Основні райони видобутку – на заході Індії і на півночі Пакистану. Пошуки нафти тривають як на суходолі, так і у шельфовій зоні.

Численні ріки багаті на *гідроенергетичні ресурси*, високий і їхній іригаційний потенціал, але освоєння рік ускладнено нестійкістю їх режиму. До 4/5 стоку дають паводкові води: у період літніх мусонів (червень-вересень) у

регіоні майже щорічно відбуваються руйнівні повені. Особливо страждає від цього Бангладеш, який у деякі роки буває затопленим на 80 %.

Лісові ресурси є багатством регіону. Середня лісистість становить 22 %; найбільше лісів у Бутані (64 %) і Непалі (26 %), найменше – у Пакистані (3 %) і Мальдівах (3 %). У лісах переважають породи з твердою деревиною (тік, сандалове дерево), інші є гарним матеріалом для обробки (рожеве, атласне, червоне сандалове), деякі дають різноманітні смоли, дубильні речовини тощо. Індія є важливим постачальником на світовий ринок дуже цінної тропічної деревини – гімалайського кедра, камфорного, перцевого, сандалового, рожевого, атласного, залізного дерев, салу, тіку тощо. Проте останніми роками внаслідок інтенсивного вирубування площі лісів значно скоротилися.

Південна Азія є одним з екологічно небезпечних регіонів світу. Тут поширені різні види антропогенних ландшафтів – від вторинних лісів до саван. Тривале вирубування лісів призвело до утворення пустель (Тхая в Пакистані, східна частина Тар в Індії). Важливою проблемою регіону є також водозабезпечення людей й господарства. Більшість населення, особливо в Індії, використовує забруднену воду, а великі території плоскогір'я Декан страждають від її нестачі. Наслідками нераціональної господарської діяльності є швидка ерозія ґрунтів, вторинне засолення їх при зрошуванні, заболочення, збільшення площі піщаних пустель. Усе це актуалізувало проблему охорони природи у всіх її аспектах.

3. Населення. Південна Азія – один з найбільш перенаселених регіонів світу. В Індії – другий за чисельністю населення державі світу – мешкає 1,4 млрд жителів. Густота населення дуже висока – в середньому майже 320 осіб/км², а у дельтах річок – до 500, у деяких районах Бангладеш – понад 1100 осіб/км² (за цим показником країна посідає 1-ше місце у світі).

Демографічні показники. Для країн регіону характерні високі темпи приросту населення – 1,5-2 % на рік. Високий рівень народжуваності зумовлений історичними, етнічними та релігійними традиціями. Населення регіону порівняно молоде (середній вік – 23 роки): понад 35 % становлять діти, працездатного населення віком від 15 до 64 років – 60 %, осіб старшого віку небагато – до 5 %. Середня тривалість життя досягає 63 років. Чоловіків у регіоні більше, ніж жінок (відповідно 51 % та 49 %). Це пояснюється підвищеною смертністю жінок, пов'язаною з ранніми шлюбами і ранніми численними дітонародженнями. У кожній сім'ї в середньому до 5-6 дітей.

Враховуючи це, деякі країни здійснюють цілеспрямовані демографічні заходи. Індія першою в 1952 р. проголосила політику обмеження народжуваності, спрямовану на досягнення 25 % -го рівня її попередніх показників. Для цього пропагують переваги малодітної сім'ї, методи обмеження народжуваності

(стерилізація одного з подружжя в сім'ях з двома й більше дітьми, щорічно їй піддають до 7 млн осіб), у деяких випадках – матеріальне заохочення сімей, які прагнуть обмеження народжуваності. Із середини 70-х років ХХ ст. у демографічній політиці Індії посилені соціально-економічні аспекти.

Демографічна ситуація зумовлює глобальні проблеми – продовольчу (хронічне недоїдання населення у деяких країнах, особливо у Бангладеш та Індії), неписьменності (до 50 % населення регіону неписьменне через бідність країн).

Расовий склад. За расовою належністю народи, які проживають у різних частинах регіону, значно різняться між собою. На півночі, північному заході та більшій частині центру регіону живуть представники південної расової групи великої європеїдної раси, в центрі та частково на півдні Індії – групи ведоїдів, які становлять гілку великої австралоїдної раси. Практично весь південь Індії та Шрі-Ланка заселені представниками південно-індійської перехідної раси, яка сформувалася в зоні давніх контактів між південною гілкою європеїдів та ведоїдами австралоїдної раси.

Етнічний склад регіону є строкатим. Лише в Індії мешкає **500** народностей і племен, які розмовляють 1652 мовами і діалектами. Жителі регіону належать до різних мовних сімей:

- індоєвропейська сім'я: індоарійська група – бенгальці, біхарці, хіндустанці, пенджабці, непальці, кашмірці, сінгали (на о. Шрі-Ланка), мальдівці; іранська група – пуштуни, белуджі;

- дравідійська сім'я, народи якої проживають на півдні Індостану: таміли, малаялі, телугу;

- китайсько-тібетська сім'я, представники якої мешкають уздовж Гімалаїв і кордонів із М'янмою: шерпи (найкращі провідники у горах), бхотії (Бутан).

Релігійний склад. Південна Азія – дуже мозаїчна за релігійним складом населення. Основними конфесіями є індуїзм з численними його течіями – сикхізм, джайнізм та ін. (в Індії сповідує 85 % жителів); буддизм (Шрі-Ланка і гірські райони Гімалаїв); іслам (Бангладеш, Пакистан, Мальдіви). Досить поширеним є зороастризм.

Строкатість національного і релігійного складу, нерозв'язані політичні й територіальні суперечки зумовили постійні міжетнічні й міжрегіональні конфлікти:

- у 1947 р. через поділ Індії на 2 частини (індуїстську Індію і мусульманський Пакистан) розпочалося переселення народів;

- конфліктна мовна ситуація в Індії. Державними мовами є англійська і хінді, чим незадоволені мешканці південних штатів;

– сепаратистські настрої у штаті Пенджаб, корінні жителі якого сикхи налаштовані на відокремлення від Індії;

– воєнні конфлікти у Шрі-Ланці, що точаться вже багато десятиріч між двома основними етносами – сингалами (більшість населення, що належить до індоєвропейської мовної сім'ї, буддисти – 74 %) і тамілами (дравідійська мовна сім'я, індуїсти – 18 %), які утворили терористичне угруповання «Тигри тамілілама».

У Південній Азії релігія традиційно суттєво впливає на культуру, побут, економічне й політичне життя населення.

Розміщення населення. Переважає сільський тип розміщення населення. Рівень урбанізації є одним з найнижчих у світі – 23 %. Наприклад, у Бутані в сільській місцевості проживають 91 % населення, у Непалі – 85 %, Бангладеш – 75 %, Індії – 71 %. Майже 3/4 населення зосереджено переважно у великих селах. Чітко виражені риси несправжньої урбанізації: швидке зростання великих міст за рахунок зuboжілого сільського населення, безробіття, соціальні проблеми, злочинність, відсутність гігієнічних умов у містах. Густина сільського населення у найобжитіших районах перевищує 100 осіб/км².

Найбільшими агломераціями регіону є: Мумбай (колишній Бомбей) (16,4 млн осіб), Колката (Калькутта) (13,2 млн), Нью-Делі (12,8 млн), Карачі (9,3 млн), Дакка (6,5 млн), Ченнай (колишній Мадрас, 6,5 млн), Хайдарабад (5,7 млн), Бангалор (5,6 млн) тощо.

Трудові ресурси. Майже 1/3 населення регіону бере участь у виробничій діяльності. Істотних змін щодо рівня зайнятості та розподілу працівників у різних галузях економіки не відбулося. І донині переважна більшість населення (до 70%) зайнята у сільському господарстві. Загальна кількість працездатного населення.

4. Господарство. Господарський розвиток країн регіону поєднує цивілізаційні та формаційні ознаки. Цивілізаційний розвиток більшою мірою пов'язаний не стільки з матеріально-речовинними аспектами життя, скільки з ідеальними і духовними. Переважає «антиекономічний», архаїчний («азіатський») спосіб виробництва, що зумовлено інертністю у модернізації господарських структур. Продуктивні сили представлені поєднанням певних типів: патріархально-доіндустріальні, індустріальні та сучасні, пов'язані з НТР. У кожній країні домінує один чи кілька з них.

За особливостями продуктивних сил і рівнем економічного розвитку країни утворюють такі групи:

– країни, що розвиваються. Їх продуктивні сили зосереджені переважно у галузях ВПК, легкої та харчової промисловості (Індія, Пакистан, Шрі-Ланка). Ключовою країною з тих, що розвиваються, є Індія, де найповніше представлені

патріархально-доіндустріальні, індустріальні й сучасні (з урахуванням НТР) типи господарювання.

– найменш розвинуті країни. У них домінують патріархально-доіндустріальні й індустріальні типи господарювання (Бангладеш, Бутан, Мальдіви, Непал).

Для більшості країн традиційними є консерватизм, господарська інертність, ігнорування потреб народу, синдром територіальної відокремленості. Поширена «тіньова економіка», яка набула значних масштабів. Головна проблема регіону – бідність. За роки незалежності у більшості країн вдалося підняти поріг бідності майже вдвічі, але й дотепер він залишається високим. Тільки в Індії офіційно за межею бідності опинилося 25 % населення.

Економічні реформи, у тому числі зовнішньо- та внутрішньоекономічна лібералізація, більш-менш чітко стали виявлятися у першій половині 90-х років ХХ ст., але здійснюються помірними темпами. В останнє десятиріччя в економіках країн регіону відчутнішою є роль іноземного сектору та підприємницького капіталу. Сприятливішим стало законодавство щодо розміщення прямих інвестицій, спрямованих на поширення прогресивних технологій, розвитку спільного підприємництва.

Найсильнішими є позиції транснаціонального бізнесу в Індії. Тут функціонує майже 300 відділень і дочірніх компаній ТНК Великої Британії, США, ФРН, Японії, Франції та понад 2000 спільних компаній. На цей сектор припадає не менше 1/3 загального обсягу продукції обробних галузей промисловості. Деякі з них (виробництво автопокришок, гумотехнічних виробів, цигарок, сірників, шоколаду, миючих засобів) монополізовані іноземним капіталом.

За показниками ВВП і національного доходу на душу населення регіон є одним із найвідсталіших у світі. Ступінь економічного розвитку є неоднаковим у різних країнах. Найвищого рівня досягли Індія й Пакистан, в яких створена сучасна промисловість. Але провідною галуззю повсюдно залишається сільське господарство, яке дає 28 % сукупного ВВП регіону.

В економіці країн домінує державний сектор. В Індії на нього припадає весь обсяг видобування нафти й газу, 95 % вугледобування і виробництва електроенергії, 75 % виплавки сталі, весь видобуток міді та свинцю, а також виробництво устаткування для суднобудування та залізниць, половина виробництва азотних добрив. Майже цілком націоналізована страхова й банківська справа. У власності держави перебувають повітряний та залізничний транспорт, значна частина морських перевезень і зовнішньої торгівлі. Державний сектор є значним у Пакистані, де його становлення було підпорядковане інтересам великого приватного підприємництва, у Бангладеш, де він формувався

шляхом націоналізації промислових, торговельних підприємств, банків, страхових компаній, та в Шрі-Ланці. В деяких країнах державний сектор контролює до 50 % промислового виробництва.

У МГПП країни регіону фігурують передусім як постачальники різних продуктів сільського господарства тропічних і субекваторіальних поясів (цукрова тростина, рис, бавовник, джут, чай, тютюн, прянощі) та продуктів їх переробки (тканини, текстильні вироби). Значну роль відіграють видобувні галузі (особливо в Індії) і кустарні промисли (вироби з дорогоцінного каміння, шкіри, металу).

Промисловість. Розвиток промисловості в регіоні розпочався із середини ХІХ ст. і впродовж наступного півстоліття відбувався досить повільно. Першими були побудовані фабрики з виробництва джутових виробів (за рахунок британського капіталу) та бавовняних тканин (засновані місцевими підприємцями). Після отримання незалежності Індія і Пакистан почали активно розвивати свою індустрію. Разом із традиційними галузями із 60-х років ХХ ст. зростає видобувна промисловість. Інтенсивно розвиваються сучасні наукомісткі галузі (виробництво електрообладнання, побутової техніки, електроніки, ЕОМ тощо). Специфічним для промисловості країн регіону є поєднання різноманітних форм виробництва – від крупних заводів, оснащених найсучаснішим обладнанням, до примітивних кустарних майстерень.

Гірничовидобувна промисловість найбільше розвинена в Індії, де 2/3 вартості продукції припадає на видобування вугілля (запаси якого оцінюють у 148 млрд т), залізної руди (запаси 22,4 млрд т – одні з найбільших у світі), газу (близько 500 млрд м³), урану (70 тис. т). В Пакистані видобувають природний газ, кам'яну сіль, мідь, мармур, гіпс.

Енергетичне господарство. Рівень і динаміка його розвитку невисокі. В енергетичному балансі основна частина належить вугіллю. У багатьох країнах (Бутан, Бангладеш, Непал та ін.) вагому роль відіграють непромислові види палива. Переважають ТЕС. Потенціал гідроресурсів визначається у 90 тис. мВт. Атомна електроенергетика розвивається в Індії (біля м. Мумбай 16 діючих атомних реакторів потужністю 1,7 млн кВт виробляють 2,8 % електроенергії країни) і Пакистані (2 реактори потужністю 0,240 млн кВт).

Нафтопереробні заводи побудовані у Койялі, Барауні та Матурі (Індія), в Бангладеші. Найбільші з них розміщені поблизу морських портів, оскільки вони орієнтовані на використання переважно імпортової нафти.

Металургія. Більшість металургійних підприємств Індії зосереджена у Дамодарській долині – металургійні заводи в Руркела, Джпмшедпурі, Бокаро і Бхілаї. За допомогою колишнього СРСР у Пакистані (м. Карачі) побудовано металургійний завод потужністю 1,1 млн т сталі щорічно.

Машинобудування. Транспортне машинобудування розвинуте тільки в Індії та Пакистані, представлене виробництвом рухомого складу для залізниць, а також мотоциклів, велосипедів, автомашин. За виробництвом тракторів Індія (90 тис.) вона належить до провідних країн світу. Виробляють устаткування для легкої та харчової промисловості. Новими галузями є важке машинобудування і приладобудування (устаткування для металургійних заводів і шахт, теплових і гідроелектростанцій) та електротехнічна (виробництво радіоприймачів, телевізорів, засобів зв'язку). В Індії заводи важкого машинобудування побудовані в Ранчі, важкого електроустаткування – у Харварі. Також налагоджено виробництво деяких моделей ЕОМ і обчислювальної техніки. За об'ємами випуску продукції електронної промисловості та її експорту Індія посідає 2-ге місце в світі.

Алмазна промисловість. Вона стабільно розвивається як традиційна галузь в Індії. Країна встановила 4 світових рекорди: за кількістю гранованих та відшліфованих алмазів на рік (понад 250 млн), їх загальною вагою в каратах (понад 32 млн), кількістю зайнятих у галузі (понад 400 тис. осіб) та обсягом експорту (понад 1 млрд дол.). Індія відчутно впливає на світову торгівлю діамантами, оскільки вона – єдина країна, яка виробляє дрібні діаманти вагою від 0,01 до 0,02 карата, що користуються великим попитом на світовому ринку. Такі діаманти називають індійськими.

Фармацевтична промисловість. Галузь є однією з найрозвинутіших в Індії. Країна задовольняє 70 % своїх потреб у ліках. У цьому виробництві зайнято 250 великих підприємств і 5 тис. – у секторі дрібного бізнесу.

Легка і харчова промисловість. Більшість підприємств регіону пов'язана з первинною переробкою сільськогосподарської продукції: джутові, швейні, текстильні, цукрові, чайні, хімічні, шкірянообробні фабрики.

Кустарне й ремісничє виробництво. Воно значно поширене як у містах, так і в селах. Давні ремесла відіграють чималу роль у задоволенні внутрішніх потреб країн і виготовленні деяких виробів експортного призначення. Поширені дрібні кустарні виробництва будматеріалів, човнів, сіток, харчових продуктів (Мальдіви); тканин, виробів із койри, тростини, черепахового панциря, слонової кістки (Шрі-Ланка); виробництво цигарок, скипидару, каніфолі, взуття (Непал); видобування й первинна обробка графіту і мармуру, виробництво килимів, тканин, виробів із металу (надміцні кинджали й мечі) і дерева (Бутан). Індійські та ланкійські ремісники дуже вправні у карбуванні по металу, у виготовленні ювелірних виробів із золота, срібла та дорогоцінних каменів.

За роки незалежності промисловий потенціал провідних країн регіону значно зріс, змінилася його галузева структура. Швидкими темпами збільшується

в ній частка продукції металургії, машинобудування, фармацевтичної галузі тощо.

Сільське господарство. Сільськогосподарське виробництво переважно дрібне і трудомістке. Рівень агротехніки та врожайності є одним із найнижчих у світі. Площа господарств не перевищує 1 га. Розвиток сільського господарства гальмує також відстала соціально-економічна структура села. Третина сільських жителів не має власної землі й працює за наймом.

Рослинництво є провідною галуззю у всіх країнах регіону. Галузь є багатоукладною. Важливе значення має плантаційне господарство, культивують чай, джут, гевею і кокосові пальми. Зернові культури займають майже 50 % посівної площі, технічні – не більше 20 %.

У МГПП більшість країн Південної Азії представлена традиційними аграрно-сировинними монокультурами. Індія (понад 80 % плантацій у штаті Ассам) і Шрі-Ланка є одними із найбільших у світі виробників (після Китаю) та експортерів чаю (1/3 світового збору) і спецій. Найвідомішими чайними сортами, що мають світове визнання, є «ассамський», «даржилінський», «нілгірський» тощо. Майже увесь чай експортується.

Долину Гангу вважають батьківщиною цукрової тростини. За обсягами її вирощування Індія є одним із лідерів у світі. Важливу роль в економіці відіграє вирощування джуту, з волокна якого виготовляють мішковину, мотузки та плетені килими. За його зборами світовими лідерами є Індія і Бангладеш. Пакистан – один з найбільших у світі експортерів бавовни і бавовняних виробів. У Бутані значний розвиток одержало садівництво (яблука, апельсини, ананаси).

Всюди вирощують олійні культури. Головна з них – арахіс, поширені також сезам (кунжут), рицина, гірчиця, льон. Олію одержують і з насіння бавовнику, коко сових горіхів. Важливою експортною культурою Індії, Шрі-Ланки та Мальдів є кокосові пальми, які плодоносять протягом року. В значній кількості експортують вони копру, койру, кокосову олію. Копру й кокосову олію використовують у харчовій і парфумерній промисловості, з койри виготовляють різні плетені вироби.

Південь Індії та Шрі-Ланка спеціалізуються на вирощуванні каучуконосу гевеї. Шрі-Ланка – один з найкрупніших у світі виробників каучуку. Як і в чайному виробництві, основну масу каучуку дають порівняно великі плантації. Біля них розміщені фабрики, що оброблюють зібраний латекс та виробляють листовий каучук. У регіоні вирощують всі тропічні, субтропічні, характерні для помірного поясу фрукти. Культивують численні сорти манго. За зборами бананів Індія посідає 1-ше місце у світі. Вирощують також папаю, чику, цитрусові, ананаси тощо. Індія відома як виробник горіхів кеш'ю і бетелю.

Тваринництво має допоміжне значення, розвиток стримується значною обмеженістю пасовищ. Найчисленніше у світі поголів'я великої рогатої худоби (242 млн голів, з яких 185 млн – в Індії) використовується насамперед як тяглова сила. Через релігійні погляди населення (індуїстам релігія забороняє вбивати корів, а мусульманам – вживати в їжу свинину) м'ясне тваринництво не розвинуте, обмежується розведенням кіз (221 млн голів), овець (90 млн голів), домашньої птиці. В Пакистані розводять також верблюдів (800 тис. голів) і віслюків.

Рибальство. У країнах регіону виловлюють майже 3,3 млн т риби щорічно, в тому числі 2/3 – морської. Морське рибальство найбільш розвинуте в південних штатах Індії та Пакистану. Головний об'єкт його на південно-східному узбережжі Індії – креветки, які замороженими вивозять переважно в США та Японію. Експортують також жаб. Рибальство не тільки забезпечує зайнятість значної частини населення країн регіону, а й є важливою статтею експорту (морожена риба і консерви).

Після отримання політичної незалежності в країнах Південної Азії були здійснені аграрні реформи з метою обмеження поміщицького землеволодіння. В Індії така реформа отримала назву «зелена революція» і передбачала впровадження передових методів агротехніки. Піднесення сільського господарства дало змогу не тільки вирішити продовольчу проблему, а й відмовитися від імпорту зерна. Проте щорічний приріст врожаю нижчий від темпів зростання населення, що ускладнює економічний і соціальний розвиток країн.

Транспорт регіону розвинутий недостатньо. Найпоширенішим є *залізничний транспорт*. Загальна протяжність залізниць – 75 669 км (на 1000 км² території припадає 21,1 км доріг), більшість з яких знаходиться в Індії (63 230 км). Але рухомий склад його значно «постарів».

Останнім часом залізниці відчувають гостру конкуренцію з боку *автомобільного транспорту* не тільки у пасажирських, а й у вантажних перевезеннях. Автопарк країн регіону налічує понад 5 млн пасажирських і 3,6 млн вантажних автомобілів. Великі міста з'єднані між собою асфальтованими магістралями, але більшість доріг не мають твердого покриття й у період дощів стають непрохідними. Значну роль автотранспорт відіграє в Бутані та на Мальдівах, де немає залізниць, а в Непалі їх побудовано всього 59 км.

Істотний прогрес спостерігається в розвитку *авіатранспорту*. В регіоні побудовано 376 сучасних аеропортів, усі великі міста сполучені авіалініями. Частина міжнародних рейсів обслуговується національними компаніями, з яких найбільш значущими є «Ер Індія», «Індіан Ерлайнс», «Мальдівз ервейс», «Біман» (Бангладеш). У 1980 р. в Індії було побудовано перший ракетноносій, з якого на

космодромі Срихарікота (південь країни) здійснено запуск штучного супутника, що відкрило їй двері до світового «космічного клубу».

Морський транспорт активно використовується для зовнішніх перевезень. Найбільший морський торговий флот має Індія. Найвідоміші в регіоні морські порти: Мумбай, Ченнай, Вішакхапатнам, Коччін та ін. (Індія), Дакка, Кхулна (Бангладеш), Карачі (Пакистан), Коломбо, Трінкомалі (Шрі-Ланка). На Мальдівах великі надходження валюти забезпечує державна судноплавна компанія, яка володіє суднами загальною тоннажністю 180 тис. т. Між Індією й Шрі-Ланкою діє поромна переправа.

Нафтопроводи побудовані тільки в Індії (5613 км) і Пакистані (1821 км). Найбільший за протяжністю сполучає ассамські нафтопромисли з колкатським районом. У Непалі діє канатна дорога довжиною 42 км.

Загалом рівень транспортної забезпеченості регіону недостатній, а техніко-економічний стан транспорту незадовільний (різноколіїні, різнотипні, зношені залізниці, автошляхи потребують суттєвої реконструкції, сільські дороги не мають твердого покриття). Повсюдно використовують гужовий транспорт (віслюків, волів, верблюдів).

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Роль регіону в світовій торгівлі невисока і має тенденцію до зниження. Проблемним для багатьох країн є від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. У структурі експорту переважають сільськогосподарська і мінеральна сировина.

Країни вивозять:

- Бангладеш – джут і вироби з нього, чай, шкіряну сировину, продукти моря;
- Бутан – фрукти й фруктові консерви, кардамон, слонову кістку, цемент і графіт, деревину, спеції;
- Індія – чай, продукцію машинобудування, текстиль, кустарно-ремісничі вироби, цукор, бавовняні тканини, прянощі, дорогоцінне каміння;
- Мальдіви – рибу й рибопродукти, швейні вироби;
- Непал – джут, рис, шкіряну сировину, насіння олійних культур, лікарську сировину, килими;
- Пакистан – бавовну і бавовняні тканини, рис, шкіргалантерею, килими, нафтопродукти;
- Шрі-Ланка – чай, каучук, дорогоцінні камені, кокоси, нафтопродукти.

Непал великі прибутки одержує від служби своїх громадян (гуркхів) в армії Індії та від супроводження провідниками-шерпами експедицій на Джомолунгму.

В імпорті значно зросла частка машин й устаткування. Країни регіону ввозять нафту й нафтопродукти, чорні метали, хімічні продукти, добрива, продовольство тощо.

Україна експортує свої товари в Індію, Пакистан і Шрі-Ланку; імпортні товари надходять з Індії та Шрі-Ланки.

Запитання до теми

1. Які особливості економіко-географічного положення окремих країн Південної Азії?
2. У чому виявляються основні особливості використання природних ресурсів у регіоні?
3. Які основні демографічні проблеми регіону?
4. Які особливості етнічного і релігійного складу населення? Як це впливає на політичну ситуацію в регіоні?
5. Чим зумовлений аграрний напрям розвитку країн Південної Азії?
6. Які галузі сільського господарства мають найбільше значення для експорту і чому?
7. Який рівень розвитку транспортної інфраструктури? Які причини її відсталості?

Тема 11. ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. Південно-Східна Азія розташована на території півострову Індокитай і численних островах Малайського архіпелагу. Країни регіону межують з Південною і Східною Азією, Австралією та Океанією. До складу регіону входять 11 країн – Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Східний Тимор, Таїланд, Філіппіни. Наймолодшою державою регіону є Східний Тимор, який отримав незалежність 20 травня 2002 р.

Південно-Східна Азія з'єднує Євразію з Австралією, розмежовуючи водночас басейни Тихого й Індійського океанів. Територію регіону омивають моря, найбільшими з яких є Південнокитайське і Філіппінське моря Тихого океану, Андаманське море Індійського океану. Всередині Малайського архіпелагу розташовані численні відносно невеликі за площею міжострівні моря: Яванське, Сулу, Сулавесі, Молуккське, Банда, Флорес, Саву. Тому здавна морські транспортні зв'язки між островами мали велике значення для місцевих мешканців, а відносно невеликі відстані між островами сприяли цьому.

Через країни Південно-Східної Азії пролягають важливі повітряні й морські шляхи: Малаккська протока має таке ж велике значення для світового судноплавства, як і Гібралтарська протока, Панамський і Суецький канали.

Розташування між двома давніми осередками цивілізації та найбільшими за людністю державами сучасно го світу – Китаєм та Індією – позначилося на формуванні політичної карти регіону, процесах господарського освоєння, етнічного й релігійного складу населення, розвитку культури.

Серед держав регіону є одна абсолютна монархія – Бруней, три конституційні – Таїланд, Камбоджа, Малайзія, всі інші – республіки.

Країни Південно-Східної Азії є членами ООН. Усі, крім Східного Тімору, входять до АСЕАН; Індонезія — до ОПЕК; Малайзія й Сінгапур – до АНЗЮК; Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, В'єтнам – до блоку Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва.

2. Природні умови і ресурси. Регіон розташований на півострові Індокитай (третій за розміром півострівів на земній кулі) та гірських районах на півночі від нього, аж до Тибетського нагір'я. Велика острівна частина регіону Малайський архіпелаг – є найбільшою на Землі групою островів. Із майже 15000 островів архіпелагу тільки 5 мають площу понад 100 тис. км² кожний. Береги Південно-Східної Азії омиваються водами двох океанів – Тихого та Індійського. Зі сходу і півдня Малайський архіпелаг оточують глибоководні западини (жолоби): Філіппінська (10 265 м) та Яванська (7729 м).

Узбережжя континентальної частини регіону дещо порізане, тут переважають лагунові й вирівняні наносні типи берегів. Острівна частина має більш розчленоване узбережжя. Загальна довжина берегової смуги регіону – майже 67 000 км.

Велика протяжність території із заходу на схід (понад 4,5 тис. км), гірський рельєф, наявність двох частин – материкової й острівної – багато в чому визначають розмаїтість природних умов цієї частини Азії. Для регіону характерне значне розчленування *рельєфу*, зумовлене складною мережею скидів і складок у молодих горах. На півночі Індокитаю гори, які простягаються у меридіональному напрямку (Аннамські, Кравань, Ассамо-Бірманські та ін.) досить високі, до півдня вони поступово знижуються, ланцюги розриваються, а ближче до моря розпадаються на окремі гірські масиви й хребти. На півдні Індокитаю у дельтах великих рік і межигірських западинах розташовані низовини з родючими алювіальними ґрунтами. В рельєфі Малайського архіпелагу і півострова Малакка переважають гори і височини, які часто переходять у прибережні неширокі заболочені низовини. Тут багато вулканів, у тому числі діючих, тільки в Індонезії їх нараховується до 60. Територія регіону є дуже сейсмоактивною зоною, підводні землетруси призводять до виникнення таких природних катастроф, як цунамі.

Клімат. Південно-Східна Азія розташована в екваторіальному (великі частини Малайського архіпелагу) і субекваторіальному (материкова частина) *кліматичних поясах*. Високі середньорічні температури (+26° С) мають невеликі

сезонні коливання (2° - 3° С). Найбільш жаркий місяць – квітень ($+30^{\circ}$ С). Величезний вплив мають мусонні вітри, чергування яких зумовлює зміну сухого й дощового сезонів. Філіппінські острови потерпають від тропічних ураганів – тайфунів. Щороку тут буває 34 сильних і до 20 середніх або слабких тайфунів.

Більшість великих *рік* материкової частини починаються у межах Гімалайсько-Тибетської гірської системи. Густа річкова мережа має дощове живлення. Переповнюючись водою в період мусонних злив, ріки надзвичайно міліють, а іноді й зовсім пересихають у сухий період року. Найбільші ріки регіону – Меконг, Хонг, Іраваді, Капу ас, Соло та ін. *Озер* небагато. Найколеритнішим серед них є озеро Сап, у якому збереглася морська фауна.

Мінеральні ресурси. Надра території досліджені слабо, але розвідані запаси свідчать про багаті поклади мінеральних ресурсів. Кам'яного вугілля в регіоні дуже мало, лише на півночі В'єтнаму залягають незначні його поклади. У шельфовій зоні Індонезії, Малайзії, Брунею та В'єтнаму є значні запаси нафти й газу. Через регіон простягається найбільший у світі металогенічний «олов'яний пояс» Азії. Мезозойські відклади зумовили багатющі запаси кольорових металів: олова (в Індонезії – 1,5 млн т, Малайзії та Таїланді – по 1,2 млнт, М'янмі – 0,5 млнт), вольфраму (запаси М'янми – 40 тис. т, Таїланду – 25 тис. т, Малайзії – 20 тис. т). Багатий регіон на мідь, цинк, свинець, молібден, нікель, сурму, кобальт, М'янма – на срібло, Філіппіни – на мідь. У регіоні є значні запаси золота (Філіппіни, Індонезія), а також ніобія, ртуті, сурми. Нерудні корисні копалини представлені калійною сіллю (Таїланд, Лаос), апатитами (В'єтнам), дорогоцінними каменями (сапфір, топаз, рубін) у Таїланді. Запаси будівельних матеріалів і сировини майже необмежені.

Агрокліматичні та ґрунтові ресурси. Теплий і вологий клімат є основною передумовою відносно високої ефективності землеробства, протягом року тут збирають 2-3 врожаї. На достатньо родючих червоних і жовтих фералітних ґрунтах вирощують багато сільськогосподарських культур жаркого поясу.

Водні ресурси активно використовують для зрошення земель в усіх країнах. Дефіцит вологи в сухий період року потребує чималих витрат на будівництво іригаційних споруд. Водні гірські артерії п-ва Індокитай (Іраваді, Менам, Меконг) і численні гірські річки островів здатні забезпечити потреби в електроенергії.

Лісові ресурси винятково багаті. Регіон розташований у Південному лісовому поясі, ліси вкривають 42 % його території. Численні лісові масиви мають Бруней (82 %), Камбоджа (56 %), Індонезія (55 %), Лаос (54 %), а в Сінгапурі загальна площа лісів лише 5 % (найнижчий показник у регіоні). Ліси регіону багаті на деревину, що має дуже цінні властивості (міцність, вогнестійкість, водовідштовхувальну здатність, привабливий колір): тік,

сандалове дерево, дерева сімейства бобових, місцеві види сосен, дерево сундрі (мангрове), пальми.

Рибні ресурси прибережної зони морів і внутрішніх вод мають чимале значення в кожній країні: рибу й іншу морську продукцію широко використовують у харчуванні населення. На деяких островах Малайського архіпелагу збирають перлини і перламутрові раковини.

Багатий природно-ресурсний потенціал і сприятливі кліматичні умови регіону дають змогу займатись землеробством протягом усього року, а різноманітні запаси мінеральних ресурсів сприяють розвитку гірничодобувної промисловості та нафтопереробки. Завдяки існуванню цінних порід дерев традиційною галуззю є лісова. Проте через інтенсивне вирубування лісів площа їх щороку зменшується, що порушує екобаланс. Це зумовлює необхідність природоохоронних заходів, які здійснюються в Індонезії, Малайзії, на Філіппінах та в інших країнах, для збереження унікальності флори та фауни регіону.

3. Населення. На території регіону мешкає 662 млн осіб (2020 р.). Максимальна чисельність – в Індонезії (271,7 млн), мінімальна – у Брунеї (0,5 млн). За кількістю жителів країни дуже контрастні.

Демографічні особливості. У Південно-Східній Азії завжди були високими показники природного приросту населення – в середньому 1,1 % на рік. Дитяче населення (до 15 років) становить 26 % , особи похилого віку – 7 % . Жінок дещо більше, ніж чоловіків (50,3 % та 49,7 % відповідно).

Расовий склад. Переважна більшість населення належить до перехідних типів між монголоїдною й австралоїдною расами. В окремих районах збереглися не змішані з монголоїдами «чисті» австралоїдні групи: ведоїди (Малаккський п-ів), близькі до папуасів мешканці Східної Індонезії, негритоський тип (на півдні п-ву Малакка і на Філіппінах).

Етнічний склад характеризується великою складністю і розмаїттям. Тільки в найбільшій країні регіону – Індонезії мешкає понад 150 народностей. На невеликій порівняно з Індонезією території Філіппін нараховується до сотні своєрідних малайсько-полінезійських етнічних груп. У Таїланді, М'янмі, В'єтнамі, Камбоджі, Лаосі понад 2/3 жителів представлені сіамцями (або таї), в'єтами, кхмерами, лао і бірманцями. У Малайзії до половини населення – близькі за мовою малайські народи. Найбільш змішане і різномовне населення Сінгапуру – це вихідці із сусідніх азіатських країн (китайці – 76 %, малайці – 15 %, індійці – 6 %). В усіх державах найчисленнішою національною меншиною є китайці, а у Сінгапурі вони становлять навіть більшість (3/4) населення.

У регіоні представлені такі мовні сім'ї: китайсько-тібетська (китайці у Малайзії і Сінгапурі, бірманці, карени в М'янмі і Таїланді); тайська (сіамці, лао); австроазіатська (в'єтнамці, кхмери в Камбоджі); австронезійська (індонезійці,

філіппінці, малайці); папуаські народності (у східній частині Малайського архіпелагу і на заході о. Нова Гвінея).

Релігійний склад населення строкатий. Найпоширенішими є такі конфесії: буддизм – у В'єтнамі (махаяна – найлояльніша форма буддизму, співіснує з місцевими культурами), в інших буддійських країнах (Лаос, Камбоджа, М'янма) – хінаяна; іслам сповідують майже 80 % населення Індонезії, Малайзії, Брунеї, частково на Філіппінах; християнство (католицизм) є основною релігією Філіппін (наслідки іспанської колонізації), частково в Індонезії; індуїзм особливо виражений на о. Балі в Індонезії. Аборигени країн Південно-Східної Азії широко сповідують місцеві культури.

Розміщення населення вкрай нерівномірно. Максимальна його густина – на о. Ява, де проживає до 65 % населення всієї Індонезії. Більшість жителів Індокитаю проживає у долинах рік Іраваді, Меконгу, Менема, тут густина населення досягає 500-600 осіб/км², а у деяких районах – до 2000 осіб/км. Гірські окраїни півострівних держав і більшість невеличких островів заселені дуже слабо, середня густина населення не перевищує 3-5 осіб/км². А в центрі о. Калімантан і на заході о. Нова Гвінея є незаселені території.

Високою є питома вага сільського населення (майже 60 %). Останніми десятиріччями внаслідок міграції сільських жителів і природного приросту збільшується кількість міського населення. Швидко зростають великі міста, майже всі з них (за винятком Ханоя і Бангкока) виникли в колоніальну епоху. В містах мешкає понад 1/5 жителів (М'янма – 26 %, Лаос – 22 %, В'єтнам – 21 %, Камбоджа – 21 %, Таїланд – 20 % тощо), тільки в Сінгапурі вони становлять 100%. Загалом це один з найменш урбанізованих регіонів світу.

Міста-мільйонери, як правило, є портовими або припортовими центрами, що сформувалися на основі торговельної діяльності. Міські агломерації регіону: Джакарта (10,2 млн осіб), Маніла (9,6 млн), Бангкок (7,0 млн), Янгон (3,8 млн), Хошімін (колишній Сайгон, 4,8 млн), Сінгапур (4,1 млн), Бандунг (2,8 млн), Сурабая (2,6 млн), Ханой (1,8 млн) та ін.

Трудові ресурси. Налічується понад 270 млн працездатних осіб, з яких 53 % зайнято у сільському господарстві, 16 % – у промисловості, інші задіяні у сфері послуг. Виключення – Сінгапур.

4. Господарство. Протягом повоєнного часу роль країн Південно-Східної Азії у світі, особливо в Тихоокеанському регіоні, неухильно зростає.

За напрямками суспільно-економічного розвитку регіон неоднорідний. Після Другої світової війни країни його розкололися на 2 групи: В'єтнам, Лаос, Камбоджа орієнтувалися на радянську командно-адміністративну модель розвитку (згодом до них приєдналася і М'янма), а країни АСЕАН (Малайзія, Індонезія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней) – ринкову. Всі країни Південно-Східної

Азії стартували з однакового рівня, але країни АСЕАН домоглися у другій половині ХХ ст. відчутних економічних результатів, що позитивно позначилося й на соціальних параметрах життя їх населення. З другої половини 80-х років колишні соціалістичні держави Південно-Східної Азії почали перехід до ринку, але й нині вони залишаються найменш розвинутими країнами світу. Вони, а також Східний Тімор належать до групи країн із низькими доходами на душу населення. Малайзія і Таїланд належать до групи нових індустріальних країн (НІК) «другої хвилі», а Індонезія і Філіппіни — до НІК «третьої хвилі». Сінгапур і Бруней – країни з високим рівнем цього показника (більше 50000 дол.).

Економічний курс більшості країн регіону спрямований на пріоритетний розвиток промисловості та сфери послуг, використання переваг, пов'язаних із розширенням участі у міжнародному поділі праці. При цьому пріоритет надається приватному, у тому числі і наземному сектору, але повсюди держава має достатньо потужні позиції як безпосередньо в економіці, так і у прийнятті важливих рішень у соціально-економічній сфері.

Таких результатів економічного розвитку вони досягли за рахунок різних факторів. Наприклад, Бруней є провідним нафтоекспортером, отримуючи понад 84 % прибутків від експорту нафти. Сінгапур (НІК «першої хвилі») є потужним регіональним і міжнародним центром торгівлі, маркетингу, послуг і розробок новітніх технологій, найважливішим транспортним і комунікаційним вузлом Південно-Східної Азії. Сінгапур – один із фінансових центрів світу. Тут успішно функціонують ринки золота, валюти, банківських кредитів і фондова біржа, яка поступається лише Лондону, Нью-Йорку й Токію. За кількістю працюючих тут банків (122, у тому числі 116 іноземних) Сінгапур посідає 3-тє місце у світі після Лондона і Нью-Йорка, і за прогнозами ця його роль зростатиме.

Країни АСЕАН зорієнтовані переважно на японську модель розвитку з її підвищеною увагою до набутоків НТР. Так, з початку 80-х років ХХ ст. у них поновлюють устаткування, яке використовується для науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у промисловості. Водночас удвічі знижено оподаткування інвестицій на наукові дослідження у цій сфері. В результаті Сінгапур, наприклад, має один з найвищих показників використання роботів у промисловому виробництві.

Країни регіону мають потужну експортну базу, майже всі вони добре забезпечені природними ресурсами, що є однією з важливих умов їхнього економічного розвитку. Саме тому вони є найбільшими (а інколи – монопольними) експортерами окремих товарів. Наприклад, зона АСЕАН дає майже 80 % світового виробництва натурального каучуку, 70 % копри, понад 50% кокосових горіхів, третину пальмової олії та рису. Великими є запаси нафти, міді, вольфраму, олова, хрому, бокситів, цінної деревини.

Протягом останніх десятиріч НІК Південно-Східної Азії досягли помітних успіхів у промисловому розвитку. Однак за природним, науково-технічним потенціалом та багатьма економічними показниками вони відрізняються між собою.

Загалом економічного зростання країни регіону досягли завдяки комбінуванню таких факторів: експортно-промислової стратегії розвитку; залучення іноземного капіталу; державного регулювання; створення життєздатних господарських суб'єктів – національних корпорацій, концентрації зусиль на експорті продукції, особливо електронної.

Регіон є одним з лідерів у світі за надходженням інвестицій. Найпривабливішими для іноземного капіталу є галузі обробної промисловості та інфраструктури. Найбільш активні тут японські та американські компанії, які розміщують підприємства в районах дешевої робочої сили, куди ввозять напівфабрикати й здійснюють остаточну доробку своєї продукції. Значними є інвестиції у харчову, металообробну промисловості, виробництво нескладної електроніки й іграшок, хімічних волокон, фанери. Помітними серед інвесторів є Сянган, Тайвань, Сінгапур. Порівняно висока питома вага цих держав у загальному обсязі іноземних інвестицій у країни Південно-Східної Азії пов'язана з діяльністю китайської ділової общини.

У більшості країн регіону склалися могутні фінансово-промислові монополістичні групи, діяльність яких, як правило, пов'язана з інтересами іноземного капіталу. Провідними представниками сфери великого бізнесу і фінансів є монополістичні об'єднання «Айлла» і «Соріано» на Філіппінах, «Варінгін» в Індонезії, сімейний конгломерат Куоків в Малайзії, група «Бангкок бенк» в Таїланді та інші.

Проникнення в економіку НІК Південно-Східної Азії ТНК почали з галузей легкої промисловості, де можна швидко отримати віддачу внаслідок високої швидкості обороту капіталу. Тому й нині текстильна, швейна, взуттєва – найрозвинутіші галузі обробної промисловості. Найміцніші позиції у них мають японські та американські ТНК. У 70-ті роки ХХ ст. НІК регіону почали освоєння технологій виробництва електронних та електротехнічних виробів. Нині тут створено розвинуту експортно-промислову базу з випуску компонентів побутової електроніки, телекомунікаційного обладнання. Серед країн з ринковим господарством Малайзія є третім виробником напівпровідників, Таїланд – важливим центром випуску інтегральних схем. Але домінують у цих галузях ТНК США та Японії. У створенні автомобільних підприємств – теж активна участь іноземного капіталу, переважно японського.

Дещо іншим є шлях розвитку колишніх соціалістичних країн – В'єтнаму та Лаосу, згодом і Камбоджі, які тривалий час були ізольовані від регіональних

економічних процесів. У їх економічній політиці переважали протекціонізм, негативне ставлення до іноземних капіталовкладень та досвіду управління. А економічна взаємодія з країнами колишнього соціалістичного табору сприяла становленню екстенсивної моделі державного соціалізму зразка 40-60-х років ХХ ст., збільшуючи розрив у соціально-економічному розвитку з їх сусідами. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років країни обрали китайський варіант оновлення економіки, який передбачає радикальні реформи за збереження політичного механізму. Проте сучасні концепції їх соціально-економічного розвитку враховують і досвід нових індустріальних країн Азії, особливо Південної Кореї.

У МГПП регіон представлений галузями видобувної промисловості, передусім нафтовою та оловодобувною. Добре розвинуті вирощування гевеї та виготовлення натурального каучуку. Він є одним з провідних у світі за вирощуванням рису, кокосової пальми. Найважливішою галуззю спеціалізації є заготівля та експорт тропічної деревини. Наявність у Сінгапурі одного з найбільших у світі портів та великого аеропорту забезпечує йому статус важливого транспортно-посередницького центру регіону. Деякі країни, особливо Таїланд, Сінгапур, мають досить міцні позиції у сфері туристичного бізнесу.

Промисловість загалом у регіоні забезпечує 32 % сукупного ВВП, посідаючи 2-ге місце після сфери послуг.

Гірничодобувна промисловість. Велика частина її продукції перед вивезенням проходить первинну обробку. Нафту й газ у великих об'ємах видобувають в Індонезії, Малайзії, В'єтнамі, Таїланді, у Брунеї. Більше 60 % нафти, що видобувається, йде на експорт. Важливе експортне значення має видобуток олова й вольфраму: Індонезія є 3-м у світі виробником олова (після Китаю і Перу). В'єтнам та Малайзія також входять до десятки світових лідерів, посідаючи відповідно 7-ме і 9-те місця. Таїланд займає 9-те місце в світі за видобутком вольфраму. У М'янмі й Таїланді видобувають і оброблюють дорогоцінне каміння (рубіни, сапфіри).

Паливно-енергетична промисловість. Регіон відносно добре забезпечений електроенергією. Основний обсяг електроенергії виробляють на ТЕС ГЕС. У 1994 р. було введено в дію найбільшу в регіоні ГЕС «Хоабін» (В'єтнам). В Індонезії функціонує єдина в регіоні геотермальна електростанція, обговорюється питання про будівництво першої в регіоні атомної електростанції.

Нафтопереробна промисловість представлена 8 НПЗ в Індонезії (загальна потужність 49,4 млн т), 6 НПЗ у Малайзії, 4 НПЗ в Таїланді, 3 НПЗ на Філіппінах, 2 НПЗ у М'янмі. У В'єтнамі будується перший в країні нафтопереробний завод у м. Вунгтау.

На базі нафтопереробних заводів у багатьох країнах зростає розвиток нафтохімії. У М'янмі та Індонезії вони працюють на власній сировині, – філіппінські, малайські та сінгапурські заводи – на індонезійській і близькосхідній нафті. Сінгапур – 3-й за розміром центр нафтопереробки у світі після Х'юстона й Роттердама (пропускає понад 20 млн т сирової нафти щорічно).

Кольорова металургія. В її розвитку головну увагу приділяють будівництву нових і модернізації діючих заводів, особливо в Таїланді, Малайзії, Індонезії, В'єтнамі. Алюмінієві заводи Малайзії, Філіппін і Сінгапуру переробляють боксити з Малайзії, Таїланду, Індонезії. На базі місцевої сировини працюють одні з найкрупніших у світі оловоплавильні заводи в Малайзії (забезпечує 28 % світового експорту цього металу), Індонезії (16 % світового експорту) і Таїланді (15 %). Мідеплаинильний комбінат діє на Філіппінах.

Машинобудування. Електронна й електротехнічна промисловість спеціалізується на складанні побутової техніки, виробництві плат, мікросхем. Малайзія є одним з найбільших у світі виробників напівпровідників, інтегральних схем, кондиціонерів, радіо- і телевізійної апаратури. Електротехнічні та радіоелектронні підприємства працюють у Таїланді, Індонезії, Сінгапурі. В Сінгапурі активно розвиваються наукомісткі галузі високих технологій, у тому числі виробництво комп'ютерів і компонентів для них, електронного телекомунікаційного устаткування, біотехнологій, лазерної оптики, виробляють високочутливі комп'ютерні диски, побудовано завод, який виготовляє апаратуру для космічних апаратів. За рівнем комп'ютеризації та впровадженням роботів Сінгапур посідає 2-ге місце в Азії після Японії (зокрема, 84 % сінгапурських фірм оснащені сучасною комп'ютерною технікою). Електронна промисловість у країнах АСЕАН перебуває під контролем американських та японських компаній («Х'юлет Паккард», «Нешнл», «Фудзіцу»), які домагаються зниження витрат виробництва за рахунок використання місцевої дешевої робочої сили.

Автоскладанням займаються філії іноземних корпорацій у Таїланді, Малайзії, Індонезії, В'єтнамі. Власні програми з розвитку авіаційної промисловості мають Індонезія, Малайзія та Сінгапур, які дедалі більше закупають ноу-хау, що дає їм змогу не тільки самим обслуговувати літаки, а й виробляти окремі їх деталі.

У країнах регіону налагоджене виробництво сучасної зброї. Сінгапур будує торпедні кораблі та швидкохідні патрульні морські катери, складає за американськими ліцензіями транспортні літаки, розвиває електронну промисловість оборонного призначення. Найбільшою компанією сінгапурського ВПК є «Сінгапур Технолоджіз». В Індонезії, Малайзії, на Філіппінах працюють підприємства з випуску військових літаків і гелікоптерів.

Судноремонт й суднобудування належать до міжнародної спеціалізації в Сінгапурі, на верфях якого будують танкери тоннажем до 500 тис т. Сінгапур посідає 2-ге після США місце у світі за виробництвом пересувних бурових приладів для розробки родовищ нафти на морському шельфі.

Хімічна промисловість значний розвиток одержала на Філіппінах, в Індонезії, Таїланді, Малайзії. За активної участі японських корпорацій в Сінгапурі функціонують найбільші в Азії заводи з випуску етилену, пропілену та пластмас. Дедалі більше значення на світовому ринку мають Індонезія як виробник кислот і компонентів мінеральних добрив, Малайзія як виробник побутової хімічної продукції та отруйних хімікатів, лаків і фарб. На півночі Бангкока знаходиться один з найпотужніших в Азії комплексів з виробництва каустичної соди.

Легка промисловість. Швейна, текстильна й взуттєва промисловості є традиційними галузями для регіону, найбільше розвинуті в Малайзії і Таїланді, де на 50-80 % контролюються японськими й американськими ТНК.

Кустарне виробництво і народні ремесла. В М'янмі поширене ремісничє виробництво взуття (бірманських сандалів), парасольок, дамських сумок, карбування по сріблу, в Індонезії – виготовлення карбованих виробів із срібла, керамічного посуду, плетених циновок, художнє різьбярство по кістці. В Камбоджі ведеться кустарний видобуток дорогоцінних каменів. У Лаосі близько 50 % промислового виробництва припадає на частку кустарних промислів.

Якщо до 80-х років ХХ ст. визначальними в економічному розвитку регіону були видобуток і експорт корисних копалин, то сучасний промисловий потенціал країн зростає передусім за рахунок розвитку обробної промисловості.

Сільське господарство регіону недостатньо забезпечене земельними ресурсами за високої густоти населення. У ньому переважають землеробство над тваринництвом, великими є витрати ручної праці на одиницю земельної площі й низька товарність господарств. Техніка і технологія здебільшого дуже примітивні.

Рослинництво. Субтропічне і тропічне землеробство становить основу господарства всіх країн. Південно-Східна Азія – найбільший у світі регіон з вирощування рису – головної сільськогосподарської культури. Врожаї його збирають по 2-3 рази на рік, загальний обсяг становить 25 % світового виробництва. В Індонезії, Таїланді, М'янмі, В'єтнамі рисові поля займають 4/5 посівної площі придолинних і дельтових земель рік Іраваді та Менама.

Головними сільськогосподарськими культурами в регіоні також є:

– кокосова пальма – дає горіхи і копру (кокосова серцевина, з якої отримують олію). На регіон припадає 70 % їх світового виробництва, на Малайзію – до 49 %;

– гевея – до 80 % світового виробництва натурального каучуку припадає на країни регіону (Малайзія – 20 % світового виробництва, Індонезія, В'єтнам);

- цукрова тростина (особливо Філіппіни й Таїланд); чай (Індонезія, В'єтнам);
- прянощі (повсюдно);
- орхідеї (Сінгапур – один зі світових лідерів з їх вирощування);
- бавовна, тютюн (у сухий сезон вирощують країни, розташовані на півночі регіону);
- кава (В'єтнам та Індонезія);
- какао-боби (Індонезія займає 3-тє місце в світі після Кот-д'Івуару і Гани за зборами);
- опіумний мак (вирощують у районі «Золотого трикутника» – важкодоступного регіону на межі територій М'янми, Таїланду, Лаосу. М'янма є одним із найбільших у світі (після Афганістану) виробником опіуму-сирцю.

Помітними виробниками та експортерами ананасів є Таїланд, Філіппіни, Індонезія. В Індонезії та Малайзії вирощують перець. Також у країнах регіону культивують саго, маніок, какао, арахіс, овочі й фрукти, джут тощо.

Продовольчі культури споживаються переважно усередині країн, а більша частина технічних культур експортується.

Тваринництво розвинуте дуже слабо через дефіцит пасовищ, поширення тропічних хвороб тварин. Худоба використовується переважно як тяглова сила. Загальне поголів'я становить 65 млн свиней, 43 млн великої рогатої худоби, 32 млн кіз і овець і майже 15 млн буйволів. Свиней не розводять мусульманські народи.

Рибальство. У всьому регіоні поширене морське і річкове рибальство. Щорічно країни виловлюють до 10,2 млн т риби. Риба з прісних водоймищ повністю використовується на внутрішньому ринку, а значна кількість морської риби вивозиться. Таїланд експортує також різноманітні види тропічних рибок, призначених для акваріумів.

Основою сільськогосподарського виробництва в регіоні є плантаційне господарство, в якому зайнята більшість населення, а експорт плантаційних культур забезпечує велику частину бюджетних надходжень.

Транспорт загалом розвинутий нерівномірно. Нечисленні залізниці зв'язують основні товаровиробничі райони із столицями. Загальна їх протяжність — 20 473 км, а Лаос, Бруней і Східний Тімор залізниць не мають.

Останнім часом швидкими темпами розвивається *автомобільний транспорт*. Загальний парк налічує 7 млн пасажирських і 2,5 млн вантажних автомобілів.

Головну роль в усіх країнах відіграє *водний транспорт*, у континентальних – річковий, острівних – морський. Дуже важливе значення в транспортному комплексі має Малаккська протока (довжина її – 937 км, найменша ширина – 15 км, найменша глибина на фарватері – 12 м). Для перевезень між островами

використовують і вітрильники. Власні великі торгові флоти мають Сінгапур, Малайзія, Філіппіни, Індонезія, Таїланд, Камбоджа і В'єтнам. Сінгапурський порт є одним з найбільших у світі за сумарним вантажообігом і третім за обробкою морських контейнерів. Великими портами є Бандар-Сері-Бегаван (Бруней), Хошімін, Дананг (В'єтнам), Джакарта, Сурабая (Індонезія), Куантан, Клан, Кота-Кінабалу (Малайзія), Бангкок (Таїланд) тощо.

Відчутно прогресує в регіоні *авіатранспорт*. Функціонують 420 аеропортів з постійними рейсами. Протягом останніх років лідирує у світі за якістю обслуговування та ефективністю роботи аеропорт Чангі (Сінгапур). Основні рейси між внутрішніми аеропортами здійснюють національні авіакомпанії «ЮБА» (М'янма), «Гаруда» (Індонезія), «Ройял Бруней Ейрвейз» (Бруней), «Сінгапур Ейрлайнз» (Сінгапур).

Головні залізничні та шосейні шляхи з'єднують порти країн з їх внутрішніми районами та обслуговують переважно зовнішньоекономічні зв'язки.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Основна форма участі країн регіону у міжнародних економічних відносинах – торгівля товарами і послугами, що розвивається дуже швидкими темпами. Експорт товарів для них є найважливішим джерелом надходження іноземної валюти.

В експорті переважають:

- у Брунеї – нафта й газ;
- у В'єтнамі – бавовняні тканини, трикотажні вироби, каучук, чай, гумове взуття, рис;
- в Індонезії – нафта й газ, сільськогосподарські продукти, фанера, текстиль, каучук, кава;
- у Камбоджі – каучук, деревина, каніфоль, фрукти, риба, прянощі, рис;
- у Лаосі – електроенергія, продукція лісової й деревообробної промисловості, кава, олов'яний концентрат;
- у Малайзії – нафта й газ, каучук, олово, пальмова олія, деревина, електроніка, текстиль;
- у М'янмі – рис, деревина, джут, кольорові метали, дорогоцінне каміння;
- у Сінгапурі – устаткування, прилади, машини, продукція легкої промисловості, електроніка;
- у Східному Тиморі – нафта й газ, кава, деревина цінних порід;
- у Таїланді – рис, каучук, олово, кукурудза, маніок, цукор, текстиль, кенаф, джут, тикова деревина, інтегральні схеми, вольфрам, ананаси;
- на Філіппінах – ананаси, кокосова олія, мідний концентрат, копра, банани, цукор, золото, електронне обладнання.

Головними імпортними товарами є: нафта й нафтопродукти, машини, устаткування, сталь, хімічні товари, транспортні засоби, медикаменти тощо.

Сінгапур є місцем великих міжнародних торгово-промислових виставок, науково-технічних симпозіумів й конференцій (700-750 на рік).

Найбільші обсяги українських товарів надходять у Таїланд, Філіппіни, Індонезію. Переважає в Україну імпорт з Індонезії, Сінгапуру, Малайзії, Таїланду.

Запитання до теми

1. Як півострівне та острівне положення країн Південно-Східної Азії впливає на їх розвиток?
2. Які природні ресурси мають найбільше значення для соціально-економічного розвитку регіону?
3. Які демографічні особливості характерні для регіону? В чому полягає специфіка етнічного і релігійного складу населення?
4. Яка роль нових індустріальних країн (НІК) в економіці Південно-Східної Азії та у світовій економіці?
5. Які особливості сільського господарства країн регіону?
6. Які галузі спеціалізації промисловості країн регіону?
7. В чому полягає своєрідність зовнішньоекономічних зв'язків Південно-Східної Азії?

Тема 12. СХІДНА АЗІЯ

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. Регіон утворюють 6 країн: Китай (КНР), Корейська Народна-Демократична Республіка (КНДР), Монголія, Республіка Корея, Тайвань, Японія, що межують з Південною, Південно-Східною та Північною і Центральною Азією, мають вихід до морів Тихого океану: Японського, Жовтого, Східнокитайського та Південнокитайського.

До 1 липня 1997 р. до складу регіону належав і Гонконг (колишня колонія Великої Британії), який перейшов під юрисдикцію КНР і став його спеціальним адміністративним районом Сянган. З 20 грудня 1999 р. такий самий акт було здійснено і щодо Макао (колишня колонія Португалії), що також став спеціальним адміністративним районом КНР – Аоминь.

Становище Тайваню – особливе. Він фактично не визнаний світовим співтовариством, у 1971 р. виключений з ООН, оскільки єдиним законним представником влади на острові визнано владу Китаю, а Тайвань – його невід'ємною частиною. Тайвань же, навпаки, вважає себе законним представником усього материкового Китаю, а КНР – «країною, тимчасово окупованою комуністами».

До особливостей економіко-географічного положення регіону належать: пролягання через територію Китаю й Монголії найкоротших наземних шляхів від берегів Тихого океану в країни Європи; надзвичайно вигідне приморське положення (протяжність берегової смуги становить 18 676 км); наявність трьох практично незамерзаючих морів – Жовтого, Східнокитайського і Південнокитайського, що має виняткове значення для господарства. Вони дають вихід до Тихого океану, на який припадає 1/4 усіх морських перевезень земної кулі. Велика промислова функція морів, важлива їх роль у міжнародних й каботажних перевезеннях. Океанське узбережжя набуває дедалі більшого рекреаційного значення.

Усі країни регіону (окрім Тайваню) є членами ООН (Китай – один з її співзасновників), більшість країн (крім Монголії й КНДР) входять до складу АТЕС, Японія є членом «великої сімки», а КНДР – руху неприєднання.

2. Природні умови і ресурси. Регіон Східної Азії займає майже 8 % суші Землі. Природні умови його різноманітні.

Рельєф дуже складний. На заході розташоване одне з найбільших і найвищих на земній кулі нагір'їв – Тибет площею майже 2 млн км². Оточене потужними хребтами – Кунь-Луном на півночі, Каракорумом на заході, Гімалаями на півдні й Сіно-Тибетськими горами на сході, нагір'я має численні внутрішні хребти, які досягають 6000-7000 м висоти, і межигірні рівнини висотою 4000-5000 м. На цих рівнинах прохолодно навіть влітку, денні температури не перевищують +10°...+15° С, ночами бувають заморозки. Зима тут довга, із сильними морозами (-30°...-40° С), вітри віють майже постійно, повітря надто сухе, а опадів випадає до 100 мм на рік, практично стільки ж, як і в пустелі. Тому Тибет за умовами рослинних ландшафтів відносять до типу холодної високогірної пустелі. Снігова лінія розташована на висотах 5000—6000 м (найвище положення на земній кулі).

Регіон характеризується високою сейсмічною і вулканічною активністю. Землетруси бувають у поясі молодих гір і особливо часті на Японських островах, де нараховується до 150 вулканів, у тому числі 60 активних. У середньому один помітний землетрус відбувається кожні три дні. Одним із найбільш сейсмічнонебезпечних є район Токійської затоки. Із сейсмічними явищами у глибоководних западинах, розташованих у декількох десятках кілометрів на схід від регіону, пов'язані моретруси і спричинені ними величезні хвилі цунамі, від яких найбільше страждають східні узбережжя Японії, Тайваню тощо.

На сході невисокі гори чергуються з акумулятивними рівнинами, де найбільшою є Велика Китайська рівнина, виникнення якої зумовлене здебільшого відкладами р. Хуанхе. її поверхня плоска, висота – до 100 м,

складена потужною товщею алювію. Є також низькі рівнини на Корейському півострові, де вони займають 1/4 території.

Клімат. Регіон розташований у трьох кліматичних поясах (помірному, субтропічному та субекваторіальному). Тропічний пояс внаслідок мусонної циркуляції тут відсутній. Великі простори Монголії й Західного Китаю (Тибет) простягаються в районах високогірного клімату (аридний). Літні мусони приносять опади, кількість яких зменшується з півдня на північ. У південно-східній частині регіону буває 1000-2000 мм опадів, східній – 400-900 мм, північно-східній – 250-700 мм. У зоні мусонів весна й осінь переважно посушливі, тому в землеробстві тут широко використовують штучне зрошення.

З Тибетського нагір'я беруть початок великі *ріки* Азії – Інд, Брахмапутра, Салуїн, Меконг, Янцзи, Хуанхе. Східна материкова й острівна її частини мають порівняно густу річкову систему, на заході рік дуже мало, а величезні пустелі й напівпустелі їх зовсім позбавлені. Багато рік судноплавні. Всі без винятку річки використовують для зрошення.

Мінеральні ресурси дуже багаті й різноманітні. Основна їх частина зосереджена у Китаї – одній з «геологічних комор» світу. За ступенем забезпеченості вугіллям регіон посідає 2-ге місце в світі (запаси 360 млрд т) після Північної Америки, за видобутком – 1-ше. Є значні запаси бурого вугілля (північ Монголії і північний схід КНДР), нафти (північні схід та захід Китаю, шельф морів), горючих сланців (північний схід і південь Китаю). В Японії та Південній Кореї дуже мало родовищ мають промислове значення.

Через східні території материкової частини регіону простягається Тихоокеанський металогенічний пояс, з яким пов'язані родовища марганцю, вольфраму, молібдену, олова, сурми, ртуті й інших металів. Найбільші їх запаси – в Китаї, Північній Кореї, Монголії; залізної руди – на північному сході Китаю, мідно-молібденові родовища – на півночі Монголії (родовище Ерднет). Японія бідна на родовища металів промислового значення.

Нерудні корисні копалини утворюють запаси фосфоритів (багаті у центральному і південному Китаї, на півночі Монголії), графіту (Південна Корея), флюориту (дуже великі запаси на північному сході Монголії), сірки (в Японії родовища пов'язані з вулканічним походженням островів, де на сірку багаті північні райони о. Хонсю).

Джерелом прісної води є численні *озера* Японії, Китаю, Південної Кореї.

Сприятливими є *агрокліматичні ресурси* (особливо на сході). Мусонний клімат дає змогу вести сільське господарство у двох режимах: у сухий і вологий сезони. На півдні збирають по 2-3 врожаї на рік. Гострим є дефіцит придатних для господарювання та доступних земель в Японії, що змушує її відвойовувати у

моря нові території. Тому майже 1/3 її берегів — насипні або намиті, поширені штучні «сміттєві острови».

На *лісові ресурси* регіон небагатий. Лісистість території становить у середньому менше 40 %. Хвойні ліси домінують на північному сході Китаю, на півночі Монголії, Японії, змішані – в Японії, північній і центральній частинах Китаю. Волого-тропічні (дощові) ліси у природному вигляді не збереглися, невеликі їх масиви ростуть на південному сході Китаю, на Тайвані. Загалом ліси значно збіднені господарською діяльністю людини.

Внаслідок забруднення виробничими й побутовими відходами землі, водоймищ, атмосфери значно погіршився екологічний стан країн регіону. У збереженні природних екосистем велике значення мають природоохоронні території.

2. Населення. Регіон належить до найзаселеніших у світі. У 2020 р. тут проживало 1641 млн осіб, що становить майже 24 % населення всієї Землі. Китай – найчисельніша за населенням країна світу (1404 млн осіб).

Демографічні особливості. Перенаселеність регіону, традиції багатодітності спричинили гостру демографічну проблему, особливо в Китаї. Це вимагало термінових дій з боку уряду, демографічна політика якого спрямована на зниження народжуваності й природного приросту населення. Внаслідок її реалізації темпи приросту населення на початку 60-х років ХХ ст. становили приблизно 2 % на рік, у 2020 р. – майже 0,3 %.

Демографічна політика в Китаї базується на таких засадах: для міських жителів обов'язкова одnodітна сім'я (гасло: «Одна сім'я – одна дитина»), проживання національних меншин кількість дітей не обмежується; підтримка на національному рівні сімей, які мають лише одну дитину: грошові премії, субсидії, пов'язані з медичним обслуговуванням, вищі пенсії, пріоритет у забезпеченні житлом у місті й особистим городом на селі; сім'ї, які мають двох дітей, не одержують продовольчих талонів і сплачують 10-відсотковий податок на заробітну платню; сільським сім'ям з однією дитиною збільшені розміри присадибних ділянок; пропагування пізніх шлюбів. Офіційно вік вступу до шлюбу був підвищений на 2 роки для обох статей і становить 22 роки для чоловіків і 20 років для жінок. Запроваджуються і додаткові обмеження, наприклад, категорична заборона створювати сім'ї студентам, порушення якої може спричинити виключення з вищого навчального закладу. Проте нині спостерігається відродження традицій «ранніх шлюбів»; вільне здійснення абортів.

Народжуваність у 2020 р. вдалося знизити до 14 ‰ на рік, смертність – до 7 ‰. Таким чином, природний приріст становив 12-14 ‰. КНР поступово перейшла до групи країн першого типу відтворення населення.

Монголія, навпаки, має величезну площу, а населення – дещо більше 2,8 млн, що є наслідком багатовікової традиції ламаїзму (дотримання обітниць целібату в чоловічих монастирях, де перебувало до 1/3 чоловічого населення аж до 1921 р.).

Співвідношення чоловіків та жінок в регіоні є пропорційним: жінок – 49,9%, чоловіків – 50,1 %. В регіоні переважають люди середнього віку, який становить тут 35 років. Населення віком до 14 років становить 21 %, 15-64 роки – 69 %, старшого віку – 10 %.

Для Китаю характерною є традиційно велика зовнішня міграція. За різними оцінками китайська діаспора за кордоном нараховує від 30 до 50 млн осіб, що мешкають у 164 країнах світу. Серед основних причин пересування домінують економічні мотиви.

Расовий склад. Більшість населення регіону (китайці, монголи, корейці) – монголоїди. Південні китайці та японці належать до змішаного расового типу (риси монголоїдів і австралоїдів). У Японії мешкають айни, на Тайвані – гаошан – аборигени, які належать до окремої расової групи австралоїдів.

Етнічний склад неодпорідний. Тут представлені такі мовні сім'ї:

- китайсько-тібетська сім'я: китайська група – китайці (хань), дунгани (хуей) – китайці-мусульмани; тібето-бірманська група – народи іцзу, тибетці мешкають на південному заході Китаю) та ін.;
- алтайська сім'я: монгольська група – халха-монголи (мешканці Монголії), монголи Китаю (мешкають в автономному районі Внутрішня Монголія); тунгусо-маньчжурська група – маньчжури (мешкають на північному сході Китаю), які дуже асимільовані ханьцями; тюркська група – уйгури, казахи, киргизи (мешкають на північному заході Китаю);
- японці – окрема сім'я;
- корейці – окрема сім'я;
- айни – окрема сім'я, представлена аборигенами Японії, які залишилися переважно на о. Хоккайдо;
- тайська сім'я – чжуани — найбільший народ Китаю з національних меншин (до 12 млн осіб), що проживає на півдні країни, народи тай, лі тощо;
- австро-азіатська сім'я – народи мяо, яо, кава, які проживають на півдні Китаю на кордоні з країнами Індокитаю;
- австронезійська сім'я – гаошань (корінні мешканці о. Тайвань).

Релігійний склад. У регіоні поширені різноманітні релігії та їх напрями. Це передусім потужний осередок конфуціанської культури, яка зародилася в Китаї у VI-V ст. до н. е. Згодом у Східну Азію проник з Індії буддизм, зберегли своє значення місцеві релігії – даосизм (Китай) і синтоїзм (Японія). Народи північного

заходу Китаю (дунгани, уйгури, казахи, киргизи) є мусульманами-суннітами. Багато країн Східної Азії є поліконфесійними, де співіснує кілька релігій.

Розміщення населення. Особливості природних умов зумовили нерівномірне розселення людей у регіоні. Найгустіше заселені Японія й Корея (350—500 осіб/км²). Майже 70 % японців мешкають у порівняно вузькій смузі, що розташована уздовж Тихоокеанського узбережжя о-ва Хонсю. Китай заселений досить нерівномірно: за середньої густоти 136 осіб/км², близько 90 % населення проживає на його сході на 1/3 площі країни. У Тибеті густина населення менше 1 особи/км². Є взагалі незаселені райони.

Процеси урбанізації в регіоні виявляються дуже різнобічно. Наприклад, Японія, Південна Корея є найбільш урбанізованими країнами світу (66-75 % міських жителів). У Китаї мешканців міст приблизно 50 % (понад 525 млн осіб). Йому невластиве поширення міського способу життя на сільські населені пункти. У невеликих селах (100-200 сімей) мешкає до 800 млн осіб.

П'ять найчисельніших агломерацій Азії знаходяться саме у східному її регіоні: Токіо (30,3 млн осіб), Осака (16,9 млн), Сеул (15,8 млн), Чунцін (15 млн), Шанхай (13,5 млн). Китай має більше, ніж будь-де, великих міст: понад 42 міста-мільйонери і ще майже 50 міст, у яких населення перевищує 500 тис. осіб. Три найбільші агломерації Японії – Кейхін (Токіо, Йокогама, Кавасакі тощо), Хансін (Осака, Кобе, Кіото і до 100 інших міст), Тюкьо (Нагоя та інші 80 населених пунктів) – зливаються у наймасштабнішу в світі урбанізовану систему – мегалополіс Токкайдо, який простягається на 600 км між Токіо та Осакою, об'єднуючи понад 60 млн осіб.

Трудові ресурси. Регіон володіє величезними трудовими ресурсами як у містах, так і в селах. Осіб працездатного віку – до 903 млн. Найбільше зайнятих в обробній промисловості, швидко збільшується їх кількість у фінансовій сфері. Частка зайнятих у сільському господарстві значна тільки в Китаї (50 %), а в Японії – лише 7 %, у промисловому виробництві – 26 % (у Китаї – 15 % – найнижчий показник у регіоні).

Головними соціальними проблемами в регіоні є «старіння» населення та нерівномірність його розміщення.

4. Господарство. Країни Східної Азії найбільш неоднорідні у соціально-економічному аспекті. Японія, Південна Корея і Тайвань належать до капіталістичних країн з розвинутою багатоукладною економікою; Китай іде особливим шляхом економічного розвитку, поєднуючи принципи планового та ринкового господарювання. Монголія ступила на шлях економічних і політичних реформ після 70-річного панування комуністичного режиму. Північна Корея є унікальною державою, де ще й досі намагаються будувати комунізм на основі

командно-адміністративної системи в економіці та тоталітарного режиму в політиці.

Японія – це країна «великої сімки», економічний лідер у світі за багатьма показниками, що посідає 3-тє місце після США та КНР за рівнем ВВП. Вона є одним з найбільших у світі виробників автомобілів, суден, верстатів, електроніки та електронних компонентів, роботів; виробляє понад 60 % світового обсягу телевізорів, 14 % сталі, 12 % штучних волокон. До лідерів світової економіки належать такі японські компанії: «Тойота Мотор», «Мацусита Електрик», «Хонда Моторс» «Хітачі», «Кенон інк», «Фудзшу», «Фуджи Фотофільм», «Ніппон Електрик компані», «Міцубіші хеві ідасрія» «Тошиба» та ін.

Високими показниками економічного розвитку відзначається Південна Корея. Концентрація і централізація економіки призвели до створення великих багатогалузевих монополій – чеболей, яких нині нараховується близько 50, зокрема «Хьонде», «Самсунг», «Ел Джи», які увійшли до 100 найбільших ТНК світу. Сянган став діловою столицею Азії, одним з найкрупніших міжнародних фінансово-валютних центрів (третя фінансова столиця світу). На території сконцентровано понад 560 банків, серед яких 365 представляють 50 країн. Вирішальними чинниками бурхливого розвитку нових індустріальних країн регіону є дешева, освічена і дисциплінована робоча сила, іноземні технології та капітали, гарантовані ринки збуту в розвинутих країнах, «спрямована державна політика. З подорожчання робочої сили ці країни акцентують увагу на розвитку наукових досліджень і збільшенні наукомісткості виробництва Місцеві науково-дослідні технопарки називають «силіконовими оранжереями».

Промисловість найкраще розвинена в Японії та НІК першої хвилі.

В енергетиці поширеними є атомні станції. Японія – один із лідерів у світі за розвитком АЕС (55 атомних реакторів потужністю 280,6 млн кВт), побудованих за французькими й американськими ліцензіями. Активно розвивають атомну енергетику Південна Корея (20 атомних блоків потужністю 139,2 млн кВт), Китай (10 атомних реакторів потужністю 50 млн кВт) і Тайвань (6 блоків потужністю 30 млн кВт). Уранову сировину постачають переважно з Африки. Ядерні розробки проводять у КНДР.

Інтенсивно здійснюється пошук нових ресурсів електроенергії. На о. Хонсю працюють невеликі геотермальні станції, дослідна геліотермічна. У Китаї вже функціонують, а в Японії будуються невеличкі припливні станції. У Китаї використовують ще некомерційні види палива (відходи сільського господарства й лісозаготівлі, очерет тощо).

Чорна металургія – одна із найрозвинутіших галузей промисловості. У багатьох країнах функціонують металургійні комбінати повного циклу, які виробляють чавун, сталь, прокат. Модернізована металургія Японії є однією з

найпотужніших у світі. Лідер японської металургії – могутня й впливова корпорація «Ніппон сейтецу» – об'єднує понад 500 компаній, організацій та наукових установ з річним оборотом капіталу в декілька мільярдів доларів. Однак, Японія поступилася Китаю, який зараз є світовим Основні райони розвитку чорної металургії Китаю (220,6 млн т сталі щорічно – найбільше у світі) – північний схід і північ.

Кольорова металургія. Зростаючий попит на кольорові метали стимулює постійне збільшення обсягів їх виробництва. Найбільшими їх виробниками є Китай (олово, сурма, свинець) та Японія (алюміній, мідь, свинець). Китай є світовим лідером з виплавки більшості кольорових металів: цинку, олова, вольфраму рідкоземельних металів.

Машинобудування й металообробка. Це одні з найрозвинутіших галузей в регіоні, продукція яких представлена понад 53 тис. видів виробів – від гірничого устаткування і тракторів до різних видів апаратури й ЕОМ. Значного розвитку набули виробництво верстатів, особливо верстатів-автоматів в Японії, й металообробка в Китаї. Японії належить 1-ше місце у світі за обсягом випуску промислових робіт.

Інтенсивно розвивається автомобільна промисловість. Японія, починаючи з 1981 р., міцно утримувала 1-ше місце у світі за кількістю випущених автомобілів, поступившись ним у 1998 р. США, а зараз і Китаю. Щорічно провідні концерни Японії – «Тойота», «Ніссан», «Хонда» та ін. – випускають понад 10,8 млн автомашин. Конкурентоспроможність японських автомобілів досягається їх порівняною дешевизною, економічністю й надійністю. За останні десятиріччя до числа лідерів з випуску автомобілів долучилися Китай (1-ше місце в світі) та Південна Корея. Збиранням автомашин займаються також на Тайвані.

Важливими галузями промисловості електроніка й електротехніка. Японська електронна промисловість, представлена концернами «Соні», «Хітачі», «Матцусіта», «Тошиба» та ін., випускає 60 % телевізорів у світі, є потужним виробником промислових робіт, верстатів із числовим програмним управлінням, окремих видів мікропроцесорів, відеомагнітофонів. Південна Корея – один із провідних виробників електронної й електротехнічної продукції побутового призначення: 11 її корпорацій належать до списку 500 найбільших у світі, а 3 – до 100 найбільших («Хьонде», «Самсунг», LG). Сянган (Гонконг) відомий на світовому ринку виробництвом гральних автоматів, годинників, телевізорів, магнітофонів, мікрокомп'ютерів, електронних іграшок, інтегральних схем, радіодеталей тощо. Китай також інтенсивно розвиває галузі електронної й електротехнічної промисловості у ВЕЗ (Шеньчжень, Чжухай, Шаньжоу, Сямінь, Пудун тощо), де покладжене виробництво електронного обладнання для військових літаків, ракет, штучних супутників Землі й космічного устаткування, а

також різноманітної побутової електронної техніки. Тайвань спеціалізується на виробництві ЕОМ та дисплеїв для них.

Лідерами у світовому суднобудуванні є Південна Корея, Японія та Китай, компанії яких виробляють річкові й морські судна, різнотоннажні спеціальні судна: суховантажні, танкери, контейнеровози, лісовози, рефрижератори та ін. Судноверфі регіону щорічно спускають на воду найбільшу кількість новозбудованих суден світу. Тайвань є одним із світових лідерів з виробництва спортивних яхт.

Розвинуте також виробництво устаткування для текстильної, швейної та трикотажної галузей, а за виготовленням побутових швейних машин Китай — один із перших у світі. Він лідирує за виробництвом велосипедів — 2/3 світового виробництва. Загалом регіон Східна Азія є одним з найбільших у світі регіонів машинобудування.

Хімічна промисловість. Переважають галузі основної хімії, передусім випуск мінеральних добрив (Китай посідає 2-ге місце у світі за обсягом їх виробництва після США). У Японії потужним є потенціал галузей органічної хімії (виробництво синтетичного волокна й пластмас), біохімії (виготовлення ефективних лікувальних препаратів, засобів захисту сільськогосподарських рослин), виробництва вітамінів. Нафтохімічне виробництво в регіоні представлене великими комбінатами, розміщеними у портах, що імпортують нафту. Успішно розвивається хіміко-фармацевтична галузь (Китай – один із найбільших виробників ліків, головний центр випуску медикаментів – м. Шанхай).

Легка промисловість – традиційна галузь для всіх країн регіону. Найбільший розвиток одержала в Китаї, що виробляє 1/4 бавовняних тканин у світі й 1/10 тканин із хімічного волокна. Китай – батьківщина шовківництва. Багато століть він зберігав монополію на виробництво шовкових тканин і нині є провідним виробником та експортером тканин з натурального шовку. Шовкові, особливо натуральні, китайські тканини цінуються в усьому світі за їх високу якість. За сумарним випуском усіх видів тканин Китай вийшов на 1-ше місце у світі. Найбільший текстильний центр у регіоні – Шанхай.

Тайвань є одним із світових лідерів за випуском взуття (особливо спортивного), спортивного одягу та інвентарю (тенісні ракетки, м'ячі тощо). У Монголії традиційно розвивається виробництво вовни (овечої та верблюжої), яку використовують для виготовлення тканин, килимів, повстини, повстяного взуття, налагоджене також шкіряне виробництво. Сянган відомий своєю ювелірною справою, в ньому широко розвинуте виробництво іграшок, він є одним із світових лідерів за виробництвом хутряних виробів. У Японії керамічне виробництво завжди посідало чільне місце, а у модернізованому вигляді воно відіграє значну

роль і нині. Традиційно в Китаї виготовляли порцеляново-фаянсові, керамічні вироби, килими й циновки, вишивку. Поширене різьблення по кістці, дереву, каменю. Ці та інші декоративно-художні товари успішно експортуються.

Харчова промисловість охоплює понад 50 галузей, провідні серед яких – переробка зернових, олійних і цукроносних культур, пивоваріння, чайна й рибна галузі. Динамічно прогресують м'ясоконсервна і молочна промисловість. На сучасному етапі актуальним є випуск продуктів «fast food». Помітне місце в Китаї займає тютюнова галузь, що виробляє не дуже міцні цигарки.

Промисловість провідних країн регіону інтенсивно освоює високотехнологічні наукомісткі виробництва.

Сільське господарство. Для сільського господарства більшості країн регіону (Китай, Монголія, Південна Корея, КНДР) характерні парцелярне землеволодіння (менше 1 га на людину), орієнтація на патріархально-кланові інтереси, прихильність до традиційних методів господарювання.

Рослинництво переважає у структурі сільського господарства (крім Монголії, де розвинуте кочове скотарство). Основу зернового господарства становлять рис і пшениця. Рис – основна продовольча культура в регіоні. Вирощують його переважно в субтропічному і тропічному поясах з достатнім зволоженням. В Китаї урожайність айвища у світі (75-80 ц/га). Китай посідає 1-ше місце в світі за виробництвом рису та пшениці.

Культивують також кукурудзу (Китай займає 2-ге місце в світі за її збором після США, гаолян (сорго), чумизу, їх урожай використовують у продовольчих і харчових цілях. Олійні культури представлені ріпаком, арахісом, бавовником, соєю. Серед бобових найпоширеніші соя, кормові боби, горох. Соя почали культивувати в Китаї майже 4000 років тому. Селекційний фонд її – 11100 сортів, що дає змогу вирощувати цю культуру в різних кліматичних умовах. З бульбових культур вирощують солодку картоплю (батат), білу картоплю, ямс, таро, мніюк.

Велике значення для економіки країн регіону має вирощування технічних культур, найважливішими серед яких є бавовник (Китай є світовим лідером за його збором), цукрова тростина та цукровий буряк. Одним із основних напрямів є овочівництво, в якому найбільші плантації займають китайська капуста, редька, часник, шпинат тощо. Інтенсивно розвивається плідництво. Китай посідає 3-тє місце в світі за зборами бананів. Найпопулярнішими фруктами є японські полуниці, яблука, груші, персики, хурма, апельсини, сливи, вишні, мандарини, ананаси. Традиційною культурою в регіоні є чай, батьківщина якого є Китай (1-ше місце в світі за його збором), а Японія перебуває на 8-му місці в світі.

У регіоні вирощують також тютюн (Китай посідає 1-ше місце в світі за його зборами), коноплі, хміль, льон. Традиційною галуззю (особливо в Китаї) є вирощування лікарських рослин. В Японії культивують багато різноманітних

квітів, які є обов'язковим атрибутом релігійних ритуалів і елементом прикрас на святах і в будинках японців.

Тваринництво традиційно належало до слаборозвинутих галузей господарства, а після Другої світової війни стало активно розвиватися. Поголів'я великої рогатої худоби досягає 124 млн голів, з них половина – молочні корови. Оскільки у землеробських районах всі землі розорані, в регіоні головна увага приділяється розведенню свиней, кролів та птиці. Поголів'я свиней досягає 510 млн голів. За цим показником Китай уже багато років поза конкуренцією (488,8 млн шт. – найбільше поголів'я в світі). Більшість свиней вирощують в особистих підсобних господарствах селян, де свинарство майже повністю базується на виробничих і побутових відходах. У приміських господарствах значне місце посідає птахівництво, яке нині є найбільш динамічною галуззю. Найпоширеніші види свійських птахів – кури, качки, індики, гуси.

У Китаї та Монголії для транспортних потреб розводять мулів, буйволів, віслюків, у Монголії – двогорбих верблюдів (бактріанів) та яків.

Серед давніх галузей тваринництва – бджільництво та шовківництво. Китай є одним із найкрупніших експортерів меду, він є беззаперечним лідером у світі за його заготівлею. Щорічний його експорт становить 1/3 світового. Історія розвитку шовківництва у Китаї нараховує 4 тисячоліття. Розводять переважно тутового, а на північному сході – дубового шовкопряда.

Хутряне звірівництво представлене розведенням нутрій, норок та інших видів тварин у Китаї та КНДР.

Рибальство й рибництво. Це традиційні галузі господарства для Японії, Кореї, Тайваню. Рибу виловлюють у прибережних морських водах, у річках та озерах. Основними об'єктами промислу є оселедець, тріска, лосось, камбала, добувають морепродукти, особливо водорості (морську капусту) і різноманітних молюсків. За виловом морської риби Китаї займає 1-ше місце в світі. Значний вилов у Японії і Південній Кореї.

Однією з особливостей регіону є аквакультура – штучне розведення риб, водоростей і молюсків у морських прибережних лагунах і прісноводних водоймах, особливо у гірських озерах і на заливних рисових полях. Поширене також розведення перлинових раковин у теплих прибережних водах.

У країнах регіону здійснюються цілеспрямовані заходи з підвищення техніко-економічного рівня сільськогосподарського виробництва, його інтенсифікації, збільшення доходів виробників, а також ефективності функціонування системи збуту сільськогосподарської продукції.

Транспорт. Значні зовнішні й внутрішні перевезення забезпечує підносно добре розвинутий і різноманітний за складом транспорт. Особливо велике

значення мають морський і залізничний, останніми роками швидко зростають вантажні й пасажирські перевезення авто- та авіатранспортом.

Залізничний транспорт, як і раніше, відіграє провідну роль у Китаї, Монголії, Японії (тільки у перевезеннях пасажирів). Загальна довжина залізниць — 110 957 км, з них 1/3 електрифіковані (у Китаї – майже 5 %). За протяжністю залізниць Китай посідає 5-те місце у світі. Проте густота залізничної мережі залишається олнією з найнижчих (5,4 км довжини на 1000 км²). З 60-х років ХХ ст. у Японії почала діяти система швидкісних пасажирських залізниць – Сінкансен, протяжністю до 1000 км. Суперекспреси розвивають нею швидкість до 300 км/год. Через країни регіону проходять і євразійські трансконтинентальні залізниці: Пекін –Улан-Батор і Ляньюньчан – Дружба (Казахстан).

Швидко розвивається *автомобільний транспорт*, з чим пов'язане прискорене розширення мережі автошляхів, сучасних автострад. Автомобільний транспорт має найбільше значення для перевезення пасажирів та вантажів на незначні відстані, особливо в районах, де у зв'язку зі складним рельєфом мало залізниць.

Водний транспорт здавна відіграє істотну роль у житті країн регіону (крім Монголії). Морський транспорт має велике значення як у каботажних, так і в міжнародних зв'язках в Японії, Тайвані, Південній Кореї. За технічним оснащенням японський флот – найсучасніший серед розвинутих країн світу, хоча майже 2,4 тис. японських суден плавають під прапорами інших країн. Великі торгові флоти мають також Сянган, Китай, Південна Корея, Тайвань. Серед численних портів регіону найважливішими є: Шанхай (1-ше місце у світі), Далянь, Циндао (Китай), Йокогама, Кава-сакі, Тіба, Токіо, Осака (Японія). Морський порт Сянгану Куйон складається з 6 терміналів, територія для обробки вантажів – понад 100 га.

У внутрішніх перевезеннях річками, озерами і каналами важливим є судноплавство в басейні р. Янцзи, на яку припадає 65 % судноплавних шляхів регіону. Серед водних шляхів особливу роль відіграє давній Великий канал протяжністю майже 2000 км від Пекіна до Ханчжоу. В Японії річкового транспорту немає. Між островами Хонсю і Сікоку функціонує підводний морський тунель завдовжки 54 км.

Зростає роль *повітряного транспорту*. Загальна кількість аеропортів з постійними рейсами – 703, з них 400 припадає на Китай. Японські авіакомпанії «Джапан Ерлайнз» і «Ніппон Брвейз» – серед найбільших у світі. Великі аеропорти – в Сянгані (25 млн пасажирів), Шанхаї, Пекіні, Токіо, Сеулі.

Китай та Японія розвивають *космічну галузь*. Космодроми розташовані у провінціях Ганьсу, Сичуань (Китай) і Танегасіма (Японія). Центри управління космічними польотами розміщені у Сіані (Китай) й Кагосімі (Японія).

Трубопроводи як найбільш ефективний спосіб надходження нафти й газу стали застосовувати в країнах регіону одночасно з розвитком нафтової промисловості. Загальна довжина нафтопроводів становить 14802 км, газопроводів – 20 477 км, з яких майже 95 % нафто- і 80 % газопроводів розташовані в Китаї.

У деяких країнах регіону дотепер поширені традиційні види транспорту – *гужовий, в'ючний, велосипедний*. У сучасному Китаї існує такий екзотичний вид транспорту, як велорикші.

У розвинутих країнах регіону набувають поширення нові форми транспортного обслуговування, до яких належать комплексні системи вантажоперевезень, що об'єднують у межах однієї мережі компанії різних видів транспорту (автомобільний – залізничний – морський, автомобільний – повітряний тощо).

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Більшість країн регіону (крім КНДР) дотримується принципу «відкритих дверей», що передбачає залучення іноземного капіталу, науково-технічне співробітництво тощо. Щодо цього найактивнішою є Японія, на яку припадає майже 6 % імпорту і до 9 % експорту, 15 % прямих закордонних інвестицій світу. Найважливіша тенденція зовнішньоекономічної діяльності країни – перехід від переважно зовнішньої торгівлі до інтенсивної інвестиційної діяльності.

В експорті переважають:

- в Китаї – сільськогосподарська сировина й продукти, електронні та електротехнічні вироби, вироби народних промислів, сільськогосподарські машини, металорізальні верстати, товари легкої промисловості, спортивні товари, іграшки;
- у КНДР – вогнетриви, магнезитовий клінкер, цемент, швейні вироби, риба;
- у Південній Кореї – морські судна, автомобілі, електротехнічні й електронні вироби, продукція легкої промисловості, одяг, взуття, риба;
- у Монголі – продукція тваринництва (вовна, шкіри, овчина), гірничорудної і легкої промисловості;
- у Тайвані – електричне обладнання, метали, текстиль, пластмаси;
- у Японії – машиний устаткування, судна, електронні прилади, метали і металовироби, хімічні продукти, товари легкої промисловості.

В імпорті переважає промислова сировина і напівфабрикати, паливо, продукти харчування, на Тайвані – зброя.

Україна найбільше експортує свої товари у Китай, Японію, Південну Корею. Імпортує з тих самих країн.

Запитання до теми

1. Які особливості економіко-географічного положення Східної Азії? Які зміни на політичній карті відбулися в цьому регіоні?
2. Як забезпечені країни регіону мінеральними ресурсами? Яка роль Китаю у регіоні за запасами цих ресурсів?
3. В чому полягає демографічна політика Китаю? Які результати вона дала?
4. Які особливості соціально-економічного розвитку окремих країн регіону?
5. Яка спеціалізація країн регіону у МТПП?
6. Які особливості ведення сільського господарства властиві окремим країнам регіону?
7. Наскільки значними є відмінності у транспортній системі окремих країн регіону?

Тема 13. ПІВНІЧНА АМЕРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
Зважаючи на економічні, політичні, соціальні та етнокультурні особливості, регіон Північна Америка часто називають «Англо-Саксонською Америкою», на відміну від Латинської Америки. Цим підкреслюється, що територія регіону є переважно англomовною. До складу регіону входять дві суверенні країни (Канада, США) і три залежні території: Сен-П'єр і Мікелон (володіння Франції), Бермудські Острови (володіння Великої Британії) та Гренландія – найбільший острів на Землі, який належить Данії.

Оскільки значна частина Канади (північ і центр) та Аляска мають суворий клімат і малопридатні для життя людини, найбільш заселеною й освоєною частиною Північної Америки є переважно територія 48 «суміжних» штатів США і смуга Південної Канади, яка прилягає до неї.

Географічне положення регіону дуже вигідне. Він омивається водами трьох океанів, що є дуже сприятливим для розвитку торговельних зв'язків і мореплавства. Простори Атлантичного й Тихого океанів відокремлюють північноамериканські держави від Африки та Євразії, тільки на північному заході узбережжя близько підходить до берегів Росії. Морський кордон у Беринговій протоці пролягає між островами Діоміда. Довжина узбережжя – 266 278 км (з Аляскою і Гаваями – 278 172 км). Це здавна полегшувало торговельні зв'язки із заокеанським світом й одночасно гарантувало країнам регіону безпеку.

Тихий та Атлантичний океани сприяють активному розвитку міжнародних зв'язків. До середини ХХ ст. найважливішу роль у зовнішньоекономічних

зв'язках відігравав басейн Атлантичного океану. Ці території, розташовані навпроти Європи, стали первинними об'єктами європейської колонізації. Саме на них припадала більшість зв'язків з країнами Європи. США та Канада мають зручні виходи до світових торгових шляхів через океани. Північні та східні береги Гренландії недоступні для судноплавства, тому що майже весь час блоковані плавучими кригами, лише на невеликій південно-західній ділянці узбережжя судна можуть підходити до берега.

На південь від США розташований сусідній регіон – Латинська Америка, яка є помітним потенційним ринком збуту північноамериканської продукції й одночасно важливою сировинною базою. Завдяки вигодам географічного положення території, віддаленості від театрів військових дій під час Першої й Другої світових війн країни регіону зберегли й збільшили свій економічний потенціал.

США і Канада є членами ООН, НАТО, НАФТА, ОАД, Канада входить до Британської Співдружності.

2. Природні умови і ресурси Північної Америки багаті й різноманітні. У регіоні надзвичайно своєрідний *рельєф*, компактно розташовані рівнинні та гірські області. Гірські ланцюги знаходяться у периферійних частинах території і витягнуті вздовж узбережжя. Західну частину займає гірська система Кордильєри (г. Мак-Кінлі, 6194 м) – одна з найбільших і найкрасивіших гірських систем світу. Вони простягаються на 2,5 тис. км із півночі на південь і на 750 км із заходу на схід. У межах регіону поділяються на Скелясті гори (на сході), Береговий хребет (на заході) та розташоване між ними плоскогір'я. Формування Кордильєр ще не закінчилося, про що свідчать часті землетруси й інтенсивний вулканізм. Східний край регіону оточений гірськими підняттями Лабрадору й Аппалачів (2037 м). Аппалачський гірський масив простягається від штату Нью-Йорк до штату Алабама. Його вершини здіймаються переважно на висоту 500 м, а подекуди – на 1000 м над рівнем моря. Їхні схили переважно стрімкі. Внутрішні райони регіону займають високі Великі рівнини на заході й низькі Центральні рівнини на сході. Вздовж південно-східного узбережжя простягаються берегові низовини.

Найцікавіша геологічна особливість Кордильєр на ділянці Скелястих гір – післявулканічні явища, найяскравіше виражені в районі Єллоустонського національного парку: виверження гейзерів (деякі досягають 90 м висоти), термальні джерела, грязьові вулкани тощо.

Через особливості орографічної будови території, що зумовлюють циркуляцію повітряних мас, у Канаді й США *клімат* дуже різниться: Канада – країна переважно помірною і субарктичного клімату, США – субтропічного і помірною. У Канаді навіть влітку середньомісячні температури повітря не перевищують 4-20° С, тоді як майже на всій території США, крім західного

узбережжя і гірських районів, вони всюди перевищують цей рівень, а у Флориді сягають 4-27° С. Найбільша кількість опадів (2000-3000 мм на рік, найчастіше взимку і восени) випадає на Тихоокеанському узбережжі Аляски і Канади, на північному заході США. Центральні рівнини одержують до 400-1200 мм опадів, переважно влітку. Взимку формується стійкий сніговий покрив.

На Великих рівнинах у літні місяці часто виникають потужні смерчі – торнадо, діаметром у кілька десятків і навіть сотень метрів, швидкість руху повітря іноді досягає 800 км/год. За сильних сухих західних вітрів нерідко виникають пилові бурі, що здіймають у повітря тисячі тонн ґрунтових частинок.

На переважній території Північної Америки *річкова мережа* густа, ріки багатоводні. Найбільші ріки: Міссісіпі з Міссурі, Святого Лаврентія, Маккензі, Юкон, Колумбія, Колорадо. Живлення їх здебільшого сніго-дощове. У центральних та північних районах річки від 5 до 9 місяців вкриті кригою. Безліч порогів і водоспадів утворюють величезні запаси гідроенергії. На р. Ніагара знаходиться відомий Ніагарський водоспад (висота 51 м), гуркіт його води за тихої, безвітряної погоди можна почути за 20 км.

У регіоні понад 4 млн *озер*. Найбільші з них – Великі озера (Верхнє, Мічіган, Гурон, Ері, Онтаріо), Вінніпег, Велике Невільничє, Велике Ведмеже, Велике Солоне тощо. За кількістю озер Канада посідає 1-ше місце у світі. Озера завдяки порізанім скелястим берегам і чистій воді надзвичайно мальовничі. Їх береги – улюблене місце відпочинку північноамериканців.

Загальна площа сучасного зледеніння – понад 2 млн км² (Гренландія, Аляска, Канадський Арктичний архіпелаг, вершини Кордильєр).

Мінеральні ресурси. Світове значення мають запаси різних корисних копалин. Надра регіону містять величезні багатства, які представляють майже всю таблицю Менделєєва: кольорові, рідкісні та благородні метали, залізна руда, уран, нафта, природний газ, кам'яне вугілля, азбест, калійні солі та багато інших.

Тут наявні нафта й газ (Мексиканська затока у США та Мексиці, штати Оклахома та Аляска у США, нижня течія р. Ріо-Гранде), кам'яне вугілля (Іллінойський, Піттсбурзький, Пенсільванський басейни у США), залізна руда (плато Колорадо, Аппалачі, район оз. Верхнього), уран (плато Колорадо, схід Скелястих гір), мідь (Скелясті гори, Сьєрра-Невада, штат Юта у США, Канадський щит – рівнини на північному сході континенту), ртуть (район Нью-Альмаден у США), свинець і цинк (Міссісіпська долина, Канадські Кордильєри, район Сан-Франциско), нікель (Канадський щит), золото (Каліфорнія, Юкон), ванадій (плато Колорадо), азбест (Квебек у Канаді) та ін.

Величезні ресурси *прісної води* зосереджені у Великих озерах і найбільших ріках. Потужним є гідроенергопотенціал території, особливо у Кордильєрах та Аппалачах.

Земельні ресурси різнопланові, серед них величезні площі займають землі, придатні для сільськогосподарського використання. У Північній Америці переважають родючі чорноземоподібні ґрунти прерій і субтропічні червоноземи. Східні райони Північної Америки, де багато рівнинних територій, добре зволожені й не знають посух. Умовна межа між вологим сходом і посушливим заходом проходить вздовж 100° з. д., де річна сума опадів – приблизно 500 мм. Західні території, особливо південний захід США, мають можливості для штучного зрошення. Тільки у Гренландії та на півночі Канади природні агрокліматичні умови несприятливі для сільського господарства. Понад 4/5 площі о. Гренландія вкрито льодом, а вузька прибережна смуга з весни до осені вкрита соковитою травою.

У Північній Америці великі запаси *лісових ресурсів*, більшість яких припадає на Канаду (понад 1/2 її площі зайнята лісами). Заліснена площа регіону – майже 500 млн га, промислові ліси займають 290 млн га. Середня лісистість регіону – 40%. На більшій частині території деревостій утворюють хвойні породи (чорна й біла ялини, бальзамічна ялиця, американська модрина, секвоя). У вторинних лісах, що ростуть на місці вирубувань, домінують паперова береза й осика. На супіщаних ґрунтах переважають сосни: Веймутова, червона, банксова, що дають цінний будівельний матеріал. За запасами лісів на душу населення Канада посідає 1-ше місце у світі.

США і Канада були піонерами створення *природоохоронних територій*. Рослинний і тваринний світ охороняється у 100 національних парках і численних заповідниках. Багато національних парків мають всесвітню відомість: Єллоустонський, Йосемітський, Великий Каньйон, Вуд Баффало, Секвоя, Банф тощо.

Різноманітні природні умови, багаті мінеральні, лісові й енергетичні ресурси стали основою для формування потужної гірничодобувної та розвинутої обробної промисловості в країнах регіону. А родючі ґрунти та сприятливі агрокліматичні ресурси зумовили створення в США найбільшої світової зони товарного сільського господарства, що постачає продукти харчування як на внутрішній, так і на зовнішній ринок.

3. Населення. Загальна чисельність населення в регіоні – 368 млн осіб (2020 р.). З них у США проживає 329,9 млн осіб, в Канаді – 38,2 млн осіб.

Демографічна ситуація в регіоні типова для високорозвинутих держав. Середній річний приріст населення – 0,3 %. Це зумовлено швидким зниженням народжуваності (11 %) та скороченням середніх розмірів сім'ї. Зростає відсоток дводітних і особливо одnodітних й бездітних сімей, що пов'язано з великою кількістю розлучень (на 1000 шлюбів припадає 543 розлучення). У статевій структурі населення жінки переважають над чоловіками (51 %). У віковій

структурі швидко зростає питома вага літнього населення (17 %), а кількість дітей становить всього 18 %. Чисельність населення Канади збільшується швидше, ніж США.

Расовий склад. Населення Північної Америки сформувалося внаслідок імміграційних процесів – змішання різноманітних расових груп. Воно складається з представників трьох великих рас: європеїдів (81 %), монголоїдів (індіанці, ескімоси, алеути, азіати) та негроїдів (нащадки негрів-рабів з Африки).

Етнічний склад. Населення регіону поділяють на три великі групи:

1) особи, які самі або їх предки народилися на території Північної Америки і для яких англійська мова (або французька у канадському Квебеці) є рідною;

2) іммігранти першого покоління, які значною мірою зберегли свою культуру й мову і виділяються за етнічними ознаками з-поміж іншого населення;

3) корінне населення Північної Америки, представлене індіанцями та ескімосами (самоназва – інуїти), які мешкають в арктичних районах. У США налічується майже 2 млн аборигенів, у Канаді – приблизно 600 тис.

Більшість сучасного населення Північної Америки розмовляє англійською мовою. У канадській провінції Квебек переважають нащадки переселенців із Франції, які зберегли рідну мову. Франко-канадці становлять майже 1/3 населення Канади.

Чимало іммігрантів разом з англійською мовою і стандартною американською культурою різною мірою зберігають рідну мову і культуру, особливо у місцях компактного проживання: українці – у степових провінціях Канади і на північному сході США, вихідці з Німеччини – на заході Приозер'я, китайці – у «чайнатаунах» (китайських кварталах) великих міст тощо.

Релігійний склад дуже різноманітний: у США і Канаді зареєстровано понад 260 конфесій, у тому числі 86 налічують понад 50 тис. послідовників кожна. Більшість населення у США (55 %) сповідує протестантизм. Найчисельнішими церквами є англіканська, лютеранська, баптистська й методистська. Значна кількість американського (37 %) і канадського (46 %) населення є католиками.

Розміщення населення. Через особливості природних умов Північної Америки населення розміщене вкрай нерівномірно. Середня його густина в США – 31 особа/км², у Канаді – 3, на Алясці – 0,6 осіб/км², а деякі північні райони Канади взагалі не мають постійного населення. Найвища густина – в районах концентрації великих міст, де міські агломерації (у Північній Америці вони називаються метрополітенами), злившись, утворюють гігантські мегалополіси.

Північна Америка – один із найурбанізованіших регіонів світу: рівень урбанізації становить у США 80 %, Канаді – 81 %. Тут знаходяться три великих мегалополіси:

– Босваш (Бостон – Вашингтон), або Північно-східний, Приатлантичний – розташований у вузькій смузі північно-східного узбережжя Атлантики, складається з метрополітенів Бостона, Нью-Йорка, Балтімора, Філадельфії й Вашингтона. Простягається майже на 960 км, має площу 130 тис. км², об'єднуючи понад 40 міських агломерацій із загальною кількістю мешканців понад 45 млн осіб. Середня густина населення перевищує 450 осіб/км², відстань між містами не більше 20 км;

– Чипітс (Чикаго – Піттсбург), або Приозерний – охоплює південне узбережжя озера Мічиган від Чикаго і Мілуокі, простягається широкою смугою через штат Мічиган до Детройта і далі повертає на південь до Піттсбурга. До нього входять 35 міських агломерацій, у яких мешкають до 30 млн осіб;

– Сан-Сан (Сан-Франциско – Сан-Дієго), або Каліфорнійський, Тихоокеанський – простягається вздовж Тихоокеанського узбережжя від Сан-Франциско через Лос-Анджелес до Сан-Дієго і складається із 15 агломерацій. За площею майже дорівнює Приатлантичному, але за кількістю жителів поступається йому майже вдвічі (25 млн осіб).

На території США формується четвертий мегалополіс – Техаський (від Далласа – Форт-Уерта до Х'юстона).

Більшість міст виникла в XIX-XX ст., зберігши мало рис старовини. Забудова великих міст – висотна. Вони мають переважно прямокутне планування, багатоповерхову різностильову забудівлю центральних районів. Міське будівництво орієнтоване на спорудження багатоцільових комплексів, що об'єднують готельні, адміністративні й торговельні функції, використовують підземні приміщення під магазини, гаражі, кінозали, ресторани. «Найвищим» містом є Чикаго, в якому побудовано хмарочос «Сієрс Тауер» заввишки 436 м.

У країнах регіону розташовано до 60 міст-мільйонерів, серед яких найбільшими є Нью-Йорк (21 млн мешканців), Лос-Анджелес (16,5 млн), Чикаго (8,8 млн), Сан-Франциско (6,8 млн), Торонто (4,7 млн), Монреаль (3,4 млн), Ванкувер (2,1 млн), Оттава (1,1 млн) та ін.

У Північній Америці активним є процес *субурбанізації* (особливо у США). Суть його полягає в швидкому переміщенні населення (багатих людей і представників середнього класу) з міст у передмістя. У передмістях мешкає понад 2/5 американців, стільки ж зосереджено робочих місць. На цій підставі сформувався поняття «одноповерхова» благополучна Америка.

Фермерського населення в регіоні небагато: у США – приблизно 2 %, у Канаді – 4 %. Більшість сільського населення мешкає на віддалених одна від одної фермах (розсіяна форма розселення). Компактні сільські поселення численні на південному сході США. За умовами побуту сільські жителі не дуже

відрізняються від міських. Отже, міський спосіб життя майже цілковито панує в усьому регіоні.

Трудові ресурси. Загальна зайнятість населення – 165 млн осіб, з яких 3 % працює у сільському господарстві, майже 26 % – у промисловості та велика частина – у третинному секторі економіки (додаток 3). У США і Канаду щорічно переселяються майже 0,7 млн осіб, здебільшого кваліфіковані фахівці працездатного віку.

Найсуттєвішою етнічною проблемою в регіоні є франко-канадська. Франко-канадці вимагають надання суверенітету Квебеку, який став би рівноправним членом двоєдиної федеральної Канади.

4. Господарство. США і Канада належать до найвисокорозвинутіших країн світу і є членами «Великої сімки».

США. Це наймогутніша за економічним, політичним і військовим потенціалом країна світу, на яку на початку ХХІ ст. припадає 25 % світового ВВП, 20 % світової промислової продукції, понад 15 % світового продовольства, більше 15 % міжнародної торгівлі. Перебуваючи далеко від театрів військових дій впродовж ХХ ст., США майже не відчували на собі безпосередніх ударів світових війн, а, навпаки, використовували їх як потужний фактор розширення своїх ринків. За роки Другої світової війни країна подвоїла економічний потенціал, залишивши далеко позаду конкурентів із Західної Європи та Японії, ставши абсолютним світовим економічним лідером. На США припадає 12,6 % світового експорту, в тому числі 11,5 % промислового, 13,5 % експорту машин та транспортного устаткування, 13 % експорту хімічної продукції.

Рівень життя в США – один із найвищих у світі. Середній річний дохід одного домогосподарства нині становить 42,5 тис. дол., середній об'єм накопичених не фінансових активів домогосподарства (будинок, авто тощо) – 125 тис. дол.. Середня погодинна оплата праці становить 14,3 дол. Витрати родини на продукти харчування становлять у середньому 13,5 % від усіх прибутків родини. На 1000 мешканців припадає близько 500 автомобілів. Хоча в країні доволі помітна соціально-майнова поляризація: прибутки 5 % родин із найбільшими прибутками (145 тис. дол. на рік і більше) майже у 7 разів перевищують прибутки 20 % сімей з найменшими прибутками. У країні скорочується безробіття, яке у 2005 р. становило 5,1 %. На ринку праці вперше стала відчутною нестача певних категорій робочої сили.

Проте успіхи американської економіки опинилися під загрозою через трагічні події 11 вересня 2001 р. Але, незважаючи на певний спад, урядові США вдалося стабілізувати економічну ситуацію в країні та відновити стабільність американської валюти.

Масштабність внутрішнього ринку забезпечує США унікальне місце у світовій економіці. Найбільший у світі обсяг ВВП (12,36 трлн дол.) свідчить, що США витрачає більше, ніж будь-яка інша країна, на поточне споживання та інвестиції. Американська економіка першою у світі досягла стадії постіндустріального розвитку. В 1990 р. частка нематеріальної сфери у ВВП країни становила 61 % . У 2020 р. у структурі ВВП частка промисловості досягла 20 % , сільського господарства – 1 %, а сфери послуг – 79 %.

Як безсумнівний лідер континенту і визначний центр світового господарства, США мають у своєму розпорядженні всі існуючі на Землі матеріальні й нематеріальні виробництва, серед яких провідними є галузі високих технологій та наукомісткі: автомобілебудування, авіаракетокосмічна, електронна промисловість, хімія органічного синтезу, галузі ВПК тощо. Володіють вони і найбільшим у світі науково-технічним потенціалом, який у сучасних умовах є вирішальним фактором розвитку економіки. Щорічні асигнування на НДДКР перевищують 200 млрд дол. Держава фінансує майже 46 % науково-дослідних робіт, створення складного та коштовного обладнання. Тут уперше у світовій практиці було створено науково-промислові й технологічні парки і поліси, в яких територіально об'єдналися наукові дослідження і наукомісткі виробництва. Такі утворення функціонують у різних місцях: вздовж кільцевої дороги № 128 у Бостоні, «Силіконова долина» у Каліфорнії (найбільше скупчення виробництв і наукових організацій в електронній промисловості), Санділ, Портленд, університети й інститути: Джона Хопкінса, Массачусетський, Стенфордський, Вашингтонський, Мічиганський, Каліфорнійський, Колумбійський тощо. Термін «Силіконова долина» використовують на означення інших подібних утворень у світі.

У країні рівноправно функціонують державна, велика корпоративна і дрібна приватна форми власності. Найважливішими функціями у сфері економіки є: емісія грошей і грошове регулювання; створення і підтримка правової бази ринкових відносин, включаючи антимонопольну політику, виробництво т. з. суспільних благ, у т. ч. послуги освіти, охорони здоров'я, фундаментальної науки, реалізацію завдань щодо оборони країни і правоохоронної діяльності; охорони навколишнього середовища; подолання надмірної соціальної диференціації у суспільстві і підтримка соціально уразливих верств населення.

Концентрація виробництва в промисловості США відбувається в умовах сформованої монополістичної структури. Понад 150 промислових корпорацій належать до 500 найбільших за капіталами компаній світу. Серед 25 провідних виробників ЕОМ – 9 компаній із США, а з 19 фармацевтичних корпорацій – 10 американські. США є також одним з найбільших у світі виробників сільськогосподарської продукції.

Вирішальну роль в економіці США відіграють транснаціональні корпорації, серед яких наймогутнішими є «Дженерал моторе», «Форд», «Ексон», «Дженерал Електрик», «Кока-Кола», «Дюпон», IBM, «Майкрософт», «Філіп Моріс», «Мерк», АТТ, «Інтел» тощо.

Великий бізнес переважає в обробній промисловості. У сфері роздрібно́ї торгівлі та послуг домінують дрібні (до 100 працівників) та середні (100-500 працівників) фірми. Майже половину приросту національного доходу забезпечують підприємства малого бізнесу, які гнучко працюють не тільки у сфері послуг, переробці сировини, посередництві, а й у наукомістких галузях.

Особливістю сучасного економічного розвитку США є стрімке зростання продуктивності праці, передумова якого – відновлення технічної бази промисловості, сфери послуг на основі широкої комп'ютеризації та використання інформаційних технологій (на 100 зайнятих припадає понад 65 персональних комп'ютерів).

Канада. Її економіка багато в чому подібна до США, відрізняючись водночас за багатьма параметрами:

– переважання у господарській структурі видобувної промисловості, особлива роль АПК і лісового комплексу, продукція яких домінує в експорті країни і визначає її роль на світовому ринку;

– сконцентрованість більшості населення, промислових і сільськогосподарських об'єктів на півдні, у прикордонній із США смузі. Понад 3/4 промислового потенціалу країни сконцентровано у провінціях Онтаріо і Квебек, які дають 77 % обробної промисловості країни, а Манітоба, Альберта й Саскачеван – половину сільськогосподарської продукції. Спричинено це передусім природними умовами.

Банківська система Канади має високий ступінь концентрації (п'ять банків належать до 300 найбільших у світі). Канадські банки активно сприяють викупу місцевих фірм в іноземних власників.

Рівень витрат на НДДКР у ВВП Канади майже у 2 рази нижчий, ніж у США, Японії та ФРН. Фундаментальні наукові дослідження не настільки розвинуті, як прикладні та їх впровадження. Рівень технологічного оснащення та ефективності виробництва у деревообробній промисловості, чорній металургії, ядерній енергетиці, будівництві дуже високий. Канада єдина у світі в промислових масштабах використовує альтернативну енергетичну технологію – екстракцію нафти з бітумінозних порід (запаси бітуму в Канаді унікальні).

Серед правових форм організації малого бізнесу чільне місце посідають акціонерні підприємства. Малі підприємства є приватними з кількістю зайнятих менше 50 осіб. Продуктивність праці становить 95 % від рівня США, а в

деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості навіть перевищує рівень США.

У Канаді 90 % земельних площ, 70 % лісових масивів є власністю держави. Вона контролює майже 70 % залізниць, понад 10 % видобутку вугілля та 16 % потужностей чорної металургії. Державні електростанції виробляють майже 70 % всієї електроенергії. Найкрупніша залізнична компанія «Канадіен нешнл», портове господарство – теж є власністю держави. У сфері її компетенції перебуває атомна енергетика і програми розвитку півночі країни. Водночас державна власність не набула поширення в гірничодобувній та обробній промисловості, в торгівлі та будівництві, де головну роль відіграє національний та іноземний приватний капітал.

Підписання угод про вільну торгівлю з США (1988 р.) і вступ до НАФТА (1994 р.) прискорило реструктуризацію економіки. Процес роздержавлення економіки був призупинений наприкінці 90-х рр. ХХ ст. через протирічні підсумки неоліберальних заходів. Стабілізувати соціально-економічний стан допомог малий бізнес, на підприємствах якого працює близько 2/3 канадців.

Отже, регіон Північної Америки у МГПІ представлений передусім різноманітними галузями машинобудування, потужним видобувним комплексом, високорозвинутим ПЕК, хімічною промисловістю, лісовиробничим комплексом, галузями легкої та харчової промисловості.

У сільському господарстві переважають зерновий напрям, вирощування технічних культур (бавовник, цукрові буряк і тростина, соя, тютюн тощо). Країни регіону – одні з найбільших виробників овочів і фруктів у світі. У тваринництві традиційно переважає м'ясний напрям (скотарство, свинарство, бройлерне птахівництво). Значного розвитку набуло рибальство.

Країни Північної Америки, особливо США, є провідними у світі постачальниками різноманітних послуг та мають найрозвинутішу невиробничу сферу і туристсько-рекреаційний комплекс.

Промисловість регіону вирізняється високим технологічним рівнем і складною галузевою структурою. Сучасний розвиток промисловості відзначається переходом від базових (капітало-, матеріало- та енергоємних) галузей до наукоємних, які спираються на висококваліфіковані кадри і досягнення НТП.

Гірничодобувна промисловість – одна з головних галузей господарства США і Канади, яку утворюють різноманітні виробництва. Тут у значних кількостях є поклади всіх необхідних сучасній індустрії корисних копалин. У Канаді видобувають 26 видів металів (1-ше місце в світі за видобутком урану, 2-ге місце – вольфраму, 3-тє місце – нікелю і газу, 4-те місце – цинку, 5-те місце – свинцю, 7-ме місце – золота, 8-ме місце – міді й олова, 9-те місце – нафти), 24

види неметалевої сировини, всі основні види мінерального палива. США посідає 2-ге місце в світі (після Китаю) за видобутком вугілля, газу, міді, 3-тє місце – нафти, золота, свинцю, 5-тє місце – срібла і цинку, 8-ме місце – урану.

Паливно-енергетичний комплекс. Значною мірою ПЕК забезпечений власними паливними і гідроенергетичними ресурсами. У США більшість електроенергії виробляють на великих ТЕС, а в Канаді – на ГЕС. Каскади найпотужніших ГЕС розташовані на ріках Колумбія («Гранд-Кулі» потужністю 6,5 млн кВт, «Бонвілл» тощо), Черчілл («Ла-Гранд» потужністю 5,3 млн кВт, «Черчілл-Фолс» – 5,2 млн кВт), Святого Лаврентія («Борнуа», 1,5 млн кВт), Теннессі, Ніагара, Піс-Рівер та ін.

Країни регіону активно розвивають атомну енергетику, АЕС будують в усіх районах. США виробляють на АЕС 19,5 % загальної кількості електроенергії (103 енергоблоки загальною потужністю 104,5 млн кВт), Канада – 14,6 % (18 атомних реакторів потужністю 13,3 млн кВт). Багаті родовища уранової руди зосереджені на плато Колорадо.

Уряди країн стимулюють пошуки нових видів палива. У національному парку поблизу Сан-Франциско працює перша в США і найпотужніша у світі геотермальна станція «Гейзер» (1 млн кВт), у гірських штатах будують ще дві станції.

Більшість нафтопереробних підприємств розташовано в районах видобування – промислових центрах Техаса й Луїзіани. Чимало їх зосереджено у портах північного сходу і заходу США (переробляють доставлену океанським транспортом нафту), а також у приозерних містах, до яких підведено нафтопроводи.

Чорна металургія. Найбільші підприємства розташовані у Приозер'ї (Чикаго, Клівленд, Піттсбург, Янгстаун). Нові металургійні комбінати побудовано у Філадельфії, Балтіморі й інших портових центрах Атлантики. Вони розраховані переважно на імпорту руду. США посідають 3-тє місце в світі (після Китаю і Японії) за виплавою сталі.

Кольорова металургія. Заводи галузі розміщені або в районах видобування сировини, або в портах, через які її ввозять. Тому багато заводів розташовано на заході й півдні регіону. Виплавка алюмінію орієнтується на гідровузли, побудовані на ріках Теннессі та Колумбія. На узбережжі Мексиканської затоки алюмінієві заводи зведені навколо потужних ТЕС. За масштабами алюмінієвої промисловості є однією з найбільших у світі. Так, Канада займає 3-тє місце в світі (після Китаю і Росії), а США – 4-тє місце за виплавою алюмінію. Безупинно зростає виплавка цинку, міді й нікелю у Канаді.

Машинобудування – найрозвинутіша галузь обробної промисловості регіону. Наукомісткість її перевищує наукомісткість обробної промисловості у 2,5

раза. Важливою особливістю машинобудівного комплексу є низька капіталомісткість виробництва: виробляючи майже 40 % промислової продукції, він концентрує лише 20 % основного виробничого капіталу. Тут задіяно 40 % робочої сили, зайнятої у промисловості, зосереджено більшість робочих місць високого технічного рівня. Все це сприяє інтенсивному зростанню виробництва у промисловості, швидкому науково-технічному оновленню продукції, підвищенню кваліфікації робочої сили.

Новітні галузі машинобудування орієнтуються на центри НДДКР, кваліфіковану працю і наявність споживача. Електронне машинобудування спеціалізується на виробництві електронних компонентів, електронно-обчислювальної техніки, засобів зв'язку і різних приладів тощо. Більшість підприємств розташована у містах Приатлантичного, Приозерного й Тихоокеанського мегалополісів. Майже 75 % вироблених у світі ЕОМ мають американське походження.

Високої територіальної концентрації досягло автомобілебудування. У виробництві автомобілів (США займає 2-е місце в світі після Китаю; Канада займає 8-ме місце), їх збуті та комерційній експлуатації зайнято до 15 млн осіб – кожний шостий працюючий американець прямо або опосередковано пов'язаний з автомобільною промисловістю. Найбільші концерни США «Дженерал моторе», «Форд» і «Даймлер-Крайслер» випускають 97 % легкових і 85 % вантажних автомобілів. Автомобільні заводи працюють у 125 містах, розташованих у 26 штатах. У межах Приозерного мегалополісу розташовані головний «автомобільний штат» Мічиган і «автомобільна столиця» США – Детройт. Останнім часом почали працювати автоскладальні підприємства у Лос-Анджелесі, Сан-Франциско, Сан-Дієго.

Провідну роль у канадському машинобудуванні відіграє виробництво автомобілів, тепловозів, суден і снігоходів (щорічно випускають тут майже 400 тис. снігоходів). Найважливіший центр канадського автомобілебудування – м. Уінсор.

Швидкими темпами зростає авіа- і ракетобудування, виробництва яких сформувалися у Приатлантичному і Тихоокеанському мегалополісах. Найсучасніші літаки випускають на заводах Лос-Анджелеса, Сан-Дієго, Сіетла (корпорація «Боїнг»), Балтімора. Ракетобудування зосереджене у південних штатах заходу США, особливо у Каліфорнії (Лос-Анджелес, Сан-Хосе, Сакраменто, Сан-Дієго) і в Техасі (Новий Орлеан).

Більшість підприємств, що випускають заводське устаткування, сільськогосподарські й інші машини, розміщено на півночі США й у канадському Приозер'ї.

Основна продукція суднобудівної промисловості – торгові судна, військові кораблі, атомні підводні човни тощо. Найбільші судноверфі на Атлантичному узбережжі розташовані у Нью-Порт-Ньюсі, Гротоні, Бостоні, Балтіморі, Філадельфії, на Тихоокеанському узбережжі – у Сан-Франциско, Сіетлі, Сан-Дієго і Лос-Анджелесі.

Важливе місце у промисловості США посідає військове виробництво, у тому числі атомне. У межах енергокомплексів сформувалися такі атомні центри, як Ок-Рідж у басейні р. Теннессі і Ханфорд у долині р. Колумбія.

Хімічна промисловість. Підприємства цієї галузі розміщені у багатьох містах регіону. «Хімічною столицею» США є м. Х'юстон (Техас). У ньому сконцентровано виробництво смол, синтетичного каучуку і пластмас, а сульфатної кислоти, мінеральних добрив і гумових виробів – у Монреалі, Торонто і Ніагара-Фолс, продукції тонкої хімії – переважно у північно-східних штатах США.

Деревообробна й целюлозно-паперова промисловість. Загальні запаси деревини промислових лісів становлять у регіоні понад 20 млрд м³, а середній річний приріст – 337 млн м³. Щорічно тут заготовляють 575 млн м³ деревини. За лісозаготівлею, лісопилянням і деревообробкою США посідають 2-ге (після Росії), а Канада – 3-тє місце у світі. За виробництвом газетного паперу Канада протягом багатьох років утримує лідируючі позиції.

Легка промисловість. Серед галузей легкої промисловості найрозвинутіші – текстильна і шкіряно-взуттєва. Текстильна промисловість протягом двох століть концентрувалася у північноатлантичних штатах, у так званій Новій Англії, із центром у Бостоні. Але останнім часом більшість підприємств зосереджено у південноатлантичних штатах, де дешевша робоча сила, звідки ближче до районів виробництва бавовни і синтетичного волокна, а також ринків збуту. Шкіряно-взуттєві підприємства поширені на північному сході США та у Приозер'ї.

Харчова промисловість. Основу її утворюють м'ясна, молочна, консервна і борошномельна галузі, виробництво алкогольних й безалкогольних напоїв. Розвинутим є виробництво заморожених харчових продуктів і різноманітних напівфабрикатів. Світових масштабів набуло виробництво цигарок і сигар у США. Підприємства галузі здебільшого сконцентровані в містах.

Загалом економічне значення промисловості як головної галузі матеріального виробництва зберігається. Країни регіону утримують провідні позиції серед інших розвинутих країн світу за масштабами виробництва, продуктивністю праці й обсягами промислового експорту.

Сільське господарство. Регіон має значні земельні ресурси і вигідну структуру земельного фонду. Оброблювані землі, луки і пасовища займають майже 246,4 млн га, із яких зрошуються 22,1 млн га. На слабо горбистих

родючих Центральних рівнинах рілля досягає 80-90 %. Неприятливі для сільськогосподарського використання землі переважають тільки на Алясці, у високогірних і пустельних районах поясу Кордильєр і на півночі Канади.

У Північній Америці склався найбільший і найпродуктивніший у світі агропромисловий комплекс. Він охоплює всі галузі тваринництва і рослинництва, у тому числі тропічне землеробство і плантаційне господарство багаторічних культур. Сформувалися тут і величезні, спеціалізовані сільськогосподарські пояси – «пшеничний», «кукурудзяний», «бавовняний», «тютюновий» тощо.

Маючи розвинуте сільське господарство, країни регіону є світовими лідерами за експортом харчових продуктів. Цьому сприяє високий рівень товарності, механізації та спеціалізації виробництва. Найвища у світі продуктивність сільського господарства досягається за рахунок спеціалізації, механізації виробництв, ефективної організації праці й сучасної інфраструктури.

Основою сільськогосподарського виробництва є фермерські господарства, які досягають у своїй роботі майже стовідсоткової товарності. Фермою у США вважають господарство, яке реалізує в рік продукції не менше ніж на 1 тис. дол. Середній розмір ферм у США досягає 50 га, у Канаді – 230 га (один з найвищих показників у світі).

Рослинництво. Посіви зернових культур займають 2/3 площ. Головна продовольча культура – пшениця, але кормових культур (кукурудзи, сорго) збирають значно більше. «Пшеничний» пояс простягається у межах степової природної зони у меридіональному напрямку від Техасу на півдні до канадських степів. Це один з найпродуктивніших сільськогосподарських районів світу. США посідає 3-тє місце в світі (після Китаю та Індії) за збором пшениці, Канада 6-тє місце. У південній частині поясу вирощують озиму, в північній – яру пшеницю, на півдні регіону в долині Міссісіпі та в Каліфорнії – рис.

Кукурудза – «національна» культура США, її збір (280 млн т – 1-ше місце в світі) становить майже половину збору всіх країн світу. Основна частина кукурудзи використовується на корм худобі. «Кукурудзяний» пояс сконцентрований на Центральних рівнинах у межиріччі Огайо і Міссурі (штати Айова, Іллінойс та прилеглі території). Це найбільший з кукурудзяних районів світу. Канада посідає 2-ге місце в світі (після Росії) за зборами вівса та ячменю.

Серед олійних культур переважають соєві боби, збір яких в останні десятиріччя значно зріс і дорівнює 86 млн т (3/5 світового). Їх використовують і в харчуванні (соєва олія, інші продукти), і як корм худобі.

Регіон має багатолітні традиції у вирощуванні бавовнику, який у XIX ст. був головним експортним товаром. Його вирощують у США (посідає 2-ге місце в світі після Китаю) на поливних землях Техасу і у південних гірських штатах, культивуючи якісні довговолокнисті сорти. Цукровий буряк вирощують

переважно на поливних землях західних штатів (3-тє місце в світі після Франції і Німеччини), цукрову тростину – на узбережжі Мексиканської затоки і на Гавайських о-вах (де вона, як і ананаси, є головною культурою).

Агрокліматичні умови сприятливі для вирощування різноманітних фруктів та овочів, врожаї яких – одні з найбільших у світі. Головні райони – Каліфорнія й Флорида, які дають майже весь збір цитрусових (апельсинів (США посідають 2-ге місце в світі за зборами після Бразилії і лимонів), а також квітів. Великі сади і виноградники є на південному узбережжі Великих озер, у Каліфорнії. США займають 2-ге місце (після Китаю) за збором яблук (4,25 млн т.) і 3-тє місце (після Китаю та Італії) за збором груш. США посідають провідне місце у світі за зборами тютюну, основний район культивування якого – передгір'я Аппалачів у південно-східних штатах (штат Вірджинія з «тютюновою столицею» Річмондом).

На крайньому північному сході США (штат Мен) знаходиться найбільший в Америці район вирощування чорниці.

США і Канада – є найбільшими експортерами продовольства, особливо зернових.

Тваринництво. У загальних обсягах сільськогосподарського виробництва 2/3 становлять продукти тваринництва. Це високопродуктивна галузь, забезпечена міцною кормовою базою (комбікорми, сіяні трави, пасовища).

Тваринництво США і Канади спеціалізується на розведенні великої рогатої худоби молочного і м'ясного напрямів. Поширене розведення свиней, на якому спеціалізується «кукурудзяний» пояс. Загальне поголів'я великої рогатої худоби – 40,9 млн, свиней – 75,3 млн, овець – 7,1 млн. Вирощування м'ясних курчат (бройлерів) є найбільш індустріалізованою галуззю сільського господарства США (до 2,5 млрд бройлерів на рік). За багатьма ознаками його можна вважати галуззю промисловості. Підприємства її сконцентровані у сільській місцевості на півдні (штати Джорджія, Північна і Південна Кароліна, Арканзас, Алабама тощо).

Рибальство. Прибережні води багаті на рибу. На заході переважає вилов лососевих (чавича, кета, горбуша) і палтусу, на сході – тріски, пікші й оселедця. Загальний вилов морської риби у США становить 3,5 млн т (5-те місце в світі), у Канаді – 614 тис. т. Рибальство й промисел морського звіра (щорічно до 50 тис. шкурок тюленів, моржів, белух) є основою економіки Гренландії.

Сільське господарство регіону характеризується великими масштабами й різноманітною продукцією, не тільки забезпечуючи власні потреби в продовольстві та технічних культурах, а й експортуючи їх у великих обсягах.

Транспорт. Велика територія, нерівномірність розміщення промисловості та спеціалізація сільського господарства зумовили розвиток різноманітних видів транспорту. Транспортну систему регіону називають «північноамериканською». Їй властивий високий рівень розвитку всіх видів транспорту. У пасажирських

перевезеннях ключовими є авіаційний та автомобільний, у вантажних – спільна робота автомобільного і залізничного транспорту. Велике значення має трубопровідний, внутрішній водний і каботажний морський транспорт.

Залізничні й автомобільні магістралі складаються з так званих «транспортних коридорів», які простягаються у широтному і меридіональному напрямках. У Канаді через особливості освоєння території вони мають переважно широтний напрямок і пролягають на півдні країни. У США найбільш завантаженими є коридори між Північно-Східним і Приозерним районами, Флоридою і Новим Орлеаном, між Лос-Анджелесом і Сіетлом.

Особлива роль у Північній Америці належить *автомобільному транспорту*. Ще у 20-ті роки ХХ ст. автомобіль став реальністю для більшості сімей. Нині майже 9/10 міжміських поїздок відбуваються на приватних автомашинах. У США і Канаді склалася широка мережа автообслуговування. Автомобільний парк цих країн налічує до 150 млн легкових (переважно машини особистого користування) і майже 70 млн вантажних автомобілів та автобусів. Насиченість країн регіону (особливо США) автомобілями є найвищою у світі й продовжує зростати. Густа мережа автошляхів різних класів становить майже 7440 тис. км. Деякі з них перебувають у приватній власності, за проїзд ними стягується платня. Щорічне споживання бензину – до 500 млн т (1/5 усього енергоспоживання країни).

Історично велике значення для економіки регіону мають *залізниці*, особливо трансконтинентальні магістралі, що з'єднали у другій половині ХІХ ст. Атлантичне й Тихоокеанське узбережжя. На них припадає до 1/3 внутрішніх вантажоперевезень. Із заходу на схід перевозять руди металів, ліс, зерно, а у протилежному напрямку – машини й інші промислові товари. Загальна протяжність мережі залізниць – 275,1 тис. км, серед них переважають одноколіїні лінії. Залізницями курсують понад 21 тис. локомотивів (тепловозів). Парк пасажирських вагонів незначний (2 тис. одиниць).

Внутрішній водний транспорт зосереджений у системі Великих озер. Їх флот складається із самохідних суден, близьких за вантажопідйомністю до морських. Багато з них спеціалізовані (рудовози, лісовози тощо). Річковий транспорт використовується переважно на р. Міссісіпі. До 1/3 його становлять танкери та наливні баржі. Склади буксирувальних барж досягають вантажопідйомності 50 тис. т. Ефективному використанню річкового транспорту сприяє система річкових каналів, яка є особливо потужною на північному сході (Іллінойський канал, Ері-канал тощо). Берегові канали, з'єднуючи гирла річок і лагуни, дають змогу річковим суднам проходити вздовж узбережжя, обминаючи відкрите море. Внутрішні водні шляхи використовують здебільшого для перевезення руд, вугілля і зерна. Найбільші річкові порти: Дулут, Чикаго, Толідо, Детройт, Баффало, Піттсбург і Сент-Луїс.

Морський транспорт використовується не тільки для міжнародних товарообмінів, а й у каботажних перевезеннях, що зумовлено величезною протяжністю узбережжя Атлантичного й Тихого океанів. Загальний тоннаж морського торгового флоту країн регіону (85 % – США) становить 12,9 млн бр.-реєстр, т. Багато суден, що фактично належать американським судовласникам, зареєстровано під «зручними прапорами», тобто під прапорами країн із низькою заробітною платою екіпажів, слабким впливом профспілок тощо, – Ліберії, Панами, Маршаллових Островів, інших держав.

США і Канада мають розвинуту систему портів комплексів, які об'єднують декілька раніше самостійних портів, і необхідну для ефективної роботи внутрішню інфраструктуру: Нью-Йорк – Нью-Джерсі на р. Гудзон; Філадельфія – Балтімор біля гирла р. Делавер; Новий Орлеан – Батон-Руж у гирлі р. Міссісіпі; Х'юстон на узбережжі Мексиканської затоки; Лос-Анджелес – Лонг-Біч, Сан-Франциско – Окленд, Ванкувер на узбережжі Тихого океану.

Розвиток *авіаційного транспорту* в Північній Америці зумовлений насамперед великими розмірами територій країн і високим рівнем їх соціально-економічного становища. Лідером за кількістю аеропортів (5120), протяжністю авіаліній і парком авіалайнерів є США. Аеропорти в агломераціях Чикаго, Даллас–Форт-Уерга, Атланти, Лос-Анджелеса є провідними у світі за кількістю прибулих і відправлених пасажирів. Ненабагато відстають від них аеропорт імені Дж. Кеннеді у Нью-Йорку, аеропорти Майамі, Монреалю тощо. Зростає обсяг перевезення літаками вантажів, передусім термінових, цінних, швидкопсувних.

У США на мисах Канаверал і Ванденберг розташовані найбільші космодроми у світі, у Х'юстоні функціонує центр управління польотами (НАСА).

Основні обсяги газу, нафти і нафтопродуктів доставляють до місць призначення *трубопроводами*. Загальна їх довжина перевищує 891 830 км. Найважливіші з них з'єднують основні райони видобування з центрами споживання і портами.

На півночі Канади та на Алясці взимку широко використовують *аеросанний транспорт (снігоходи)*. Місцеві мешканці американської Півночі ще й досі користуються собачими упряжками. Отже, розвиток транспортної інфраструктури в регіоні зумовлений як великими територіями країн, так і переважно експортним спрямуванням їх господарств.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Країни регіону є впливовими суб'єктами зовнішньоекономічних відносин. Але з економічного погляду в їхній діяльності у цій сфері час від часу виникають певні проблеми. США, наприклад, тривалий час не вдається отримати позитивне сальдо торговельного балансу. У товарному експорті переважають машини й устаткування виробничого призначення, автомобілі, кам'яне вугілля, текстильні й паперові вироби, продукція хімічної

промисловості, зерно, соя, бавовна, тютюн. США імпортують чай, каву, газ, нафту й нафтопродукти, ліс, цукор, м'ясо, рибу, руди і метали.

Канада також високоінтегрована у світові господарські зв'язки. Її питома вага у світовому експорті становить майже 4 %. Вивозить вона метали, ліс, папір, рибу й рибні консерви, устаткування, судна тощо. Найбільшим її торговим партнером є США (понад 70 % канадського експорту). Найбільше (майже 20 % американського експорту) надходить до Канади: пальне, промислові товари, електронне устаткування, продовольчі товари, різноманітні послуги.

Високоінтенсивною є зовнішня інвестиційна діяльність США і Канади. Протягом останніх десяти років обсяг американських прямих інвестицій за кордон щорічно зростав у середньому на 11-12 %. Приблизно таким самим було зростання обсягів іноземних інвестицій в економіку США. Більше чверті прямих закордонних інвестицій Канади розміщені у США. Американський капітал відіграє ключову роль в автомобілебудуванні, нафтохімічній і деяких інших галузях канадської економіки.

Серед країн регіону США є найактивнішим партнером України у її зовнішньоекономічних зв'язках.

Запитання до теми

1. Які чинники зумовили особливу вигідність географічного положення північноамериканського регіону? Які можливості воно дає країнам?
2. Як природно-ресурсний потенціал впливає на господарство США і Канади?
3. Які особливості розміщення населення і темпи урбанізації в регіоні?
4. Які соціально-економічні та політичні чинники сприяли перетворенню Північної Америки на один з головних центрів світового господарства?
5. Яка галузева структура та особливості розміщення промисловості?
6. Які основні галузі спеціалізації сільського господарства та ареали їх поширення?
7. Яка роль регіону у світових господарських зв'язках? Яка структура промислового і сільськогосподарського експорту?

Тема 14. ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.

Латинська Америка – один із найбільших регіонів світу, розташований на південь від США, який простягається до крайнього півдня материка Південна Америка. За свою історію регіон мав такі назви: Ібероамерика, Індоамерика та Іспанська

території – Французьку Гвінею і Фолклендські (Мальвінські) острови – володіння Великобританії, спірна територія з Аргентиною.

Формування політичної карти. Після того, як у 1492 р. Х. Колумб відкрив Америку, розпочався період розподілу світу між колоніальними імперіями. У 1494 р. Іспанія і Португалія уклали Тордесильянський договір, який розмежовував сфери їх колоніальної експансії. Межа проходила вздовж 46⁰ зх. довготи. На схід була зона колоніальних володінь Португалії, на захід – Іспанії.

На нововідкриті землі ринули іспанські конкістадори. Перше постійне поселення європейців було засноване в 1496 р. на о. Гаїті. Іспанські поселення з'явилися на Кубі та інших Антильських островах, на території сучасної Мексики, Центральній і Південній Америці. Територію сучасної Бразилії захопили португальці й голландці, а Гвіану і частину Антильських островів поділили між собою англійці, французи і голландці.

У 1535 р. з іспанських володінь у Північній та Центральній Америці було утворено віце-королівство Нова Іспанія. Наприкінці 18 ст. до його складу входила вся територія сучасної Мексики і південна частина США. У 1542 р. колонії Іспанії у Південній Америці були об'єднані у віце-королівство Перу. Значну частину Південної Америки займало генерал-губернаторство Гватемала. Іспанські володіння у Вест-Індії входили до складу генерал-капітанства Санта-Домінго. У 18 ст. в адміністративно-територіальному устрої іспанських колоній відбулися зміни. Нова Гренада у 1718 р. була перетворена у віце-королівство. У 1776 р. було утворене віце-королівство Ла-Плата, до якого увійшли Аргентина, Парагвай, Верхнє Перу (Зараз Болівія), Східний Берег (Уругвай).

Розпад колоніальної системи в Латинській Америці почався раніше, ніж в інших регіонах світу. Першою підняла повстання і проголосила незалежність у 1804 р. французька колонія на о. Гаїті.

Більшість іспанських колоній, крім Куби і Пуерто-Ріко, здобули незалежність у ході визвольної війни 1810-1825 рр., яка була багато в чому народною. Армії вождя венесуельських патріотів Симона Болівара, розбивши противника на півночі Південної Америки, рушили на звільнення сусідніх колоній і дійшли до нинішньої Болівії, що отримала свою назву на честь Болівара.

У 1823 р. США почали агресивні загарбання у Латинській Америці. У 1836 р. вони анексували Техас. У результаті загарбницької війни 1846-1848 рр. до США відійшла значна частина Мексики. У 1898 р. США відібрало в Іспанії Пуерто-Ріко. Незважаючи на те, що Куба в 1898 р. була офіційно визнана незалежною, вона фактично перетворилася у напівколонію США.

Сучасна політична карта Латинської Америки включає 33 незалежних держави. За формою правління – республіки або держави у складі Співдружності.

Жодної монархії у Латинській Америці немає. У регіоні є 5 федерацій: Мексика, Бразилія, Венесуела, Аргентина, Сент-Кітс і Невіс; інші країни – унітарні.

Усі країни регіону є членами ООН, входять до ОАД; Венесуела – член ОПЕК; Мексика – блоку НАФТА; 12 країн – Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гайана, Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Сент-Кітс і Невіс, Тринідад і Тобаго, Ямайка є членами Британської Співдружності Націй.

Інтеграційні процеси в регіоні набули значного розвитку. Особливо виділяється блок МЕРКОСУР (загальний ринок країн південного конуса – el Mercado Comun del Sur), який є суто південноамериканським ринком (на відміну, наприклад, від блоку НАФТА, у складі якого перебувають США, Канада і Мексика). До МЕРКУСОП належать як офіційні члени: Аргентина, Бразилія, Венесуела, Парагвай, Уругвай, так і асоційовані члени: Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу, Чилі. Ці країни (з населенням понад 213 млн осіб) зосередили більше 50 % сукупного ВВП Латиноамериканського регіону.

Країни Латинської Америки за багатьма показниками економічного й соціального розвитку випереджають країни Азії та Африки. Але всередині регіону вони дуже різняться за рівнем економічного розвитку: Куба, в якій збереглася командно-адміністративна система, належить до країн з директивно-плановою економікою; Мексика, Бразилія, Аргентина, Чилі, Венесуела, Уругвай утворюють групу країн нової індустріалізації, найбільш бідною країною регіону є Гаїті (80 % населення мешкає в умовах абсолютної бідності).

2. Природні умови і ресурси. Різноманітність природних умов спричинена розмірами території, її великою протяжністю у меридіональному напрямку – від аридної зони північної півкулі майже до Антарктиди, розташуванням більшості країн у тропіках і субтропіках, висотною поясною у горах.

У *рельєфі* регіону виділяються: платформений рівнинно-плоскогірний схід і складчасті геосинклінальні утворення заходу і півночі, представлені гірською системою Кордильєр, які у Південній Америці звать Андами. Латиноамериканські Кордильєри — одна з найвищих (г. Аконкагуа – 6959 м) і найдовша з гірських систем земної кулі, що простягається вздовж західних районів регіону на 15 тис. км. Формування гір ще не закінчилося, про що свідчать часті землетруси та інтенсивний вулканізм (понад 80 діючих вулканів).

Східну частину регіону займають плоскогір'я і нагір'я (Гвіанське, Бразильське і плато Патагонії) та рівнини, в тому числі найбільша на земній кулі – Амазонська низовина площею понад 5 млн км². Вона розташована в області тектонічного прогину і представлена плоским рельєфом шаруватих рівнин із слабо врізаними широкими долинами численних рік.

Для найбільших природних зон Латинської Америки найважливішою особливістю *клімату* є сезонна зміна повітряних мас і напрямків їх руху. Регіон одержує багато сонячного тепла. На рівнинах середні температури найтеплішого місяця становлять $+22^{\circ}$ ... $+28^{\circ}$ С, а найхолоднішого – майже 8° С. Латинська Америка розташована переважно у зоні пасатно-мусонної циркуляції атмосфери. Для екваторіальних широт характерні значні (до 3000 мм) майже цілорічні опади. Західні регіони материків є посушливими. Там у тропічних широтах на узбережжях Тихого океану розташовані пустелі, наприклад Атакама, яку називають полюсом сухості материка.

Головні особливості рельєфу і клімату зумовлюють своєрідність річкової мережі та забезпеченість водними ресурсами країн. Найбільші ріки належать до басейну Атлантичного океану: Амазонка, Парана, Магдалена, Уругвай, Оріноко, Сан-Франциску тощо. Амазонка є найбільшою у світі рікою за розмірами басейну і водоносності. Утворюється злиттям рік Мараньйон і Укаялі. Її довжина від витoku Мараньйону – 6400 км, від витoku Укаялі – понад 7000 км, площа басейну – 7180 тис. км². Протікаючи здебільшого Амазонською низовиною у субширотному напрямку біля екватора, вона впадає в Атлантичний океан, створюючи найбільшу в світі внутрішню дельту (понад 100 тис. км²) і воронкоподібне гирло. Ріка повноводна протягом усього року. Разом із притоками Амазонка утворює систему внутрішніх водних шляхів загальною довжиною понад 25 тис. км.

Багато рік, особливо гірські, порізані порогами і водоспадами. У верхів'ях р. Чурук (притока р. Оріноко) на Гвіанському нагір'ї у Венесуелі знаходиться найвищий водоспад на Землі – Анхель, відкритий у 1935 р. Має висоту падіння води 1054 м (вільне падіння – 979 м). На р. Ігуасу, що належить до басейну Ла-Плати, знаходиться унікальний каскад водоспадів Ігуасу, утворений 275 водоспадами заввишки 60-80 м, розділеними зеленими скелястими островами, що витягнулися у формі чотирикілометрової підкови.

Великих озер у Латинській Америці мало. Численні лише льодовикові озера у Південних Андах. У Центральних Андах на висоті 3812 м розташоване найбільше із високогірних озер світу – тектонічне озеро Тітікака (площа – 8,3 тис. км², глибина – до 304 м). Також є озеро Поопо. У Центральній Америці найзначніші озера – Нікарагуа і Манагуа. У пустельних і напівпустельних районах багато величезних солончаків, а на вологих низовинах – боліт.

Мінеральні ресурси дуже багаті й різноманітні. Латинську Америку називають «геологічною коморою» світу, але енергоджерела розподілені нерівномірно. На регіон припадає понад 11 % світових запасів нафти, 12 % газу, 2% вугілля, 25 % чорних і легованих руд, 21 % кольорових і 50 % рідкоземельних металів. Промислові запаси нафти виявлені в 11 країнах регіону, але основні

запаси нафти сконцентровані у Мексиці (узбережжя і шельф Мексиканської затоки) і Венесуелі (затока Маракайбо). Також запаси нафти є в Перу, Еквадорі, Колумбії, Аргентині, Тринідаді і Тобаго, Болівії, Чилі. Найбільші родовища газу виявлені у Мексиці, Венесуелі, Аргентині, Чилі. Кам'яне вугілля – не дуже поширений вид палива. Добувають його на півдні Бразилії, у Чилі, Колумбії, на півночі Мексики. Величезні запаси промислового урану мають Бразилія, а також Аргентина, Колумбія і Мексика.

Запаси залізної руди оцінюються в 57,4 млрд т, що становить майже 25% світових запасів. Найбільші запаси залізної руди у Бразилії, яка посідає 1-ше місце у світі за обсягом запасів та її видобутком. Руда є високоякісною (60-65 % заліза, мала кількість домішок фосфору й сірки). Найпотужніші у світі за своїм потенціалом родовища Керажас знаходяться у штаті Пара в Амазонії. Великі, але вже вичерпані рудники розташовані у штаті Мінас-Жерайс (у районі «Залізного трикутника»), значні – у Венесуелі, Чилі, Перу, Мексиці. Чималі запаси марганцевої руди зосереджені на заході Бразилії, у Мексиці, Чилі, Аргентині, нікелю – на Кубі й у Домініканській Республіці.

Родовища бокситів сконцентровані на Ямайці – 10 % світових запасів (3-тє місце у світі після Австралії та Гвінеї), у Сурінамі, Гайані, Бразилії, Домініканській Республіці; мідної руди – у Чилі (20 % світових запасів), де знаходиться найбільше у світі родовище Чукікамата у пустелі Атакама. Великі запаси міді також є у Перу й Мексиці. Олов'яні руди залягають у Болівії (3-тє місце у світі після Малайзії та Індонезії) й Бразилії. Поклади сурми виявлено у Болівії (до 40 % світових запасів), Мексиці і Перу, ртуті – у Мексиці. Кобальтові руди зосереджені у Домініканській Республіці, Бразилії та Венесуелі, вольфрамові руди – у Болівії, Бразилії і Перу, молібденові – у Чилі (3-тє місце у світі), літєві – у Чилі й Перу.

На платину багаті надра Колумбії, золото – Бразилії, Колумбії, Мексики, Перу і Нікарагуа, срібло – Мексики (3-тє місце у світі за запасами), Перу, Чилі, Еквадору, алмази – Бразилії (на Бразильському плоскогір'ї), Венесуели, Гайани (Гвіанському нагір'ї), смарагди – Колумбії (90 % світового видобутку).

Основні запаси сірки зосереджені у Мексиці й Чилі, селітри – у Чилі (найбільші та унікальні у світі родовища розташовані в пустелі Атакама), графіту – в Мексиці (1-ше місце у світі).

Регіон має *водні ресурси* світового значення. Йому належить 1/5 поверхневого стоку населеної суші й не менше 1/10 гідроенергоресурсів планети. Водне господарство розвинуте недостатньо, хоча має життєво важливе значення у всіх країнах. Із 70-х років ХХ ст. в Аргентині, Бразилії, Парагваї, Венесуелі та Мексиці почали створювати гідровузли з потужними ГЕС. На річці Парана, що на

кордоні Бразилії та Парагваю, побудовано один із найбільших у світі гідроенергокомплекс «Ітайпу».

Ліси є найважливішим природним ресурсом Латинської Америки. Тут зосереджено 25 % лісових ресурсів світу. Загальна лісистість – 36 % (у Сурінамі – 86 %, Гайані – 74 %, Бразилії – 61 %, Белізі – 58 %, тощо). У Чилі лісистість – лише 11 %. Практично безлісі такі країни, як Гаїті та Сальвадор. Найпоширеніші у регіоні вічнозелені вологі екваторіальні ліси – гілеї. Найбільший масив лісів розташований в Амазонській низовині й на прилеглих до неї положистих схилах Гвіанського нагір'я і Бразильського плоскогір'я.

Амазонська низовина є унікальним місцем планети, якому за різноманітністю фауни і флори немає рівних у світі. Це 50 тис. екзотичних рослин, 3 тис. видів риб, 1,6 тис. птахів і безліч ссавців. У регіоні зростають найцінніші породи дерев, які вирізняються твердою, красивою деревиною: червоне дерево махагоні, дерево бальса з дуже легкою деревиною, бавовникове дерево сейбу, запашне дерево седрело, гевея, дерево какао, хінне дерево, нотофагуси і багато інших. Запаси деревини, в тому числі цінних порід (кедр, червоне і коралове дерева), становлять в Амазонії 70 млрд м³ (1/3 світових).

Сьогодні перед Латинською Америкою гостро стоїть проблема збереження лісових ресурсів. Великі збитки лісовим ресурсам завдала підсічно-вогнева система землеробства. Крім того, деревина залишається важливим енергоносієм. Наприклад, у Гаїті 90 % енергетичних потреб задовольняється деревним паливом.

Природні умови країн Латинської Америки загалом сприятливі для життя людей й господарської діяльності. А багаті та різноманітні природні ресурси є передумовою розвитку як сільського господарства, так і промисловості. Головні проблеми – це недостатнє вивчення ресурсів на деяких територіях та організація їх масштабного й раціонального використання.

3. Населення. Оскільки Латинська Америка впродовж тривалого часу була і деякою мірою залишається ареною масових міграцій, її населення є величезним конгломератом місцевих і принесених переселенцями рас, етносів, релігій, культур.

Чисельність населення. У 2020 р. населення Латинської Америки оцінювалося у 651 млн осіб, що становило 9 % населення світу. Майже половина його сконцентрована у Бразилії, Мексиці й Аргентині. Чисельність населення регіону швидко збільшується. У 1800 р. вона дорівнювала 19 млн осіб (2,1 % населення світу), в 1900 р. – 63 млн (3,9 %), в 1933 р. – 125 млн (6,1 %), у 1975 р. – 320 млн (6,5 %), у 2000 р – 472 млн (8%).

Демографічні особливості. Держави Латинської Америки належать до категорії країн, що розвиваються, отже більшість із них – до II типу відтворення населення. Менше виражений цей тип у «білих, креольських» країнах. Попри те

що Латинська Америка належить до регіонів із зростаючою чисельністю населення, «демографічний вибух» у більшості з них останніми десятиріччями почав згасати. Темпи зростання населення знижуються і становлять у середньому 1,3 % на рік. Цей показник неоднаковий в різних країнах: у багатьох з них темпи приросту населення найвищі у світі (в Парагваї – 2,5 %, Белізі – 2,3 %, Гаїті – 2,3 %, Гватемалі – 2,3 %, Гондурасі – 2,3 %), у розвинутих країнах (Чилі, Аргентині, Уругваї, Бразилії) – низькі (0,95-1).

Традиційними у країнах регіону є ранні шлюби (до 22 років). Одна з демографічних проблем – порівняно високий рівень смертності населення; у найменш розвинутих країнах Центральної Америки та Анд він досягає 10‰ (Куба, Домініка). Ще вищою є дитяча смертність, хоча останніми десятиріччями спостерігається її зниження.

Латинська Америка – «молодий» регіон світу: 24 % населення – молодше 15 років, особи старше 65 років становлять 9 % населення. Середній вік латиноамериканців – 25 років. В середньому пропорційною є кількість чоловіків та жінок, але в окремих країнах жінок значно більше – Барбадосі – 51,8 %, Сальвадорі, Уругваї – по 51,2 %, Багамах – 51 %. Середня очікувана тривалість життя населення – 76 років, для чоловіків – 72 роки, жінок – 79 років. Найнижчі показники на Гаїті – 64 роки.

Расовий та етнічний склад. У Латинській Америці існують європеїдна, монголоїдна і негроїдна раси, а також утворені на їх основі різноманітні змішані раси – метиси (від шлюбів європейців та індіанців), мулати (від шлюбів європейців і негрів) і самбо (від шлюбів індіанців і негрів).

Корінні жителі – індіанці, чисельність яких у 15 ст. до колонізації європейцями оцінювалася в 40 млн осіб. Особливо щільно були заселені Мексиканське нагір'я та північна частина Анд. Багато з них винищено прибулим білим населенням, уцілілі змішалися з ним, утворивши змішаний тип – метисів (до 50 %). Нащадків «чистих» індіанських племен мало (до 15 % населення), проживають переважно у важкодоступних регіонах, особливо у Болівії (63 % населення), Гватемалі (54 %), Перу (47 %) та Еквадорі (30 %). Індіанців практично немає у країнах Карибського басейну, Уругваї, Аргентині і Коста-Ріці.

У першій половині XVI ст. у Латинську Америку почали завозити негрів (рабів), насамперед у Вест-Індію і Бразилію, для роботи на сільськогосподарських плантаціях. У цих районах і нині сконцентровано більшість негрів (10 % населення регіону), мулатів і самбо : у Гаїті (цілком «негритянська» країна), Тринідаді і Тобаго, Гайані, Французькій Гвіані, Сурінамі, Бразилії, Кубі.

Білих нащадків іспанців і португальців, які народилися вже у Латинській Америці, називають креолами. Згодом до цієї групи почали відносити і нащадків італійців (яких багато в Аргентині, Уругваї, Бразилії), німців (в Аргентині,

Бразилії, Чилі), слов'ян (у Бразилії та Аргентині), англійців, французів, голландців. «Креольськими» країнами, де переважає біле населення, є Аргентина, Уругвай, Коста-Ріка, Чилі.

Сучасна українська діаспора налічує майже 400 тис. осіб. Найбільше українців проживає в Аргентині та Бразилії.

Після скасування рабства у 20-х роках XIX ст. до Латинської Америки почали запрошувати на роботу осіб китайського та індійського походження. Більшість їхніх нащадків нині мешкає у Тринідаді і Тобаго, Гайані, Суринамі, Французькій Гвіані, Ямайці, китайців – у Перу. В Суринамі проживає значна група вихідців з о. Ява. В другій половині XX ст. у Бразилії сформувалася велика колонія японців. У кожній країні Латинської Америки можна зустріти нащадків арабів, які почали переселятися сюди наприкінці XIX ст.

Расова та етнічна строкатість населення Латинської Америки зумовила формування особливих культурних типів країн. Етнічна своєрідність територій виявляється у пануванні таких мов:

- іспанська – домінує у більшості країн. Значно відрізняється від мови метрополії, оскільки за декілька століть увібрала в себе багато індіанських та африканських слів;

- португальська – державна мова Бразилії – єдиної португаломовної країни у Латинській Америці;

- англійська (дуже спрощена) – поширена у колишніх британських колоніях: Ямайці, Тринідаді і Тобаго, Барбадосі, Гренаді, Сент-Люсії, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсенті і Гренадінах, Домініці, на Багамських Островах, у Гайані, Белізі та у декількох залежних територіях Карибського басейну, на Фолклендських (Мальвінських) островах;

- французька – поширена на Гаїті, у Французькій Гвіані, Мартініці, Гваделупі;

- голландська – офіційна мова у Суринамі та на Антильських (Нідерландських) островах.

Серед індіанських мов, які об'єднуються у 9 великих мовних сімей, найпоширенішими є: кечуа – державна мова в Перу, Еквадорі й Болівії; аймара – мова індіанців Болівії й Перу; майя – мова індіанців Мексики, Белізу й Гватемали; гуарані – державна мова Парагваю.

Найбільш однорідні за етнічним складом переселенські країни – Аргентина, Уругвай, Чилі, Коста-Ріка.

Релігійний склад. Населення Латинської Америки конфесійно є здебільшого однорідним. Переважна більшість віруючих – католики (80-95 %). На другому місці серед християнських віросповідань – протестанти, представлені лютеранами (німці у Бразилії), англіканцями, баптистами, пресвітеріанами, які мешкають

переважно в англомовній Вест-Індії. Корінне населення зберігає залишки традиційних вірувань. Багато вихідців з Індії та їх нащадків продовжують дотримуватися індуїзму, мусульмани порівняно нечисленні.

Розміщення населення. Територія регіону дуже нерівномірно заселена, що спричинено його природними умовами (велика сельва, Анди). Найгустіше заселені узбережжя, міжгірські долини, улоговини, де достатньо вологи і родючих ґрунтів. А острови Карибського басейну належать до найгустіше заселених місць світу: у Барбадосі – понад 630 осіб/км². Густо заселені Південно-Східна Бразилія і значна частина її узбережжя, Східно-Центральна Аргентина, Центральна Мексика і північні райони Колумбії та Венесуели, столичні округи, де густота населення сягає майже 3—5 тис. осіб/км². Окремі поселення в Андах розташовані на висотах понад 5000 м над рівнем моря. Внутрішні райони, особливо вологі ліси та посушливі савани, напівпустелі та високогір'я, майже не обжиті (наприклад, в Амазонії — до 1 особи/км²).

Міські поселення виникли тут ще за давніх індіанських цивілізацій. Кількість міського населення останніми роками швидко зростає – рівень урбанізації у 2020 р. становив 79 % : в Уругваї та Венесуелі — 95 %, Аргентині – 92 %, і нині Латинська Америка є одним із найбільш урбанізованих регіонів світу. На початку ХХІ ст. тут налічувалося до 40 міст-мільйонерів. У регіоні розташовані кілька найбільших агломерацій світу: Мехіко (23,7 млн осіб), Сан-Паулу (23,5 млн), Буенос-Айрес (15,6 млн), Ріо-де-Жанейро (14,4 млн), Ліма (9,7 млн), Богота (9,9 млн), Сантьяго (7,2 млн), Каракас (5,0 млн), Санто-Домінго (2,7 млн) тощо.

Найбільші міста, передусім столиці, концентрують значну кількість людей. Виняток – Бразилія, Колумбія й Мексика, де є й великі регіональні центри. В найрозвинутіших країнах великі лінійні урбанізаційні смуги іноді простягаються на декілька десятків кілометрів. В Аргентині, Бразилії, Венесуелі й Чилі формуються смуги безперервної міської забудови – «мегалополіси». Найбільші з них: Росаріо – Буенос-Айрес – Ла-Плата і Сан-Паулу – Ріо-де-Жанейро. Через недостатню розвинутість внутрігосподарських зв'язків роль середніх та дрібних міст незначна. Дрібні міста здебільшого є торговельно-розподільними центрами у сільській місцевості.

Для Латинської Америки характерна «несправжня урбанізація» – розростання передмість із злидінними кварталами, що спричинює антисанітарію, злочинність, труднощі із працевлаштуванням.

Трудові ресурси. Загальна чисельність трудових ресурсів Латинської Америки постійно збільшується. Проблема зайнятості залишається гострою для більшості країн регіону. Відносно жвавим є перерозподіл трудових ресурсів між галузями господарства. Наприклад, якщо в 1950 р. у сільському господарстві було

зайнято понад 50 % економічно активного населення, то в 2019 р. – менше 1/3, відповідно частка зайнятих у промисловості збільшилася з 19 до 26 %, у сфері обслуговування – з 26 до 42 %. Найбільше безробітних – серед молодих жінок. Приховане безробіття становить до 20 %. З країн регіону (особливо з Мексики) постійно нелегально мігрує у США велика кількість людей.

Прискорені процеси урбанізації в Латинській Америці спричиняють виникнення складних соціально-економічних (низький рівень життя, неписьменність населення, безробіття, злочинність) та екологічних проблем, вирішення яких є першочерговим завданням урядів країн.

4. Господарство. Всі країни Латинської Америки належать до категорії тих, що розвиваються, суттєво відрізняючись між собою за рівнем соціально-економічного розвитку. У регіоні є нові індустріальні, ключові й найбільш розвинені країни. Розміщення продуктивних сил нерівномірне – найконцентрованішою є господарська діяльність у небагатьох промислових центрах, а до третини промислового потенціалу сконцентровано у зонах трьох міст-гігантів (Мехіко, Сан-Паулу, Буенос-Айрес). Помітно відрізняються країни за рівнем і темпами економічного зростання. На Аргентину, Бразилію й Мексику припадає 75 % продукції обробної промисловості регіону, решту її виробляють усі інші країни разом. Латинська Америка дає до 7 % світового ВВП та 6,5 % світового обсягу продукції обробної промисловості (45 % серед країн, що розвиваються). На країни регіону припадає менше 4 % світового парку комп'ютерної техніки.

Останніми роками помітна тенденція збільшення питомої ваги обробної промисловості у загальній структурі ВВП. Істотні зміни відбулися і в її структурі: знизилася частка традиційних галузей (харчової, текстильної, швейної, взуттєвої, деревообробної) і зросла нових, «динамічних» (металообробка, машинобудування, нафтопереробка, хімічна промисловість). З другої половини 90-х років ХХ ст. значно збільшились обсяги випуску автомобілів, суден, авіаційної техніки, радіоелектроніки, телекомунікаційної апаратури, верстатів з ЧПУ. Найвищих у регіоні темпів індустріального розвитку досягли Бразилія і Мексика.

Латинська Америка традиційно є одним із провідних сировинних регіонів світу. Наприкінці ХХ ст. вона контролювала 12 % світових обсягів експорту нафти, майже 15 % рідкого газу. Бразилія та Перу є крупними виробниками золота (9 із 20 найбагатших родовищ золота містяться саме в цьому регіоні). Виняткова роль регіону і в постачанні сільськогосподарської сировини та продуктів на світовий ринок. На країни Латинської Америки припадає 80 % світового експорту бананів, майже 60 % кави, понад 50 % цукру-сирцю та соєвої олії, до 45 % бавовникової олії, понад 30 % бавовникового шроту, до 30 % сої, 12% како-бобів, 20 % виробів із какао, до 10 % яловичини та м'ясопродуктів, 13%

бройлерного м'яса птиці, 70-80 % рибного борошна та 11-12 % риби й морепродуктів.

Загалом успішні економічні реформи сприяли виходу країн регіону на новий рівень соціально-економічного розвитку. Бразилія, Аргентина, Мексика і Чилі поступово зрівнялися за багатьма показниками із середньоєвропейськими розвинутими країнами, інколи навіть перевищуючи їх, хоча Бразилія, Мексика, Аргентина не минули значних фінансових потрясінь.

Останніми роками багато країн перетворилися на «офшорні зони» із привабливими для іноземних інвесторів фінансово-податковими і митними умовами (Бермудські Острови, Барбадос, Беліз, Домініканська Республіка, Антигуа і Барбуда тощо). На Багамських Островах зареєстровано 430 офшорних банків (фізично присутні 190), із загальним обігом 100 млрд дол. на рік, а також 40 тис. офшорних фінансових, інвестиційних, холдінгових, страхових і судновласних компаній.

Панама була першою країною в світі, яка у 1927 р. стала розвивати офшорну діяльність. Таких компаній нині налічується кілька сот тисяч, для яких характерна спеціалізація на морських перевезеннях, транзитній торгівлі (зокрема у вільній зоні Колона, де на 400 га діють 1,7 тис. підприємств), а також на фінансових послугах (активи 150 банків із різних країн світу становлять понад 23 млрд дол.).

Латинська Америка є дуже привабливою для іноземних інвесторів. Іноземний капітал має міцні позиції в нафтовій та гірничорудній промисловості, сільському господарстві. Нині він залучається і в оборонну промисловість, а також у галузі, що ґрунтуються на застосуванні досягнень НТП. За обсягами прямих приватних іноземних інвестицій в регіоні лідирують Бразилія (17 %) і Мексика (10 %). Найбільшими країнами-«донорами» капіталів у регіоні є США (45 % інвестицій), Велика Британія (до 19 %), Японія (понад 18 %).

Одна з найгостріших проблем країн Латинської Америки – зовнішня заборгованість. На економіку Колумбії та Болівії істотно впливають незаконне виробництво і контрабанда наркотиків (кокаїну). Економіка цих країн багато в чому залежить від діяльності найбільших наркокартелів – Меделянського, Калійського, картелю Атлантичного узбережжя. За деякими оцінками в Колумбії у сфері наркобізнесу виробляється до 50 % ВВП. Наркобізнес розвинутий також на Ямайці, Коста-Риці та ін.

Ще однією проблемою багатьох країн регіону є безробіття — в середньому майже 11 % . Найвищі його показники зафіксовані у Гондурасі (28 %), Домініці (23 %), Сент-Люсії (20 %), Домініканській Республіці (17 %), Парагваї(16 %), Сент-Вінсенті і Гренадінах (15 %).

Частка державного сектору найбільша у сфері інфраструктури. Державі належать майже всі залізниці, зв'язок, більшість електростанцій, торгового флоту та авіатранспорту. Розширюється її контроль у нафтовій промисловості: в усіх нафтовидобувних країнах діють державні підприємства. Націоналізовані олов'яні рудники в Болівії, монополізовано розвідування, видобування й переробку нафти в Бразилії та Венесуелі. Головні потужності нафтової галузі підпорядковані державі в Аргентині. На державу припадає від 40 до 50 % капіталовкладень у Болівії, Перу, Еквадорі; від 30 до 40 % – у Колумбії та Уругваї.

Хоч на сучасному етапі помітне послаблення впливу держави на економіку, зростає ступінь її відкритості, що є наслідком приватизації багатьох державних підприємств, реформування податкової та фінансової систем, лібералізації зовнішньої торгівлі.

У багатьох нових галузях промисловості провідні позиції належать приватним трансконтинентальним корпораціям, які контролюють понад 40% експорту готової промислової продукції з Бразилії, більше третини – з Мексики, Аргентини, Колумбії тощо.

У МГПІ країни регіону представлені передусім видобувними галузями (нафтовою, гірничорудною, гірничохімічною), лісовиробничим комплексом (заготівлею та частковою обробкою тропічної деревини), різноманітними напрямками плантаційного господарства, окремими галузями тваринництва (вівчарством і скотарством м'ясного напрямку). В окремих країнах значного розвитку набула металургія, особливо кольорова на місцевій сировині. Країни регіону, насамперед Чилі та Перу, – одні з провідних у світі за розвитком рибальства та рибопереробної промисловості. Держави Карібського басейну є важливими суб'єктами міжнародного туризму.

Промисловість. Частка промисловості в структурі ВВП становить приблизно 26 %. Найрозвинутішими промисловими країнами є Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі, Венесуела, Колумбія, Перу, на які припадає 85 % обсягу продукції регіону. Ці країни, по суті, й визначають його промисловий розвиток. Серед них виділяється «велика трійка» (Аргентина, Бразилія і Мексика), що концентрує 2/3 промислового виробництва Латинської Америки.

Гірничовидобувна промисловість розвинута переважно у Бразилії, Венесуелі, Болівії, Чилі, Перу, на Ямайці, у Сурінамі, Гайані, Мексиці тощо. Основною продукцією видобувної промисловості є нафта. Головними нафтодобувними країнами є Мексика (190,7 млн т), Венесуела (153,4 млн т), Аргентина (39 млн т), Еквадор, Колумбія, Тринідад і Тобаго, Перу, Болівія та ін.

Бразилія є рекордсменом з глибоководного буріння і володіє найсучаснішим устаткуванням у цій сфері. Видобуток вугілля зосереджений переважно у Колумбії, Бразилії, Аргентині, Чилі, Мексиці й Перу.

Країни Латинської Америки видобувають багато руд чорних й кольорових металів. Це провідний регіон світу за видобутком залізної руди, до 20 % якої використовують для власних потреб, решту реалізують на зовнішньому ринку. Майже 50 % видобутої в регіоні руди припадає на Бразилію, 20 % – на Венесуелу. Решту її видобувають у Чилі, Перу, Мексиці та Аргентині. У регіоні видобувають 45 % бокситів світу. До першої десятки країн світу за їх видобутком входять Бразилія (2-ге місце в світі після Австралії), Ямайка (5-те місце), Венесуела (8-ме місце), Сурінам (10-те місце). До 60-х років ХХ ст. їх експортували у країни Західної Європи і Північної Америки. Надалі незначну їх кількість почали використовувати у власному виробництві алюмінію. Мідь видобувають у Чилі (4,9 млн т – 1-ше місце в світі), Перу (831 тис. т); олово – у Перу (65 тис. т – 2-ге місце після Китаю), Болівії, Бразилії; нікель – на Кубі, Колумбії, Домініканській Республіці, Бразилії; свинець – у Перу і Мексиці; вольфрам – у Болівії (440 т); цинк – у Перу (1,25 млн т – 3-тє місце в світі), Мексиці та Бразилії .

Тринідад і Тобаго видобуває й експортує природний асфальт. Золото видобувають переважно у Перу, Колумбії та Мексиці, срібло – у Перу (2775 т – 1-ше місце у світі), Мексиці (2569 т – 2-е місце) та Чилі (1250 т – 7-ме місце), на Колумбію припадає 90 % світового видобутку смарагдів (родовище в Андах біля м. Музо), видобування алмазів у Бразилії становить 1,3 млн каратів на рік. Бразилії також належить 90 % світового виробництва таких дорогоцінних каменів, як аквамарин, топаз, аметист, турмалін тощо.

Електроенергетика. Основними джерелами енергії є нафта, рослинні види палива (дрова, багасо – залишки цукрової тростини після обробки), природний газ, гідроенергія і вугілля. У регіоні працюють і споруджуються одні з найкрупніших у світі ГЕС: бразильсько-парагвайська ГЕС Ітайпу на р. Парана, проектна потужність якої понад 12 млн кВт, Гурі (10 млн кВт) на р. Кароні у Венесуелі, Тукуруй (8 млн кВт) у Бразилії тощо. Останніми десятиріччями запрацювали об'єкти атомної енергетики у Мексиці (2 блоки потужністю 10,8 млн кВт), Аргентині (2 реактори, 6,4 млн кВт) і Бразилії (2 реактори, 9,8 млн кВт). Геотермальна енергетика розвинута у Мексиці та Сальвадорі. Значну частину електроенергії виробляють у Бразилії, Мексиці, Аргентині, Венесуелі, Колумбії, Чилі, Перу. Половина виробленої електроенергії споживається промисловістю.

Обробна промисловість є найбільш динамічною галуззю господарства у більшості країн регіону, характеризується високим ступенем концентрації. «Велика трійка» (Аргентина, Бразилія й Мексика) виробляє до 75 % її продукції в регіоні. Значні обсяги дають також Чилі, Перу, Венесуела і Колумбія. Разом вони забезпечують понад 90 % всього виробництва обробної промисловості Латинської Америки.

Металургія. Вона розвинута у багатьох країнах. Чорна металургія, підприємства якої розташовані в Бразилії, Мексиці, Аргентині, Колумбії, Чилі, Перу, Уругваї та Венесуелі, працює переважно на внутрішній ринок. Найбільші заводи з повним циклом виробництва діють тільки у Бразилії, Мексиці й Аргентині. Сталь виробляють у киснево-конверторних і електроплавильних цехах.

Найрозвинутіша в регіоні *кольорова металургія*, яка є провідною галуззю промисловості у Чилі, Перу і Болівії. У Бразилії виплавка алюмінію перевищує 1,46 млн т у рік, що забезпечує їй 6-те місце серед провідних його виробників та експортерів у світі. Однією з передумов цього є відкриття в 70-ті роки ХХ ст. одного з найкрупніших у світі родовищ бокситів – Тромбетас. Виплавка алюмінію у Венесуелі різко зросла з відкриттям родовищ бокситів Піхігуас і нині перевищує 600 тис. т щорічно.

Металообробка і машинобудування. Їх розвиток прискорився на початку 70-х років ХХ ст. Важливе місце в продукції машинобудування належить автомобілебудуванню, підприємства якого були створені за участю іноземного капіталу і випускають автомобілі європейських, японських та американських марок. Найбільшими виробниками автомобілів є Бразилія, Мексика, а також Аргентина, Колумбія, Венесуела, Еквадор та Чилі. Автомобільна промисловість відрізняється дуже великою концентрацією. Автозаводи в Бразилії зосереджені між містом Сан-Паулу і портом Сантус. Виключенням є завод ФІАТ в Белу-Орізонті, розрахований на обслуговування внутрішніх районів країни. В Мексиці всі автозаводи концентруються поблизу столиці (Пуебла, Толука), в Аргентині – в районі Кордови, в Венесуелі – в Валенсії.

Суднобудування розвинуте в Бразилії, Аргентині, Перу, Чилі, Колумбії, Венесуелі, Гайані, на Кубі, але лише у перших трьох із перелічених країн воно представлене великими суднобудівними і судноремонтними підприємствами.

Авіабудування розвивається в Бразилії, Аргентині й Чилі. Випускають переважно легкі літаки різного призначення і гелікоптери. Бразилія першою з країн регіону збудувала штучний супутник Землі.

Останніми роками помітно зросла електротехнічна і радіоелектронна промисловість. Підприємства цієї галузі представлені складальними заводами, побудованими американськими та японськими компаніями у Мексиці, Бразилії, Аргентині тощо. Бразилія посідає 3-тє місце у світі за забезпеченням власних потреб в обчислювальній техніці, є світовим лідером з продажу комп'ютерних програм для автоматизації банківської сфери.

Потужний військово-промисловий комплекс (виробництво стрілецької зброї, боєприпасів, ракет класу «повітря-земля» і «земля-земля») склався в Бразилії, Аргентині та Чилі.

Хімічна і нафтохімічна промисловість. Це одна з галузей, що розвивається найдинамічніше. Основну частину продукції становлять товари побутової хімії (миючі засоби, предмети санітарії, гігієни тощо) та основної хімії (добрива, пластмаси, лакофарбові матеріали).

Найрозвинутіша нафтохімічна та нафтопереробна промисловість у Венесуелі, Мексиці, Аргентині, Бразилії, Тринідаді і Тобаго та ін.

Харчова й легка промисловість. Харчова промисловість займає помітні позиції у структурі продуктивних сил регіону як за вартістю продукції, так і за кількістю зайнятих. До найдавніших її складових належать борошномельна і м'ясна галузі. Великі обсяги продукції галузі призначені на експорт (м'ясо — Аргентина, Уругвай, Бразилія, цукор — Бразилія, Перу, Мексика, Карибські країни тощо). Відомими товарами на регіональному і світовому ринках є багато видів напоїв (ром, вина, пиво), тютюнові вироби (кубинські сигари). Стабільними є позиції молочної та рибоконсервної галузей.

Країни регіону мають унікальне за своєю продукцією кустарне виробництво, особливо у текстильній, шкіряно-взуттєвій і харчосмаковій галузях. У районах, заселених індіанцями, зберігаються традиційні ремесла, вироби яких користуються великим попитом у туристів.

Загалом Латинська Америка має потужний виробничий потенціал. Найбільших успіхів досягли Мексика, Бразилія та Аргентина. Разом з розвитком традиційних галузей важкої індустрії в них прискорилося формування наукомістких виробництв (електроніки, робототехніки, біотехнології, атомної й авіаційної промисловості тощо), які визначають структуру сучасного господарства в регіоні.

Сільське господарство. Дотепер сільське господарство є основною сферою матеріального виробництва багатьох латиноамериканських країн, хоча загалом по регіону його частка в структурі ВВП становить лише 11%. Особлива його роль у країнах Центральної Америки і Карибського басейну, для більшості яких експорт продовольства і сировини рослинного й тваринного походження є основним джерелом валютних надходжень.

Відсталість сільського господарства багато у чому спричиняє обмеженість внутрішнього ринку навіть найрозвинутіших країн регіону. У галузі функціонують два типи виробничих структур – великі поміщицькі маєтки (латифундії) та дрібні господарства. Приблизно 1 % господарств, площею понад 5 тис. га кожне, володіють 60 % сільськогосподарських угідь, а 7,5 млн дрібних, середньою площею 4,5 га кожне (понад 3/4 усіх господарств) – лише 1/5 угідь. Землі латифундій у рідконаселених районах використовують переважно під екстенсивне тваринництво, у густонаселених – під плантаційне господарство, в

якому широко використовують ручну працю. Їх продукція здебільшого продається на зовнішніх ринках.

У Латинській Америці обробляється лише 8 % сільськогосподарських площ. Велика територія регіону вкрита лісами (36 %) або зайнята під пасовища (29 %). Орні землі займають до 80 млн га.

Рослинництво. Розміщення продуктивних сил сільськогосподарського виробництва у регіоні є нерівномірним. На рівнинах і в передгір'ях Центральної Америки великі господарства спеціалізуються на бавовництві. У горах (до висоти 1000-2000 м) поширені плантації кавового дерева (найчастіше під деревами, які їх затіняють, що поліпшує якість кави). На світовому ринку особливим попитом користується високоякісний сорт кави «блу маунтін». Основними виробниками кави тут є Мексика, Гватемала і Гондурас. На ділянках вище 2000 м вирощують кукурудзу, квасолю, пшеницю, картоплю.

У плантаційному господарстві країн Вест-Індії переважає вирощування цукрової тростини (Домініканська Республіка, Пуерто-Ріко, Ямайка, Куба). Повсюдно розвинуте тропічне плодівництво. Із цукровою промисловістю і плодівництвом пов'язане виробництво рому, лікерів, соків. Головними продовольчими культурами, які вирощують для внутрішнього споживання, є батат, ямс, маніок, кукурудза, рис, помідори, манго, боби. Традиційна експортна культура – ямайський перець (піменто), за обсягами вирощування й експорту якого Ямайка утримує монополістичні позиції.

В Андських країнах переважає плантаційне вирощування кавового дерева і бананів. За виробництвом високоякісних сортів кави Колумбія посідає 4-те місце у світі. Елітним сортом колумбійської кави є «медельїн», а менш цінні – «манісамс», «арменія», «Севілья», «арабіка». Стан економіки країн цього субрегіону залежить від урожайності бананів в Еквадорі (5,9 млн т – 4-те місце в світі) та Колумбії (1,6 млн т – 10-те місце), цукрової тростини в Колумбії (2,2 млн т). В аридній зоні Перу розвинуте зрошувальне землеробство (бавовництво), садівництво (яблука, груші, черешні, ківі, персики тощо). У Чилі збереглися найчистіші за біологічним родоводом виноградні лози на Землі. Колумбія експортує квіти (орхідеї, хризантеми, гвоздики), а у сільських районах під коку, опіумний мак зайнято 125 тис. га землі (за оцінками виробляється 75 т опіума і 8 т героїна). Перу володіє найбільшими у регіоні насадженнями коки, яку культивують більше 200 тис. селян.

У галузевій структурі сільського господарства країн Амазонії та Ла-Плати виділяються плантації тропічних багаторічних культур, насамперед кави, за виробництвом якої Бразилія традиційно посідає 1-ше місце у світі (2,2 млн т), та цукрової тростини – у Бразилії (420 млн т), Гайані, Сурінамі та Французькій Гвіані.

Серед продовольчих – кукурудза і рис (Бразилія), а також маніок. На степових чорноземах аргентинської Пампи вирощують пшеницю і кукурудзу, а з 60-х років ХХ ст. – сою. Збільшуються обсяги виробництва технічних культур – бавовнику, тютюну (Бразилія – 2-ге місце після Китаю), Аргентина, йерба-мате, тунгу тощо. За вирощуванням апельсинів Бразилія є лідером у світі (18,6 млн т), вона забезпечує 80 % світового експорту апельсинового соку і концентрату. Також тут вирощують ананаси (Бразилія), чай (Аргентина), какао (Бразилія), банани (Бразилія займає 2-ге місце у світі).

У багатьох країнах дотепер переважає монокультурність сільського господарства: у Бразилії, Колумбії, Гватемалі, Сальвадорі, Коста-Ріці та Гаїті профільуючою культурою є кава, в Еквадорі (основний експортер їх на світовому ринку), Гондурасі й Панамі – банани, Гайані та Домініканській Республіці – цукрова тростина, Перу і Нікарагуа – бавовник. У багатьох країнах Південної Америки однією з головних культур є кукурудза, за виробництвом якої Бразилія й Аргентина поступаються тільки США.

Тваринництво. За загальною вартістю воно дає 1/3 сільськогосподарської продукції регіону. Найбільш розвинуте в Аргентині (за виробництвом яловичини посідає 1-ше місце у регіоні) та Уругваї. Зростає виробництво продуктів тваринництва у Бразилії, Колумбії та деяких країнах Центральної Америки, що пов'язано зі збільшенням попиту на них на світовому ринку. Поголов'я великої рогатої худоби налічує 395 млн, свиней – 73 млн, овець – понад 79 млн, кіз – майже 35 млн. Основна його частина зосереджена у великих господарствах, які здебільшого працюють на зовнішній ринок.

У горах розводять лам – тварин із родини верблюдових (лама, альпака, уарісо, вікунья, гуанако). Ламу використовують як в'ючну тварину, а також шкіру, вовну, м'ясо. Альпака менша за ламу, розводять її переважно заради вовни. Поширена у високогірних районах, де вівчарство вже неможливе. Уарісо – гібрид лами та альпаки – цінна своєю вовною. Вікунья та гуанако є дикими тваринами.

Рибальство почало інтенсивно розвиватися в останні 30 років. Переважає морський прибережний промисел на невеликих суднах. Багато риби виловлюють і в численних чистих гірських озерах. Головними об'єктами морського промислу є оселедцеві (анчоус, сардина, оселедець), окуневі, тунець, скумбрія, акули, ракоподібні (креветки, лангусти), молюски (устриці, мідії). Найбільших обсягів рибальство досягло в Перу (2-ге місце в світі), Чилі, Мексиці, а також в Аргентині, Бразилії, Венесуелі, Панамі тощо. Усього виловлюють понад 17,4 млн т риби, з них більше 70 % анчоусів. У Нікарагуа на фермах розводять морських черепах і крокодилів. Рибальство у регіоні має експортну спрямованість.

Лісове господарство. Йому належить помітне місце в економіці країн Південної Америки, насамперед Бразилії, Чилі, Аргентини. Найрозвинутіші лісові

промисли – забезпечення деревиною паперової та будівельної промисловості, добування цінної деревини червоного дерева, кедра, рожевого дерева, бальси, збирання хінної кори, листя чагарнику коки, чаю мате, збирання хінної кори, листя чагарнику коки, чаю мате, чикле (для жувальної гумки), лікарських рослин, використання каучуконосів тощо. Ліси багаті на різноманітні види пальм, з плодів яких виробляють харчові й технічні мастила, олії.

Сільське господарство значною мірою залежить від іноземних монополій, хоча земля у деяких країнах регіону націоналізована. Тому в багатьох країнах (Мексика, Чилі, Перу, Панама, Гватемала, Венесуела, Колумбія та ін.) здійснюються аграрні реформи, головним завданням яких є перерозподіл земель.

Транспорт в регіоні залежить від розміщення населення та його економічної діяльності. В окремих країнах головне призначення транспорту – з'єднати узбережжя, столицю або порт із внутрішніми районами.

Залізниці збудовано наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Загальна протяжність залізничної колії – 107,2 тис. км, електрифікованих шляхів – усього 5500 км. За обсягами пасажирських перевезень першість утримує Аргентина, нарощують пасажирообіг Бразилія і Мексика. Трансконтинентальні залізниці перетинають Мексику, Центральну Америку (Гватемала), Бразилію – Болівію – Чилі та Аргентину – Чилі. Головними проблемами латиноамериканських залізниць є різноколіїність, низький технічний стан, вкрай нерівномірний розподіл територією регіону. У 9 країнах (Антигуа і Барбуді, Багамських Островах, Барбадосі, Белізі, Домініці, Гренаді, Сент-Люсії, Сент-Вінсенті й Гренадінах, Тринідаді й Тобаго) залізничної мережі немає зовсім. У 1983 р. було пущено в дію першу чергу метро у Каракасі, протяжність ліній якого становить 10 км (35 станцій).

Друга половина XX ст. ознаменувалася бурхливим розвитком *автомобільного* транспорту. Нині у регіоні є до 3,2 млн км автошляхів, із яких 60% пролягають територією Бразилії, з них 485 тис. км мають тверде покриття.. Найбільшою автомагістраллю Латинської Америки є Панамериканське шосе протяжністю майже 33,6 тис. км, яке сполучає країни Південної і Центральної Америки із США. Починається воно у м. Пуево-Ларедо на кордоні Мексики і США, проходить через столиці майже всіх держав Центральної Америки і великі міста та столиці країн Південної Америки. Трансамазонське шосе, починаючись на Атлантичному узбережжі Бразилії, з'єднує судноплавні частини всіх правих приток Амазонки. Його протяжність – майже 5,5 тис. км. Окраїнне шосе має протяжність 8 тис. км, з'єднуючи внутрішні частини Гайани, Французької Гвіани, Венесуели, Колумбії, Еквадору, Перу й Болівії.

Роль *внутрішнього водного* транспорту малопомітна. Судноплавство розвинуте на ріках Парана, Амазонка, Ріо-Гранде, Сан-Франсіску, Уругвай. Загальна довжина судноплавних шляхів – понад 125 тис. км.

Морський транспорт задіяний переважно у зовнішніх перевезеннях вантажів, а в Карибських країнах – і пасажирів. Власні торгові й танкерні флоти мають Бразилія, Венесуела, Чилі та Аргентина. Сприятливі умови реєстрації суден, податкові пільги приваблюють іноземних судновласників у так звані країни «зручного прапора». Найбільше суден зареєстровано в Панамі (понад 5,2 тис.), їх загальна тоннажність – майже 137,9 млн бр.-реєстр, т. Багато іноземних суден плавають під прапорами Антигуа і Барбуди (953), Багамських Островів (1070), Сент-Вінсенту і Гренадін (525), Белізу (180), Бермудських Островів (101), Барбадосу (55) і Гондурасу (45). Головні морські порти – Буенос-Айрес, Ла-Плата, Нассау, Сан-Себастьян, Ріо-де-Жанейро, Ресіфі, Маракайбо, Ла-Гуайра, Санта-Марта, Тампіко, Веракрус, Акахутла, Вальпараїсо, Сан-Антоніо тощо.

Одним з найважливіших транспортних водних шляхів міжнародного значення є Панамський канал на території Республіки Панама, який має довжину 81,6 км, ширину – 91,5 м, 2 шлюзи. Біля атлантичного входу до каналу розташовані порти Кристобаль і Колон, біля тихоокеанського – Бальбоа і Панама. Середній час проходження суден через Панамський канал – 7-8 год. Щорічно канал пропускає до 14 тис. суден (середня пропускна здатність — 36 суден на добу). Перше судно пройшло через канал у 1914 р., офіційне відкриття каналу відбулося у червні 1920 р. Навколо порту Колон створена Вільна зона, яка є другою у світі (після Сянгану) за обсягом експортно-імпортних операцій.

Помітного розвитку набув *трубопровідний транспорт*. Багато країн (Мексика, Венесуела, Аргентина, та ін.) вкриті густою мережею нафто- і газопроводів, які з'єднують головні родовища із центрами споживання. Загальна протяжність нафтопроводів – 66 205 км, газопроводів – 65 181 км.

Освоєння і розвиток віддалених районів забезпечує *повітряний транспорт*. У регіоні налічується 12 114 аеропортів, серед яких 1788 мають постійні рейси. Великі країни мають національні авіакомпанії: «Аеронавес де Мехіко» і «Компанія мекікана де авіасьон» (Мексика), «Сервісіо аеро де Ондурас» (Гондурас), «Авіанка» (Колумбія), «Лінеас аереас костаррісенсес» (Коста-Ріка) тощо. Найбільші аеропорти міжнародного значення – «Есейса» (біля Буенос-Айреса), «Ілопанго» (біля Сан-Сальвадора), «Пудауель» (біля Сантьяго), «Стенлі-Філд» (біля Бельмопана), «Лас-Мерседес» (біля Манагуа), «Ла-Аурора» (біля Гватемали), «Ель Коко» (Сан-Хосе), у Ріо-де-Жанейро, Каракасі, Гавані та ін.

На території Латинської Америки, біля узбережжя Атлантичного океану, діють два космодроми: «Куру» на території Французької Гвіани (належить Франції) та «Алькантара» у бразильському штаті Мараньян.

У місцевих перевезеннях, особливо у гірських районах Анд, зараз, як і в минулому, використовують гужовий та в'ючний транспорт – коней, мулів, а подекуди і лам.

Загалом транспортний комплекс розвинутий недостатньо, що є однією із перешкод економічного зростання. Майже незаселені великі простори внутрішніх територій та південь материка позбавлені сучасних доріг, наслідком чого є дуже слабкі сухопутні зв'язки між країнами регіону.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Зовнішня торгівля у країнах регіону розвивається нерівномірно. Потреби в імпорті продукції випереджають можливості експорту, що негативно позначається на торговому сальдо, а відповідно й на загальних темпах зростання економіки. Більшість латиноамериканських країн має дефіцит торгового балансу, що негативно впливає на валютно-фінансову сферу. Всі країни регіону залежать від зовнішніх дотацій та інвестицій. Експортують вони обмежений асортимент продовольчих і сировинних товарів – каву, какао, цитрусові, банани, цукор, зернові, м'ясо тощо. В окремих країнах експорт є спеціалізованим: більше половини його вартості в Болівії припадає на олово, у Колумбії – на каву, в Уругваї – на вовну, у Чилі – на мідь, в Еквадорі – на банани (за експортом є світовим лідером), у країнах Центральної Америки – на каву і банани. Венесуела, Тринідад і Тобаго понад 90 % валютної виручки отримують від експорту нафти, Ямайка – бокситів. Відомі на світовому ринку латиноамериканські напої, тютюн, хімічні товари, транспортні засоби й устаткування. Але обсяги експорту цих товарів незначні й залежать здебільшого від зовнішньоекономічної активності Аргентини, Бразилії, Мексики.

Останніми роками країни збільшили закупівлю устаткування, транспортних засобів, промислових товарів. Українські товари наполегливо освоюють ринки Бразилії, Чилі, Венесуели, Перу, Багамських Островів. На українському ринку певний успіх має продукція з Куби, Бразилії, Еквадору та Гватемали.

Запитання до теми

1. Які відмінності економіко-географічного положення країн Латинської Америки? Як вплинуло колоніальне минуле на їх соціально-економічний розвиток?
2. За запасами яких природних ресурсів країни Латинської Америки є світовими лідерами?
3. Чим зумовлена расова неоднорідність латиноамериканського населення?
4. Яка галузева структура промисловості в окремих країнах Латинської Америки? Чим зумовлені відмінності в концентрації промислових виробництв у межах регіону?
5. Яка роль сільського господарства в економіці країн Латинської Америки?
6. Які основні риси властиві транспортній системі регіону?
7. Яка товарна і географічна структура зовнішньої торгівлі країн регіону?

Тема 15. ПІВНІЧНА АФРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.

Північна Африка займає 1/3 території, де проживає кожен четвертий житель материка. Регіон має прямий вихід до Середземного моря, що веде в Атлантику і Економіко-географічне положення через Суецький канал у Червоне море до Індійського океану, сусідить із розвинутими державами Європи і Південно-Західної Азії. На континенті він межує з трьома іншими африканськими регіонами: Західною, Центральною та Східною Африкою. До складу регіону належать 7 країн – Алжир, Західна Сахара (окупована Марокко), Єгипет, Лівія, Марокко, Судан, Туніс.

Північна Африка омивається на півночі Середземним морем, на заході – Атлантичним океаном, на сході – Червоним морем. Довжина берегової смуги – 9337 км. Протяжність регіону 5,7 тис. км із заходу на схід, 2 тис. км із півночі на південь, площа – 10 млн км².

Державне будівництво у країнах Північної Африки має складну історію. Неодноразово впродовж тисячоліть вони були колонізовані: в античний час – Фінікією, Давніми Грецією та Римом; у середньовіччя і Новий час – арабами, потім турками; у XIX і на початку XX ст. – європейцями. Найпомітніший слід в етнічному складі населення, його мові, культурі й способі життя залишила арабська колонізація VIII-XII ст.

Північна Африка є колыскою давньоєгипетської цивілізації, що зробила значний внесок у світову культуру. В античний час землі південного Середземномор'я славилися культурою Карфагена, їх вважали «житницею Риму». З римлянами пов'язані й перші вживання назви «Африка». У Середні віки араби, які прийшли сюди, поширили серед єгиптян і берберів (давніх лівійців) іслам і арабську мову. Наприкінці середньовіччя, Північна Африка коли ще тільки окреслювалися обриси Нового часу, в Північній Африці сформувалися самостійні держави – Марокко, Алжир, Туніс, Єгипет тощо.

Усі країни регіону входять до ООН, АС, Арабської Ліги, а Лівія й Алжир є членами ОПЕК.

2. Природні умови і ресурси.

Велику частину території регіону займає найбільша пустеля світу Сахара площею понад 7 млн км², у центрі якої підіймаються нагір'я Ахаггар і Тібесті. До 80 % території Сахари – рівнини заввишки 200-500 м, а на узбережжі Атлантики є нижче 200 м. Багато безстічних

западин, деякі з них розташовані нижче від рівня моря. Ландшафти Сахари різноманітні: 70 % її території займають кам'янисті, щебенисті (хамади), галечникові (регі), глинисті (серири), піщані (ергі) пустелі, інша територія зайнята гірськими ландшафтами зі щебенисто-кам'янистими пустелями. Переважають пасмові піски (висота деяких з них – до 200-300 м), трапляються округлі й місяцеподібні дюни. На північному заході простягаються Атлаські гори, найвищі хребти яких мають типово альпійські форми рельєфу.

Клімат на більшій частині регіону – виражений пустельний тропічний, на півночі – субтропічний. Оподи на півночі бувають переважно взимку (100-200 мм), на іншій території – влітку (менше 50 мм на рік). У внутрішніх районах Сахари дощі можуть не випадати по кілька років. Зате традиційними є ранкові роси (конденсація внаслідок низьких нічних температур), які сприяють утворенню поверхневих вапняних кірок. Температура повітря досягає 4-56°...+58° С, поверхня суші прогрівається до +70°...+80° С. Узимку вночі повсюдними є заморозки на ґрунті. Часто здіймаються вітри і багатоденні пилові (піщані) бурі, швидкість вітру буває від 3-5 до 50 м/с і більше.

Найбільшою і найважливішою *рікою* в регіоні є Ніл (сучасна єгипетська назва – Ель-Бахр), довжина якого – 6671 км – найдовша у світі. Крім нього в регіоні немає транзитних рік із постійним водотоком. З метою регулювання стоку ріки, забезпечення водою каналів і ліквідації загрози повеней на Нілі та його притоках були споруджені греблі й водоймища: Асуанська, Пасер, Гебель-Аулія тощо. Довжина його судноплавних шляхів – 3,2 тис. км, долина (особливо дельта) – один із центрів давньої цивілізації.

В окраїнних районах Сахари й у центральних гірських масивах збереглися невеличкі реліктові озера, частково заболочені та нерідко дуже мінералізовані. Регіон має великі басейни підземних вод (у тому числі артезіанських), використання яких забезпечує життя в оазисах.

Мінеральні ресурси. Країни регіону багаті на корисні копалини, що визначило специфіку їх господарювання. Здавна в пустелі видобували сіль, розробляли родовища кам'яного вугілля, згодом – заліза, міді, вольфраму, інших рідкісних металів, урану. У Марокко зосереджено до 2/3 світових запасів фосфоритів (10,6 млрд т). З 60-х років ХХ ст. Сахара є одним з найбільших нафтодобувних районів світу: в Алжирі (запаси нафти – 1,7 млрд т, газу – 4,5 трлн м³) та Лівії (запаси нафти – 4 млрд т), також у шельфовій зоні узбережжя Єгипту і Тунісу відкрито родовища нафти й газу, запаси яких мають світове значення.

Агрокліматичні ресурси дуже обмежують можливості розвитку сільського господарства. Лише вологі Атласька гірська область, дельта і долина Нілу в Єгипті й Судані, правобережжя р. Сенегал на південному кордоні Мавританії сприятливі для землеробства, яке, однак, потребує значних агро меліоративних

робіт. Придатні для тваринництва семіаридні території відносно невеликі, пасовищні ресурси обмежені, водопої для худоби важкодоступні.

Випасання худоби, ерозія ґрунтів, вирубування нечисленних лісів, засолення зрошуваних земель спричиняють антропогенне опустелювання великих територій. Тому охорона довкілля є найактуальнішим завданням у країнах регіону.

3. Населення. У регіоні проживає понад 248 млн осіб (2020 р.) – майже 1/4 жителів континенту. Сумарна чисельність населення Єгипту, Марокко, Алжиру і Судану перевищує 224 млн осіб і становить приблизно 90 % усіх жителів регіону. Найбільш населений Єгипет (100,8 млн осіб), який посідає за цим показником 2-ге місце в Африці після Нігерії.

Демографічні особливості. Природний приріст населення в регіоні становить 1,8 % (2020 р.), у Тунісі він нижчий – 1,1 %, найвищий показник у Мавританії – 2,7 %. Високий природний приріст населення зумовлений переважно зниженням смертності (особливо дитячої), що пов'язано з розвитком охорони здоров'я. Населення переважно молоде, середній вік – 23 роки (у Мавританії та Судані – 18 років). У регіоні зростає кількість дітей і підлітків (до 15 років), які становлять 33 % населення, літні особи (понад 65 років) – 5 %. У статевій структурі населення переважають чоловіки (50,6 %), що типово для всіх арабських країн.

Туніс – перша африканська країна, яка у 1964 р. почала проводити державну політику регулювання сім'ї. В країнах ортодоксального ісламу (Судан, Лівія, Мавританія) такі заходи неможливі.

Расовий склад. Населення Північної Африки належить переважно до середземноморського антропологічного типу європеїдної раси, визначається смуглявим кольором шкіри, темним забарвленням очей, хвилястим і темним волоссям, вузьким обличчям. До нього належать араби й бербери. На південно-західних і південно-східних територіях регіону переважають негроїдне населення і численні перехідні расові типи. Тільки 1/4 мешканців Мавританії і 1/3 – Судану належать до негроїдних народів Тропічної Африки.

Етнічний склад. За етнічним складом населення регіону досить однорідне. До переселення у Північну Африку арабів переважали берберські племена. Нині лише деякі групи берберів у країнах Магрибу, маври і туареги в Сахарі зберігають мову і традиції предків.

Найпоширеніша мова – арабська, діалекти якої дуже різняться на заході й сході. У регіоні існують й інші корінні мови Африки, що належать до різних груп: берберська – в Алжирі, Марокко й інших країнах, нубійська – на півдні Єгипту.

Основні мови Північної Африки належать до семіто-хамітської (афразійської) мовної сім'ї. Переважна частина населення Південного Судану розмовляє мовами ніло-сахарської сім'ї – дінка, нуер, барі тощо.

Релігійний склад. Це один із найоднорідніших за релігійністю регіонів. Більшість сучасного населення (понад 90 %) країн сповідує іслам. Незначна кількість берберів є християнами-католиками, єгиптян – християнами-монофізитами (коптами).

Розміщення населення вкрай нерівномірне. Більшість його сконцентрована у північних районах Магрибу, дельті та долині Нілу (Єгипті, Судані), де густина населення досягає 1440 осіб/км². На просторах Сахари воно проживає лише в оазисах. Відносно нечисленне населення посушливих областей, що займається кочовим скотарством, змушене мігрувати на дуже великі відстані. В усіх країнах регіону значними є потоки мігрантів у міста і центри видобувної промисловості.

Сільське населення переважає у Судані (60 %) та Єгипті (58 %). В Алжирі, Марокко, Тунісі, Мавританії воно становить майже 40 %. Найбільше міського населення в Лівії (87 %).

Північна Африка є досить урбанізованим регіоном – понад 59 %. Темпи зростання урбанізації тут найвищі на континенті. Понад 2/3 міських жителів припадає на Єгипет, Алжир і Марокко. Саме в цьому регіоні знаходяться найбільші африканські міста-мільйонери: Каїр (14,7 млн осіб), Алжир (3,7 млн), Александрія (3,6 млн), Касабланка (3,0 млн), Тріполі (1,7 млн), Туніс (1,7 млн), Рабат (1,4 млн).

Трудові ресурси. Загальна кількість трудових ресурсів становить приблизно 59,5 млн осіб. Найбільше зайнятих у сільському господарстві (40 %), у промисловості їх удвічі менше. Решта працюють на транспорті, у сферах зв'язку, торгівлі, послуг. Середній рівень безробіття – 20-25 %. Частка жінок серед працюючого населення – від 5 до 15 %.

Релігійна, етнічна й расова подібність населення зумовила відсутність у країнах Північної Африки будь-яких конфліктних ситуацій на цьому ґрунті. Більшість населення відчуває свою причетність до єдиної арабської спільноти, що сприяє консолідації етносів. Виняток – Південний Судан, де пройшов референдум у 2011 р щодо відокремлення від Судану.

4. Господарство. Північна Африка є одним із економічно найрозвинутіших регіонів континенту. Тут відчутні темпи зростання промисловості, хоч дотепер більшість економічно активного населення зайнята у сільському господарстві. Всі країни регіону мають багатуукладну економіку. Провідні позиції спочатку займав державний сектор через малочисельність національної буржуазії, але із зростанням її кількості поступово сформувався національний приватний сектор у найбільш прибуткових галузях економіки. Хоча держава й досі домінує у базових

галузях примисловості. В Єгипті під час соціально-економічних перетворень, що розпочалися після революції 1952 р., зусилля було зосереджено на створенні державного сектору, передусім у сферах фінансів, промисловості, зовнішньої торгівлі. В Алжирі державний сектор (80 % ВВП) контролює видобуток нафти й газу, кредитно-банківську систему, зовнішню торгівлю, більшість підприємств обробної промисловості, а приватний домінує у легкій і харчовій промисловості, торгівлі і сфері послуг (80 %), сільському господарстві (90 %). Після революції 1969 р. у Лівії були націоналізовані всі промислові, фінансові та сільськогосподарські об'єкти. З 90-х рр. розгорнулася компанія з приватизації деяких неприбуткових підприємств, хоча нині частка державного сектору є значною (у промисловості – 90 %, у сільському господарстві – 25 %). В Марокко державі належать електроенергетика, сучасні види транспорту, фосфатна промисловість. В Тунісі участь держави у промисловості обмежена гірничовидобувною галуззю, енергетикою, металургією, нафтопереробкою, транспортом.

Французький, американський, італійський та інші приватні капітали продовжують домінувати серед іноземних інвестицій, забезпечуючи понад 30 % зовнішніх прямих інвестицій. Найбільша участь іноземного приватного капіталу в Марокко, Тунісі, Єгипті (страхова справа, торгівля, комунальне господарство).

Рівень життя населення в країнах Північної Африки у цілому значно вищий, ніж в інших африканських регіонах. Для окремих країн Північної Африки (Алжир, Єгипет, Марокко, Судан) характерний високий рівень безробіття (до 20%), що змушує населення постійно мігрувати у пошуках заробітку або у колишні метрополії, або до багатих нафтоекспортуючих держав Аравійського півострова. Міграція заохочується, оскільки частково вирішує продовольчу проблему, зменшує безробіття і аграрне перенаселення, сприяє надходженню іноземної валюти у формі грошових переводів емігрантів.

У МГПП країни регіону представлені видобувними галузями (нафтова та газова, гірничохімічна – видобуток та обробка фосфоритів). Значного розвитку набуло субтропічне землеробство у прибережній смузі (цитрусові, оливки, виноград). У країнах найбільші плантації фінікової пальми. Останніми роками активізувався міжнародний туризм (Єгипет, Марокко, Туніс).

Промисловість. Завдяки багатству мінеральних ресурсів країни регіону мають розвинуту гірничовидобувну промисловість. Наприкінці ХХ ст. набула розвитку обробна промисловість, особливо важка.

Гірничовидобувна промисловість. Провідною є нафтогазова промисловість. 2/3 видобутку нафти в регіоні припадає на Лівію (80 млн т) та Алжир (67 млн т). Газ видобувають переважно в Алжирі (89 млрд м³), країна забезпечує до 25 % потреб Західної Європи у газі. Північна Африка забезпечує понад 1 /4 світового

видобутку фосфоритів, здебільшого за рахунок Марокко (23 млн т). Активно видобуваються свинцево-цинкові та залізні руди (Алжир, Мавританія), сировина для цементної промисловості.

Обробна промисловість представлена переробкою сировини на експорт, текстильною, взуттєвою, харчовою, виробництвом мінеральних добрив, складальними і ремонтними підприємствами машинобудування.

Найбільші промислові центри розташовані вздовж узбережжя – Каїр, Александрія, Алжир, Туніс тощо.

Енергетика. Електроенергія виробляється здебільшого на невеликих теплових станціях. Потужні ГЕС діють у Єгипті, середні – у Марокко й Судані. Висотна Асуанська гребля і весь Асуанський гідротехнічний комплекс побудовані в Єгипті за допомогою колишнього СРСР і є однією з найкрупніших енергетичних споруд. Тут розташована грандіозна висотна гребля (одна з найбільших у світі), побудована за 10 років (1960-1970). Довжина її – 3,8 км, висота – 110 м, ширина – 980 м, вона утворила велике водосховище Насер об'ємом 160 млрд м³.

Металургія. Металургійні підприємства в Єгипті та Алжирі виплавляють чавун, сталь та алюміній.

Машинобудування представлене дизеле-, трактороскладальними заводами в Єгипті, Марокко й Тунісі. Тут діють підприємства із складання побутової техніки та радіоелектроніки (холодильники, телевізори, радіоприймачі), виробництва текстильного обладнання. Автомобілебудування розвинулося в Єгипті та Мароко. В Александрії (Єгипет) та Бізерті (Туніс) функціонують судноремонтні й суднобудівні підприємства.

Хімічна промисловість. Галузь представлена нафтохімією в Єгипті, Лівії та Алжирі, виробляє також також барвники, добрива. Марокко має виробництва фосфорної і сульфатної кислот, суперфосфату. Найсучаснішою і найкраще оснащеною галуззю в Єгипті є парфумерно-косметична, чому сприяє багата сировинна база (різноманітні ефірні олії).

Легка промисловість спеціалізується на виробництві вовняних та шовкових тканин, килимів, в Єгипті – особливо бавовняних тканин.

Харчова промисловість. Підприємства (виноробні, плодоовочеконсервні, борошномельно-круп'яні, цукрові, молочні, тютюнові, з виробництва оливкової олії) розміщені майже в усіх містах на півночі регіону. Марокко є одним з найбільших у світі виробників сардинових консервів, які переважно експортує.

Кустарно-ремісничє виробництво широко розвинуте в усіх країнах регіону. Обробка металу, каміння, ткацтво, виготовлення ювелірних виробів (які завжди високо цінувалися на зовнішніх ринках) зародилися тут багато століть тому.

Сучасний промисловий розвиток північноафриканських країн спрямований на подолання однобічної спеціалізації (наприклад, нафтової – в Лівії, фосфатної – в Марокко), модернізацію промислової інфраструктури, розширення виробництва споживчих товарів.

Сільське господарство. У сільському господарстві провідним є землеробство, яке залежить від штучного зрошення. Так, в Єгипті у рільництві використовується 2,7 млн га зрошених водами Нілу земель. Завдяки системі гребель (баражів) у більшості районів забезпечено постійне самотічне зрошення. Повсюдно для цього використовують традиційні пристосування: шадуфи й сакії – водочерпальні колеса.

У Єгипті дедалі ширше впроваджується насосне зрошення, особливо з використанням електроенергії Асуанської ГЕС. У Лівії будують «велику штучну ріку» – водовід (приблизно 1200 км), яким підземні води Сахари спрямовано у прибережну зону. Оброблювані площі займають 18,2 млн га – менше 5 % території регіону.

Аграрні відносини охоплюють різноманітні традиційні та сучасні форми землеробства й землекористування. Для особистого споживання вирощують звичайні продовольчі культури, особливо зернові, з використанням традиційних знарядь праці (мотика, плуг без відвалу). Значно поширені земельна оренда, найм безземельних і малоземельних селян-фелаків та батраків. Сучасний сектор сільського господарства базується переважно на колишніх господарствах європейських колоністів. Високоприбуткові ферми, що розташовані переважно в приморській смузі, спеціалізуються на експортних сільськогосподарських культурах (цитрусові, оливи).

Рослинництво. Природні умови сприятливі для нього тільки у приморській смузі, де землеробство має субтропічний характер. Більшість посівних площ зайнято зерновими культурами: тверда та м'яка пшениця, кукурудза, ячмінь, рис, сорго й просо. Вирощують також бобові та цукрову тростину. Високорентабельним є овочівництво (помідори, цибуля, картопля, огірки, артишоки тощо), вирощування берсиму (єгипетська конюшина), прянощів, олив (долина Нілу в Єгипті й Судані, а також Туніс і Марокко).

Серед плодівих культур переважають цитрусові (апельсини, мандарини, лимони) швидкостиглих місцевих сортів, що мають порівняно високі смакові якості, а також банани, інжир, виноград тощо.

Однією з провідних сільськогосподарських культур східних територій регіону є бавовник (вирощують цінні довговолокнисті його сорти). За виробництвом бавовни Єгипет посідає 1-ше місце в Африці (294 тис. т). У пустельних оазисах культивують фінікову пальму (найвищі врожаї збирають в Алжирі та Лівії). Мавритнія й Судан спеціалізуються на вирощуванні арахісу.

Лісове господарство. В Атлаських горах і почасти на Середземному узбережжі збереглися великі ліси й чагарники. З атласького кедра, туї, арганського дерева, евкаліпта добувають ділову деревину. Чималі масиви займає корковий дуб. Населення напівпустельних районів зайняте збиранням та первинною переробкою трави альфи, що застосовується у виробництві високоякісних сортів паперу, целюлози, плетених виробів.

На зовнішніх ринках високим є попит на природну речовину гуміарабік (в'язка прозора рідина, що виділяється деякими видами акацій), найбільше якої збирають у Судані та Мавританії (до 50 тис. т). У Північному Судані збирають також листя сени, яке використовують у лікувальних цілях, та горіхи пальми дум.

Тваринництво. Будучи однією з традиційних галузей, воно характеризується низькою продуктивністю, спричиненою слабкою кормовою базою. З цієї причини частими є падежі худоби (до 25 % поголів'я). Особливістю його є й багаточисельні стада, поширення різноманітних типів скотарства, переважання яких у конкретних місцевостях залежать від природних умов і кормової бази.

Тваринництво є екстенсивним і спеціалізується переважно на розведенні овець (109 млн голів), кіз (74 млн голів), великої рогатої худоби (49,5 млн голів), віслуків, верблюдів (5,3 млн голів – майже 1/3 світового поголів'я). У більшості районів тваринництво є допоміжною галуззю, а в Лівійській пустелі та на Сінайському півострові – основною (кочове та напівкочове). Також розвинуте бджільництво. В Єгипті щорічно виробляють до 10 тис. т меду.

Рибальство. Прибережні води, особливо Атлантичного океану, багаті на рибу та ракоподібні, більшість яких належить до цінних промислових видів (сардини, тунці, макрелеві, креветки, лангусти, омари тощо). За розмірами улову (854 тис. т) Марокко посідає 2-ге місце в Африці після ПАР. Понад 4/5 улову становлять сардини, консерви з яких є важливим експортним товаром.

У зв'язку з постійним збільшенням демографічного навантаження на землю та її використанням під промислову та інфраструктурну забудову в деяких країнах регіону актуальним стає освоєння нових територій під сільськогосподарське виробництво.

Транспорт. У прибережних районах Середземномор'я, Атлантики, у дельті й долині Нілу досить розвинутий залізничний транспорт. Загальна протяжність залізниць – 19 791 км. У Лівії взагалі їх немає, а єдина залізнична лінія Мавританії (717 км) призначена для вивезення руди до океанічних портів. У 1984 р. у Марокко було введено в експлуатацію першу в регіоні швидкісну залізничну магістраль Рабат – Касабланка протяжністю майже 100 км.

У Сахарі провідним є *автотранспорт*. Загальна довжина автошляхів – 352 тис. км, із них 224 тис. км мають тверде покриття. Автомобільний парк регіону

налічує 3880 тис. пасажирських і 2373 тис. вантажних автомашин. Найбільша автомагістраль – Транссахарське шосе (Алжир – Кано (Нігерія)).

Морський транспорт забезпечує майже всі зовнішньоторговельні зв'язки і значну частину вантажних перевезень. Головними портами є Касабланка, Сафі, Мохаммедія (Марокко), Туніс, Сфакс (Туніс), Алжир, Оран (Алжир), Александрія, Суец, Порт-Саїд (Єгипет), Тріполі (Лівія) тощо. Нафтодобувні країни почали створювати свій танкерний флот: Алжир – 11 танкерів, Єгипет – 13 танкерів, Лівія – 6 танкерів, Туніс – 3 танкери.

Велике значення у транспортній мережі регіону має *Суецький канал* – найкоротший шлях між портами Атлантичного та Індійського океанів, побудований у 1859-1969 рр., націоналізований Єгиптом у 1956 р. Довжина його становить 161 км (без шлюзів), глибина за фарватером – 18 м, ширина – 150 м. Суецький канал скорочує шлях із портів Європи до Азії на 8-15 тис. км. Щорічно він пропускає до 20 тис. суден, які здебільшого перевозять нафту з Перської затоки.

Пороги унеможливають суцільне судноплавство на р. Ніл. На багатьох ріках через сезонні коливання рівня води судноплавство можливе тільки у певний сезон.

Повітряний транспорт набув розвитку в повоєнний період. Внутрішні та міжнародні авіалінії обслуговують національні компанії «Іджипт Ейр» (Єгипет), «Руаяль Ер-Марок» (Марокко), «Ер Альжері» (Алжир), «Аль-Хутугаль-Джавійя-ас-Суданійя» (Судан). У регіоні діє 247 аеропортів.

Широка мережа *трубопроводів* забезпечує загалом потреби у перекачуванні нафти (22 633 км) і газу (99 582 км). Магістральні трубопроводи прокладені з районів Сахари, де добувають нафту й газ, до узбережжя Середземного моря. Транзитом через Алжир і Туніс проходить транссередземноморський підводний газопровід Сахара – Західна Європа (довжина його підводних ділянок – 160 км, а максимальна глибина укладання труб – 600 м).

Для країн регіону характерне поєднання сучасної транспортної інфраструктури з використанням давніх водних та караванних шляхів.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки регіону майже цілком орієнтовані на розвинуті країни, куди експортуються сировина й паливо. Традиційними експортними товарами є:

- в Алжирі – нафта й газ, нафтопродукти, вино, цитрусові, залізна руда, корок, фініки тощо;
- в Єгипті – сира нафта й нафтопродукти, металовироби, бавовна-сирець, бавовняна пряжа, бавовняні вироби, рис, фрукти;
- у Лівії – нафта (98 % лівійського експорту), фініки;

– у Марокко – фосфорити та добрива, споживчі товари, цитрусові, ранні овочі й фрукти, напої;

– у Судані – бавовна, гуміарабік, арахіс, кунжут, велика рогата худоба, вівці, шкірсировина, деякі мінерали;

– у Тунісі – фосфорна кислота, суперфосфат, оливкова олія, фініки, текстиль.

В імпорті переважають зерно й інші продовольчі товари, м'ясо, метали, напівфабрикати, мінеральні добрива, лісоматеріали, машини.

Досить важливими для українських товарів є ринки Єгипту, Марокко, Тунісу, а в Україну найбільше надходить продукції з Єгипту.

Запитання до теми

1. Яке значення для більшості країн регіону має вихід до Середземного моря?
2. На які мінеральні ресурси багаті країни Північної Африки?
3. Який релігійний та етнічний склад населення? Чи впливає це на конфліктну ситуацію в регіоні?
4. Які основні особливості та проблеми розвитку промисловості в країнах регіону? Чим вони зумовлені?
5. Яку роль відіграє сільське господарство в економіці країн Північної Африки? Яка його спеціалізація?
6. Які особливості транспортної системи регіону та роль Суецького каналу?
7. Які зовнішньоторговельні зв'язки регіону?

Тема 16. ЗАХІДНА АФРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
Західна Африка – найнаселеніший регіон материка, на 1/6 його території проживає третина всіх африканців. До регіону належать 16 держав – Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того. Межує вона з Північною та Центральною Африкою, омивається водами Атлантичного океану та його найбільшої затоки біля берегів Африки – Гвінейської. На півночі межує із Сахарою, а на сході – із котловиною Чад.

Західна Африка із заходу і півдня обмежена узбережжям Атлантичного океану. На півночі межує із пустелями Сахари, на сході – з улоговиною озера Чад і гірськими хребтами, що простягнулися до затоки Біафра. Довжина берегової смуги – 4098 км.

Територія Західної Африки була колонізована найраніше (XV—XVI ст.). Найбільше торкнулася її работоргівля. Донедавна одну з ділянок узбережжя Гвінейської затоки називали «Невільничий Берег». У XIX ст. територія регіону була поділена переважно між Францією, Великою Британією та Португалією. Великій Британії належали Гамбія, Гана, Сьєрра-Леоне, Нігерія, частина Того, Португалії – Гвінея-Бісау та Острови Зеленого Мису (з 1986 р. – Кабо-Верде). Решта території (крім Ліберії) входила до складу Французької Західної Африки. Найдавнішою республікою на континенті є Ліберія, заснована у 1847 р. переселенцями із США. Гана й Гвінея домоглися незалежності наприкінці 1950-х років, інші країни – на початку 60-х років і лише португальські колонії – у середині 70-х років XX ст.

Крім Малі, Буркіна-Фасо і Нігеру, країни розташовані на узбережжі, а сам регіон більш наближений до Західної Європи та атлантичних портів Північної Америки, ніж інша частина Тропічної Африки. Вихід до океану, зручні бухти на узбережжі сприяли розвитку портів та активних морських зв'язків з іншими приатлантичними регіонами Африки, Європи та Америки.

Всі країни регіону входять до ООН, АС, Арабської Ліги; Нігерія є членом ОПЕК; Гамбія, Нігерія та Сьєрра-Леоне – члени Співдружності, очолюваної Великою Британією.

2. Природні умови і ресурси. Майже вся територія розташована у межах Африканської платформи. У *рельєфі* переважають невисокі (до 200-400 м) вирівняні плато, над поверхнею яких здіймаються гірські масиви Фута-Джаллон, Північно-Гвінейська височина, невисокі гори Того, Атакора тощо. Низинні рівнини переважно зустрічаються на узбережжі, зайняті нижньою течією рік, що відклали величезні маси алювію. Різної висоти і протяжності уступи, що сформувалися між різновисотними і різновіковими давніми поверхнями вирівнювання, створюють образ гірської природної країни.

Клімат переважно субекваторіальний, у південній частині – екваторіальний. Дощові кліматичні сезони чергуються із сухими. Повітря дуже нагріте протягом майже всього року, значні його маси насичені вологою. За винятком континентальних напівпустельних районів, у Західній Африці немає різких коливань температур протягом року. Кількість опадів збільшується з півночі на південь від 250 до 1000-1500 мм на рік, а у прибережній смузі – до 2000-4000 мм, літній сезон дощів триває до 7 місяців. Клімат на більшості території несприятливий для проживання, важко переноситься людиною: у розпал дощового сезону – вкрай висока вологість, у сухий сезон – жагучий вітер (харматтана).

Внутрішні води. Західна Африка багата на великі та повноводні ріки, найбільшою з яких є Нігер, що впадає у Гвінейську затоку. Річки здебільшого

порожисті, мають багато водоспадів, що ускладнює судноплавство. Заважає йому і спад рівня води у сухий сезон року.

Мінеральні ресурси. Надра регіону вивчені недостатньо, особливо у внутріматерикових країнах. У Нігерії виявлені родовища нафти (загальні запаси 2,1 млрд т) й газу (1332 млрд м³). Багатими є поклади бокситів, особливо у Гвінеї (до 1/3 світових і понад 1/2 запасів Африки), уран добувають у Нігері. Розвідано й частково налагоджено видобуток руд заліза, олова, фосфоритів та інших корисних копалин. У Буркіна-Фасо виявлено значне родовище марганцю. Здавна відомі родовища золота й алмазів. Останніми роками активізовано дослідження надр багатой на нафту шельфової зони Гвінейської затоки.

Ріки регіону мають величезні запаси *гідроенергії*, яку тільки почали використовувати, але її значення у господарському комплексі досить вагоме. На р. Вольта з метою іригації та судноплавства у 1964-1967 рр. побудовано найбільше у світі за площею (8480 км²) водосховище – Вольта (Акосомбо).

Західна Африка славиться унікальними *лісовими ресурсами*. Лісовий пояс цілком розташований в екваторіальній зоні. Тут росте до тисячі деревних порід, багато з яких мають цінні деревину і плоди. З деяких порід отримують натуральний каучук. Ліси є багатоярусними, в них на гектар може припадати до 500 великих і тисяча дрібних дерев. Гігантські дерева досягають висоти 50-60 м і більше. Лісова зона сприятлива для насаджень какао, кавового дерева, бананів, ананасів, олійної пальми, інших цінних тропічних культур. Середня лісистість регіону – 19 %, у Ліберії та Сенегалі – по 31 %, у Гвінеї – 28 %, у Буркіна-Фасо і Гані – по 26 %, у Беніні – 24 % тощо.

Агрокліматичні ресурси характеризуються різноманітністю. У сахельській зоні навіть у менш посушливі роки землеробство далеко не скрізь можливе без зрошення. Тут зосереджене переважно напівкочове скотарство, вирощують невибагливі зернові. У найбільш зволоженій гвінейській зоні кліматичні умови майже повсюдно сприятливі для розвитку тропічної рослинності. Випалювання лісів з метою вивільнення площ для землеробства, вирубування цінних порід дерев зумовили різке скорочення їх масивів.

Загалом природні умови й ресурси більшої частини регіону за умови їх раціонального використання сприятливі для розвитку економіки країн, а наявність великих площ родючих ґрунтів є передумовою для ефективного землеробства.

3. Населення. Західна Африка населена різноманітними народами, які належать до різних мовних сімей, сповідують різні релігії, використовують різноманітні форми господарської діяльності тощо. Тут знаходяться найбільша за людністю країна Африки – Нігерія (206,1 млн осіб) і одна з найменш заселених – Гвінея-Бісау (1,9 млн осіб). Загалом у регіоні проживає майже 400 млн осіб (2020 р.)

Демографічні особливості. У регіоні – один із найвищих показників народжуваності (37 ‰), зменшується смертність населення – 10 ‰ найвища вона в Нігерії і Сьєрра-Леоне (12 ‰). Перевищення народжуваності над смертністю зумовлює швидке зростання кількості населення, а низька тривалість життя (у середньому 58 років) – швидку зміну поколінь. Середньорічний природний приріст населення становить 2,7%, зокрема у Нігері – 3,8 %, Малі – 3,6 %, Беніні – 3,3 %, Буркіна-Фасо – 3 %.

Структура населення західноафриканських країн – одна з наймолодших у світі. Середній вік мешканців країн регіону становить усього 18,3 роки (у Малі – 15,8 років, у Буркіна-Фасо і Нігері – 16,5 років). У віковій структурі діти до 15 років становлять 44 % населення, а кількість людей віком понад 65 років – всього 3 %. Відносно пропорційне співвідношення між чоловіками та жінками – 49,6 % та 50,4 %.

На півночі регіону мігрують великі групи населення, яке займається кочовим скотарством. Південніше частими бувають внутрішні та міждержавні сезонні міграції, що пов'язані зі збиранням врожаю на великих плантаціях.

Расовий склад. Територією регіону проходить межа розселення представників двох великих рас – європеїдної та негроїдної. Переважна більшість народів регіону належить до негроїдної раси, формування якої, очевидно, відбувалося у басейнах рік Нігеру і Конго. Представники її наділені дуже темною шкірою, кучерявим волоссям, виступаючими вперед щелепами, широким носом із низьким переніссям, товстими губами тощо.

Етнічний склад неоднорідний. На півночі переважають народності семіто-хамітської мовної сім'ї (бербери, хауса), а в прибережних районах – народності нігеро-кордофанської сім'ї (мови йоруба, фульбе). Нігерія – найчисельніша за населенням (206,1 млн осіб) і етнічно найстрокатіша країна Африки (фактично в Нігерії представлені всі народності Африканського континенту). Особливістю регіону є те, що етнічні території багатьох народів не відповідають державним утворенням, оскільки в період колоніального розподілу Африки кордони встановлювали за іншими мотивами. Нині всі держави регіону є поліетнічними.

Релігійний склад. Значна кількість населення сповідує іслам і християнство, досить поширені місцеві традиційні вірування. Мусульмани зосереджені на заході регіону та в зоні Сахелю. Вони становлять більшість населення у Сенегалі (92 %), Малі (90 %), Гвінеї (85 %), Гамбії й Нігері (по 80 %), Кот-д'Івуарі (60 %). Хоч у регіоні представлені різні напрями християнства: католицизм, протестантизм (євангелізм, англіканство), у жодній країні християни не становлять більшості.

Значна кількість жителів зберігає різноманітні місцеві традиційні вірування: племінні культу, фетишизм, міра в духів природи, у магію тощо. У багатьох народів поширений культ предків (культові маски догонів, сенуфо і бамбара).

Місцевих традиційних культів дотримується більшість населення Того (71 %), Беніну (70 %), Гвінеї-Бісау (65 %), Ліберії (до 50 %) та ін.

Розміщення населення вкрай нерівномірне. В аридних районах Малі й Нігеру, у вологих екваторіальних лісах Гвінейського узбережжя середня його густота – 1 особа/км². Найкомпактніше заселені узбережжя Атлантичного океану, долини великих рік (Нігеру, Вольти, Сенегалу, Гамбії), промислово розвинуті райони та області плантаційного сільського господарства, де густота населення досягає 70-80 осіб/км² і більше.

Досить активним є міграційний рух. Зовнішні й внутрішні міграції пов'язані з особливостями зайнятості населення. Окремі народи (туареги та ін.), які займаються скотарством, ведуть кочове життя.

Сільське населення становить 53 % (у Буркіна-Фасо – 70 %, Нігері – 77 %, у Того, Сьєрра-Леоне – 58 %). Найвищий рівень урбанізації – у Кабо-Верде (66 %), Ліберії (52 %), Нігерії (51 %), Гані (51 %), Сенегалі (47 %). Більшість сучасних міст мають давнє походження, поставши на місці колоніальних форпостів, торгових факторій, місіонерських станцій тощо. У багатьох країнах в одному-двох містах (у тому числі в столиці) зосереджено до 2/3 міських жителів. Зростання міст відбувається за рахунок міграції (у пошуках праці) із сільської місцевості. Найбільші міста Західної Африки – Лагос (10,3 млн осіб), Абіджан (3 млн), Аккра (1,7 млн), Конакрі (1,6 млн), Ібадан (1,4 млн).

Трудові ресурси. У всіх країнах пропозиція робочої сили значно перевищує попит на неї. У середньому до 80 % населення зайнято у сільському господарстві, в селах наявні приховане безробіття і неповна зайнятість. Поширене безробіття й у містах (у Ліберії – до 85 %, Сенегалі – 48 %, Кабо-Верде – 21 % тощо), куди з'їжджається молодь з усієї країни. За винятком окремих районів гірничовидобувної та обробної промисловості, більшість зайнятого несільськогосподарського населення зосереджена на транспорті й у сфері обслуговування. Понад 2 млн осіб мігрують із сусідніх держав на сезонну роботу в Гану, Кот-д'Івуар і Сенегал, працевлаштовуючись переважно на плантаціях какао, арахісу, в морських портах.

Значна різноманітність народів, які заселяють регіон (навіть у межах однієї країни), їх мовних сімей та антропологічних груп, форм їх господарської діяльності та релігійних вірувань часто спричиняє виникнення соціальних й етнічних конфліктів у деяких країнах Західної Африки (Нігерія, Сьєрра-Леоне, Ліберія та ін.)

4. Господарство країн регіону є монокультурним як в аграрному секторі, так і в гірничовидобувній промисловості. Основу економіки становить сільське господарство. Видобувні галузі посідають значне місце лише у господарстві Нігерії та Гвінеї. Обробна промисловість найбільше розвинута в Нігерії та Кот-

д'Івуарі. Повсюдно зростання ВВП на душу населення відстає від темпів приросту У всіх країнах висока частка державного сектору, до якого належить більшість промислових підприємств та об'єктів інфраструктури. У Гані поруч із приватними компаніями функціонують державні підприємства, переважно у видобувній промисловості (видобуток золота і промислових алмазів). У Гвінеї-Бісау націоналізовані земля, надра, ліси, транспорт, зв'язок; у Нігерії – банківська система, нафтовий сектор, деякі галузі важкої індустрії. У Сьєрра-Леоне держава володіє транспортом, виробництвом електроенергії, плантаціями рису, кави, какао, цукрової тростини, каучуку. В Нігері у власності держави – мінеральні ресурси, шосейні дороги, аеродроми, ГЕС, вона повністю контролює виробництво й розподіл електроенергії, водопостачання у містах, діяльність провідних фінансових установ, міський транспорт. У Гамбії державними є підприємства обробної промисловості, електростанції, плантації бавовнику, олійної пальми, транспорт. У Сенегалі з 1994 р. впроваджується курс на обмеження державного регулювання в економіці і стимулювання приватного підприємництва, на яке нині припадає до 85 % ВВП.

Відчутною є залежність країн регіону від зовнішньоекономічної діяльності. Основними джерелами фінансування є кредити, які надають Франція, ФРН, Бельгія, США та Канада.

Найрозвиненішою країною в регіоні є Нігерія. В останні десятиріччя у ній спостерігається тенденція до скорочення прямого державного втручання в економіку, однак федеральний уряд й досі є найбільшим роботодавцем і великим інвестором. За роки незалежності в структурі господарства відбулися значні зміни, які виявилися у зниженні ролі аграрного сектору, значному зростанні нафтової промисловості. Основою сучасної економіки Нігерії є нафтова промисловість, яка забезпечує 97 % валютних надходжень країни.

У МГПП країни регіону представлені нафтовою та гірничорудною (видобуток та збагачення заліза, бокситів) галузями. У більшості з них переважає монокультурне плантаційне землеробство (вирощування какао-бобів, кави, олійної та кокосових пальм, арахісу, бананів, каучуконосів). Велике значення мають заготівля та експорт тропічної деревини.

Сільське господарство. В економіці більшості країн переважає сільське господарство, яке є основним джерелом існування переважної частини населення регіону. Провідна роль у його структурі (крім посушливих північних районів) належить землеробству. В усіх країнах переважає споживче і дрібнотоварне рослинництво з низьким рівнем агротехніки, головним знаряддям якої є мотика. Сільськогосподарську техніку й мінеральні добрива застосовують у великих приватних господарствах та на плантаціях агропромислових комплексів. В дрібних господарствах землю обробляють без внесення добрив, у деяких з них

універсальним добривом є зола, що утворюється при розчищенні вогневим способом лісів під поля. Але вона ефективна лише на короткий час. Заміна мотикового землеробства плуговим зумовлена використанням тяглової худоби. Зрошується менше 15 % оброблюваних площ.

Усі сільськогосподарські культури в регіоні поділяються на традиційні продовольчі, які майже повністю споживаються у господарствах селян (просо, сорго, рис, кукурудза, пшениця, ямс, батат тощо), й товарні – призначені для експорту (арахіс, бавовник, кенаф, цукрова тростина, тютюн, банани, какао, кава тощо).

Рослинництво. Серед споживчих культур вирощують рис (80 % на поливних землях у долинах рік і на узбережжях, до 20 % – на суходільних ділянках). Середня його врожайність невисока (17 ц/га), у сухих районах – майже 5 ц/га, а валовий збір становить приблизно 450 тис. т на рік. З інших зернових культур вирощують кукурудзу, сорго, просо, пшеницю.

Невибаглива й дуже трудомістка, але цінна олійна культура арахіс є головним джерелом рослинних жирів у харчуванні місцевого населення. Основні його виробники – Гамбія, Сенегал, Нігер та Гвінея-Бісау.

З технічних культур вирощують бавовник, олійне дерево каріте, кунжут, гевею тощо. Бавовник здавна культивували для кустарного прядіння й ткацтва. Вирощують переважно низькосортну бавовну (Буркіна-Фасо, Бенін, Нігерія, Кот-д'Івуар. Регіон дає до 80 % натурального каучуку, що виробляється в Африці. Великі плантації гевеї зосереджені в Ліберії, Нігерії й Кот-д'Івуарі.

Високі врожаї какао-бобів збирають у Кот-д'Івуарі (1,33 млн т – 1-ше місце в світі), Гані (736 тис. т – 2-ге місце в світі), Нігерії (366 тис. т – 4-те місце в світі). Нігерія виробляє пальмову олію й горіхи. Головними виробниками й експортерами кави є Кот-д'Івуар, Того й Сьєрра-Леоне.

Вирощування овочів і фруктів (помідори, картопля, квасоля, перець, горох, цибуля, дині) зосереджене у приміських зонах. Великі площі займають борошністі банани – плантени (використовуються для приготування каші), ананаси (Нігерія), лимони, апельсини, манго, папая, авокадо, гуаява, кокосові пальми, грейпфрути. Поширені корене- і бульбоплоди: ямс, таро, маніок.

Тваринництво. Північні території сухих саван зони Сахеля використовують для напівкочового і кочового тваринництва (корови-зебу, вівці, кози). Розвиваючись на екстенсивній основі, воно є малопродуктивним. Велику рогату худобу (46 млн голів) розводять у Малі, Буркіна-Фасо, Нігері, Нігерії тощо. У країнах, розташованих ближче до півдня, розвиток скотарства ускладнює шкідлива муха цеце, яка переносить збудника нагани (важкої хвороби рогатої худоби). Під час посух у пустельних країнах (Малі, Нігер) гине від 40 до 80 %

голів худоби. Особливо катастрофічні наслідки для тваринництва мали посушливі 70-ті роки ХХ ст., що спричинило голод населення у багатьох країнах регіону.

Рибальство є основним промислом мешканців прибережних районів. Об'єктом лову є промислова риба (тунцеві), а також лангусти, креветки та ін. Промислове морське рибальство розвинуте у Сенегалі, Гані, Нігерії і Сьєрра-Леоне. Рибу переробляють на власних великих рибоконсервних заводах.

Незважаючи на широкий асортимент вирощуваних культур, багато країн регіону не задовольняють власних потреб у продовольстві. Це є наслідком міграції населення в міста, ігнорування необхідності кардинальних аграрних реформ, зберігання архаїчних форм аграрних відносин, застаріла агротехніка тощо. Все це призвело до зростання імпорту продовольчих культур, особливо рису і пшениці.

Промисловість. У промисловому секторі домінують гірничовидобувні галузі. Лише наприкінці 50-х років ХХ ст. почали розвиватися окремі галузі обробної промисловості, пов'язані з переробкою сільськогосподарської сировини.

Гірничовидобувна галузь є провідною у структурі промисловості. Нафтодобування зосереджене в Нігерії в дельті р. Нігер і на шельфі Гвінейської затоки, де видобувають щорічно 105 млн т нафти і майже весь природний газ у регіоні (17 млрд м³). Нафто- і газопромисли є в Кот-д'Івуарі. Видобуток бокситів у Гвінеї досягає 16 млн т (3-тє місце у світі), за видобуванням залізної руди виділяється Ліберія. У Гані розробляють поклади марганцевої руди і золота, у Нігерії – уранової руди, у Того і Сенегалі – фосфоритів, у Гані та Гвінеї – алмазів, у Сьєрра-Леоне – рутилу.

Енергетика. Основну частину електроенергії виробляють теплові електростанції. В останні десятиріччя побудовано ГЕС на ріках у Гані, Кот-д'Івуарі, Нігерії. На островах Кабо-Верде впроваджуються установки, які використовують енергію вітру й сонця. У багатьох найбідніших країнах енергетичні потреби задовольняються за рахунок деревини й іншої біомаси. Нафтопереробні заводи побудовано в Дакарі, Абіджані, Порт-Гаркорті, Варрі.

Металургія. Останніми роками почалося освоєння багатих гідроенергоресурсів регіону, з урахуванням яких побудовані підприємства кольорової металургії в Гані та Нігерії. В Нігерії працюють 2 найбільших у регіоні заводи чорної металургії, у Кот-д'Івуарі – підприємство з виробництва оцинкованого сталюого листа із напівфабрикатів. У Гвінеї функціонує найбільший у регіоні глиноземний завод.

Машинобудування. Невеликі машинобудівні підприємства із складання велосипедів і мотоциклів є Ієніні та Буркіна-Фасо, новітнім виробництвом є виготовлення акумуляторів і електрокабелів у Кот-д'Івуарі. Єдиною в регіоні країною, яка виробляє автомобілі, є Нігерія. Дрібний сільськогосподарський

інвентар виробляють у Нігері, Малі, Нігерії, Сенегалі, Сьєрра-Леоне тощо. Судноремонтні майстерні функціонують у Гвінеї-Бісау, Кабо-Верде, Ліберії, Нігерії тощо.

Хімічна промисловість. У деяких країнах регіону (Кот-д'Івуар, Малі, Сьєрра-Леоне, Нігер) розвиваються хімічні галузі (виробництво добрив, бітуму, фарб, лаків). Шинні комбінати створено в Нігерії, а в Сенегалі практикують випаровування солей із морської води.

Деревообробна й меблева промисловість. Деревообробна промисловість належить до найрозвинутіших галузей. Її продукція – пиляний ліс, фанера, деревостружкові плити тощо. У багатих на цінні породи лісах (переважно червоне дерево) заготовляють понад 13 млн м³ деревини. На півдні регіону розташовані плантації тикучу, аїакардіуму, філао, кокосової пальми, махагоні тощо, з яких виробляють різноманітну продукцію. Існують численні підприємства з виробництва деревного вугілля. Значними постачальниками на світовий ринок лісу її лісоматеріалів цінних тропічних порід (кай, сапеле, іроко, опепа, агба) є Кот-д'Івуар, Нігерія, Того та ін.

Меблева промисловість створена в Ліберії, Нігерії, Сьєрра-Леоне; Гвінея-Бісау експортує паркет із цінних порід деревини. Нігерія має один із найкрупніших у Тропічній Африці лісопильно-фанерний комбінат. Останніми десятиріччями внаслідок безсистемного кирування лісів, підсічно-вогневої системи землеробства багато цінних порід дерев та окремі види лісів опинилися під загрозою знищення.

Легка промисловість. Найбільші центри текстильної промисловості сформувалися в Кот-д'Івуарі, Сенегалі, Нігерії та деяких інших країнах. Бавовняні фабрики функціонують у Беніні, Кот-д'Івуарі, Малі, Нігері, Нігерії, Того, взуттєві — у Буркіна-Фасо, Гамбії, Гані, Кабо-Верде тощо.

Харчова промисловість. Її представляють борошномельні та хлібопекарські заводи, підприємства з переробки кави, какао-бобів, заводи з виробництва овочевих і рибних консервів, фруктових соків, спиртових й безалкогольних виробів, а також пивоварні. Рисоочисні підприємства розташовані у Буркіна-Фасо, Малі, Нігері, Сьєрра-Леоне. В Гамбії, Гвінеї-Бісау, Нігері та Кот-д'Івуарі налагоджено очищення арахісу та виробництво арахісової олії й арахісового борошна. Тютюнова промисловість створена в Гвінеї, Кот-д'Івуарі, Ліберії й Нігерії.

Ремісничє виробництво є важливою складовою продуктивних сил регіону. Найцінніша його продукція – ювелірні вироби із золота й срібла, маски й скульптури з чорного та червоного дерев, слонової кістки, а також взуття, кошики, пояси із шкіри рептилій. Кустарне виробництво задовольняє потреби населення у гончарних, плетених і шкіряних виробах та взутті, нескладному

сільськогосподарському інвентарі (мотики), просяному й кукурудзяному пиві тощо.

Незважаючи на створення в деяких країнах регіону великих підприємств, промисловий потенціал ще залишається низьким, а його продукція не користується попитом на світових ринках і використовується лише в межах національних господарств.

Транспорт у країнах регіону розвинутий слабо, тому господарські та інші зв'язки між ними є недостатньо інтенсивними. Поодинокі вузькоколіїні залізничні магістралі побудовані у Сьєрра-Леоне, Ліберії, Того. Загальна довжина залізничної мережі – 9848 км. У Нігері, Гвінеї-Бісау, Гамбії, Кабо-Верде залізниць немає.

На *автотранспорт* припадає основне навантаження у товарно-пасажирських перевезеннях. Загальна довжина автошляхів – 467,5 тис. км, з них до 90 тис. км з твердим покриттям. Багато районів, які не мають таких доріг, у період дощів опиняються відрізненими від світу. Автопарк налічує 1200 тис. пасажирських і 705 тис. вантажних автомобілів.

Морський транспорт є важливим засобом зовнішньоторговельних зв'язків. Ще в колоніальний період на узбережжі було споруджено багато портів – Дакар, Конакрі, Абіджан, Котону, Лагос, Фрітаун, через які відбувається майже вся зовнішня торгівля регіону.

Порти Бонні, Форкадос, Буруту (Нігерія) є найбільшими центрами вивезення нафти. Внаслідок низьких податків і пільгових умов надання свого прапора іноземним судновласникам до портів Ліберії приписано 1533 торгових суден (2-ге місце після Панами). Свій власний торговий флот мають тільки Нігерія (49 суден), Сьєрра-Леоне (5 суден) і Гамбія.

Загальна протяжність *внутрішніх водних шляхів* – 15,5 тис. км. Головні річкові артерії регіону – Нігер, Сенегал та їх притоки є судноплавними майже весь рік. Річковий флот пристосований для судноплавства мілкими водами. Часто у сухий сезон пасажирські судна використовують як готелі для туристів. Більшість вантажів і пасажирів перевозять традиційним річковим транспортом – дерев'яними пирогами.

Внутрішні та міжнародні *повітряні перевезення* здійснюють панафриканська авіакомпанія «Ер-Африк», національні компанії «Ер-Вольта» (Буркіна-Фасо), «Ер-Гіне» (Гвінея), «Ер-Івуар» (Кот-д'Івуар), «Ер-Лайберія» (Ліберія), «Найджирія еруейз» (Нігерія), «Сьєрра-Леоне ейруейз» (Сьєрра-Леоне), «Гана еруейз» (Гана), «Ер-Малі» (Малі). У регіоні побудовано 102 міжнародних аеропорти із постійними рейсами. Авіатранспорт не тільки забезпечує прямий зв'язок із зовнішнім світом, а й, враховуючи недостатньо розвинуту наземну транспортну мережу, полегшує зв'язок між віддаленими населеними пунктами.

У північних країнах регіону поширений *в'ючний транспорт*, яким перевозять як продовольчі, так і промислові товари. Каравани верблюдів здійснюють зв'язок між пустельними й напівпустельними населеними пунктами. У сільській місцевості віслуків і верблюдів використовують для перевезення врожаю.

Транспортна мережа країн регіону загалом розвинута недостатньо. Однією з головних проблем є слабка взаємопов'язаність різних видів транспорту. Низький технічний стан магістралей, відсутність твердого покриття на шляхах зумовлюють ізоляцію багатьох місцевостей від зовнішнього світу в період дощів.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Зовнішня торгівля орієнтована переважно на розвинуті країни Заходу. Обсяг товарообігу між країнами регіону, хоч і невеликий, але невеликий, але більший, ніж в інших частинах Тропічної Африки.

Експортують переважно:

- у Беніні – нафту, пальмову олію, какао-боби, бавовну, заморожених креветок;
- у Буркіна-Фасо – продукцію тваринництва, бавовну, арахіс, свіжі овочі, кунжутове насіння, горіхи каріте, золото;
- у Гамбії – арахіс і арахісове борошно, рибу, бавовну, пальмову олію;
- у Гані – какао-боби, алмази, золото, боксити, марганцеву руду, деревину, рибу, алюміній, алмази;
- у Гвінеї – боксити, алмази, банани, каву, ананаси, фруктові соки, вироби деревообробної промисловості, золото, рибу;
- у Гвінеї-Бісау – арахіс, рибу і морепродукти (лангусти, креветки), бавовну, ядра олійної пальми, горіхи кеш'ю, деревину тощо;
- у Кабо-Верде – свіжу і морожену рибу, морепродукти, рибні консерви, продовольчі товари (банани, сіль, каву, індиго, тютюн, рицину), швейні вироби;
- у Кот-д'Івуарі – банани, нафту, рибу, какао-боби і какао-продукти, каву в зернах і розчинну, ліс, нафтопродукти, бавовну-сирець, бавовняні тканини і пряжу, ананаси і сік;
- у Ліберії – алмази, залізну руду, каучук, деревину, каву, какао-боби;
- у Мавританії – залізна руда, золото, продукція рибальства (більше половини мавританського експорту);
- у Малі – бавовну-сирець, золото, живу худобу, тканини, пряжу;
- у Нігері – уранові концентрати, живу худобу, арахісову олію, бавовну, овочі;
- у Нігерії – нафту й нафтопродукти, какао-боби, каучук, ядра олійної пальми, шкірсировину;

- в Сенегалі – фосфорити, арахіс і продукти його переробки, рибу, кухонну сіль, бавовну;
- у Сьєрра-Леоне – алмази, какао-боби, рутил, боксити, золото, каву, залізну руду, рибу;
- в Того – фосфорити, какао-боби, каву, вивозять також бавовну, копру, рицину, арахіс тощо.

Імпорт – це переважно нафтопродукти, продовольство, устаткування і транспортні засоби, промислові споживчі товари, будівельні матеріали, одяг, хімічні товари тощо.

Українські виробники найбільше своїх товарів продають у Ліберію та Нігерію. Найзначніші товарні обсяги надходять в Україну з Гвінеї, Гани й Кот-д'Івуару.

Запитання до теми

1. Які країни входять до складу регіону? Колоніями яких країн вони були?
2. Запасами яких природних ресурсів виділяються країни Західної Африки?
3. Яка сучасна демографічна та етнополітична ситуація в регіоні?
4. Які характерні риси розвитку і розміщення господарства Західної Африки?
5. Яка спеціалізація регіону у МТПП?
6. Який рівень розвитку транспорту в Західній Африці? Які проблеми спричинені його слабким розвитком?
7. Яка структура експорту та імпорту країн Західної Африки?

Тема 17. ЦЕНТРАЛЬНА АФРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. За площею, яка охоплює майже 1/4 території материка, регіон поступається тільки Північній Африці. Однак проживає тут лише 1/7 її населення. До складу регіону входять 9 держав – Ангола, Габон, Демократична республіка Конго (ДРК), Екваторіальна Гвінея, Камерун, Конго, Сан-Томе і Прінсіпі, Центральнаафриканська Республіка (ЦАР), Чад, а також заморська територія Великої Британії – Острів Святої Єлени. Центральна Африка, займаючи центральне положення на материку, межує з усіма іншими африканськими регіонами: Північною, Західною, Східною й Південною Африкою.

Всі країни регіону за формою державного устрою є республіками. Країни регіону звільнилися від колоніальної залежності у 1950-1974 рр. Демократична Республіка Конго (ДРК) була володінням Бельгії, Екваторіальна Гвінея – Іспанії,

Сан-Томе і Принсіпі – Португалії, інші країни – колоніями Франції і майже всі належали до колишньої Французької Екваторіальної Африки.

Більшість країн Центральної Африки розташовані на узбережжі Атлантичного океану або мають вихід до нього, що сприяє їх господарському розвитку. Своєрідність регіону полягає в розміщенні на його південному сході промислового району «Мідний пояс», який за своїм економічним значенням набагато перевищує приморську смугу. Чад і Центральноафриканська Республіка (ЦАР) виходу до океану не мають, що є однією з найсуттєвіших причин їх економічної відсталості. Транзитні перевезення внутриматерикових країн через прибережні держави помітно впливають на формування економічної спільності держав регіону.

Всі країни регіону входять до ООН, АС, а Камерун є членом Співдружності, очолюваної Великою Британією.

2. Природні умови і ресурси. Центральна Африка займає західну частину материка в екваторіальних і субекваторіальних широтах, охоплює велику плоску западину Конго, яка на заході прилягає до Атлантичного океану і Гвінейської затоки (довжина прибережної смуги – 3099 км), на півночі – плоскогір'я Азанде, на заході – Північногвінейську височину, на півдні – плато Луанда, на сході регіон обмежений гілкою Західного рифту Східноафриканського плоскогір'я.

У *рельєфі* виділяються здебільшого рівнинні території. Западина Конго має плоске, дуже заболочене днище на висотах 300-500 м, висоти підняття, що обмежують її, досягають 500-1000 м на півночі та заході, 1500-1700 м і більше на решті території. Лише гірський масив Камерун досягає висоти 4070 м. Рельєф регіону не має різких перепадів висот. Плоскі акумулятивні та шаруваті рівнини є в западині Конго та у приморській смузі. Слабкогорбисті пенеплени з острівними горами переважають у місцях виходу кристалічних порід, столові та столово-ступінчасті плато – на породах осадового чохла.

Природні контрасти регіону найяскравіше виявляються у *кліматі*. По обидва боки від екватора панує екваторіальний клімат із постійним вологим повітрям та осіннім і весняним максимумами опадів, яких у рік випадає до 2000 мм, середні температури досягають $+23^{\circ}$ ... $+28^{\circ}$ С. На північ і південь від екватора розташована зона субекваторіального клімату з дощовим літом і сухою зимою, кількість опадів зменшується до 1000 мм, у дощовий період температура знижується до $+15^{\circ}$ С. Найменше опадів (200 мм) – на Атлантичному узбережжі.

Приекваторіальні райони та особливо западина Конго мають найгустішу мережу повноводних *рік* в Африці, найбільша з яких – Конго (Заїр). Ріки порожисті, мають значний гідроенергетичний потенціал. Чималі Простори зайняті болотами. Великих озер мало, значні – Чад, Маї-Ндомбе і Тумба.

В екваторіальному поясі ростуть багатоярусні вологі екваторіальні ліси (гілеї) з розмаїттям дерев і деревоподібних папоротей, здебільшого вторинні. Середня лісистість регіону – 47 %, максимальна – у Габоні (81 %), Екваторіальній Гвінеї (63 %), ДРК (60 %), мінімальна – у Сан-Томе і Принсіпі (1 %) та Чаді (10%).

Мінеральні ресурси. Надра регіону вивчені недостатньо. Найбільш освоєні корисні копалини південного сходу і сходу ДРК, активно здійснюються розвідка та освоєння надр Габону, Камеруну, Анголи, Конго. Наприкінці 70-х років ХХ ст. відкриті родовища нафти й газу майже по всій шельфовій зоні Атлантичного узбережжя. У регіоні розташований відомий «Мідний пояс» (ДРК), у якому, крім міді, промислове значення також кобальт, свинець, цинк. У Габоні є унікальні на материку запаси марганцю. Багаті на нафту надра Анголи й Габону. ДРК має величезні запаси кобальту (50 % світових) та алмазів (500 млн карат – 1-ше місце в світі) і є одним із головних їх експортерів у світі. У Центральній Африці містяться значні родовища рідкоземельних і дорогоцінних металів (золота, платини, паладію), руд урану, алюмінію і заліза.

Агрокліматичні ресурси не є багатими. Південна частина ЦАР, майже весь Камерун, Габон, Конго, великі простори ДРК і частина Анголи зайняті масивами вологих екваторіальних і змінно-вологих лісів. Тут ускладнене інтенсивне сільське господарство, але дуже великі лісові й водні ресурси. На решті території переважають савани. Уся приекваторіальна частина регіону є ареалом поширення мухи цеце, яка завдає великої шкоди тваринництву.

Гідроенергетичні ресурси мають великий потенціал. Річкова мережа Центральної Африки найгустіша і найбагатоводніша на континенті. Вона володіє колосальними гідроенергоресурсами, загальний потенціал яких – до 500 млн кВт (за повного використання річкового стоку). Тільки у нижній течії р. Конго (перша серед рік за запасами гідроенергоресурсів) можна побудувати каскад електростанцій потужністю 25-30 млн кВт.

Використання природно-ресурсного потенціалу регіону пов'язане з деякими проблемами, особливо в сільському господарстві (необхідність зрошування у посушливих районах та здійснення меліоративних заходів у районах з надмірним зволоженням, які вимагають значних коштів). Також існує суттєва загроза швидкої деградації природних ландшафтів внаслідок використання застарілих методів господарювання, наприклад знищення масивів екваторіального лісу за підсічно-вогневого способу землеробства.

3. Населення. Загальна чисельність населення регіону – 180 млн осіб (2020 р.) За кількістю населення країни Центральної Африки дуже різняться. До найбільш заселених належить ДРК, де проживає 89,6 млн осіб, до найменш

заселених – Екваторіальна Гвінея (1,4 млн осіб) і Сан-Томе і Прінсіпі (0,2 млн осіб).

Демографічні особливості. В регіоні, як і у всій Африці, високий річний природний приріст населення – у середньому 2,5 %. Середня тривалість життя (60 років) нижча від загальноафриканського показника. Висока дитяча смертність, особливо у посушливих районах на півночі, у зоні екваторіальних лісів. Попри те, країни регіону переживають «демографічний вибух». Досить великою є кількість дітей до 15 років (46 %) і малою – осіб похилого віку (3 %). Чисельність чоловіків та жінок у регіоні приблизно однакова (відповідно 49,5 % та 50,5 %).

Расовий склад. Більшість населення регіону належить до негроїдної раси. В окремих народів (тубу, канурі) північних районів помітні риси європеїдів. В екваторіальних лісах багатьох країн живуть представники так званої негрільської малої раси – пігмеї, зріст яких становить 141-142 см. У них світла з жовтуватим або червонуватим відтінком шкіра, вузькі губи, в чоловіків – густа борода. На півдні регіону проживають представники ще однієї автохтонної койсанської малої раси – бушмени (кучеряве волосся, широкий ніс із низьким переніссям, жовтувата шкіра, дуже тонкі губи, часто відсутня мочка вуха, середній зріст – до 150 см). Декілька століть живуть у Центральній Африці представники європеїдної раси (найбільше їх в Анголі), чимало тут і «кольорового», метисного населення.

Етнічний склад. Населення за етнічним складом різноманітне. Переважають негроїдні народи, які розмовляють мовами банту і належать до нігеро-кордафанської мовної сім'ї (ДРК, Конго, Ангола, Камерун). На периферії збільшується кількість народів суміжних регіонів – хауса й фульбе на заході (Камерун), тубу на півночі (Чад). У Камеруні, Конго і ДРК проживає декілька десятків тисяч пігмеїв, частина яких розмовляє мовами банту, а частина – мовами ніло-сахарської сім'ї. У всіх країнах регіону державними є мови колишніх метрополій: французька, португальська, іспанська.

Релігійний склад. Більшість народностей зберігає місцеві традиційні вірування; поширені віра у духів природи, культ предків, фетишизм, магія і чаклунство. Представники місцевих традиційних культів проживають в усіх країнах, найбільше – у ЦАР (до 50 %).

Іслам сповідують на півночі, крайньому сході, південному сході. Лише у Чаді мусульманами є майже 60 % населення, Камеруні – понад 35 %. Поширене і християнство. У багатьох країнах католики становлять переважну більшість населення (в Екваторіальній Гвінеї – 90 %, у Габоні та Конго – по 80 %, Камеруні й Анголі – по 55 %).

Розміщення населення. Регіон заселений нерівномірно. Мало заселені північні та південні райони, які межують із пустелями, і особливо центр регіону, зайнятий екваторіальним лісом. У глибині масивів екваторіальних лісів середня

густота населення становить 2-3 особи/км², у промисловому південному сході ДРК – до 160 осіб/км².

Рівень урбанізації невисокий. У середньому міські жителі становлять 45 %, найменше їх у Чаді (25 %), ДРК (32 %), Сан-Томе і Принсіпі (34 %), Анголі (36%).

В окремих ареалах значне скупчення великих і малих міст, наприклад у «Мідному поясі» в ДРК. Майже всюди, крім ДРК, міське населення сконцентроване в одному двох містах, у тому числі в столиці. Більшість міст виникли порівняно недавно. Містами-мільйонерами є Кіншаса (5,0 млн осіб), Луанда (2,2 млн), Дуала (1,5 млн), Яунде (1,2 млн), Браззавіль (1 млн).

Трудові ресурси. Населення переважно зайняте у сільському господарстві – понад 80 % (більше, ніж у середньому по Африці). Високою є міграція молодих чоловіків у райони інтенсивного розвитку гірничовидобувної промисловості.

Соціально-економічний і культурний рівень населення Центральної Африки дуже низький. Більшість сільських мешканців живуть в умовах патріархально-общинного устрою, займаються важкою ручною працею, не мають елементарних побутових умов.

4. Господарство. Країни регіону суттєво різняться за рівнем економічного розвитку. Головним джерелом існування для 80 % населення є землеробство й скотарство. Віддаленість великих внутрішніх областей від океану, головних транспортних магістралей спричиняє їх господарську ізоляцію, ускладнює торговельні зв'язки і залучення до системи територіального поділу праці.

Розпад колоніальної системи супроводжувався формуванням у більшості країн масштабного державного сектору економіки. В Анголі було націоналізовано взято під контроль держави численні гірничовидобувні підприємства, транспорт, зв'язок, банківську систему, землю та її ресурси, але з початку 90-х рр. ХХ ст. урядом взятий курс на поступове послаблення прямого втручання держави в економіку. У ДРК держава володіє мінеральними, лісовими й земельними ресурсами, націоналізовані тут провідні промислові підприємства, банки, страхові установи. У Камеруні державний сектор займає головні позиції у сферах транспорту (в залізничному транспорті державі належить 100 % капіталу компаній, у повітряному – 70 %, морському – 66 %, міському транспорті – 65 %), зв'язку, енергетичного господарства й водопостачання; посилилися її позиції у сільському господарстві. У ЦАР націоналізовані річковий транспорт і виробництво електроенергії. Економічна політика Чаду та інших країн спрямована на заохочення приватного підприємництва, залучення іноземного капіталу. Приватний іноземний капітал сконцентрований переважно у гірничовидобувній та обробній промисловості, виробництві споживчих товарів.

Габон є найрозвиненішою країною регіону. Йому належить один із найбільших обсягів загального рівня ВВП в регіоні. Основою економіки країни є видобувна промисловість (нафтова та гірничорудна). В Габоні активно проводиться політика із залучення іноземних інвестицій в економіку, яка більшою мірою пов'язана з американськими і західноєвропейськими (французьким) ринками, ніж із сусідніми африканськими країнами.

У МГПП країни регіону представлені галузями видобувної промисловості (нафтова, гірничорудна – мідь, марганець, рідкоземельні метали, алмазодобувна). Із сільськогосподарських галузей зорієнтоване на експорт вирощування олійної пальми, бавовнику, какао, бананів, сизалю, кави, каучуконосів. Повсюдно розвинуті заготівля та експорт тропічної деревини.

Сільське господарство є основою економіки країн регіону, джерелом засобів до існування сільського і значної частини міського населення. На більшості території переважають общинне землеволодіння, дрібні натуральні й напівнатуральні господарства.

Рослинництво. У більшості країн домінує споживче землеробство, в основі якого – підсічно-вогнева система, заснована на використанні природної родючості ґрунтів. Дрібнотоварні, технічно відсталі й малопродуктивні господарства африканських селян виробляють продукти харчування для власних потреб і частково – на продаж.

Найбільше оброблюваних земель зайнято продовольчими культурами переважно споживчого призначення. Це маніок (головний в Африці регіон за його зборами), батат і ямс, таро, поширені кава (сорти «робуста», «арабіка», «нана», «екзельса»), какао-боби (Камерун (167 тис. т) – 6-те місце в світі), чай, банани «плантен», а також рис, кукурудза. Вирощують у регіоні цукрову тростину, бавовник (Камерун – 124 тис. т), тютюн, каучуконоси (гевею).

Одна з головних сільськогосподарських культур – олійна пальма, яка використовується як харчова й технічна культура. Серед інших олійних культур у багатьох районах вирощують сезам й арахіс.

Для місцевих потреб культивують переважно такі зернові, як просо та сорго. Високими є врожаї бананів, апельсинів, лимонів, ананасів, манго, авокадо. Повсюдно селяни вирощують овочі (капусту, помідори, картоплю тощо). Додаткові заняття населення – полювання й збирання плодів дикорослої олійної пальми.

Тваринництво. Це малопродуктивна, слаборозвинута галузь сільського господарства. У більшості районів розведенню великої і навіть дрібної рогатої худоби перешкоджає муха цеце. Нараховується до 21 млн голів великої рогатої худоби, 19,8 млн кіз та 8,3 млн овець, більшість яких зосереджена у зоні саван. Повсюдно розводять домашню птицю – курей, качок, індиків, цесарок. Провідним

у фермерському птахівництві є розведення курей, особливо навколо міст. У північній частині Чаду розводять верблюдів (до 740 тис. голів).

Рибальство. Прибережні морські води регіону багаті на рибу (тунцеві). Щорічний її вилов становить 338 тис. т.

Лісове господарство. Важливою сферою економіки регіону є заготівля, часткова переробка, експорт тропічної деревини (Габон, ДРК, Конго тощо). На світовому ринку мають великий попит чорне, червоне й жовте дерево, дусьє, сіпо, акажу (вид червоного дерева), махагоні тощо. Камерун – єдиний постачальник на світовий ринок цінної деревини азобе (залізне дерево), ДРК – цінного дерева лімба. Загалом регіон експортує більше 1/3 всієї африканської лісової продукції, заготовляючи до 200 порід дерев. Проте запаси найціннішої деревини починають вичерпуватися.

Останнім часом у багатьох країнах регіону скорочуються обсяги сільськогосподарського виробництва, що спричиняє загострення продовольчої проблеми. Додатковим джерелом продовольства для населення є багатий рослинний і тваринний світ лісів та саван.

Промисловість. Природно-ресурсний потенціал та особливості сільського господарства регіону зумовили переважний розвиток гірничовидобувної промисловості, харчової й лісопереробної галузей. Багато промислових підприємств регіону були створені ще у колоніальний період і потребують докорінної модернізації.

Гірничовидобувна промисловість. Провідне місце у ній належить видобувним галузям і частковій переробці різних видів природної сировини. Видобуток нафти у регіоні досягає 60 млн т (Габон, Камерун), уся вона експортується. В Анголі діє державна нафтова компанія «Сонангол», яка володіє нафтовими запасами у розмірі 740 млн т і видобуває до 800 тис. барелей нафти за добу. Нафтопереробні підприємства діють у Габоні, ДРК та Анголі.

Габон є одним із головних у світі постачальників руд марганцю, урану, залізної руди. Конго постачає на світовий ринок калійну сіль, руди кольорових і рідкісних металів, ЦАР – уран, Чад – карбонат соди (натрон), ДРК – один з найбільших у світі (3-тє місце) постачальників технічних алмазів (27 млн каратів) і кобальту (70 % світового виробництва), у Камеруні видобувають золото, кіаніт, вапняк, мармур.

Енергетика. Основою електроенергетики регіону є ГЕС. Найбільші з них побудовані у ДРК, Анголі, Камеруні тощо. У ДРК здійснюється будівництво однієї з найбільших у світі ГЕС «Інга». Найзначніші ГЕС працюють біля великих міст. У Шабі (ДРК) споруджено єдину в Африці геотермальну електростанцію. Широко використовується (переважно на річковому й залізничному транспорті,

деяких промислових підприємствах) деревне паливо. Понад 2/3 електроенергії споживає гірничовидобувна промисловість.

Металургія. Наявність потужної мінерально-сировинної бази зумовила розвиток у регіоні повного металургійного циклу, насамперед у кольоровій металургії. В Анголі, ДРК й Камеруні діють не лише гірничорудні підприємства, а й заводи з виплавки високоякісних металів.

Машинобудування. Машинобудівні підприємства представлені невеликими заводами із складання велосипедів, мотоциклів та автомашин у ДРК, мотоциклів – у ЦАР, радіоапаратури й електротехнічних приладів, сільськогосподарського інвентарю – в Камеруні. Невеликі суднобудівні та судноремонтні верфі є в Анголі та ДРК.

Хімічна промисловість представлена невеликими підприємствами з виробництва фарб, лаків, мастил, гумового взуття. У Конго й Камеруні виробляють мінеральні добрива, у ДРК – вибухові речовини. Фармацевтична галузь створена в Анголі й ДРК.

Лісова і деревообробна промисловість. У Центральній Африці найбагатші на материку лісові ресурси. Країни регіону в значних масштабах експортують деревину рідкісних порід (червоне, чорне, жовте дерева). В Анголі поширені лісорозсадники, де вирощують і заготовляють евкалиптові дерева. За запасами й заготівлею деревини окуме (цінна сировина фанерного виробництва). Габон посідає 1-ше місце у світі, там знаходиться найбільший в Африці завод клеєної фанери. Лісопильна промисловість тяжіє до районів лісорозробок.

Легка промисловість. Це одна з найрозвинутіших галузей обробної промисловості. Текстильне виробництво випускає тканини, вату, одяг тощо, у великих обсягах виготовляють взуття, мішковину й вироби з неї та ін.

Харчова промисловість. Галузь пов'язана з переробкою продуктів, призначених для експорту (какао-бобів і сирої кави, олії, фруктових соків й консервів). Також функціонують цукрові та пивоварні комбінати, тютюнові фабрики (ДРК, Габон, Конго).

Кустарна промисловість. Традиційні ремесла збереглися всюди. Мешканці регіону є умілими майстрами з різьблення по дереву й кістці, з обробки шкіри, плетіння кошків. У деяких країнах (ЦАР) конкретні види ремесел закріплені або за чоловіками, або за жінками. Так, плетінням кошків, меблів, канатів можуть займатися тільки чоловіки, а гончарне виробництво – привілей жінок.

Останніми роками в країнах регіону зростає кількість підприємств, які виготовляють вироби з імпортних складників та напівфабрикатів (автоскладання, електротехнічні підприємства, випуск пластмас та побутової хімії тощо). Розширення виробництва споживчих товарів дещо стримується відносно вузьким

внутрішнім ринком регіону та недостатньо розвинутою транспортною і торговельно-збутовою мережами.

Транспорт недостатньо забезпечує потреби країн регіону. Основним його видом є *автомобільний*, парк якого налічує 600 тис. пасажирських і 350 тис. вантажних машин. Довжина автошляхів – 394,9 тис. км, з твердим покриттям – 26,2 тис. км. Якість їх дуже низька. Територією регіону прокладено автомобільні магістралі Лагос (Нігерія) – Момбаса (Кенія), Дакар (Сенегал) – Майдугурі (Нігерія) – Нджамена (Чад).

Протяжність *залізниць* – до 10 594 км. Переважають одноколіїні лінії. Через деякі країни регіону проходить трансфріканська залізниця Лобіту (Ангола) – Бейра (Мозамбік). Залізницями доставляють сировину до морських портів. У внутріматерикових країнах (Чад, ЦАР), а також у Сан-Томе і Принсіпі, Екваторіальній Гвінеї залізниць немає.

Міста Мбінда (Камерун) і габонські рудники з'єднує одна з найдовших у світі (приблизно 80 км) канатна дорога.

За роки незалежності національний *торговий флот* створено в Анголі, Габоні та Камеруні. Зовнішні морські перевезення здійснюють переважно іноземні судна. Із 16,4 тис. км судноплавних внутрішніх шляхів майже 14 тис. км використовується постійно, здебільшого на р. Конго та її притоках. Побудовано до 40 великих річкових портів, найпомітніші серед яких Кіншаса, Ілебо, Браззавіль тощо. Озерне судноплавство обмежене, забезпечує місцеві перевезення у ДРК, Чаді та ін.

Зовнішні *повітряні перевезення* здійснюються іноземними авіакомпаніями, для внутрішніх – у багатьох країнах створені національні авіакомпанії: «ТААГ» (Ангола), «Ер-Габон» (Габон), «Ер-Камерун» (Камерун), «Ер-Сентрафрік» (ЦАР). Міжнародні аеропорти функціонують у Браззавілі (Майя-Майя), Кіншасі, Луанді, Нджамені тощо.

Мережа нафтопроводів (4863 км) прокладена в Анголі, Габоні, Камеруні, ДРК, Конго; газопроводів (660 км) – в Анголі, ДРК, Камеруні тощо.

На більшості територій регіону основними видами транспорту є автомобільний та авіаційний. Глибинні райони дотепер залишаються важкодоступними. Прокладені дороги потребують модернізації та ремонту.

Зовнішньоекономічні зв'язки. Більше 3/4 зовнішньої торгівлі регіону припадає на Західну Європу.

Основні експортні товари: в Анголі – нафта й нафтопродукти, газ, алмази, кава, сизаль, риба, деревина, бавовна; у Габоні – нафта, урановий концентрат, марганцева руда, ліс й лісоматеріали; у ДРК – алмази, мідь, нафта, кобальт, олово, срібло, золото, кава, чай, натуральний каучук, деревина тощо; в Екваторіальній Гвінеї – нафта, какао-боби, деревина цінних порід, кава, продукти олійної пальми,

банани; у Камеруні – нафта, какао-боби, кава, тропічна деревина, бавовна, каучук, банани, продукти олійної пальми, алюміній; у Конго – нафта, лісоматеріали, кава, какао, цукор, алмази; у Сан-Томе і Принсіпі – какао-боби, копра, кава; у ЦАР – алмази, кава, деревина, бавовна, тютюн; у Чаді – бавовна, продукція скотарства, текстиль.

Найбільші обсяги імпорту становлять машини, устаткування, транспортні засоби, продовольчі товари, медикаменти та ін.

Україна експортує свої товари у ДРК та Анголу, а в Україну надходить найбільше імпорту з Камеруну.

Запитання до теми

1. Як економіко-географічне положення впливає на економіку країн Центральної Африки?

2. Яка забезпеченість країн Центральної Африки природними ресурсами? Які мінеральні ресурси мають експортне значення?

3. У чому полягають демографічні особливості населення країн регіону?

4. Яке співвідношення сільського господарства і промисловості в країнах Центральної Африки?

5. Які галузі спеціалізації країн регіону та їх роль у МТПП?

6. У чому виявляються особливості транспортної системи Центральної Африки? Які чинники впливають на розвиток транспорту в регіоні?

7. Яка товарна та географічна структура експорту та імпорту країн регіону?

Тема 18. СХІДНА АФРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.

2. Природні умови і ресурси.

3. Населення.

4. Господарство.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.

Східна Африка займає 1/7 території континенту, тут проживає 1/5 його населення. Межує вона з трьома регіонами материка: Північною, Центральною та Південною Африкою. До складу регіону входять 12 держав – Бурунді, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Замбія, Кенія, Малаві, Південний Судан, Руанда, Сомалі, Танзанія, Уганда. Наймолодшою країною регіону є Південний Судан, який отримав незалежність у 2011 р.

Близькість до країн Південно-Західної та Південної Азії, до морських шляхів, що з'єднують Європу з Азією – важлива особливість економіко-географічного положення регіону. Уганда, Малаві та Замбія не мають виходу до моря, але їх міжнародні транспортні зв'язки тяжіють до узбережжя Індійського океану, на якому розташовані майже всі материкові країни регіону, крім Еритреї, яка омивається водами Червоного моря.

Останніми роками на ЕГП регіону впливають етнічні й політичні конфлікти у деяких країнах. Внаслідок громадянської війни у Сомалі (1991-2000) економіка країни повністю зруйнована, промислові підприємства не функціонують, інфраструктура і фінансова система майже цілком паралізовані. Реальною є загроза розвалу держави. На її території утворено кілька самопроголошених держав, які не підпорядковуються центральному уряду (на півночі країни знаходиться самопроголошена Республіка Сомаліленд, на узбережжі – Держава Пунтленд). Нестабільна ситуація спостерігалась і в Руанді, де у 1994 р. почалися етнічні сутички, що переросли у геноцид, жертвами якого стали майже 1 млн тутсі (етнічна меншина). Подібне відбувалося і в Бурунді, де наприкінці 1994 р. активізувалися екстремістські угруповання народностей тутсі й хуту, що призвело до міжетнічної різанини, в якій загинули тисячі мирних жителів, переважно з народності хуту. У 80-ті роки ХХ ст. йшла громадянська війна в Ефіопії, яка завершилася у 1993 р. виокремленням з її складу Еритреї.

Усі країни регіону входять до ООН, АС. Кенія, Уганда, Танзанія, Замбія і Малаві є членами Співдружності, очолюваної Великою Британією.

2. Природні умови і ресурси регіону дуже різноманітні. У *рельєфі* Східної Африки переважають гори і плоскогір'я, тому її разом з Південною Африкою називають «Високою Африкою», на відміну від інших трьох регіонів – «Низької Африки». Велику частину території займає Східноафриканське плоскогір'я, складене докембрійськими кристалічними, палеозойськими та мезозойськими континентальними відкладами. Система рифтів простягається майже на 2500 км від Червоного моря та Рифтової долини Ефіопії й далі дугою аж до нижньої течії ріки Замбезі. В регіоні наявне складне поєднання піднятих цокольних рівнин, глибоких і вузьких скидових западин, обмежених уступами брилових гір, лавових плато та ізольованих вулканічних конусів. Тут знаходяться найвищі вершини континенту: Кіліманджаро (5895 м), Кенія (5199 м), масив Рувензорі (5109 м). Вздовж узбережжя простягаються смуги приморських низовин. Вулканічна активність і тектонічні рухи у Східній Африці тривають і понині. У багатьох районах, особливо у північній частині регіону, часто бувають землетруси, виверження вулканів, з'являються навіть нові вулканічні конуси.

Клімат – екваторіальний і субекваторіальний, сезонно-вологий, жаркий (на висотах 1500-2000 м – теплий, вище – прохолодний). Велика частина регіону розташована у межах субекваторіального кліматичного поясу. Екваторіальні гірські масиви одержують до 3000 мм опадів на рік, низькогірні та підняті рівнинні райони – у середньому до 1000 мм. Майже повсюдно, крім високогір'їв, протягом року переважають середньомісячні температури приблизно +20° С, середні максимальні температури досягають +28° С.

У регіоні беруть початок найбільші ріки Африки – Ніл, Конго (Заїр), Замбезі, вододіл між їх басейнами знаходиться на Танганійському плоскогір'ї. Головні ріки належать до басейну Індійського океану. Тут багато великих озер, розташованих у рифтових западинах (Танганьїка, Ньяса, Рудольф тощо) або неглибоких зниженнях у межах цокольних рівнин (озеро Вікторія).

Лісові ресурси. Оскільки регіон належить до «Високої Африки», тут відсутній екваторіальний ліс навіть у районі екватора. Загальна лісистість – майже 23 %. Найбільша площа лісів спостерігається у Руанді (50 %), Танзанії (44 %) та Замбії (42 %), найменша – у Джибуті (1 %) та Ефіопії (4 %). Основну територію займають саванові ландшафти. В Ефіопії різко виражена висотна пояси́сть природи і господарства.

Мінеральні ресурси є одними з найбільш важливих на материк. Найбільші поклади мінеральних ресурсів виявлені та експлуатуються у Замбії, де є мідні руди (4-те місце у світі), кобальт, уран, цинк; невеликі родовища золота – у Кенії. На шельфі Червоного моря біля Еритреї виявлено родовище нафти. Давні породи Африканської платформи містять досить значні поклади руд заліза, хрому, марганцю, кольорових і рідкісних металів, золота, алмазів та інших цінних корисних копалин.

Запаси *гідроенергоресурсів* дуже великі. Для розвитку гідроенергетики найперспективніші басейни Блакитного Нілу, Вікторії-Нілу, на півдні – Замбезі, на яких побудовано найпотужніші в регіоні ГЕС.

Сприятливими є *рекреаційні ресурси*. В Ефіопії, Танзанії, Кенії та ін. існує мережа всесвітньо відомих заповідників і національних парків (Нгоронгоро, Лейк-Маньяра, Серенгеті тощо), в яких охороняються унікальні природні ландшафти та африканські тварини.

Природно-ресурсний потенціал регіону загалом створює сприятливі передумови для господарської діяльності. Негативним фактором для розвитку тваринництва є поширення різноманітних видів шкідливих комах – збудників багатьох небезпечних хвороб людини та свійських тварин.

3. Населення. Загальна чисельність населення в регіоні – понад 415 млн осіб (2020 р.). Природний приріст населення високий (2,8 % на рік), максимальний його рівень – в Уганді (3,3 %) і Сомалі (3,1 %) і Бурунді (3,1 %). В африканських сім'ях зберігаються традиції багатодітності, у деяких областях – полігамні форми шлюбу. В Уганді, Сомалі та Малаві зафіксовані одні з найвищих на материк показники народжуваності (до 40 народжених на 1000 осіб). Висока народжуваність зумовила в багатьох країнах дуже велику кількість дітей віком до 15 років (42 %) і, навпаки, найменше осіб похилого віку – всього 3 %. Абсолютно пропорційним є співвідношення між чоловіками та жінками.

Расовий склад. На території регіону мешкають представники трьох расових типів: на північному сході та сході переважає ефіопський расовий тип, в екваторіальних лісах і саванах – негроїдний, на південному сході та півдні – бушменський. Ефіопський тип виник внаслідок поступового змішання середземноморських європеїдів із негроїдами. В екваторіальних лісах здавна мешкають низькорослі племена пігмеїв. За антропологічними ознаками вони подібні до типових представників великої негроїдної раси, з якими перебувають у віддаленій спорідненості. З епохи палеоліту у Південно-Східній Африці переважає населення бушменського типу, з незначними рисами монголоїдності.

Етнічний склад. Населення півночі та півдня регіону дуже різниться за етнічним складом. На півночі (Ефіопія, Еритрея, Джибуті, Сомалі) переважають народи семіто-хамітської мовної сім'ї, на південь від півострова Сомалі – представники ніло-сахарської (Кенія) і нігеро-кордофанської сімей (в інших районах).

Народи північно-східних окраїн Африки розмовляють спорідненими семітськими і кушитськими мовами. Найчисельнішими є народності банту (камба, ньямвезі, ганда, лухья тощо), а також суахілі, які проживають на острові Занзібар, у багатьох містах і приморських районах Кенії й Танзанії. Етнічну основу їх формування становлять берегові народності банту, які згодом змішалися з прибулим арабським та індійським населенням.

У містах Кенії, Замбії, Танзанії та інших країн проживають сотні тисяч арабів, індусів та європейців (переважно англійців, італійців і греків).

Релігійний склад. Релігійний склад населення неоднорідний. Особливо відчувається вплив християнства, послідовники якого у деяких країнах становлять більшість населення: Уганда (85 % – католики), Замбія (80 %), Кенія (65 %), Бурунді (60 %), Руанда (56 %). В Ефіопії переважає найдавніша в Африці християнська монофізитська церква (копти). Місцевих вірувань дотримується населення Малаві (40 %), Бурунді (30 %), Руанди (28 %), Танзанії (20 %). Сфера впливу кожного окремого культу здебільшого обмежена округою, родовими групами та ін. Іслам поширений на північному сході й узбережжі ще з VII-VIII ст. Його сповідують більшість сомалійців (80 %), частина населення Джибуті, Ефіопії, Еритреї, Танзанії, Уганди.

Розміщення населення. Середня густина населення – майже 100 осіб/км². Найзаселеніші землеробські райони центральної частини Ефіопії, зволожені та родючі підвищені плато Кенії і Танзанії, гірничопромисловий «Мідний пояс» Замбії. Пустельні та напівпустельні райони Східної Африки, а також зона розріджених світлих лісів і колючих чагарників, де поширена муха цеце, є малозаселеними.

У регіоні відбуваються масові міграції населення. У країнах Африканського Рогу (п-ів Сомалі), прилеглих до нього районах Кенії, частково у Танзанії переважають кочові міграції. У Сомалі кочівники становлять майже половину населення. У Малаві до 1/4 економічно активного чоловічого населення щорічно мігрує у пошуках роботи в інші країни. Із деяких країн Східної Африки мігранти рухаються на захід у промислово розвинуті райони ДРК. Значну кількість робітників «Мідного поясу» Замбії становлять мігранти з інших регіонів.

У Східній Африці переважають сільські мешканці – в середньому 71 % населення регіону, а в більшості країн і районів – 80-85 % (Бурунді, Ефіопія, Малаві, Руанда тощо). Хоча останніми роками темпи приросту міського населення майже втричі перевищують темпи загального приросту, це поки що не призвело до істотного збільшення частки міських жителів. Найбільш урбанізованою країною є Джибуті (78 %). Міст із населенням понад мільйон жителів у регіоні небагато: Аддіс-Абеба (2,4 млн осіб), Найробі (до 2 млн), Дар-ес-Салам (1,6 млн), Лусака (1,3 млн), Лілонгве (1 млн), Могадішо (1 млн).

Трудові ресурси. Економічно активного населення у регіоні – понад 65 млн осіб. Головна сфера зайнятості – сільське господарство. За наймом працює майже 10 % працездатного населення, 9 % із них – у сільському господарстві. Рівень безробіття максимальний у Замбії (50 %), Джибуті (50 %), Кенії (40 %) тощо.

У деяких країнах регіону останніми роками загострилися соціальні проблеми: зростання безробіття, трудова міграція населення у розвинуті райони і країни, міжетнічні конфлікти (Руанда, Бурунді, Малаві, Сомалі, Ефіопія тощо).

4. Господарство. Усі держави регіону є країнами, що розвиваються, більшість з них входять до групи найменш розвинутих країн. Середній ВВП на душу населення становить 2457 дол. (2018 р.). У створенні регіонального ВВП провідну роль відіграють сільське господарство і видобувна промисловість. Держави Східної Африки – чисті імпортери капіталу. Сукупний зовнішній борг країн становить 39,87 млрд дол. У деяких країнах Східної Африки дуже міцні позиції державного сектору економіки. Так, у Замбії державі належать транспорт, енергетика, сфера обслуговування, туризм. Основу державного сектору Кенії становлять транспорт, система зв'язку, виробництво й розподіл електроенергії; частково націоналізовано банківсько-кредитну сферу. В Ефіопії державі належать видобуток благородних металів, електро- й водопостачання, транспорт, зв'язок, зовнішня торгівля, сфера фінансів. У Сомалі націоналізовані іноземні банки, гірничовидобувні й провідні підприємства обробної промисловості, збут і розподіл нафтопродуктів, монополізовано державою закупівлю та експорт зернових, бавовни, шкіри, ароматичних смол. У Танзанії найміцніші позиції державного сектору в гірничовидобувній промисловості, енергетиці, водопостачанні, торгівлі, будівництві, транспорті тощо.

Танзанійський уряд з кінця 90-х рр. ХХ ст. почав реформування банківської системи і вживає заходів щодо стимулювання приватного підприємництва. Приватний капітал найактивніший в обробній промисловості, будівництві, сфері послуг, товарному сільському господарстві, туризмі у Замбії, Кенії, Малаві, Бурунді, Танзанії. Найбільшими інвесторами є Велика Британія, США, ФРН, Японія, Індія, зараз Китай та ін. В одних випадках він самостійно контролює виробничі підприємства, в інших – на основі створення спільних структур з національними державним і приватним капіталами.

Кенія є однією з найрозвинутіших у регіоні. Економіка її зберігає аграрно-сировинну спеціалізацію, але в структурі ВВП спостерігається зниження частки сільського господарства, натурального виробництва, підвищення — промисловості й торгівлі. Соціально-економічна політика держави спрямована на створення змішаної економіки, в межах якої вона контролює економічну та соціальну інфраструктуру, регулює фінансову діяльність.

У МГПП країни регіону представлені галузями видобувної промисловості, передусім гірничовидобувною (видобуток міді, кобальту, рідкоземельних металів). У сільському господарстві провідними є плантаційне землеробство (вирощування кави, чаю, сизалю, бавовни) та напівкочове скотарство. Східна Африка є одним з найбільших у світі регіонів розвитку міжнародного туризму «сафарі».

Сільське господарство – основна галузь економіки в країнах регіону. У сільському господарстві використовують екстенсивні (господарства натурального, напівнатурального і почасти дрібнотоварного типу) та напівінтенсивні (дрібнотоварні господарства) системи землеробства. Сільськогосподарське виробництво є нестабільним – переважно внаслідок кон'юнктури світового ринку і несприятливих природних чинників (посухи, навали сарани), застосування відсталої агротехніки, ручної праці, примітивного інвентарю. Рослинництво і тваринництво мало пов'язані між собою, розвиваючись нерідко у різних районах.

Рослинництво. За сучасного рівня господарювання в регіоні рослинництво дуже залежить від кліматичних умов. Періодичні посухи на півночі й півдні спричиняють значний недобір урожаю провідних продовольчих культур – зернових, бобових, олійних, а також падіж худоби. У землеробстві, яке розвивається двома напрямками: споживчим (виробництво переважно продовольчих культур) й товарним (вирощування кави, цукрової тростини, бавовнику тощо), практикуються перелогова система, прості сівозміни. У гірських районах широко застосовується терасування схилів. Поширене поливне землеробство, але традиційні зрошувальні споруди недосконалі. На рослинництво припадає до 60-70 % валової продукції сільського господарства.

У загальному обсязі продукції землеробства важливе місце посідають зернові: теф (різновид проса, що росте тільки в Ефіопії), сорго (дурра), ячмінь, кукурудза, пшениця, рис. Але врожайність їх низька і залежить від погодних умов. Бобові (горох, квасоля, сочевиця, боби тощо) вирощують у посушливих районах.

Експортними культурами є кава сортів «арабіка» і «робуста», за зборами яких Ефіопія посідає 1-ше місце в Африці та 7-ме місце в світі (260 тис. т), Уганда — 10-те місце в світі (186 тис. т), а також значні врожаї її збирають у Кенії, Танзанії; гвоздика (о. Занзібар у Танзанії); чай і піретрум (Кенія – найбільший їх виробник в Африці, а за вирощуванням чаю займає 4-те місце в світі – 295 тис. т). Завезена в Африку з Америки наприкінці XIX ст. цінна волокниста рослина сизаль (агава) використовується для виробництва мотузок, канатів і грубоволокнистих тканин. Найбільшими виробниками її у світі є Кенія (2-ге місце в світі), Танзанія (3-тє місце в світі), Ефіопія.

Серед технічних культур провідною є цукрова тростина. Бавовник культивують у Танзанії, Уганді й Кенії. Вирощуваний у селянських господарствах, він має дуже низьку якість і непридатний для промислових цілей, тому використовується для виготовлення домотканої тканини. Останнім часом важливою експортною культурою став тютюн сортів «барлей» і «вірджинія». Розширюються плантації хінного дерева в Руанді. На сході о. Занзібар є значні плантації кокосової пальми. Танзанія – крупний виробник горіхів кеш'ю. Збір ароматичних смол (камеді, мірри, ладану) в Сомалі досягає майже 1/3 світового. Малаві виробляє багато тунгової олії (з плодів тунгового дерева), яка використовується для виготовлення цінних фарб і лаків, а також є найбільшим (після Зімбабве) виробником тютюну в Африці.

У приміських районах вирощують фрукти (виноград, цитрусові, авокадо, папаю та ін.), спрямовуючи значну їх кількість на експорт. Банани збирають у Бурунді і Уганді, ананаси – у Кенії. У Джибуті землеробство практично нерозвинуте.

Тваринництво. Загалом воно є відгінно-пасовищним. Східна Африка – найбільший за поголів'ям домашньої худоби регіон Африки (понад 87 млн голів великої рогатої худоби, більше 48 млн овець і 62 млн кіз). У Джибуті, Еритреї, Ефіопії, Кенії та Сомалі розводять верблюдів (8,4 млн голів). Малопродуктивне кочове і напівкочове скотарство поширене в Ефіопії (38,5 млн голів великої рогатої худоби – найбільше в Африці), у посушливих районах Сомалі, Джибуті та в районах розселення народу масаї (Кенія, Танзанія). Поза цими територіями тваринництву перешкоджає муха цеце. В Ефіопії розвивається бджільництво, яке налічує декілька мільйонів бджолосімей (у середньому на одного власника припадає 5-10 сімей).

На розвиток товарного тваринництва негативно впливають також традиції кочового населення (Танзанія). Поголів'я великої рогатої худоби є символом багатства і престижу його власників, тому товарність продукції дуже низька.

Рибальство. Це традиційне заняття мешканців регіону. Прибережні води Червоного моря та Індійського океану багаті на різноманітні види промислових риб, молюски, ракоподібні (омари, креветки). Чимало риби є у внутрішніх водоймах (райони Великих озер – Вікторія, Ньяса, Танганьїка тощо). У штучних водоймах розводять тіланію, сомових і коропових риб. Головні промислові риби – ндагала, нільський окунь, тіланія тощо.

Найбільший вилов морської риби в регіоні мають Танзанія (46 тис. т) і Сомалі (26 тис. т). Розвиток рибальства ускладнений через низький рівень технічної оснащеності галузі, релігійно-етнічні забобони деяких етносів, які обмежують споживання риби.

Лісове господарство. Промислове освоєння лісів незначне. Деревина промислових плантацій (сосна, евкаліпт) використовується переважно у гірничовидобувній промисловості (шпали та кріплення), родезійський тик – для постачання на внутрішній ринок й частково на експорт. Промислове значення мають також муланджийський кедр, червоне дерево та ін. Загальна площа лісів в регіоні – майже 35 млн га.

Низький рівень розвитку продуктивних сил, зокрема домінування натурального господарства, значно обмежує сільськогосподарський потенціал країн регіону. Лише 1/4 виробленої сільськогосподарської продукції експортується, решта – споживається у власних господарствах селян.

Промисловість. Під час колоніального господарювання в країнах регіону була розвинута тільки гірничовидобувна промисловість. Метрополії вивозили у значних обсягах сировину. Після отримання незалежності багато країн (особливо південні) почали розвивати імпортозамінуючі виробництва з метою забезпечення потреб внутрішнього ринку. Інтенсивного розвитку набула обробна промисловість, передусім – харчова, текстильна, шкіряна, хімічна, металообробна.

Гірничовидобувна промисловість особливо розвинута в Замбії, яка за промисловим розвитком є одним із лідерів у регіоні. Видобуток мідної руди в ній досягає 450 тис. т (11-те місце в світі). У регіоні розробляють найбільший в Африці кар'єр Нчанга та один із найбільших у світі підземний рудник Муфуліра. Видобувають також свинець, кобальт, кадмій, алмази (Танзанія), золото, вапняк, рубіни, гранати тощо. Відносно розвинута гірничовидобувна промисловість у Танзанії та Кенії. В Еритреї випаровують морську сіль.

Енергетика. У паливно-енергетичному балансі висока питома вага гідроенергоресурсів. Потужні ГЕС побудовані на ріках Замбезі, Аваш (ГЕС

«Мелка-Вакана» потужністю 1,5 млн кВт) та їх притоках у Кенії, Ефіопії, Танзанії. У Замбії здійснюється один з найбільших у світі гідроенергетичний проект «Каріба-Дам» (ГЕС, гребля, водосховище). Діють невеликі теплові та дизельні електростанції, у багатьох господарствах як паливо використовують дрова і деревне вугілля. У Кенії почали використання геотермальних джерел електроенергії.

В *обробній промисловості* традиційними є галузі, в яких зосереджене виробництво предметів споживання (харчосмакова, текстильна, шкіряно-взуттєва). Галузі, які швидко розвиваються, виробляють товари виробничого призначення (цементна, металургійна, металообробна, нафтопереробна, деревообробна тощо).

Металургія. Металургійні підприємства невеликі за своєю потужністю. Найрозвинутіша мідна промисловість у Замбії, де мідь у кількості 347 тис. т виплавляють переважно електрлітичним способом. Основні підприємства розташовані у «Мідному поясі», який простягається крізь центр країни. За обсягами виробництва кобальту (4,7 тис. т) Замбія є третьою у світі (після Фінляндії і Росії). Кобальтовий концентрат отримують під час збагачення мідної руди. Листовий прокат випускають в Танзанії, Уганді, а в Аддіс-Абебі (Ефіопія) налагоджено виплавку металу з брухту.

Машинобудування. Наймолодша галузь промисловості в країнах регіону – автоскладальне машинобудування, представлене невеликими заводами із складання тракторів, сільськогосподарських машин, легкових й вантажних автомобілів, велосипедів, розташованих у Замбії, Танзанії й Ефіопії. У Кенії щороку складають до 450 мікроавтобусів. Підприємства із складання побутової радіоапаратури функціонують в Уганді та Танзанії. Судноремонтні майстерні локалізовані у Джибуті.

Хімічна промисловість. Галузь виробляє добрива, барвники, лаки, автопокришки, пластмаси (Замбія й Танзанія). Нафтопереробку здійснюють на великих підприємствах у Дар-ес-Саламі, Аддіс-Абебі, Найробі, Лусаці тощо. В Кенії хімічне виробництво представлене випуском кальцинованої соди.

Промисловість будівельних матеріалів. Провідне місце належить виробництву цементу, яке зосереджене в Ефіопії, Замбії, Танзанії й Кенії. Дрібні деревообробні підприємства виробляють пиломатеріали, фанеру, плити, меблі.

Легка промисловість. Розвитку її галузей приділяється значна увага. Країни регіону виробляють бавовняні, вовняні й синтетичні тканини, одяг, парусинове й гумове взуття. У Танзанії виготовляють вироби із сизалю.

Харчова промисловість. Це найдавніша й найрозвинутіша галузь промисловості в регіоні, на яку припадає до 30 % продукції. Майже повністю базується на переробці місцевої сільськогосподарської сировини (м'ясопереробні,

борошномельні, хлібопекарські, цукрорафінадні, соляні, кондитерські, чайні підприємства, а також виробництво напоїв та тютюнової продукції).

Кустарно-ремісничі промисли. В регіоні вони представлені ткацтвом, вичинкою шкір, різьбленням по кістці, фарбуванням тканин, ковальським і гончарним ремеслами тощо.

За рівнем промислового розвитку Східну Африку поділяють на дві частини: 1) північні країни (Сомалі, Ефіопія, Джибуті, Еритрея, Південний Судан), де обробна промисловість тільки зароджується, переважають майстерні сільськогосподарського інвентарю та дрібні підприємства з переробки продуктів сільського господарства; 2) південні країни (Замбія, Кенія, Танзанія та ін.), в яких переважає гірничовидобувна промисловість, стадію становлення пройшли металургія й хімічна промисловість, відносно великі підприємства легкої та харчової промисловості.

Транспорт. Найважливіші види транспорту, які обслуговують внутрішні перевезення, – залізничний і автомобільний, зовнішні – морський і авіаційний.

Основний вид транспорту у більшості країн – *автомобільний*, хоча забезпеченість території регіону дорогами вкрай низька. Протяжність шосейних доріг – 453,6 тис. км, із них 66,3 тис. км – асфальтовані. Велика частина автошляхів має обмежену або сезонну прохідність. Автомобільний парк налічує 850 тис. машин, з яких 520 тис. – легкові. Через територію багатьох країн проходить найпротяжніше автошосе – Велика північна автострада (Лівінгстон – Лусака – Капірі – Мпоші – Тундума).

Залізничний транспорт спеціалізується на перевезенні експортно-імпортних вантажів. Протяжність залізниць – 11 769 км. У Бурунді, Сомалі й Руанді залізниць немає. Залізничний транспорт технічно відсталий, недостатньо укомплектований рухомим складом.

Протяжність *внутрішніх водних* шляхів незначна – до 5 тис. км. Сполучення ними обмежене. Ними здійснюються переважно сплав лісу і транспортування вантажів місцевого значення. Озерне судноплавство найрозвинутіше на оз. Вікторія. У портах Мванза і Букоба (Танзанія) діють поромні переправи.

Морський транспорт відіграє важливу роль у зовнішньоекономічних зв'язках у Танзанії, Кенії, Ефіопії та Еритреї, де створені національні морські судноплавні компанії. Невеликі моторні судна, а також традиційні воднотранспортні засоби здійснюють каботажні (переважно вантажні) перевезення. Значення пасажирських перевезень мінімальне. Великими портами є Момбаса у Кенії (обслуговує також Уганду, Бурунді, Західне ДРК, Південний Судан), який приймає щороку до 2 тис. суден, а також Дар-ес-Салам, Мтвара у Танзанії (завдяки наявності глибоководних причалів здатні приймати великотоннажні судна), Джибуті (займає провідне місце серед портів у західній

частині Індійського океану, являє собою вільну торгову зону, що має сучасне рефрижераторне устаткування, телекомунікаційний зв'язок, контейнерні термінали, має залізничне сполучення з Еритреєю).

Усі внутрішні та деякі міжнародні авіалінії обслуговують національні компанії «Замбія еруейз», «Ер Танзанія корпорейшен», «Сомалі ерлайнз», «Уганда ерлайнз», «Етіопіан ерлайнз» (одна з найбільших в Африці), «Кенія еруейз», «СТАР» (Руанда) тощо. Міжнародні аеропорти функціонують в Аддіс-Абебі, Найробі, Лусаці, Асмері тощо.

Система *трубопроводів* не одержала широкого розвитку. У цілому ряді країн (Бурунді, Джибуті, Ефіопія, Малаві, Руанда, Сомалі) вони повністю відсутні. З 1968 р. введено у дію транзитний нафтопровід Дар-ес-Салам (Танзанія) – Бвана – Мкуба (Замбія). У Кенії продуктопровід (752 км) прокладено від нафтопереробного заводу в Момбасі до Найробі.

Транспортна система Східної Африки сприяє регіональним зв'язкам. Країни, що не мають безпосереднього виходу до моря, значною мірою залежать від приморських країн, територією яких транзитом здійснюються їх зовнішньоторговельні перевезення.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Баланс зовнішньої торгівлі країн регіону, як правило, дефіцитний. їх основні торгові партнери – розвинені країни Заходу, але велику роль для окремих із них відіграє і внутрірегіональна торгівля, особливо між Кенією, Угандою і Танзанією.

Основні статті експорту:

- у Бурунді – кава, чай, бавовна, цукор;
- у Джибуті – худоба, м'ясо, ранні овочі, шкіра, взуття;
- в Еритреї – бавовна, кава, тютюн, домашня худоба;
- в Ефіопії – кава, шкірсировина, мазут, бобові та олійні культури, золото; у Замбії – мідь, свинець, кобальт, тютюн, електроенергія;
- у Кенії – нафтопродукти, кава, чай, цемент, кальцинована сода, екстракт піретруму;
- у Малаві – тютюн, чай, цукор, арахіс, тунгова олія, а також цінна деревина, шкіра, кава;
- у Південному Судані – залізна руда, деревина, бавовна, цукрова тростина, тропічні фрукти
- у Руанді – кава, мінеральна сировина, олово, чай, хінін, шкірсировина; у Сомалі – жива худоба, банани, шкіра, риба;
- у Танзанії – кава, бавовна, горіхи кеш'ю, гвоздика, сизаль, алмази, тютюн, чай тощо;
- в Уганді – кава, бавовна, чай, риба, електровироби, залізо.

Імпорт суттєво менший за експорт. Країни регіону ввозять нафту й нафтопродукти, транспортні засоби, технічне устаткування, продовольство, медикаменти тощо.

Найбільшими експортними партнерами України є Ефіопія й Уганда, а найпомітніші імпортери – Замбія, Уганда, Малаві.

Запитання до теми

1. Як впливає нестабільна ситуація в регіоні на економіко-географічне положення Східної Африки?
2. Який природно-ресурсний потенціал країн Східної Африки?
3. Які особливості статево-вікової структури, етнічного і релігійного складу простежуються в регіоні?
4. Яке співвідношення рослинництва і тваринництва в регіоні? Яка продукція сільського господарства має експортне значення?
5. Яка галузева структура промисловості Східної Африки? Які сновні проблеми розвитку промислового виробництва характерні для регіону?
6. Які особливості транспортної системи Східної Африки?
7. Які особливості внутрішніх і зовнішніх зв'язків регіону?

Тема 19. ПІВДЕННА АФРИКА

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення.
2. Природні умови і ресурси.
3. Населення.
4. Господарство.
5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Економіко-географічне положення. За площею й населенням Південна Африка є значно меншою від інших регіонів континенту. До її складу входять 11 держав – Ботсвана, Зімбабве, Есватіні (до 2018 р. Свазіленд), Коморські Острови, Лесото, Маврикій, Мадагаскар, Мозамбік, Намібія, Південно-Африканська Республіка (ПАР), Сейшельські Острови, а також заморська територія Франції – о-ів Реюньон і спеціальна територіальна одиниця Франції – о-ів Майотта, які утворюють дві групи: материкову і мало пов'язану з нею острівну.

Суходолом південноафриканські країни межують з Центральною та Східною Африкою. Регіон має вихід до Атлантичного океану на заході й до Індійського – на сході.

Держави регіону звільнилися від колоніальної залежності тільки наприкінці 60-х років ХХ ст. Намібія до 1990 р. була останньою з великих колоній в Африці, яка належала сусідній країні – ПАР. Залишаються володіннями Франції о-ів Реюньон, Великої Британії – о-ів Сент-Гелен. ООН не визнає належність островів Майотта (Маоре) Франції та вимагає надання їм права самовизначення щодо подальшого існування.

Усі материкові країни регіону межують із найрозвинутішою країною Африки – ПАР, а деякі оточені її територією (Лесото, Есватіні). На економіко-географічне положення острівних держав впливає їх ізольованість. Острови (крім Мадагаскару) значно віддалені від материка і мають обмежені природні ресурси.

Більшість країн регіону є республіками, Лесото й Есватіні – конституційними монархіями. Всі країни Південної Африки входять до ООН і АС. Ботсвана, Зімбабве, Лесото, Маврикій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Есватіні й Сейшельські Острови є членами Британської Співдружності.

2. Природні умови і ресурси. Береги Атлантичного та Індійського океанів прямолінійні, порізані слабо. Довжина берегової смуги – 10 828 км. У нечисленних бухтах давно діють морські порти. Біля берегів Південної Африки мало прибережних островів. У більш теплих водах, на північ від 20° пд. ш., береги Мозамбіку оточені кораловими рифами.

Рельєф. Південна Африка розташована у межах Африканської платформи, є плоскогір'ям, зниженим у центрі й піднятим по краях до 1500-2000 м, яке стрімко спускається до приморських низовин. Круті краї платформи на сході та на півдні називають Великим уступом. Окремі його ділянки, що розділені річковими долинами, мають самостійні назви: Ін'янга (Вумба), Драконові гори (Лебомбо). Саме в Драконових горах знаходиться найвища вершина регіону – г. Каткін-Пік (3660 м). На крайньому півдні розташована складчаста область Капських гір, які помітно відрізняються за структурою від території Великого уступу.

Клімат переважно тропічний, посушливий, на крайньому півдні – субтропічний. Основні опади супроводжуються літніми мусонними вітрами з боку Індійського океану (до 2000 мм на рік). На захід кількість опадів зменшується. У прилеглих до найбільшої пустелі регіону Калахарі північних районах буває на рік до 750 мм опадів, південних – менше 200 мм. Із збільшенням висоти і віддаленості від океану амплітуда температур різко зростає, але влітку і тут дуже жарко. Найспекотніші долини рік і внутрішні улоговини, де навесні перед початком дощів температура досягає +40° С і більше. Взимку середні температури падають до +10° С і нижче. У горах бувають заморозки, випадає сніг.

На узбережжі Атлантичного океану знаходиться пустеля Наміб, яка простягнулася вузькою смугою (від 50 до 130 км) майже на 2000 км. Утворення її пов'язане з холодними і сухими повітряними масами, які формуються над Бенгельською течією. Опадів у середньому випадає за рік не більше 100 мм на півночі й півдні та 10-15 мм – у центральній частині, іноді тут їх не буває роками.

Найбільші *ріки* регіону – Лімпопо і Замбезі, які впадають в Індійський океан, Оранжева і Кунене – в Атлантичний океан. Ріки порожисті, стік їх різко коливається за сезонами. Порожистість пов'язана зі ступінчастою будовою

рельєфу і численними виходами твердих порід кристалічного щита. Здебільшого ріки малоприсадатні для судноплавства. На р. Замбезі знаходиться найбільший в Африці водоспад Вікторія заввишки 120 м.

Південь Африки – класична область саван. Колючий чагарник (буш) є одним з найпоширеніших рослинних утворень у регіоні. У Південній Африці ліси збереглися лише на окремих гірських масивах і в долинах рік, мангрові ліси – на невеличких ділянках океанічного узбережжя. У регіоні багато цінних порід червоного й чорного дерев та деяких хвойних порід, кокосової пальми (на сході). Середня лісистість регіону – 16 %, найбільша у Зімбабве (49 %) та Мозамбіку (39%).

Мінеральні ресурси регіону – одні з найбагатших у світі. Тут знаходяться величезні запаси вугілля (за ними ПАР посідає 1-ше місце в Африці – 129,1 млрд т), руд чорних металів, деяких кольорових металів, урану, великі поклади благородних металів: золота і платини. Геологічною «коморою» є ПАР, в надрах якої знаходиться 88 % світових платинових металів, 80 % покладів марганцевих руд, 58 % хромових руд, 53 % золота, 50 % ванадієвих руд та ін. Великі запаси алмазів зосереджені у надрах Ботсвани (355 млн карат – 2-ге місце в світі) та ПАР (220 млн карат – 4-те місце). Однак у регіоні майже цілком відсутні поклади нафти й газу.

На сході материка значними є *гідроенергоресурси*, особливо у басейнах Лімпопо і Замбезі, освоєння яких тільки почалося.

Агрокліматичні ресурси південної і південно-східної частин регіону сприятливі для вирощування культур тропічного й субтропічного поясів. Схід материкової частини і Мадагаскар придатні для розвитку інтенсивного землеробства. Захід материкової частини, де розташовані пустелі Наміб і Калахарі, переважно посушливий, але придатний для пасовищного тваринництва.

Для охорони тваринного та рослинного світу створені численні заповідники і національні парки, серед яких найбільшими є Калахарі-Хемсбок, Крюгера, Натал (ПАР), Етоша (Намібія) тощо.

Природні багатства регіону сприяють інтенсивному розвитку багатьох галузей господарства: різноманіття мінеральної сировини – гірничовидобувної, металургійної та хімічної промисловості; агрокліматичні ресурси – багатогалузевого сільського господарства, унікальні ландшафти, рослинний та тваринний світ – сучасної туристичної інфраструктури.

3. Населення. Чисельність населення. Країни Південної Африки дуже різняться за чисельністю населення. ПАР, наприклад, належить до найзаселеніших країн континенту (59,6 млн осіб), а на Сейшельських і Коморських Островах проживає менше 1 млн осіб. Загалом у регіоні чисельність населення складає понад 128 млн осіб (2020 р.).

Демографічні особливості. Природний приріст населення високий – 1,1 % на рік. У країнах, які довше були колоніями, порівняно з іншими, смертність вища. Серед чорних африканців смертність майже вдвічі вища, ніж серед білих. Особливо висока дитяча смертність. Середня тривалість життя невелика – 64 роки. Діти у південноафриканських країнах становлять 29 % населення, особи похилого віку – 6 %. Співвідношення між чоловіками та жінками – 49 % і 51 % відповідно.

Расовий склад. Корінні жителі регіону – бушмени й готтентоти – мають небагато расових відмінностей. Їм властиве поєднання негрільських (низький зріст) і типово негроїдних (кучеряве волосся, широкий ніс) ознак із деякими особливостями, притаманними монголоїдам (жовтувата, зморшкувата шкіра), слабо виражений епікантус.

Внаслідок змішування голландських та англійських переселенців з корінним населенням у Південній Африці утворився особливий антропологічний тип населення, яке за часів апартеїду називали кольоровим.

Етнічний склад. Населення регіону етнічно неоднорідне, що пов'язано з особливостями колоніального розвитку Південної Африки. Аборигенне населення, представлене бушменами і готтентотами, належить до койсанської мовної сім'ї, народи східної частини регіону – до нігеро-кордофанської сім'ї. У Південній Африці багато білого населення (емігранти з Європи) і вихідців із Південної Азії, які розмовляють мовою африкаанс (державна мова ПАР на основі давньоголландської мови африканерів (бурів), переселенців із Нідерландів), а також англійською мовою. Мешканці Мадагаскару спілкуються малагасійською мовою австронезійської мовної сім'ї.

Серед етнічних груп переважають народи банту – майже 75 % загальної чисельності населення. Бушменів і готтентотів – до 1 %, нащадків вихідців із країн Європи (англійців, бурів, німців, португальців, французів, італійців, євреїв) разом із метисами – приблизно 20 %, переселенців з Азії (переважно індусів) та їх нащадків – до 2 %.

Релігійний склад. Більшість корінного населення сповідує місцеві традиційні вірування. Архаїчні релігійні уявлення і культу поширені у готтентотів і бушменів: ритуальні обряди викликання дощів, поклоніння тотемам тощо. У регіоні чимало християнських церков різноманітних напрямів: англіканство, методизм, лютеранство, католицизм та ін. Багато вихідців з Індії сповідують індуїзм, значні групи переселенців з Північної Індії та Пакистану – іслам.

Розміщення населення. Територія регіону заселена вкрай нерівномірно: у Намібії та Ботсвані середня густина населення – 2-3 особи/км², а у Маврикії – найвища в Африці (понад 600 осіб/км²). Більшість мешканців зосереджена в економічно найрозвинутіших районах (центральному гірничопромисловому

районі ПАР, приморській низовині на південному сході). Внутрішні посушливі області (Намібія, Ботсвана, Капська провінція ПАР) рідконаселені. Тут мешкають скотарі й мисливці.

У регіоні відбуваються інтенсивні урбанізаційні процеси. Зберігаються також значні відмінності за рівнем урбанізації окремих країн. Найвищий на материку він у ПАР (67 %), найнижчий – у Лесото (29 %), Есватіні (24 %) і Мадагаскарі (32 %). Великих міст мало. Міста ПАР були засновані ще в колоніальну епоху європейцями. Розплановані й забудовані вони за європейськими, а нині – й американськими зразками. Сучасні міста здебільшого охайні та зручні для життя. Існують і так звані «тауншипи» – гетто, де окремо від білого населення мешкають чорношкірі народності банту. У ПАР зосереджено найбільше міських агломерацій. Найкрупніші міста регіону: Кейптаун (2,4 млн мешканців), Мапуту (2,2 млн), Йоганнесбург (1,9 млн), Хараре (1,3 млн), Дурбан (1,15 млн), Преторія (1,1 млн).

Трудові ресурси. Економічно активне населення налічує 38,5 млн осіб. Значними є міграційні процеси робочої сили: у гірничопромислові центри, на плантації та ферми ПАР переселяється велика кількість робітників із Ботсвани, Лесото і Свазіленду. У Зімбабве майже 12 % населення – сезонні робітники, які прибули сюди із сусідніх країн. Щорічно до 2 млн осіб перетинають кордони різних країн у пошуках роботи.

Сучасна соціальна ситуація в більшості південноафриканських країн набагато краща, ніж у двох сусідніх регіонах Африки – Центральній та Східній. Це зумовлено значно меншою кількістю етнічних та расових конфліктів. У ПАР соціальні умови поліпшилися після скасування у 1993 р. режиму апартеїду.

4. Господарство. За рівнем соціально-економічного розвитку країни регіону дуже контрастні: тут знаходиться і розвинута капіталістична країна – ПАР (за обсягом промислового виробництва належить до 20 провідних країн світу), і Мозамбік, який декілька останніх років ХХ ст. завершував класифікаційний світовий список країн за рівнем розвитку.

Загалом, насамперед за рахунок ПАР, регіон виробляє третину ВВП Африки. На світовому ринку країни регіону відомі як експортери мінеральної сировини і лише деякі з них (Сейшельські й Коморські Острови, Мадагаскар) – сільськогосподарської продукції.

Донедавна значну частину економіки регіону контролював іноземний капітал, переважно англійський, американський, французький. Особливо стабільними були його позиції у гірничовидобувній промисловості, де йому належало до 90 % потужностей галузі. В його підпорядкуванні перебували численні великі підприємства обробної промисловості, ферми та плантації. Нині сферою дії приватного національного капіталу є роздрібна торгівля,

автотранспорт, дрібні промислові виробництва. Іноземний капітал представляють монополії Португалії, Великої Британії, США, Франції та ін.

У багатьох країнах посилюються позиції державного сектору економіки. Наприклад, у ПАР широкого розвитку набув державно-монополістичний капіталізм. У власності чи під контролем держави перебувають запаси благородних та радіоактивних металів, дорогоцінних каменів, лісу, а також пошта, радіо, телефон і телеграф, залізниці, повітряний та морський транспорт, трубопроводи й порти. Держава монополізувала торгівлю деякими товарами, передусім немонетарним золотом. Вона є неподільним власником базових і стратегічних галузей – енергетики, металургії, деяких галузей важкого машинобудування, хімічної промисловості, виробництва добрив, військового спорядження. На Мадагаскарі державний сектор контролює банки, 1/3 промислових підприємств. У Мозамбіку після отримання незалежності націоналізовано землю, ліси, надра, банківську систему, деякі великі підприємства, порти, залізниці, під контроль держави було взято зовнішню торгівлю, промислові й сільськогосподарські компанії. У Маврикії з початку 80-х років ХХ ст. посилилися позиції держави у цукровій промисловості, сфері комунальних послуг і зв'язку, на транспорті тощо. З 1989 р. на Маврикії проводяться офшорні банківські операції.

ПАР є найрозвинутішою не тільки в регіоні, а й на усьому континенті. Займає вона лише 5,5 % площі материка, де проживає 7 % його населення, виробляючи 32 % ВВП Африки, в тому числі понад 50 % продукції обробної промисловості, до 60 % електроенергії, 30 % сільськогосподарської продукції. Важливу роль вона відіграє й у МГПП, будучи лідером за видобутком деяких найважливіших видів мінеральної сировини. Після тривалого періоду політичної нестабільності та ліквідації системи апартеїду (1993), відкрилися широкі перспективи розвитку її економіки.

У МГПП регіон представлений галузями видобувної промисловості (видобуток вугілля, руд чорних та кольорових металів, алмазів, урану). У сільському господарстві експортне значення мають окремі галузі землеробства (вирощування цукрової тростини, субтропічних культур – цитрусових, винограду, фруктів; у острівних країнах – прянощів та ефіроолійних культур). Певним експортним потенціалом є продукція вівчарства (вовна, каракуль), козівництва (ангорська вовна), екзотичного тваринництва (розведення страусів, крокодилів). Значна роль регіону в розвитку міжнародного туризму, особливо сафарі в ПАР, курортного – в острівних країнах Індійського океану.

Сільське господарство. У більшості країн (ПАР, Зімбабве, Ботсвана та ін.) сільське господарство представлене великими високомеханізованими і високотоварними фермами, плантаціями, які належать білим, а також

примітивними господарствами африканців у колишніх бантустанах. Середній розмір ферм – до 1 тис. га. У ПАР ферми систематично одержують дотації та субсидії від держави. У бантустанах ПАР і слаборозвинутих країнах регіону середня площа земельного наділу менша ніж 2 га, а 2/3 мешканців взагалі не мають землі.

У багатьох країнах розвиток сільського господарства гальмується докапіталістичними пережитками, нестачею родючих ґрунтів та ерозією ґрунту, посухами, виснаженням пасовищ, низьким рівнем агротехніки тощо.

Рослинництво відіграє у сільському господарстві головну роль. У землеробстві переважають споживчі й дрібнотоварні господарства. На східному узбережжі регіону однією з головних сільськогосподарських культур є цукрова тростина (ПАР (2,3 млн т) – 9-те місце в світі). Південні (субтропічні) райони відомі виробництвом цитрусових і винограду.

Найбільші площі зайняті зерновими культурами – кукурудзою (ПАР), пшеницею, вівсом, сорго. Поширене вирощування олійних культур – олійної пальми, арахісу, соняшнику, а на родючих ґрунтах – тютюну. Зімбабве є найбільшим в Африці виробником тютюну.

Розвинуте садівництво (вирощування ананасів, цитрусових, бананів). На Мадагаскарі культивують фрукти помірної поясу – яблука, груші, персики, абрикоси. ПАР є одним із найбільших світових виробників винограду – 1,7 млн т. На Сейшельських Островах культивують такі екзотичні культури, як пачулі (використовується у парфумерії) і цинамон (кориця).

На півдні регіону (особливо в ПАР) розвинуте овочівництво (цибуля, помідори, капуста, огірки тощо). Яскравим прикладом монокультурного господарства є Маврикій, де 94 % оброблюваних земель зайняті цукровою тростиною. Коморські Острови є головним виробником у світі ефіроолійних культур (іланг-іланг, лимонна м'ята, базилік, жасмин, рожева пальма тощо).

Мадагаскар і Коморські Острови – світові лідери за зборами ванілі й гвоздики.

Тваринництво. Багато товарних господарств одночасно розвивають рослинництво і тваринництво (розведення худоби м'ясних порід). У структурі тваринництва домінує екстенсивне пасовищне вівчарство вовняного напрямку. За настригом вовни лідирує ПАР (до 45 тис. т), Намібія (2-ге місце у світі за постачанням каракульських смушок), Ботсвана. Майже 70 % овець – тонкорунні мериноси. У посушливих районах розводять каракульські породи. Загальна кількість кіз у регіоні становить майже 17 млн голів. Через високі ціни на мохер місцева порода кіз витісняється ангорською. Лесото за експортом мохеру посідає 3-тє місце у світі. У ПАР налічується до 25 млн голів овець (85 % від загального поголів'я регіону). Велика рогата худоба не відіграє істотної ролі. Її вирощують

переважно для задоволення внутрішніх потреб. Переважають місцеві породи (понад 38 млн голів). У ПАР, Намібії та Ботсвані розводять страусів й крокодилів. ПАР входить до десятки світових лідерів за зборами меду – 1500 т на рік.

Рибальство. Галузь набула помітного розвитку за останні десятиріччя, але морський вилов риби (анчоуси, сельді, сардини) і видобуток морепродуктів (креветки, краби, устриці, лангусти тощо) через слабку технічну оснащеність національних рибальських флотів здійснюються лише у вузькій прибережній смузі, особливо вздовж західного узбережжя. Найбільший рибальський флот має ПАР (до 7000 невеликих суден). Загальний вилов становить 1,65 млн т. Лідерами за виловом морської риби в регіоні є ПАР і Намібія. Налагоджено експорт консервованих або заморожених морепродуктів.

Одним з найважливіших завдань інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в регіоні є підвищення рівня агротехніки, боротьба з ерозією ґрунтів, розвиток іригації та підвищення продуктивності праці селян.

Промисловість. У промисловості країн регіону переважають гірничовидобувні галузі, які здебільшого контролюються іноземними монополіями й компаніями ПАР. Високими темпами (особливо у ПАР) розвивається обробна промисловість (металургійний та хімічний комплекси, легка й харчова промисловість), яка залежить від новітніх технологій із розвинутих країн Заходу.

Гірничовидобувна промисловість. Ця галузь є основною у більшості країн регіону. Особливе значення мають золото- та алмазодобування у ПАР, яка щорічно видобуває майже 376 т золота (1-ше місце в світі). Експлуатація кімберлітових трубок почалася у ПАР з 60-х років XIX ст. і нині вивела країну на 5-те місце у світі за видобуванням алмазів (14,4 млн каратів щорічно). У славнозвісному містечку Кімберлі, назва якого використовується для означення геологічних утворень, що містять алмази (кімберлітових трубок), знаходиться штаб-квартира найбільшої алмазної монополії світу «Де Бірс». Багато видобувають алмазів Ботсвана (31,1 млн каратів – 2-ге місце в світі), Намібія (1,9 млн каратів – 8-ме місце в світі) й Лесото. Питома вага каменів ювелірної якості – 40 %. Видобутком алмазів зайняті компанії, які перебувають під контролем корпорації «Де Бірс».

Золото видобувають у Зімбабве, залізну руду – у Зімбабве, Лесото, на Мадагаскарі, марганцеву руду – в ПАР (2,2 млн т – 1-ше місце у світі), хроміти – у ПАР, Зімбабве і на Мадагаскарі, поліметали, кольорові та рідкісні метали – у Зімбабве й Ботсвані, кам'яне вугілля – у ПАР (264 млн т – 6-те місце в світі), Зімбабве, Ботсвані, Мозамбіку. За обсягами видобутку нерудних копалин у регіоні передують Мадагаскар (графіт, слюда, п'єзокварц) і Зімбабве (азбест). Найбільшим у регіоні кар'єром, де видобувають уран (H308) є «Россінг» (Намібія,

3 т). ПАР посідає одне з провідних місць у світі за видобутком сурми, корунду, ванадію, металів платинової групи.

Паливно-енергетичний комплекс. Енергосистема регіону представлена переважно тепловими та гідроелектростанціями. Найпотужніші ГЕС діють у Зімбабве («Кариба»), Намібії («Рвакана»), ПАР (гідротехнічний комплекс «Хендрік-Фервурд»). У ПАР побудовані одні з найбільших у світі ТЕС. Головний споживач електроенергії – гірничовидобувна промисловість. ПАР активно розвиває атомну енергетику. У 1984 р. у м. Куборг (поблизу Кейптауна) побудовано першу і поки що єдину в Африці АЕС («Куборг») потужністю 12,2 млн кВт, нещодавно введено у дію другий атомний реактор. Великі нафтопереробні підприємства, які використовують імпортовану нафту і належать до нафтових гігантів «Шелл», «Бритіш Петролеум», «Мобіл», діють у ПАР (у Дурбані та Кейптауні), Зімбабве, Мадагаскарі, Мозамбіку тощо.

В *обробній промисловості* найбільше підприємств чорної та кольорової металургії, металообробки і машинобудування.

Чорна металургія. Галузь високорозвинута у ПАР, що спеціалізується на виробництві сортової сталі, рейок, сталевих листів тощо. Провідною металургійною корпорацією є «ІСКОР», що була утворена ще в 1928 р. Важливе експортне значення має виробництво ферохрому, головним постачальником якого на світовий ринок ПАР стала ще у 80-ті роки ХХ ст. За виробництвом та експортом феромарганцю й електролітичного марганцю вона посідає одне з провідних місць у світі. Невеликі підприємства діють також у Зімбабве (комбінати повного циклу) й Мозамбіку (прокатний завод).

Кольорова металургія. Вона представлена заводами з виплавки чорної (неочищеної) та електролітичної міді, первинного алюмінію (ПАР (863 тис. т) – 8-ме місце в світі), цинку в ПАР, а також найкрупнішим у світі підприємством з афінажу (очищення) золота. Комбінати з виплавки та очищення олова функціонують у Зімбабве; у Ботсвані налагоджена виплавка мідно-нікелевих руд. ПАР посідає 1-ше місце в світі з виплавки платини – 170 т.

Машинобудування. У більшості країн регіону воно розвинуте слабо, лише у ПАР розвивається у руслі світових тенденцій. Тут виробляють гірничопромислове устаткування, прокатні стани, устаткування для електростанцій. Нарощують потужності моторобудування й транспортне машинобудування (виробництво вагонів, локомотивів). У Зімбабве випускають сільськогосподарське устаткування, частково – електротехнічне. Автоскладання у ПАР, Ботсвані і Зімбабве здійснюють заводи, які належать філіям американських монополій «Форд», «Дженерал моторе» тощо.

Серед найперспективніших – електротехнічна й радіоелектронна галузі у ПАР, які також належать переважно іноземним ТНК – «Сіменс» (ФРН), «Філіпс»

(Нідерланди), «Плесі» (Велика Британія). Складання кольорових телевізорів (з імпортованих деталей) налагоджено у Свазіленді й Лесото. Судноремонт і суднобудування розвинуті у ПАР (міста Дурбан і Кейптаун), Мадагаскарі й Мозамбіку.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., за участю монополій розвинутих країн у ПАР сформувалася потужна оборонна промисловість, представлена виробництвом літаків, ракет, броневих автомобілів, танків, артилерійських снарядів, військового спорядження. Тривають дослідні роботи зі створення ядерної зброї.

Хімічна промисловість. Продукцію основної хімії (аміак, суперфосфат) виробляють у Зімбабве, мінеральні добрива – у ПАР і на Маврикії, пластмаси – у ПАР (0,8 млн т), аміачну селітру – в Мозамбіку. Найбільші фармацевтичні підприємства функціонують у ПАР; у Ботсвані створене підприємство з виробництва вакцини проти ящуру (єдине у Південній Африці). У Свазіленді працює целюлозно-паперовий комбінат.

Легка промисловість. Підприємства текстильної й швейної галузей спеціалізуються на виробництві готового одягу і текстильних волокон, трикотажу.

Харчова промисловість представлена борошномельною, хлібопекарською галузями, виробництвом безалкогольних напоїв, масла, тютюнової продукції. Маврикії відомий виробництвом цукру (6 млн т на рік) і рому. У Мозамбіку функціонує один із найбільших в Африці заводів з консервування фруктів і виробництва соків, на Мадагаскарі – підприємства з виробництва арахісової, пальмової та соєвої олії, ванілі (1-ше місце у світі), у Намібії – унікальні підприємства з переробки омарів, риби, тюленів і молюсків. ПАР виготовляє значні обсяги консервованих овочів та фруктів, джемів і вин (1,2 млн т на рік), рибних консервів. Переробку чайного листа та агави налагоджено на Маврикії, виробництво солоду – у Свазіленді.

На Маврикії здійснюють обробку штучних рубінів для годинникових заводів Швейцарії. Всесвітньо відомими є підприємства з первинної обробки алмазів у ПАР, Намібії й Ботсвані. У кустарних майстернях багатьох країн виробляють товари з вовни, мохеру, кераміки, коштовних металів.

Промисловий потенціал країн регіону за останні роки значно збільшився, особливо в ПАР. Продукція багатьох промислових підприємств набуває експортної орієнтації, переважно в розвинуті країни Європи й США.

Транспорт у регіоні розвинутий відносно слабо, помітно виділяється на його фоні транспортна система ПАР. За обсягом перевезень лідирує *автомобільний транспорт*. Протяжність автошляхів – 625,5 тис. км, з них з твердим покриттям – 121,6 тис. км. Зареєстровано 4505 тис. легкових і 2318 тис. вантажних автомобілів.

Протяжність залізниць – 31,4 тис. км, електрифіковані вони тільки у ПАР і Зімбабве (9181 км). Найбільша густота залізниць – у Південноафриканській провінції Трансвааль. На Маврикії, Коморських і Сейшельських Островах залізниць немає, а в Намібії, Лесото і Ботсвані вони переважно перевозять вантажі для ПАР.

Трубопровідний транспорт забезпечує доставку нафти й нафтопродуктів із портів до головних промислових центрів ПАР і Зімбабве. Загальна довжина нафтопроводів у цих країнах – 1145 км.

Морський транспорт розвинутий у ПАР, на Мадагаскарі, Маврикії, у Мозамбіку. Останнім часом до країн «зручного прапору» належать Коморські Острови, під прапором яких ходять близько 70 суден із різних країн світу. Найважливіші порти – Мороні (Коморські Острови), Порт-Луї (Маврикії), Туамасіна (Мадагаскар), Бейра, Мапуту (Мозамбік). Південноафриканські порти Кейптаун, Дурбан і Порт-Елізабет здатні приймати величезні океанські лайнери.

Повітряні перевезення здійснюють державні компанії «Ер-Ботсвана», «Лесото еруейз корпорейшен», «Ер-Морішез» (Маврикії), «Ер-Мадагаскар», «ЛАМ» (Мозамбік), «Ройял свазі нешенел еруейз корпорейшен» (Свазіленд). У ПАР державна авіакомпанія «Саус Африкен Ейруейз» здійснює вантажо-пасажирські перевезення як на внутрішніх, так і на міжнародних рейсах, крім того в країні діють ще 20 приватних авіакомпаній. У регіоні діє 263 аеропорти, з яких найбільші «Ян Сметс» (біля Йоганнесбурга, у м. Кемптон-Парк), «Івату» (біля Антананаріву), «Дж. Г. Стридом» (біля Віндгука), у Дурбані, Кейптауні, Мапуту, Хараре, Вікторії, Порт-Луї тощо.

Транспорт є одним з головних факторів розвитку економіки регіону. Порти і залізниці забезпечують перевезення не тільки в межах окремих країн, а й усього південноафриканського регіону. У транспортній мережі монопольну роль відіграє автомобільний транспорт, економічна ефективність якого вища, ніж залізниць.

5. Зовнішньоекономічні зв'язки. У багатьох країнах обсяг зовнішньоторговельного обороту нестабільний, торговельне сальдо негативне. Постійно збільшує вартість зовнішньоторговельного обороту ПАР, яка з 70-х років ХХ ст. увійшла за цим показником до 15 провідних держав світу.

Експорт у регіоні останніми десятиріччями істотно зріс. Головні статті експорту:

- Ботсвана – алмази та діаманти, мідно-нікелеві руди і концентрати, м'ясо й м'ясопродукти, текстильні вироби;
- Зімбабве – тютюн, азбест, золото, хромова, нікелева і мідна руди, чавун і феросплави, тютюн, кукурудза;
- Коморські Острови – ваніль, гвоздика, есенції ефіроолійних культур, копра;

- Лесото – овеча шкіра й мохер, одяг, взуття, продукти харчування;
- Маврикій – готовий одяг, текстильне волокно, ювелірні камені, чай, оптичні прилади, цукор, квіти;
- Мадагаскар – кава, ваніль, гвоздика, креветки, хромова руда, графіт, продукти морського промислу, бавовняні тканини, нафтопродукти, м'ясо і консерви, цукор, капський горошок, сизаль, чорний перець;
- Мозамбiк – креветки, горіхи кеш'ю, копра, цитрусові, чай, бавовна, сизаль, деревина, цукор;
- Намібія – алмази та діаманти, золото, уран, метали, каракуль, рибна продукція, м'ясо і м'ясні консерви;
- ПАР – золото, метали й металовироби, алмази та діаманти, металеві руди і концентрати, хімічна продукція, мохер, вовна, каракульські смушки;
- Есватіні – цукор, пульпа, мінеральні добрива, азбест, лісоматеріали, консервовані фрукти і соки;
- Сейшельські Острови – копра, корична олія і кориця, ваніль, морожена риба, черепаховий гребінь.

Країни регіону *імпортують* переважно машини, устаткування і транспортні засоби, нафта й нафтопродукти, різні готові вироби, хімічні товари, продовольство, медикаменти тощо.

Найактивніші торговельні зв'язки Україна має з ПАР, Сейшельськими островами, Мозамбіком.

Запитання до теми

1. Які особливості економіко-географічного положення країн Південної Африки? Як впливає на них сусідство з такою впливовою країною, як ПАР?
2. Як забезпечені країни регіону природними ресурсами? Які з них мають найбільший вплив на економіку країн Південної Африки?
3. Яка сучасна демографічна ситуація та розміщення населення в країнах Південної Африки?
4. Яка роль регіону у МТПП? Наскільки важливим є видобуток та експорт мінеральної сировини для регіону?
5. Яка галузева структура сільського господарства в країнах Південної Африки?
6. Які основні галузі спеціалізації промисловості в країнах регіону?
7. Які особливості транспортної системи регіону? Які внутрішні відмінності властиві їй?

Тема 20. АВСТРАЛІЯ ТА ОКЕАНІЯ

1. Загальні відомості про регіон.
2. Австралійський Союз
  - 2.1. Загальні відомості про країну. Економіко-географічне положення.
  - 2.2. Природні умови і ресурси.

- 2.3. Населення.
- 2.4. Господарство.
- 2.5. Зовнішньоекономічні зв'язки.
- 3. Океанія
  - 3.1. Склад та економіко-географічне положення.
  - 3.2. Природні умови та ресурси.
  - 3.3. Населення.
  - 3.4. Господарство.
  - 3.5. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1. Загальні відомості про регіон. Австралія, Нова Зеландія і численні острови у центральній та південно-західній частині Тихого океану утворюють особливий регіон – Австралію та Океанію. Однак Австралія та Океанія не поєднані ні природними, ні культурними, ні соціально-економічними чинниками. Океанію утворюють кілька тисяч островів, що розташовані на великому просторі (площею 60 млн. км²) у центральній та південно-західній частинах Тихого океану, між 29° пн. ш. й 53° пд. ш., та 130° сх. д. й 109° зх. д.

Загалом площа регіону становить 9 млн. км², із яких на Австралію припадає 7,7 млн. км². Загальна площа суходолу Океанії порівняно невелика і становить приблизно 1,3 млн. км² (у шість разів менша за площу Австралії). При цьому два її найбільші острови – Нова Гвінея (829 тис. км) і Нова Зеландія (270,5 тис. км²) займають майже 90% площі її суходолу і лише 10% (до 200 тис. км²) – решта острови.

Тут розташовано 14 суверенних країн і багато залежних територій – Австралія, Вануату, Самоа, Кірибаті, Маршалові острови, Науру, Нова Зеландія, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Федеративні штати Мікронезії, Фіджі.

Австралійський Союз і Нова Зеландія є розвинутими державами (країнами «переселенського капіталізму»). Серед держав Океанії є країни, що розвиваються, такі, що здобули незалежність після Другої світової війни, а також численні колоніальні володіння США, Великої Британії, Франції, Австралії тощо.

2. Австралійський Союз

2.1. Загальні відомості про країну. Економіко-географічне положення. Австралійський Союз охоплює весь материк Австралія, о. Тасманію і дрібні острови у Тихому та Індійському океанах навколо материка: Кінг, Кенгуру, Фліндерс, Барроу, Грут-Айленд.

Під управлінням Австралії перебувають і так звані «зовнішні території»: острови та острівні групи в Тихому океані (Норфолк, Маккуорі) та в Індійському

океані – острів Різдва (Крістмас), Кокосові острови (Кілінг), острови Херд та Макдональд.

За площею (7,7 млн км²) Австралія посідає 6-те місце у світі, за кількістю жителів (20,2 млн осіб) перебуває у п'ятому десятку країн світу. Австралія є однією з високорозвинених країн, утримує стабільні позиції на світовому ринку. Постійно зростає рівень життя населення.

Головні особливості розвитку країни виявляються у порівняно незначній кількості населення, величезній території, багатючих сировинних ресурсах, значна кількість яких експортується, активності іноземних інвестицій. Усе це є підставою відносити її до групи країн «переселенського капіталізму». Водночас в австралійському суспільстві непоодинокими залишаються расові проблеми.

Австралійський Союз – федеративна держава, що складається з 6 штатів (Вікторія, Тасманія, Новий Південний Уельс, Квінсленд, Південна Австралія, Західна Австралія) та 2 федеральних територій (Північна територія і Федеральна столиця). За формою правління Австралія – держава у складі Співдружності, в якій формально главою держави є Британська королева, представлена генерал-губернатором.

Суттєвою особливістю економіко-географічного положення Австралії є ізолюваність від інших материків, від яких її відокремлюють великі простори Тихого та Індійського океанів. Моря, що омивають материк, здебільшого мілководні, а береги слабо порізані, на північному сході доступ до них ускладнює Великий Бар'єрний риф. Основні судноплавні шляхи знаходяться у південно-східній частині країни, де моря глибокі, є зручні затоки і бухти. Тут розташовані найбільші порти.

Австралія є членом ООН, ОЕСР, АНЗЮК, АНЗЮС та однією із засновниць АТЕС.

2.2. Природні умови і ресурси. Австралія – величезна країна-материк, яка простягається із заходу на схід на 3983 км, а з півночі на південь – на 3128 км. Вздовж північно-східного узбережжя материка на 2,3 тис. км тягнеться ланцюг коралових рифів та островів, названий Великим Бар'єрним рифом. Частина його знаходиться під водою. Береги розчленовані слабо, довжина берегової смуги – 27,9 тис. км.

Рельєф. Австралія є найбільш рівнинним континентом, в основі якого залягає древня Австралійська платформа. Східну частину материка займає Великий Вододільний хребет, який складається з ізолюваних плоскошпилястих гірських хребтів. Найвища точка г. Косцюшко (2228 м) знаходиться в Австралійських Альпах. У середній частині материка розташована низовина із западиною, зайнятою озером Ейр, у західній частині панують плоскогір'я (400-500 м) з окремими хребтами і численними столовими горами.

Клімат. Австралія – найспекотливіша частина суші Південної півкулі, для 2/3 території якої властивий пустельний і напівпустельний клімат. На півночі він субекваторіальний мусонний, жаркий, літньовологий, у центральній частині – тропічний пустельний, на південному заході – субтропічний із переважанням зимових опадів. На більшій частині східного узбережжя клімат тропічний морський, жаркий, із літнім максимумом опадів. У південній частині о. Тасманія помірний морський тип клімату. Середні температури січня – від +20° до +30° С і більше, липня – від +12° до +20° С. Кількість опадів зменшується зі сходу на захід, від 1500 мм до 250-300 мм на рік.

Це – найпосушливіший континент Землі, де багато пустель (Сімпсона, Гібсона, Велика Піщана, Велика пустеля Вікторія), які займають значні простори, простягаючись майже на 2,5 тис. км від берегів Індійського океану до передгір'їв Великого Вододільного хребта.

Річкова система невелика. Найповноводніша ріка – Муррей (Муррі), найдовша – Дарлінг (2450 км). 60 % території належить до безстічних областей. Більшість рік наповнюються водою періодично і багато з них позбавлені не тільки постійного стоку, а й постійного, чітко вираженого річища. В Австралії такі тимчасові річки називають криками. Вони наповнюються водою тільки під час короткочасних злив. Невдовзі після дощу річище ріки знову перетворюється на суху піщану долину, яка найчастіше не має навіть певних контурів.

Більшість *озер*, як і ріки, живляться дощовими водами. Вони не мають ні постійного рівня, ні стоку, влітку пересихають, стаючи неглибокими солончаковими западинами. Шар солі на дні іноді досягає 1,5 м.

Мінеральні ресурси – основне природне багатство країни. Австралія посідає 1-ше місце у світі за запасами бокситів (1/3 світових), рутилу, цирконію, 2-ге місце (після Канади) за запасами урану (1/3 світових). Також має значні поклади нікелю (49 млн т – 1-ше місце в світі), марганцю (198 млн т – 4-те місце в світі), заліза (55 млрд т – 5-те місце в світі), вугілля (6-те місце у світі), золота, алмазів. У надрах Австралійського континенту і на шельфі біля його південно-східних і північно-західних берегів розташовані великі родовища нафти (250-540 млн т) й природного газу (570-2680 млрд м³). З неметалевих корисних копалин є різноманітні за якістю і промисловим використанням глини, піски, вапняки, азбест, слюда.

Водні ресурси континенту небагаті, найрозвинутіша річкова мережа — на о-ві Тасманія, на який припадає 1/2 гідроресурсів країни. Ріки, що стікають зі східних схилів Великого Вододільного хребта, – короткі, у верхів'ях затиснуті вузькими ущелинами. Тут вони можуть бути використані, а почасти вже використовуються для виробництва електроенергії. Майже на всіх ріках системи Муррею побудовано греблі і загати, біля яких створено водоймища, куди

збирають паводкові води, що використовуються для зрошення полів, садів і пасовищ.

Оскільки Австралія тривалий час перебувала в умовах ізоляції від інших частин земної кулі, її *рослинний світ* дуже своєрідний. З 12 тис. видів вищих рослин понад 9 тис. – ендеміки, тобто ростуть тільки на Австралійському континенті. Серед них різноманітні види евкалиптів та акацій – найтипівіших для Австралії родин рослин. Тваринний світ також утворюють численні ендемічні роди і родини. Винятково багато сумчастих (кенгуру, коала, кріт). Тільки в Австралії є ссавці, які відкладають яйця (качкодзьоб, ехидна), тут водяться страуси Ему, дика собака Дінго, папуги какаду та ін.

Лісові ресурси Австралії невеликі. Загальна площа лісів, у тому числі спеціальних насаджень, що складаються переважно з видів, які мають м'яку деревину (здебільшого сосни променистої), становила всього 21 % території країни. Флора й фауна охороняються у 75 національних парках і заповідниках, серед яких найвідоміші – Маунт-Баффало, Маунт-Косцюшко, Саут-Уест, Уілсонс-Промонторі, Еунгелла тощо.

Багаті природні умови і ресурси позитивно вплинули на розвиток господарства країни. Різноманітні за видами й багаті за запасами мінеральні ресурси сприяють інтенсивному розвитку гірничовидобувної промисловості. Ізольованість материка зумовила розвиток повітряного та морського транспорту, ендемічний рослинний і тваринний світ – становлення туристсько-рекреаційної сфери тощо.

2.3. Населення. Населення Австралії становить 25,8 млн осіб (2020 р.). За цим показником вона перебуває у п'ятому десятку країн світу. Більшість населення – нащадки іммігрантів. Першими переселенцями були каторжани, але з 1868 р. Австралія перестала бути місцем заслання. Переселенців, насамперед з Великої Британії та Ірландії, приваблювали великі земельні ділянки й золото. Після Другої світової війни іммігранти прибували переважно з країн Південної та Східної Європи, Німеччини, згодом – з Південно-Східної Азії (В'єтнам, Малайзія).

Демографічні показники. Австралія належить до країн I типу відтворення населення. Тут порівняно низькі смертність, народжуваність, а щорічний природний приріст населення становить 0,6 %. Віковий склад населення подібний до вікової структури багатьох європейських країн: порівняно висока частка осіб віком понад 65 років (16 % населення), що пов'язано з високою середньою тривалістю життя (чоловіків – 83 років, жінок – 86 років). Діти до 14 років становлять 19 % населення, жінок дещо більше (50,2 %), ніж чоловіків. Середній вік австралійців – 37 років.

Кожний четвертий мешканець Австралії народжений за її межами. У процесі здійснення імміграційної програми, що розгорнулася після Другої світової війни, населення країни збільшилося з 7,6 млн осіб у 1947 р. до 25 млн у 2020 р. Майже 60 % його зростання забезпечили іммігранти та їхні діти, які народилися вже в Австралії.

Расовий склад. Як англоавстралійці, так й іммігранти з Європи належать до європеоїдної раси. Австралійські аборигени – особливий тип австралоїдної раси. Аборигени мають середній або вищий за середній зріст, темношкірі, у них чорне хвилясте волосся, густі борода і вуса, широкий ніс, порівняно товсті губи, широке обличчя, витягнуті вперед щелепи. Характерною расовою особливістю австралійців є виступаюче надбрів'я.

Етнічний склад. Корінне населення – аборигени Австралії, яких налічується до 228 тис. (приблизно 1,5 % населення країни). Більшість їх проживає у пустельних і напівпустельних районах штатів Квінсленд, Західна Австралія та у Північній території. Приблизно 4/5 населення – вихідці з Великої Британії та Ірландії, які утворили англоавстралійську націю. Їх об'єднує не тільки спільність території, мови (державна мова – англійська), а й прихильність до багатьох історичних, етнічних й культурних традицій, норм поведінки. Значний прошарок населення – особи італійського (до 5 % населення), грецького (майже 2 %) походження, вихідці з колишньої Югославії (до 2 %). Українська діаспора становить понад 30 тис. осіб.

Релігійний склад. Переважна більшість (73 %) населення Австралії сповідує християнство. Здебільшого австралійські християни – протестанти, значно менше католиків, порівняно невелика кількість православних. Аборигени, які проживають у внутрішніх частинах країни, дотепер дотримуються традиційних вірувань.

Розміщення населення. В Австралії дуже низька густина населення – 3 особи/км². Три чверті населення сконцентровано у східній і південно-східній частинах материка, особливо у прибережній смузі штатів Вікторія, Новий Південний Уельс і Квінсленд. Окремі скупчення населення склалися у прибережних районах на південній і західній окраїнах материка, а також на Тасманії, решта території має густоту населення менше 1 особи/км². Понад 85 % його мешкає не далі 80 км від моря.

Австралійці – переважно міські жителі. На початку ХХ ст. у містах проживало 50 % населення, після Другої світової війни – 70 %, у 2020 р. – 86 %. Зростання кількості жителів міст зумовлене не тільки імміграцією, а й природним приростом і переселенням із сільських місцевостей та інших менших міст. В Австралії містами вважають населені пункти з кількістю мешканців понад 1000 осіб, а іноді й менше.

Міста порівняно молоді. Навіть найдавніші з них не досягли ще 200-річного віку. Деякі були центрами колоній, ставши потім столицями штатів. Найбільші міста – Сідней (до 4 млн осіб), Мельбурн (3,3 млн), Брісбен (1,5 млн), Перт (1,3 млн), Аделаїда (1,1 млн).

У сільській місцевості переважає фермерське розселення. У внутрішніх районах ферми віддалені між собою на десятки, а то й сотні кілометрів. Ізольоване життя на фермах – одна із суттєвих соціальних проблем австралійського суспільства.

Трудові ресурси. В країні досить велика кількість осіб працездатного віку – 10,4 млн, вона постійно поповнюється внаслідок постійної міграції. Серед чоловіків економічно активних осіб у 2 рази більше, ніж серед жінок. Австралія загалом є благополучною країною, хоча досі відчутні наслідки дискримінаційного становища аборигенного населення, рівень життя якого залишається низьким.

2.4. Господарство. За порівняно нетривалий історичний період Австралія подолала складний шлях економічного розвитку. З аграрного придатку метрополії на початку ХХ ст. вона перетворилася на економічно високорозвинуту державу. Особливості її соціально-економічного розвитку зумовлені тісними зв'язками з Великою Британією. Промисловість, спершу гірничовидобувна, а потім і обробна, почасти сільське господарство досягли рівня технічного розвитку Англії, який на той час був найвищим у світі. В особі переселенців з Англії Австралія отримала кваліфікованих робітників та інженерів.

Австралія є активною учасницею міжнародного руху капіталу. У господарство Австралії вкладено близько 2 % світового кумулятивного об'єму іноземних прямих капіталовкладень. Іноземний капітал зосереджений у харчовій, гірничовидобувній промисловості, кредитній сфері, торгівлі. Компанії, що контролюються іноземним капіталом виробляють близько 20 % ВВП країни. Основні інвестори — Велика Британія, США, Японія, Нова Зеландія. Одночасно австралійські компанії мають прямі капіталовкладення переважно у США, Великій Британії, Новій Зеландії. В Австралії діють понад 50 місцевих та іноземних банків, які мають понад 6,5 тис. відділень. Чотири найбільших австралійських банки – Національний Банк Австралії, Союзний Банк Австралії, банківська корпорація Вестпак та Австралійська і Новозеландська банківська група – контролюють понад 50 % усіх банківських активів. Злиття їх заборонено державою, що має на меті забезпечити конкурентність банківського сектору країни.

Державне регулювання завжди відіграло велику роль як в економіці, так і в різних аспектах соціального буття суспільства. Державі належать електростанції, мережі електропередач, іригаційні споруди, всі автомобільні та залізничні шляхи в країні, газо- і водопостачання, телефонний і поштовий зв'язок,

міський транспорт, великі водосховища, частина радіо- і телекомунікацій, значна кількість земельних ресурсів.

Всі галузі господарства контролюються гігантськими монополіями, що зосередилися у промисловому виробництві, сільському господарстві, банківській справі, страхуванні, оптовій та роздрібній торгівлі. У їх віданні перебувають газети, радіо, телебачення. Держава більшість національного доходу перерозподіляє на користь монополій, організує нові форми вивезення капіталу, фінансує програми розвитку та наукових досліджень. Майже 50 % випуску продукції контролюють компанії США, Японії й Великої Британії. А в деяких секторах економіки частка іноземного капіталу є особливо високою: видобування бокситів, виробництво автомобілів – до 100 %; виробництво фото-, оптичного устаткування, морозива, косметики і миючих засобів – 90 %; нафтопереробка – 80 %; видобування нафти й газу – 70 %.

Загалом економічний стан сучасної Австралії характеризують такі параметри: виробництво 1,3 % світових обсягів товарів і послуг; розвиток нових галузей виробництва; 70 % австралійського ВВП виробляється у сфері послуг, у промисловості – 26 %, сільському господарстві – 4 %; 50 найкрупніших галузей забезпечують 59 % доходів промисловості; середній тижневий заробіток за повної зайнятості становить приблизно 600 австралійських дол. за тривалості робочого тижня 40-42 години.

У МГПП Австралію представляють галузі видобувної промисловості (вугільна, гірничорудна – видобуток заліза, бокситів, марганцю, мідних, нікелевих, поліметалевих руд, золота тощо), окремі галузі аграрного сектору, а також ті, що переробляють його продукцію (вовну, шкіру, молоко, цукор). На провідних позиціях у світі австралійське тваринництво (вівчарство переважно вовняного напрямку, молочно-м'ясне скотарство), землеробство (вирощування цукрової тростини, пшениці, тропічних та субтропічних фруктів).

Промисловість. Розвиток промисловості Австралії зумовлений тим, що на її території не відбувалися воєнні дії, а військова кон'юнктура тільки сприяла її промислому зростанню. Під час Другої світової війни внаслідок збільшення попиту на військову техніку відбувся процес індустріалізації Австралії (великою мірою завдяки імпорту американського устаткування). Разом з військовими галузями розвивалися й інші, які виробляють нині товари виробничого й споживчого призначення.

Гірничовидобувна промисловість. На неї припадає 1/3 промислової продукції країни. Північно-Західна Австралія (гори Хамерслі) – район одних з найбільших у світі залізородних розробок (280 млн т – 3-тє місце в світі після Китаю і Бразилії). За видобутком алмазів країна посідає 4-тє місце в світі – 21,1 млн карат. На п-ові Арнемленд сконцентровані великі уранові родовища (8,9 т –

2-ге місце в світі після Канади). На південно-західну частину Австралії припадає 70 % видобутку золота в країні (282 т – 2-ге місце в світі після ПАР). Австралія визначається також видобутком бокситів (56 млн т – 1-ше місце в світі), марганцю (1,34 млн т – 2-ге місце в світі), нікелю (210 тис. т – 2-ге місце в світі після Росії) та ін. Важливе місце у видобувній промисловості посідає видобуток сапфірів та опалів. Багато родовищ залишаються нерозробленими у зв'язку з їх географічною недоступністю або віддаленістю, економічною нерентабельністю. Головний імпортер австралійської сировини – Японія.

Енергетика. Основою паливно-енергетичної бази Австралії є кам'яне і буре вугілля. ТЕС, що працюють на вугіллі, дають більшу частину електроенергії, яка надходить до споживачів. Активно використовуються ресурси гідроенергії, хоч вони обмежені. Каскади ГЕС побудовано в штаті Тасманія та в Австралійських Альпах (гідроконкомплекс «Снігові гори»). Багато фермерських господарств мають геліоустановки на дахах будівель, використовуючи сонячну енергію на побутові цілі. За виробництвом електроенергії на душу населення країна посідає одне з перших місць у світі.

Обробна промисловість забезпечує 1/5 ВВП. Майже 95 % підприємств є дрібними (менше 100 осіб), на них працює до 50 % усіх зайнятих.

Металургія. Розвинуті чорна й кольорова металургія. Основний виробник сталі – компанія «БрокенХілл» (7,8 млн т щорічно). Найбільшими виробниками алюмінію є американо-канадські компанії. Заводи поблизу Мельбурна (у тому числі найпотужніший в Австралії – Портленд) забезпечують лідерство південно-східних районів в алюмінієвій промисловості країни, виробництво алюмінію досягає 1,9 млн т (5-те місце в світі). Найбільший у світі глиноземний завод розташований у м. Гладстон, а цинкоплавильний комбінат – ум. Хобарт (о-ів Тасманія). Також в країні виплавляють мідь, олово, нікель та інші метали.

Машинобудування спеціалізується на виробництві устаткування для видобувної і харчової промисловостей, локомотивів, сільськогосподарських машин, військової техніки, вантажних і легкових автомобілів, електроустаткування, електронної апаратури, побутової електротехніки і приладів.

Хімічна промисловість спеціалізується на переробці сирової нафти, виробництві пластмас, ізоляційних матеріалів, хімічного волокна тощо.

Харчова промисловість. Це одна з найдавніших галузей, представлена маслоробним виробництвом, сироварінням, молочноконсервною промисловістю. Розвинуті борошномельна, м'ясна, м'ясоконсервна та тютюнова галузі. Численні підприємства займаються консервуванням овочів та фруктів, виготовленням фруктових концентратів. Високоєфективною є пивоварна промисловість (за споживанням пива на душу населення країна належить до світових лідерів).

Легка промисловість. Здебільшого забезпечена місцевою сировиною (вовна, шкіра, бавовна). Виробляють взуття, трикотаж, різні види тканин.

Видавничо-поліграфічна промисловість. У країні та за її межами діє потужна австралійська ТНК «Ньюс Корпорейшн», яка забезпечує весь англomовний світ дешевими виданнями бестселерів і посідає 5-те місце у світі за обсягами продажу друкованої продукції.

Більшість промислових підприємств розміщена у південно-східній, економічно найрозвинутішій частині країни – штатах Новий Південний Уельс, Вікторія, Південна Австралія. Нові великі підприємства споруджують переважно в окраїнних приморських районах. Внутрішні області країни майже не задіяні у промисловому виробництві.

Сільське господарство. Австралія посідає 1-ше місце у світі за виробництвом вовни (50 % світового) і є крупним постачальником на світовий ринок зернових, молочних продуктів, м'яса, цукру та фруктів.

У сільському господарстві задіяно лише 10 % території країни. Більшість сільськогосподарських земель мають невисоку якість, під рілля та пасовища використовується до 60 % земельного фонду країни. Середня площа ферм – 2300 га – одна з найбільших у світі. Екстенсивний напрям розвитку сільського господарства поєднується з високим рівнем механізації, електрифікації, впровадженням біотехнологій тощо.

Тваринництво. Чільне місце у сільському господарстві належить найдавнішій галузі – пасовищному тваринництву, передусім вівчарству. Поголів'я овець, за чисельністю якого Австралія є світовим лідером (102,7 млн голів) зосереджене на спеціальних вівчарських фермах (шіпстейшнс), середня чисельність отари – 5-6 тис. голів. Майже три чверті овечого поголів'я – мериноси, вовна яких має високу якість. Але вони важко переносять жаркий вологий клімат, тому основне їх поголів'я зосереджене у саванових та напівпустельних районах. До 90 % вовни експортується, здебільшого в сирому вигляді. Австралія поставляє на світовий ринок майже 50 % немитої вовни (понад 520 тис. т). Важливі статті експорту – м'ясо і живі вівці.

Австралійці розводять також м'ясну і молочну велику рогату худобу, поголів'я якої становить 27,7 млн. Розвинуті свинарство (2,5 млн голів) й птахівництво. Поширене розведення коней, переважно скакових, і верблюдів у пустельних районах.

Рослинництво. Значною мірою воно зосереджене на вирощуванні кормових культур: конюшини, люпину, бобових, райграсу та інших трав. У приморській смузі на сході, південному сході та південному заході, де панує тропічний клімат, вирощують цукрову тростину, бавовник, ананаси, манго, папаю, у субтропіках – виноград, цитрусові, фрукти (абрикоси, персики, сливи, черешню).

Головний район вирощування пшениці (24 млн т – 7-ме місце в світі) – «пшеничний пояс» від Брісбена у штаті Квінсленд до штату Південна Австралія. Успішно розвивається виноградарство, щороку збирають до 2 млн т винограду. У 90-ті роки ХХ ст. Австралія різко збільшила виробництво (1,4 млн т) та експорт вин. Великі виноробні центри зосереджені у Південній Австралії.

Сільськогосподарські продукти становлять основну частину експорту країни, тому федеральний уряд приділяє значну увагу розвитку сільського господарства. Щоб підтримати експортні галузі, держава встановлює фіксовані ціни на певні види сільськогосподарської продукції, але державне регулювання торгівлею обмежене діяльністю великих монополістичних об'єднань.

Транспорт. Великі простори Австралії зумовили розвиток у ній всіх видів транспорту. У перевезеннях вантажів і пасажирів домінує *автомобільний транспорт*. На нього припадає до 80 % обсягу вантажних перевезень. Мережа місцевих шляхів становить 810,6 тис. км, сумарна протяжність магістральних доріг штатів – 97 тис. км, система магістралей національного значення – 16 тис. км. Магістралі з'єднують основні міста країни та столиці штатів. Після Другої світової війни побудовано трансконтинентальне шосе «схід-захід», яке перетинає країну від м. Порт-Огаста до Калгурлі. В Австралії зареєстровано понад 10 млн пасажирських і 2,2 млн вантажних автомобілів. На 1000 осіб припадає 575, а в окремих штатах (Західна Австралія і Тасманія) — 645 автомобілів.

Залізниці перевозять основні обсяги корисних копалин, особливо вугілля, а також зерно та інші сільськогосподарські продукти. У кожному штаті, крім національних, діють і приватні залізниці, які обслуговують переважно сільські та промислові райони. Трансконтинентальна залізнична магістраль (1800 км) перетинає континент зі сходу на захід – від Сіднея до Перта. Загальна протяжність залізниць – 47,7 тис. км (електрифікованих – 3859 км). У Квінсленді розвинута унікальна мережа вантажного трамвайного сполучення між цукровими плантаціями і цукропереробними заводами.

Морський транспорт забезпечує зовнішню торгівлю. У 90-ті роки ХХ ст. через австралійські порти перевозили понад 130 млн т імпортованих товарів і понад 300 млн т експортних. Нині власний флот в Австралії невеликий (53 судна), інтенсивно використовуються також іноземні судна. Понад 20 (із 70) портів країни пропускають від декількох до 20 млн т вантажів щорічно. Найбільший вантажний порт Австралії – Мельбурн (25 млн т), великі спеціалізовані залізничні та вугільні порти – Дампір, Порт-Хедленд, Ньюкасл тощо.

Авіація – головний засіб зв'язку австралійців як із зовнішнім світом, так і з різними внутрішніми районами. Майже всі поселення пов'язані авіамережами з найближчими міськими центрами. За обсягами пасажиро- і вантажообігу на душу населення авіаційний транспорт Австралії перебуває на одному із перших місць у

світі. Внутрішніми авіалініями користується щорічно понад 14 млн пасажирів. Їх обслуговують переважно три приватні національні компанії: «Ансетт Груп», «Аустреліан Ейрлайнс», «Іст-Уест» і державна «Куантас». На території країни розташовані 455 аеропортів (9 міжнародних) із постійними рейсами, найбільші – Сідней і Мельбурн, транзитний – Дарвін.

Розгалуженим є *трубопровідний транспорт*. Загальна протяжність нафтопроводів – 4773 км, газопроводів – 28 680 км.

Транспортна інфраструктура Австралії є досить розвинутою. Урядом взято курс на повну модернізацію шосейних доріг та залізниць, перебудову портів. Проте існуючі засоби транспортного сполучення ще не повністю задовольняють потреби населення, особливо в західних і центральних районах країни.

2.5. Зовнішньоекономічні зв'язки. Роль зовнішньої торгівлі в економіці Австралії особливо значна. Експорт є одним із головних джерел надходження іноземної валюти. Австралія експортує м'ясо, вершкове масло, сир, вовну, верстати, електротехнічні вироби, сільськогосподарські машини, малотоннажні судна, споживчі товари (взуття, тканини, трикотаж), залізну руду і концентрати, кам'яне вугілля, боксити тощо.

Імпорт представлений різноманітними машинами, які використовують у сільському господарстві, будівництві та обробній промисловості, споживчими і продовольчими товарами (взуття, одяг, тютюн і тютюнові вироби, кава, какао:боби) тощо. Завдяки йому долається дефіцит нафти й нафтопродуктів, фосфоритів, а також хромових руд.

3. Океанія

3.1. Склад та економіко-географічне положення. Океанія – найбільше у світі скупчення островів і архіпелагів у центральній і південно-західній частинах Тихого океану. Без Нової Гвінеї та Нової Зеландії Океанія складається із 7000 островів загальною площею 1,3 млн км².

Традиційно Океанію поділяють на 3 історико-етнографічні області з урахуванням їх природних особливостей:

1. Меланезія (з давньогрецької «Чорноострів'я») займає західну частину Океанії. Її утворюють: Нова Гвінея, острови Санта-Крус, архіпелаг Бісмарка, Нові Гебриди, архіпелаг Луїзіада, Нова Каледонія, Соломонові острови, острови Фіджі. Площа – 969 000 км², з яких 6/7 припадає на Нову Гвінею.

2. Полінезія (з давньогрецької «Багатоострів'я») простягнулася від крайнього південного заходу до східних околиць Океанії. Сюди належать: Нова Зеландія, острови Кука, Тонга, Товариства, Самоа, Туамоту, Тувалу, Маркізькі острови, Токелау, Гавайські острови, острів Пасхи тощо. Площа (без Нової Зеландії, територія якої – 265 000 км²) – 26 000 км², з яких на Гавайські острови припадає 17 000 км².

3. Мікронезія (з давньогрецької «Дрібноострів'я») займає північно-західну частину Океанії. Острови мають переважно коралове, рідше вулканічне походження. До неї входять: Каролінські, Маріанські, Маршаллові острови, острови Гілберта. Площа – 2,6 тис. км², в Океанії простягаються приблизно на 14 млн км².

Розташування островів Океанії має свої особливості в різних районах Тихого океану. Так, на південному заході, у районах, розміщених ближче до Австралії та Індійського океану, острови більші за розмірами, гористіші, їх скупчення розташовані ближче одне до одного; на сході та північному сході острови менші за розмірами, відстані між ними та їх групами зростають. Поряд із високими гористими островами трапляються низовинні, ледве піднесені над океаном коралові атоли.

Всі незалежні країни Океанії входять до ООН, багато з них є членами Британської Співдружності. Нова Зеландія є членом АНЗЮС, АНЗЮК.

3.2. Природні умови і ресурси. Більшість островів Океанії згруповані в архіпелаги, витягнуті вздовж узбережь Азії та Австралії, а далі від цих материків – переважно з північного заходу на південний схід.

На акваторії Океанії розташовані найрізноманітніші острови – від великих гористих до дрібних низовинних коралових, ледве помітних серед водних просторів. Найкрупніші острови розміщені на заході океану, дрібні та дрібчасті розкидані на всій поверхні відкритого океану.

Рельєф великих материкових островів, розташованих поблизу Австралії (Нова Зеландія, Нова Гвінея та деякі острови Меланезії), переважно гірський і високогірний, дуже розчленований. Новозеландська гора Джая (5029 м) є найвищою в Океанії. Краєм великих островів (Нова Зеландія, Нова Гвінея та ін.) простягаються низовинні рівнини, іноді досить великі.

Острівні групи центральної та східної частин Тихого океану знаходяться в області розвитку земної кори океанічного типу з властивим їй активним вулканізмом. Острови (Гавайські, Самоа, Маріанські, Каролінські та ін.) є вершинами підводних вулканів, складених лавами та іншими продуктами вивержень.

У тропічних та екваторіальних водах Океанії багато коралових островів, які мають біогенне походження. Їх утворення пов'язане з життєдіяльністю рифотворних організмів – вапнякових водоростей та коралових поліпів, які водяться у теплих морях, де температура води не спадає нижче +20° С, а солоність – 34 ‰. Коралове походження мають Тувалу, Маршаллові, Кука, Лайн острови тощо.

Кліматичні умови Океанії пов'язані передусім з її місцезнаходженням у тропічному поясі. Тільки Нова Зеландія розташована в субтропічних та помірних

широтах. На клімат Океанії значно впливають пасати та пануючі у Південній півкулі (південніше 40° пд. ш.) протягом всього року вітри західних напрямків. Повітря прогрівається до +26°...+27° С. Пасати й західні вітри приносять рясні опади (повсюдно не нижче 1000 мм, а у західній частині – перевищують 2000 мм). Частими бувають зливи.

Річки та озера розташовані лише на найкрупніших островах західної частини Океанії (Нова Зеландія та Нова Гвінея). Майже всі великі річки починаються у горах, протікають у вузьких порожистих долинах та мають швидку течію. Деякі з них, місцями круто спадаючи, таять у собі великі запаси гідроенергії. Коралові острови позбавлені річок, багато з них не мають навіть озер.

Мінеральні ресурси. Країни Океанії багаті на мінеральні ресурси, але вони ще недостатньо розвідані. У Новій Гвінеї на шельфі виявлено родовища нафти, на самому острові – мідь, залізну руду, марганець, платину, срібло та ін. Нова Каледонія багата на нікель, родовища якого мають велике промислове значення і є одними з найкрупніших у світі. На Фіджі є невеликі поклади срібла. Нова Зеландія має у своїх надрах кам'яне вугілля, срібло, золото. На численних біогенних островах виявлені значні запаси фосфатної сировини, найбільші з них – на острові Науру.

Головне багатство Океанії – *агрокліматичні ресурси*, сприятливі для цілорічного землеробства. Крім того, її багатством є *тропічний ліс*. Значні промислові запаси тропічної деревини у Новій Гвінеї. Особливо цінується порода дерева «агатис» на Соломонових Островах та у Новій Каледонії. Середня лісистість регіону становить 33 % , найвища – на Соломонових Островах (88 %), Вануату (74 %) та Папуа-Новій Гвінеї (66 %), а Маршаллові Острови, Нуару, Тувалу майже позбавлені лісового покриву.

Острови Океанії – це своєрідний «мікросесвіт» з дуже слабкою екосистемою. Тому охорона та раціональне використання їх природних багатств є одним із пріоритетних завдань сьогодення.

3.3. Населення. Загальна чисельність населення – 17,2 млн осіб (2020 р.), з яких понад 50 % проживає в Меланезії, майже 45 % – у Полінезії, менше 5 % – у Мікронезії. Найбільша за чисельністю населення країна – Папуа-Нова Гвінея (9 млн осіб), найменші – Тувалу і Науру (по 0,01 млн осіб).

Демографічні особливості. Чисельність населення Океанії збільшується переважно за рахунок природного приросту, який становить 1,0 % на рік. Для островів характерні високі показники народжуваності (24 ‰) та низька смертність (6 ‰). У більшості країн спостерігається значна диспропорція між кількістю чоловіків та жінок. Загалом у регіоні чоловіки переважають (51 %). В

океанійських країнах діти до 14 років становлять майже 33 %, особи похилого віку – до 5 %. Середня тривалість життя – 70 років.

Расовий склад. Більшість аборигенного населення Океанії належить до австралоїдної раси. Її характеризують темна шкіра, чорне хвилясте або кучеряве волосся, карі очі, густі борода і вуса, виступаючі вперед щелепи, широкий ніс і товсті губи. Внаслідок змішання океанійців з європейцями та іншими прибульцями у деяких країнах Океанії утворився чисельний прошарок метисів. Фактично цілком метисоване місцеве населення Маріанських островів. Багато метисів мешкає на Гаваях, Таїті тощо.

Етнічний склад. За своїм походженням населення Океанії складається з таких груп:

- корінне населення, що мешкає на островах декілька тисячоліть: папуаси, меланезійці, полінезійці, мікронезійці. Належать до австронезійської мовної сім'ї;
- прибуле населення, предки якого – вихідці з Європи, Азії, Америки – почали заселяти острови з XV-XVII ст.;
- змішане населення, що є наслідком міжетнічних шлюбів. Кількість його постійно зростає.

В Океанії проживають різноманітні типи етносів. Тут є типова нація (англо-новозеландці), етнічні утворення, які наближаються за ступенем консолідації до нації, але порівняно нечисленні (фіджійці, тонганці та ін.), народності (маорі, таїтяни тощо), об'єднання племен, типові племена і національні групи.

Релігійний склад. Майже в усіх країнах Океанії християни (протестанти, католики) становлять більшість. До прихильників традиційних вірувань належить тільки незначна частина населення островів (Вануату – 15 %, Папуа-Нова Гвінея – 7 %, Соломонові Острови – 5 % тощо). Багато нащадків азіатських іммігрантів сповідують східні релігії – індуїзм, іслам, буддизм, синтоїзм тощо.

Розміщення населення. На архіпелагах переважно населений лише один головний острів, інколи – два, і дуже рідко – багато островів. Водночас чимало островів Океанії зовсім не мають населення. Це передусім переважна більшість островів, які утворюють атоли, а також деякі невеликі коралові та вулканічні острови, розташовані поблизу великих. Є і незаселені архіпелаги.

У більшості країн Океанії міського населення небагато. Виняток становлять тільки Науру (100 %), Нова Зеландія (87 %), Палау (80 %) та Маршаллові Острови (77 %). В усіх інших океанійських країнах у містах проживає менше половини населення (середній рівень урбанізації – усього 46 %). Єдиним містом-мільйонером в Океанії є Окленд (1 млн осіб) у Новій Зеландії. У Новій Зеландії, на Гаваях, у Папуа-Новій Гвінеї є також значні міста.

Трудові ресурси. В Океанії частка економічно активного населення серед чоловіків значно вища, ніж серед жінок (у 2 рази і більше, а в Науру, наприклад, у

7 разів). У більшості країн населення працює переважно у сільському господарстві – 40 %; у промисловому секторі зайнято 13 %.

У багатьох країнах Океанії з низьким рівнем розвитку продуктивних сил досить гостро стоїть проблема зайнятості.

3.4. Господарство. Острівні країни Океанії належать до групи найменш економічно розвинутих у світі. Це пов'язано з тим, що ще на початку 70-х років ХХ ст. Океанія була майже повністю колоніальним регіоном. Її економічний розвиток стримувався і географічною віддаленістю островів від крупних материків та між собою.

Економічна відсталість багатьох країн регіону зумовлена переважною зайнятістю населення в натуральному та напівнатуральному господарстві (до 80% працездатного населення). Хоча в традиційному секторі економіки виробляють і споживчі товари, основні потреби сільського населення все-таки забезпечуються за рахунок місцевих видів продовольства – хлібного дерева, батату, таро, ямсу, бананів, сагової пальми тощо.

Доходи зайнятого в натуральному господарстві сільського населення становлять у перерахунку на одну особу менше 25 % заробітної плати кваліфікованого міського робітника. Посилюється майнова та соціальна нерівність не лише між країнами регіону, а й між жителями різних островів однієї країни. Доходи різних груп є вкрай нерівномірними. Наприклад, 85 % економічно активного населення Папуа-Нової Гвінеї, зайнятого в традиційному сільському господарстві, отримує лише 23 % сукупних доходів населення країни.

Загальна економічна ситуація регіону складна. Свідченням цього були вкрай низькі показники ВВП країн. Наприклад, їх сукупний ВВП у 2018 р. становив 250,9 млн дол., однак більшість його (207,1 млн дол.) було створено у найрозвинутішій країні регіону – Новій Зеландії, яка за всіма макроекономічними показниками випереджала інші країни Океанії. Так, за середнього в регіоні рівня ВВП на душу населення – 10471 дол. у Новій Зеландії він становив 40550 дол. Найнижчий показник у регіоні на Соломонових Островах – 2320 дол.

Важливим фактором економічного розвитку країн Океанії є іноземні інвестиції. Найактивніші інвестори – компанії Австралії, Японії, США, Франції. Фінансова допомога розвинутих держав часто є життєво важливою складовою бюджетів океанійських країн.

Роль держави в економіці країн постійно зростає. Економічна політика багатьох держав спрямована на послаблення залежності їх економік від зростаючого іноземного фінансування, подолання диспропорцій між розподілом та споживанням матеріальних благ, між експортом та імпортом. Метою цих заходів є розширення експорту та розвиток імпортозаміщуючих виробництв.

Галузями економіки, розвитку яких приділяється першочергова увага, є сільське господарство, рибальство, лісозаготівля та лісовий промисел, місцева промисловість, туризм, транспорт. Враховуючи, що більшість економічно активного населення зайнята в сільському господарстві, вживаються заходи не тільки для підвищення його продуктивності, а й для повнішого та раціональнішого використання земельних угідь.

Для більшості країн Океанії надзвичайно актуальним є прискорення темпів економічного зростання, оскільки приріст населення в регіоні значно перевищує темпи його економічного розвитку.

В Океанії у 1966 р. на атолі Муруруа (Французька Полінезія) був побудований найбільший французький центр ядерних випробувань. В якості компенсації за отримані втрати через масові випробування у 1995-96 рр. Франція зобов'язалася виплачувати країні протягом 10 років по 194 млн дол. щорічно.

У МГПП регіон представляють передусім галузі аграрного сектору (вирощування кокосової пальми, бананів, ананасів, деяких прянощів, цукрової тростини, батату, ямсу, маніоку – у країнах, що розвиваються, а також високоінтенсивне тваринництво у Новій Зеландії (вівчарство м'ясного та м'ясововняного напрямів, молочне та молочно-м'ясне скотарство). Вовна, баранина, яловичина, масло, сир, молоко експортуються найрозвинутішою країною регіону – Новою Зеландією. Країни екваторіального поясу експортують тропічну деревину.

На окремих територіях достатньо розвинута експортноорієнтована видобувна промисловість: у Науру – видобуток фосфоритів, у Новій Каледонії – нікелю, Папуа-Новій Гвінеї – золота.

Зростає роль регіону як важливого туристичного центру світу.

Сільське господарство (переважно тропічне землеробство) є основою економіки більшості країн. У середньому в регіоні частка сільського господарства у ВВП становить 20 %. На селі переважає натуральне господарство, товарне виробництво певною мірою поширене у землеробстві. Певною мірою розвинуті дрібні фермерські господарства, великих плантаційних володінь мало.

Рослинництво. Товарне сільське господарство Океанії виробляє переважно продукти, які користуються попитом на світовому ринку. Тут сприятливі умови для вирощування на берегових ділянках кокосової пальми. На вулканічних ґрунтах вирощують банани, батат, маніок, каву, какао, ваніль, бавовник, хлібне дерево, у дельтах рік – рис.

Тваринництво спеціалізується на розведенні великої та дрібної рогатої худоби, свиней, птиці. Здебільшого орієнтується на задоволення внутрішніх потреб. Значне поголів'я овець (40 млн) і корів (9,6 млн) – у Новій Зеландії, яка

контролює значну частку світового ринку молочної продукції та виробляє 224 тис. т вовни на рік – 3-тє місце в світі після Австралії та Китаю.

Рибальство здавна відіграє значну роль у житті острівних народів. Поступово воно комерціалізується. Виловлюють переважно тунця, крабів, креветок, устриць, деякі тропічні види риб. Загальний вилов риби становить 915 тис. т, з яких 50 % припадає на Нову Зеландію і 25 % – на Папуа-Нову Гвінею. У більшості країн рибальство є прибережним, залишаючись однією зі сфер традиційного натурального господарства.

Експортування екзотичних сільськогосподарських культур (кокосові горіхи, банани, какао-боби, ваніль, батат тощо) є одним з основних джерел отримання країнами іноземної валюти. Обсяг та вартість експортних культур щороку змінюється залежно від зовнішніх (рівень світових цін) і внутрішніх (стихійні лиха, навали комах-шкідників) факторів, що негативно впливає на розвиток економіки країн.

Промисловість у більшості країн розвинута слабо і не задовольняє потреб внутрішнього ринку. Значна частина підприємств зайнята переробкою сільськогосподарської сировини. На невеликих фабриках виробляють кокосову олію, тютюнові вироби, чай, консервовані фрукти і соки. Фіджі один із провідних виробників тростинного цукру (2,9 млн т). Певною мірою налагоджено виготовлення одягу, взуття та інших споживчих товарів. Розвинуті традиційні ремесла: плетення кошиків, циновок, виготовлення художніх виробів із деревини та інших матеріалів, сувенірів, ювелірна справа.

Основним джерелом *енергії* є невеликі ТЕС, що працюють на привізній сировині, а також дизельні установки, гідроелектростанції. Найбільш забезпечені електроенергією Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Фіджі, Таїті, Самоа, Науру, Соломонові Острови, Кірибаті.

Подекуди розвинута *гірничовидобувна галузь*. На о.Науру з 1906 р. видобувають фосфорити, у Вануату – марганець, у Новій Каледонії – нікель (запаси нікелевої руди – 20 % світових, видобуток – 135 тис. т на рік), на Фіджі – золото (1,5 тис. кг на рік), срібло і марганець, у Папуа-Новій Гвінеї – мідь, уран, газ, нафту і золото, на Соломонових Островах – боксити, фосфорити і поліметали. Видобувна промисловість островів зорієнтована на експорт – вся сировина, що видобувається, вивозиться за межі регіону.

Останніми роками у деяких країнах Океанії набуває розвитку офшорна діяльність. Так, у Науру офшорний бізнес представлений тисячами офшорних банків (близько 400) і компаній. У Вануату понад 2,5 тис. офшорних компаній діють переважно у фінансовій сфері. У Самоа офшорна діяльність розпочалася з кінця 80-х рр. ХХ ст., коли для її розвитку були запроваджені закони про

міжнародні компанії, трести, банки та страхові компанії. Великі доходи Тувалу має від продажу ліцензій на вилов риби в навколишніх водах.

З-поміж країн Океанії найвищий промисловий потенціал у Новій Зеландії, яка, крім традиційної харчової промисловості, прискорено розвиває нові галузі обробної промисловості: машинобудівну й хімічну. Нова Зеландія є одним із найбільших світових виробників масла, яловичини, бараніни (щороку виробляє понад 1 млн т м'яса).

Транспорт. Внаслідок специфіки регіону найбільший розвиток одержало *авіаційне сполучення*. Міжнародні перевезення здійснюють великі авіакомпанії США, Австралії, Японії та ін. У деяких країнах створені невеликі національні авіакомпанії – «Ер Вануату», «Ер Науру». Функціонують 94 аеропорти із постійними рейсами (у Новій Зеландії – 45, у Папуа-Новій Гвінеї – 21 аеропорт).

Залізниця є тільки у Новій Зеландії (4128 км) і Фіджі (597 км). На більшості островів *автомобільні шляхи* прокладені вздовж берегової смуги. Автошляхи на великих островах пов'язують узбережжя із центральними районами. Загальна їх протяжність – 120,1 тис. км, з яких 27 % мають тверде покриття. На багатьох островах дороги вкриті відмерлими коралами, камінням тощо.

Основними засобами пересування мешканців дрібних островів є коні, мотоцикли, моторолери або велосипеди.

Судноплавство відіграє найважливішу роль як у міжострівних сполученнях, так і у зв'язках із материками. Розвинуте і прибережне судноплавство. До країн зі «зручними прапорами» належать Маршаллові Острови (632 судна із 31 країни) і Вануату (52 судна із 11 країн), Тувалу (25 суден із 5 країн). Діє поромна переправа між Австралією і Новою Зеландією.

У Новій Зеландії прокладено 160 км *нафто-* і 2213 км *газопроводів* і 304 км продуктоводів (2020).

Активний розвиток транспорту в Океанії є передумовою поліпшення туристичної інфраструктури.

3.5. Зовнішньоекономічні зв'язки країни Океанії мають з Австралією, США, Японією, Великою Британією, Францією та ін.

Основні статті експорту:

- Вануату – копра, кава, яловичина, какао-боби, деревина;
- Кірибаті – копра, кокосові горіхи, морські водорості, риба;
- Маршаллові Острови – кокосова олія, риба;
- Науру – фосфорити, риба;
- Нова Зеландія – молочні продукти, м'ясо, риба, вовна, деревина, целюлозно-паперові товари;
- Палау – тунець, копра, вироби кустарного виробництва;

- Папуа-Нова Гвінея – нафта, золото, мідну руду, деревину, каву, какао, лангусти, креветки;
- Самоа – копра, риба, пиво, кокосову олію, соки, таро;
- Соломонові Острови – деревина, риба, какао, копру, коксову олія;
- Тонга – риба, ваніль, копру, банани, тропічні фрукти, пиво;
- Тувалу – копра, ремісничі вироби;
- Федеративні штати Мікронезії – риба, одяг, банани, чорний перець;
- Фіджі – цукор, предмети одягу, золото, деревину, риба.

Ввозять здебільшого промислових та продовольчих товарів.

Українські товари останнім часом почали освоювати ринок Австралії, в Україну найбільше імпортують Австралія, Папуа-Нова Гвінея, Нова Зеландія.

Запитання до теми

1. Які особливості економіко-географічного положення Австралії та Океанії? Як ізольованість і дисперсність території впливають на економічний розвиток країн регіону?
2. Які природні умови і ресурси притаманні Австралії та країнам Океанії?
3. Які існують відмінності в демографічній ситуації між Австралією та Океанією?
4. Які основні особливості сучасного соціально-економічного розвитку Австралії та Океанії? Яка роль держави і великих монополій у господарстві країн регіону?
5. Які існують відмінності у розвитку промисловості Австралії та Океанії? Чому видобувна промисловість посідає провідне місце у системі господарства регіону?
6. Які галузі спеціалізації сільського господарства країн регіону? З чого складається сільськогосподарський експорт країн регіону і яке він має значення для МТПП?
7. Які особливості розвитку авіаційного і морського транспорту в регіоні?

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський М. О., Дмитренко О. Г. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн (Азія). Ніжин : Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 2001. 166 с.
2. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 704 с.
3. Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна і соціальна географія світу: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп., перероб. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 688 с.
4. Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна та соціальна географія світу : посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2003. 688 с.
5. Блій Г. де, Муллер П., Шаблій О. Географія: світи, регіони, концепти : пер. з англ. Київ : Либідь, 2004. 740 с.
6. Економічна і соціальна географія світу: навч. посіб. / за ред. С. Кузика. Львів : Світ, 2002. 672 с.
7. Економічна і соціальна географія світу : підручник / за ред. Б. П. Яценка. Київ : АртЕк, 1997. 246 с.
8. Книш М. М. Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються : навч. посіб. / О. І. Шаблій (наук. ред.). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 264 с.
9. Кузик С., Книш М. Економічна і соціальна географія Америки : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 300 с..
10. Кусков А. С., Понукалина О. В. Социально-экономическая и политическая география мира и России: учебно-справочное пособие для вузов. Москва : КНОРУС, 2005. 271 с.
11. Максаковский В. П. Географическая картина мира : в 2 кн. Кн. II. Региональная характеристика мира. Москва : Дрофа, 2004. 480 с.
12. Масляк П. О. Країнознавство : підручник. Київ : Знання, 2008. 292 с.
13. Смаль І. В., Дмитренко О. Г. Економічна і соціальна географія Північної та Латинської Америки : навч.-метод. посіб. Ніжин : НДПУ, 2002. 83 с.
14. Социально-экономическая география зарубежного мира: учебник / под ред. В. В. Вольского. 2-е изд., испр. Москва : Дрофа, 2003. 560 с.
15. Социально-экономическая география зарубежного мира: учебник для вузов / редкол. : И. М. Кузин и др. ; под ред. В. В. Вольского. 3-е изд., испр. Москва : Дрофа, 2005. 557 с.
16. Соціально-економічна географія світу / за ред. Кузика С. П. Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. 256 с.
17. Цепенда М. М. Суверенні держави світу: суспільно-географічний довідник. Чернівці : ЧНУ ім. Ю.Федьковича, 2018. 226 с.
18. Шаблій О. Економічна і соціальна географія світу : навч. посіб. / О. Шаблій, С. Кузик, М. Книш, І. Ровенчак, Г. Анісімова ; С. Кузик (ред.). 2-ге вид., зі змінами. Львів : Світ, 2005. 672 с.
19. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны / под ред. С. Б. Лаврова, Н. В. Каледина. Москва : Гардарики, 2002. 928 с.
20. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни : підручник. Київ : Либідь, 2000. 416 с.

Кінцева сторінка

Навчально-методичне видання

Мандрик Ірина Петрівна

Регіональна економічна і соціальна географія

Конспект лекцій

Видання друкується в авторській редакції

Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2021